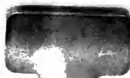

J. Johnson

D: HENR: IOS: REGA MED: DOC: PROFF: PRIM:

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK GENT
900000042125

2-5

ANTONII MARIÆ GRATIANI A BURGO S. SEPULCHRI EPISCOPI AMERINI

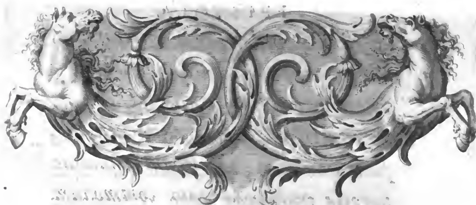
DE VITA JOANNIS FRANCISCI COMMENDONI CARDINALIS

LIBRI QUATUOR.

PARISIIS,
Apud SEBASTIANUM MABRE-CRAMOISY,
Regis Typographum, viâ Jacobæâ ſub Ciconiis.
M. DC. LXIX.
CUM PRIVILEGIO REGIS.

ILLUSTRISS. ET AMPLISS. VIRO

IOANNI IACOBO

MEMMIO

COMITI AVAUXIO

CONSILIARIO REGIO

LIBELLORUM SUPPLICUM EXMAGISTRO

MAJORI PRÆSIDI DESIGNATO.

I *quis vel ignotissimus Tibi*, VIR ILLUSTRISSIME, *egregio huic operi patrocinium à tuo nomine quæreret; næ ille haud absur-*

dè fecisse videretur. Litterarium nempe munus litteratissimo nomini; vitam hominis in rebus agendis exercitatissimi, ingenio ex Gentis tuæ peculiari dote, ad summa quæque negotia tractanda nato commodùm offerret. Ego verò, si aliunde huic libro fidei meæ ad editionem concredito, tutelam arcesserem, non modò inconsultò egisse, verùm etiam ingratissimi animi crimen incurrisse meritò viderer. Educatus enim ac penè innutritus, in sinu magni illius Claudii Memmii Comitis Avauxii, cujus fama orbem Christianum pervagatur; cui nutritia persolvam quàm tibi tanti nominis, tantarum virtutum ex asse hæredi?

Ex alieno ſcilicet ; cùm ex meo vix poſſim aliud quàm gratum animum præſtare, ac memoriam benevolentiæ, qua me Illuſtriſſimus Patruus tuus ab eo tempore, quo illi magno meo bono addictus fui, proſecutus eſt, ſanctiſſimè colere. Obverſatur profectò animo penè cottidie hominis humanitas, cùm me inter familiares quos ſibi tam acri & anxio delectu comparabat, licèt aliis ætate & meritis imparem adlegit ; ſacris legationum adhibuit, exſcribendis videlicet epiſtolis, quas è conventu illo celeberrimo Monaſterienſi, in omnes ferè Europæ partes emittebat. Quæ ibi imperiorum arcana jam non mihi videbar intue-

ri? Principum certè varia pro cujusque eorum ingenio ac utilitate consilia; Legatorum in rebus agendis, aliorum prudentiam, candorem, fidem; aliorum astutiam, temeritatem, fallaciam introspicere licuit. Cùm verò ea recogito quæ in tam felici rerum Gallicarum cursu suadendæ paci ad Regni Administros scribebat, ne scilicet hoc gaudium fortuna ægritudine aliqua corrumperet; tum verò non consilia dedisse, sed oracula fudisse affirmare non dubitaverim. Enimverò ea tempora sunt secuta, quæ hominis miram in prospiciendis rerum eventis sollertiam; profundam in rebus gerendis prudentiam, ni-

mis quàm verè, magno tamen Reipublicæ damno probaverunt.

Ego igitur, cùm in tali ludo tirocinium posuissem civilis doctrinæ; fatendum quod res est, nonnullam rerum gerendarum habilitatem ac notitiam contraxi; quo nomine in Poloniam sum ablegatus, ut negotiorum quæ nunc ferueut maximè fundamenta ponerem. Quàm feliciter cesserit dicent alii, mihi haud decorum est. Omnem certè movi lapidem, omne studium consumpsi, ut res è sententia Regis mei Christianissimi succederet. Statum ac regimen Poloniæ introspexi; ingenia, mores, affectus & studia Procerum qui maximè in eo Regno possunt,

quàm potui sagaciter, odoratus sum; celeberrimas de summa Republica tractationes pervolvi; antiquas cum novis comparavi, eas potissimùm quæ aut negotiorum similitudine, aut tractandi ratione, aut aliquo denique nexu, ad rem præsentem pertinere videbantur. Hic libentissimo animo in laudes Patroni mei, Patrui tui, revolvor; cui consortem, ac tanquam ejusdem aræ Paredrum, me arcessere Cardinalem Commendonum profectò non dedignaberis. Hos eximios viros, ne dixeris tantùm pares; prorsus similes fuere. Mitto majore stilo ac Chæroneo quodam ore, celebranda virtutis, pietatis, candoris, sapien-

tiæ,

tiæ, eloquentia parallela. In rebus certè Polonicis paria & similia gesserunt, quæ in memoria hujus gentis nunquam sunt intermoritura. Alter sanctæ Sedis Legatus, ne latiùs subnascentes hæreses in eo Regno serperent, indefesso labore ac mira industria prohibuit; Rempublicam consiliis salutaribus juvit; electioni Henrici nostri prudentissimè præsedit, ac comitiorum æstus compescuit, in mutuam perniciem erupturos. Quid verò in Germania & alibi dexterè feliciterque gesserit, malo Te ex eleganti & copiosa quam damus historia cognoscere, quàm ex jejuna mea oratione. Alter verò, Claudius scilicet Memmius Regis Christianissimi in omnes penè Euro-

pa partes Legatos, quos quandoque res in celeberrimis conventibus Romæ, Venetiis, in Dania, Suecia, Germania gesserit, multi locuti sunt, plures loquentur. Mihi utcunque per triennium Polono, in sola Polonia consistendum est. Proh Dei hominúmque fidem! quàm grata, suavis, honorifica, apud hujus Regni Proceres rerum ibi supra omnem expectationem gestarum ab Illustriss. Legato recordatio! Cùm à Suecis fortuna sua insolentibus, à Polonis repugnantibus generosè, inducias illas viginti sex annorum, miris prudentiæ ac eloquentiæ artibus, expressit & penè extorsit. Istud verò pietatis specimen lubens haud prætermiserim, cùm fœdus de quo agimus, jamjam pactum,

in discrimen adduxit; ac tantùm non abrupit, ni Livones Catholici profitendæ religionis publicam libertatem, à diversæ partis hominibus obtinerent. Quocirca nullus mirari debet, si Agens in rebus Polonicis, ejusmodi Heroum res in eo Regno gestas assiduè in mente, in oculis habuerit: & si, cùm ex veteri Sapientum dicto, Deus simile semper adducat ad simile; historiam vitæ Commendoni, Illustriss. Auauxii hominis ei simillimi Tutelæ commendarit, ut commendatior in publicam lucem prodeat.

At non nemo regeret continuò, me longè aberrare à proposito, vel Tibi velle illudere, qui præstigiatoria quadam arte, Patruum pro nepote supponam. Absit tantum crimen à me,

VIR ILLUSTRISSIME, non impunè tibi virtus tua imposuit mihi. Omninò ita se res habet. Quoties intueor ingenii tui dotes egregias, mores compositos, animum ad magna erectum, pectus omni & severiorum & amoeniorum litterarum genere subactum, quod æquè capax est, genium illum rebus gerendis & negotiis tractandis natum fateorque; toties Excellentiss. Patruum tuum mihi videre videor vivum ac spirantem. Quidni ego? Cùm Rex noster Christianiss. inter cæteras divinæ mentis opes ingenii suorum perspicacissimus indagator, idem judicium tulerit: cùm te jamdudum per vestigia tanti Legati passibus æquis ingredientem, ad Septentrionis Reges Oratorem ante plures annos desi-

guavit: cùm te pactis suis nuptiali-bus, quibus pax Christiana sancita est, testem adhibuit; cùm te denique sacri Musei participem esse jussit. Habe igitur, Redivive AVAUXI, *jure merito quod Excellentiss. Patruo tuo tot nominibus debitum, sinerent fata, persolverem; quod tibi tot benevolentiæ, humanitatis ac bene affecti erga me animi testimoniis adstrictus, debeo; aliàs etiam, vel solo virtutum tuarum respectu, lubens & volens vltrò oblaturus. Vale.* IDI*. Eid. April.* CIↃIↃC LXIX.

Tibi addictissimus ROGERIUS AKAKIA.

LECTORI S.

CODEX manuſcriptus ex quo editio hæc noſtra expreſſa eſt, paratiſſimus erat ab omnibus quæ deſiderari poſſunt, vt quivis bonæ notæ liber fauſtis avibus in lucem prodiret. Viri ſcilicet eruditiſſimi & diligentiſſimi, à quibus manumiſſionem expectabat, nil prætermiſerunt, quo ornatiori cultu ſe daret in publicum. Præfationem elegantiſſimam, elogium ipſius ſcriptoris è ſelectiſſima Nicii Erythræi Pinacotheca præmiſere; indicem denique copioſiſſimum addiderunt; adeò vt totus ex ſe aptus Typographos ad amorem ſui pellicere videretur. Verùm ejuſmodi artificum hodie in Italia talis aut penuria, aut negligentia eſt, vt aliunde quærendi fuerint, qui optimum fœtum tollere, & ſibi vindicare vellent; quod tandem feliciter factum eſt, auctore ac fidejuſſore locupletiſſimo V. C. Petro Seguino Regiæ inſignis Eccleſiæ S. Germani Pariſ. Decano. Is cùm Italiam perambularet, in qua, tum humanitate tum doctrina, ſibi ſimiles complures amicos conciliavit;

Romæ in Museo Illustriss. ac Erud. Viri, opus istud egregium nactus est. Ægrè tulit profectò vir acerrimi judicii in dijudicandis ejusmodi lucubrationibus, eximium scriptorem diutius in ea custodia tanquam captivum latere ac detineri: Alapas ei à libri Domino facilè impetravit, libertatem & lucem Gallicam promisit; illam in hoc splendidissimo Academiæ Paris. sole præstat. Fruere isto doctissimi Seguini dono, LECTOR, quòdque ingenui animi est, cui jam multùm debeas, perge plura libenter ei debere velle. Non potes ignorare, nisi sis omninò amœniorum litterarum expers, & reconditioris antiquitatis incuriosus, quantùm debeamus scrutatoribus & interpretibus priscorum numismatum, quantùmque ad historiam Græcam Latinamque intelligendam, ac temporum seriem digerendam conferant; At ille noster instructissimum ejusmodi Cimeliorum Museum possidet; sed non tantùm sibi: studiosis latè patet, quos si quid vel abstrusissimum ab eo illustrari velint, quâ est affabilitate ac sollertiâ, promptè ac egregiè doctos dimittit. Novissimè verò, invisas hactenus aliquot Deorum, Heroum, ac Regum effigies, aut

non intellectas earum inscriptiones, mirâ Latini sermonis puritate ac interpretationis felicitate, plaudentibus artis peritis edidit. Verumenimverò, pace illius dixerim, inter illas imagines licèt raritate & pretio eximias, eminet imago vitæ Commendoni, quam ejus beneficio tibi exhibemus, vnde viri Ecclesiastici, religionis & pietatis amorem; Politici rerum agendarum peritiam hauriant; Tu quisquis es, LECTOR, virtutum omnium exempla depromere possis.

AMICO

AMICO LECTORI

B. R.

IN historia superiorum temporum tametsi non ita hospites eramus, neque adeò rerum ignari, quin Joannem Franciscum Commendonum Cardinalem & vixisse, & virum fuisse magnâ virtute, & sapientiâ sciremus; miniméque nos præteribat, Antonii Mariæ Gratiani librum de bello Cyprio à doctis hominibus legi, & laudari: nihil tamen ampliùs de his à nobis quærendum existimabamus. Cùm ecce tibi ab Amico aliud mihi ejusdem Gratiani scriptum de vita Commendoni, egregium, ut aiebat, legendum traditur. Quod cùm vix à limine salutaßem, statim Heracliti celebre illud occurrit, Introite. *Ingressus igitur non priùs abstiti, quàm ad extremum pervenirem, ea cum admiratione præstantißimi operis, ut exinde palàm indignarer, adeóque stomacharer, libris omne genus hac tempestate sine modo, ac discrimine prodeuntibus, jacere hunc in obscuro, eique lucem, & immortali-*

tatem, quam meritò posceret, invideri. Accepit hæc generosus quidam juvenis, librúmque nactus cùm perlegisset, & qua est eruditione, & judicio vehementer probasset, illicò animum induxit, occasionem arripere, laudémque ipse præripere ejus editione, non modò de præstantissimo scriptore, sed universa etiam de Republica benemerendi. Quamobrem diuturno tamquam carcere liberatum, eo quem vides nitore, & ornatu prodire jussit in publicum, idque nostra ipsius cura, & diligentia. Sed ne fortè quod titulum vitæ præfert, in præjudicium ipsi vertat, & fraudem perinde quasi inane quoddam sit opus angustis finibus, rerúmque minutarum sterili narratione conclusum: contrà, prædicimus in hujusmodi vita Christianæ Reipublicæ, ac totius fermè Europæ multorum annorum vitam (ut ita loquar) comprehendi, rerúmque maximarum consilia, administrationes, eventus dilucidè, copiosèque narrari. Neque enim vir ille, quo de agitur, intra domesticos parietes privatis suis, aut civitatis tantum suæ publicis curis occupatus, consedit, sed difficillimis temporibus, gravissimorum Christianæ rei negotiorum pondus, & molem non solùm animo subiit, sed & nobilissimis legationibus in regiones, & Regna longè divisa,

ultro, citróque incredibili celeritate commeans, admirabili tum prudentiâ solertiáque, tum auctoritate, & eloquentiâ sustinuit, atque in his Gratianum hunc ipsum perpetuò comitem, & consiliorum participem habuit, rerúmque gerendarum fidelissimum, & solertissimum administrum. Is autem quæ vidit, & quibus interfuit in historiam ita congessit, ut disciplina sapientissimi Heri sui alumnum facilè agnoscas, quem ut prudentiâ, & doctrinâ, cæterisque expressit virtutibus, ita eminentissimâ dignitate, ad quam per ejus vestigia viam sibi muniverat, expressisset; sed mors manum injecit. Cæterùm orationis munditiam, nitorem, & elegantiam, rebúsque aptum, & accommodatum dicendi genus, quo utitur, judicio ipse suo, & industriæ præcipuè debet; nonnihil etiam fortunæ, cùm in ea tempora inciderit, quibus scribendi rectè, & Latinè loquendi leges, atque præcepta religiosius aliquanto observabantur. Quæ quidem omnia, ERUDITE LECTOR, *tute optime intelliges, præclarúmque scriptum non modo tecum gaudebis, sed cum omnibus etiam doctrinâ, & judicio præditis, gratulaberis tandem aliquando communicatum.*

ANTONII MARIÆ GRATIANI VITA

EX PINACOTHECA

JANI NICII ERYTHRÆI.

UAM multa sæpè ac summa ingenia in occulto latent, quæ, si amicâ cujuspiam operâ in apertum proferrentur, maximum sibi, familiæ, patriæque suæ, atque adeò orbi terrarum, splendorem & ornamentum possent afferre. Nunc autem, cùm, tanquàm ferrum humi defossum in tenebris jaceant, suâ desidiâ, tamquam rubigine exeduntur, & illorum usus nequior efficitur. Atque, ne longiùs abirret oratio, nisi Antonius Maria de Gratianis, Biturgiæ, nobili imprimis loco, natus, in Cardinalem Commendonum incidisset, quicum Aloysio fratri magnus usus, & amicitia intercedebat, vel in castris usu militiam didicisset, Julii patris exemplo, qui sæpè in ea ordines duxerat, vel procul à Republica sine litteris, sine aliquo rerum usu, agrum, à patre relictum, coluisset, vel per inertiam, desidiámque, morti similem vitam exegisset. Commendonus igitur, qui fortasse, quâ erat animi sagacitate, adolescentis ingenium odoratus fuerat, Aloysio fratri fuit auctor, persuasor, impulsor, ut liberalibus eum disciplinis erudiendum, instituendúmque curaret. Itaque, annos natus

vnum & viginti, missus est in quoddam Forolivii oppidum, vbi doctus quidam magister, brevi, ac nova ratione, eas artes docebat, quibus ætas puerilis instrui ad humanitatem solet. At ipse parentum, in ipso erudiendo, negligentiam, discendi celeritate compensavit. Nam cùm eò esset profectus, omnium rerum rudis, paucis pòst annis an mensibus? reversus est Latini sermonis adeò peritus, ac doctus, vt diligentiam admirarentur omnes, ingenium agnoscerent: at Commendonus adeò amplexus est hominem, vt eum numquam à se dimiserit, sed in filii loco dilexerit, ac magistri partes sumens, in libris Aristotelis de Rhetorica, de Republica, ac de moribus, erudierit, eum semper ad manus habuerit, ejúsque & fide, & industria cognitâ, omnium consiliorum eum esse participem voluerit, in illis octo nobilissimis legationibus, quibus functus est, quarumque immortalis erit memoria. Quibus legationibus diligenter obeundis, ac fideliter administrandis, Commendonus ita se præbuit, vt eum omnes, tamquam è cœlo delapsum, intuerentur. Nam, si repetere memoriam temporum placeat jam inde vsque ab initio nascentis Ecclesiæ, inveniemus, nullum vmquam fuisse tempus Reipublicæ Christianæ atrox, atque difficile, quin eodem tempore divinitus excitatus sit aliquis, qui ingenio, auctoritate, sapientiâ, arduis illis rebus, ac dubiis posset occurrere. idque cùm constet, tum ex antiquis, tum ex recentibus nostrorum monumentis, ac litteris, non est necesse pluribus verbis ostendere. Atque in Commendoni ætatem inciderunt hæc omnia, maxima atque gravissima, Concilium Tridentinum, cujus convocandi gratiâ, bis missus est ad Ferdinandum Cæsarem, semel à Pio IV. Pontifice Maximo, iterum à Cardinalibus, qui sacrosancto illi conventui præerant, tum, res in Polonia consecutæ sunt, implicatæ, atque difficiles, vnde magnus periculorum metus portendebatur: eò etiam profectus est, semel, atque iterum, primò Pii IV. jussu, vt

Nuncii ordinarii provinciam administraret; quod munus cùm egregiè, atque sapienter obiret, antequam inde discederet, creatus est ab eodem Pontifice Cardinalis; deinde coactus est rursus illud iter arripere, missus à Pio V. Legatus ad Regem Augustum, vt, vxori Catharinæ nuncium remittere cogitantem, de sententia dimoveret, & ad bellum Turcis inferendum impelleret; vbi etiam, cùm Rex ille diem obiisset supremum, omnes conatus adhibuit, vt in ejus locum succederet aliquis, qui Catholicæ religionis cultor existeret; ac tantùm auctoritate potuit, valuitque eloquentiâ, vt Henricus Galliarum Regis frater, Rex Poloniæ, omnium suffragiis eligeretur. Quibus actis, cùm Pontifex fecisset illi potestatem redeundi in vrbem, rebus nondum planè in tranquillo collocatis, & hæreticis quamcumque sors obtulisset rerum novarum occasionem, paratis arripere, Antonium Mariam, de quo est sermo reliquit, vt, ex Pontificis auctoritate, Episcopos, & Catholicos Regni confirmaret, novóque Regi adesset. Quem cum adventare, jámque in Saxoniam pervenisse, comperisset, sexcentis fermè millibus passuum obviàm illi processit, & quo loco Regni res essent, exposuit rationes, quibus illud ex sententia administrari, & Catholica fides promoveri posset, ostendit. Quæ ita Regi grata fuerunt, vt ea sibi scripta tradi mandaverit, neque deinceps quidquam, nisi ex ejus auctoritate, atque sententia, gesserit. Inciderunt etiam in Commendoni tempora, alia quatuor, maxima, atque gravissima: fides Catholica, totâ Germaniâ, labefactata, ac penè convulsa; comitia Augustæ habenda; metus, ne Augustana confessio in summam Germanæ religionis perniciem, Austriæ civitatum populis permitteretur; fœdus adversus Turcam inter Christianos Principes ineundum. De his omnibus quater intra paucos annos, missus est in Germaniam Legatus ad Maximilianum Cæsarem, qui etiam fuerat placandus, quòd iniquo animo tulisset, Cosmo Mediceo à Pio V. Magni Ducis cognomentum fuisse

inditum, quod ejusmodi cognomentis, & appellationibus quemquam afficere, ad Imperatorem, non autem ad Romanum Pontificem, pertinere contenderet. In his omnibus adfuit Antonius Maria; neque quidquam sine ejus consilio gestum est. Sentiebat enim Commendonus, quantæ sibi ejus opera esset utilitati, ornamentoque. Neque id Regem Henricum fugit; qui magnis ad se illum pollicitationibus, semel, iterum, ac sæpius, invitavit, ut ejus opera, quemadmodum expertus fuerat, egregia, atque fideli uteretur. Sed nulla tam luculenta conditio inventa est, quæ illum potuerit à Cardinali Commendono divellere; cui soli, neque alteri cuipiam, quoad viveret, suas operas deberi existimabat. Qui Cardinalis cùm de referenda tot, tantisque illius in se meritis gratia cogitaret, si non pari, grato tamen aliquo munere; die quodam ad se vocatum donavit syngrapho, in quo erat perscriptum, ut ab argentario, quatuor scutorum millia, numerata perciperet, quæ vellet esse quasi mercedem laborum, quos pro ipso suscepisset; simulque petebat ab eo, ne hanc, quamvis exiguam, suæ in ipsum voluntatis significationem aspernaretur, sed illud, quidquid esset, æqui, bonique consuleret. Cui Antonius Maria respondisse fertur; quidquid fecisset, se honoris sui gratia fecisse, verùm, si res ad calculum revocaretur, bene inita, subductaque ratione, non par inveniretur ratio acceptorum, atque datorum: nam, se multò illi plura debere profitebatur, quàm ipse ab illo accepisset: illum verò dolorem se non posse dissimulare, quòd cerneret, eorum se loco, ac numero haberi, qui mercenariam ipsi operam darent: se enim, nihili antea hominem, ejus opera, atque labore, factum esse alicujus precii, ipsique Reipublicæ inventum esse in usu, probiorem; ac, petita ab eo demisse, & humiliter venia, syngraphum conscidit. Admiratus Cardinalis magnitudinem animi, spernentis id, cujus alii cupiditate abrepti, fidem jurisjurandi, religionem, justitiam, bonam famam, existimationemque contemnunt,

non ita multò post locupletem Saxiferrati Abbatiam, ex qua bis mille scuta quotannis redibant, sibi detractam, est illi, quamvis invito, ac repugnanti, elargitus. Mortuo Cardinali, Sixtus V. vsus eo est in Latinis litteris scribendis. Quo in munere perquàm diligentem, ac laudabilem illi operam dedit. Post cujus mortem, eodem gradu fuit apud Alexandrum Cardinalem Montaltum, eique in quatuor illis conclavibus, quæ deinceps consecuta sunt, affuit; in ejúsque opera, Clementi VIII. ad Pontificatum Maximum adipiscendum, longè maximus vsus fuit. Id quod Clemens non dissimulavit, sed sæpè, multis audientibus, dixit se Antonii Mariæ in agendo dexteritati, prudentiæ, diligentiæque Pontificatum referre acceptum. Quapropter ornabat eum officiis, beneficiísque pluribus: nam & Episcopum Ameriæ creavit, quòd superiori Episcopo mortuo esset alter in illius locum subrogandus; & Nuncium ad omnes primùm Christianos Principes, fœderis causâ feriendi contra Turcas, deinde ad Rempublicam Venetam misit. Ubi, maximè duabus in rebus gravissimis, ejus virtus eluxit. Etenim cùm de jure, imperióque quæreretur, quod Veneti in Adriatico mari exercent, pro Sede Apostolica libellum elegantissimum scripsit, qui etiam nunc in Tabulario Vaticani Palatii continetur: neque tamen eo offensi sunt Veneti; cúmque Alphonso, Ferrariæ Duce, vitâ functo, Cæsar Estensis, cognatione illi proximus, Ferrariam sibi deberi contenderet, auctoritate, consilióque perfecit, ne Senatus ille Cæsaris causam susciperet, eámque armis tueretur; imò ab eodem obtinuit, vt Sedi Apostolicæ, plura armorum genera ad illius belli vsum suppeditarentur. Atque constat Clementem habuisse in animo in Cardinalium Collegium eum cooptare, ac non semel, sed quoties Cardinalium comitia essent habenda, descriptum in illis habuisse, qui eo essent honore cohonestandi; sed semper sententiâ destitisse, deterritum à Petro Cardinali Aldobrandino, fratris filio, cui cum

Magno

Magno Etruriæ Duce, cujus ille in imperio, ac ditione natus (dum [illegible], vt diximus, ortus, quæ Magnorum Etruriæ Ducum paret imperio, cum primis illius civitatis numerabatur) variæ, inquiam, discordiarum causæ intercedebant. Verùm, cùm jam ætate confectus, & podagræ vehementer obnoxius, re ipsâ experiretur, Venetum cælum sibi minùs esse salubre, petiit opere maximo à Summo Pontifice, vt ab ea provincia removeretur, eaq; veniâ impetratâ, Ameriam se contulit. Quam Ecclesiam vsque ad extremum vitæ spiritum, integritatis, prudentiæ, ac sanctitatis famâ administravit, quæ sit numquam interitura; sed deinceps omnibus qui in eumdem locum, ac numerum venerint, ad similium virtutum exemplum, imitationémque victura. Nemini erat molestus, nemini gravis, sed contrà, omnibus jucundus, omnibus comis; numquam animos extulit, sed demissè humilitérque se gessit; nemini petenti aditum conveniendi non dabat, sed omnes ad ipsum aditus cunctis, qui vellent, quibusvis erant horis apertis, nemo se ab eo despectum, nemo contra rem suam injustiâ aliquid decretum fuisse questus est vmquam; sed omnibus jus suum tribuebat, omnes amplectebatur, omnibus se dabat cum magna conversatione; cum tristibus severè, cum remissis jucundè vivebat; atque, ad Apostoli exemplum, ad cujusque ingenium, quo omnes lucrifaceret, versabat suam naturam, huc, & illuc torquens, ac flectens. Nullum honesti sermonis genus à se vmquam alienum duxit, sed de omnibus rebus, quæ in sermonem, disceptationémque cadunt, copiosè, elegantérque disserebat; cum militaribus hominibus de officio Imperatoris, ac de omni re militari; cum eruditis de omni elegantia litterarum, cum philosophis de rerum natura, cum Theologis de Deo immortali, divinísque mysteriis loquebatur. Denique homo erat omnium, vt dicitur, horarum, temporum, & hominum. Multa reliquit egregia, quæ teruntur hominum manibus; Synodum Ecclesiæ Amerinæ, de bel-

ō

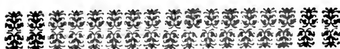
Io Cyprio, de casibus adversis illustrium virorum sui ævi, Cardinalis Commendoni Vitam; quo libro omnes ab eo legationes obitæ, omnésque res magnæ suâ auctoritate, consilióque gestæ narrantur. Obiit Ameriæ, annos natus quinque & septuaginta, CIϽIϽCXI.

ANTONII MARIÆ GRATIANI in Cardinalatum Joannis Francisci Commendoni.

Qui tibi purpureos meritò mandavit honores,
Ipse quidem magno est auctus honore Pater.
Nam virtute tuâ magnum capit incrementum
Ipse honor, & pulchra est purpura facta magis.
Mox ubi tergemino fulgens radiaverit auro
Frons sacer ipse, omnis aureus Orbis erit.

INDEX CAPITVM.

IN LIBRUM PRIMUM.

IN LIBRUM II.

IN LIBRUM III.

IN LIBRUM IV.

Errata sic corrige.

PAG. 26. persolvit, *lege*, percoluit
Pag. 31. haberetur, *leg.* laberetur
Pag. 40. ministro, *leg.* ministros
Pag. 67. Florentium, *leg.* florentium
Pag. 73. peragratur, *leg* peragrat
Pag. 100. Namburgium, *leg.* Hamburgium
Pag. 107 emineret. Trecenti, *leg.* emineret, trecenti
Pag. 119. injiciebant, *leg.* injiciebat
Pag. 121. populis, *leg.* populi
Pag. 133. cuiquam. *distingue & lege.* cui quamplurimos
Pag. 135. cum Frisio, *leg.* Friccio; is est Modrevius
Pag. 137. hominum, *leg.* hominem
Pag. 141. quod, *leg.* quò
Pag. 172. multùm efficiunt, *leg.* multùm
Pag. 182. ac Polonos, *leg.* ac Polonus
Pag. 212. & cum hæc, *videtur deesse aliquid*
Pag. 263. affectantes, *leg.* assectantes
Pag. 294. Tagellonis, *leg.* Jagellonis
Pag. 306. formandis, *leg.* firmandis
Pag 322. deduxerat, *leg.* diduxerat
Ibid. haud, *leg.* aut
Pag. 345. videbantur, *deest verbum aliquod, ut* recusaturi; rejecturi
Pag. 353. & quid, *leg.* Ecquid
Pag. 356. frequentiam, *leg.* infrequentiam
Pag. 387. objicere, *leg.* abjicere
Pag. 427. tumque, *leg.* cumque
Pag. 430. Duclitio, *leg.* Duditio.

IOANNES FRANCISCVS COMMENDONVS CARDINALIS.
Campion sculp.

ANTONII MARIÆ GRATIANI

DE VITA JOANNIS FRANCISCI COMMENDONI CARDINALIS

LIBER PRIMUS.

De Origine, Familia, & Parentibus ejus.

CAPUT PRIMUM.

GENS Commendona apud Bergomum, nobilem Cisalpinæ Galliæ vrbem, honestæ in primis, ac vetustæ originis habetur. Ipsi stirpem suam ad Germanos referunt. Inde virum quemdam domi nobilem nomine

Dogaldum, patriâ profugum, Bergomum venisse, & hospitaliter primò à Bergomatibus habitum, mox etiam in civitatem, publicúmque Consilium receptum translatis omnibus fortunis apud eos consedisse memorant. Post multos deinde annos, fortunæ proventu aucti, gentili amisso, cognomen ab dominatu oppidi Bergomatium agri, cui Commendono est nomen, accepêre. Et hodie eorum quidam non alio cognomento, quàm Dominorum, vtuntur, vocitanturque. Potentiæ, ac divitiarum familiæ multa, nec pauca sunt argumenta. Præter Commendonum oppidum, Albinum quoque vicum in ditione habuêre. Et Bergomatium Episcopatus, quod non liberalitatis solùm, sed pietatis etiam documentum est, ab iis auctus, ac latifundiis donatus est, in quibus insignia Gentis lapidibus incisa, quo monumentum munificentiæ ad posterorum memoriam extat, in hodiernum diem manent. Joannes Galeatius Vicecomes Mediolanensium Dux, cujus tantæ fuêre opes, vt ad Italiæ Regnum aspirasse dicatur, Bergomo in potestatem redacto, Commendonam gentem in primis afflixit, penitúsque evertit, quia pertinaciùs pro Veneta Republica adversus Galeatii partes stetisset. Concinus tum familiæ Princeps erat, quem patriâ, fortunísque pulsum Veneti benignè excepêre, stipendia ei posterísque ejus, ac filiabus dotem de publico statuêre, cujus rei in tabulariis Venetorum extant Senatusconsulta

honorificis in Concinum, majorésque ejus ſcripta verbis, quos inſignes viros magnis clientelis, & affinitatibus, magnis item opibus, & ſummâ apud Montanos homines auctoritate præditos appellant; híſque omnibus ob eximiam in Venetam Rempublicam fidem, atque ſtudium bello Mediolanenſi ſpoliatos teſtantur. Ab hac communi familiæ ruina, pars in vicinis vrbibus, quas ſibi quiſque exilii ſedes delegerat, manſère; pars Bergomum rediit, vbi hodie quoque inter honeſtos, ac locupletes cives habentur. Ex his, qui ſolo patrio ejecti, reverti Bergomum neglexerunt, proavus Joannis Franciſci, cujus nos vitam ſcribere inſtituimus, Venetias ſe, réſque ſuas tranſtulit, atque ibi vxore ductâ Joſephum filium reliquit, atque hic Antonium procreavit: Qui ingenuè à patre educatus vir evaſit in Philoſophiæ, ac Medicinæ ſtudiis non mediocriter eruditus. Quam quidem ipſe artem haud paulò liberaliùs, quàm pro more medicorum, exercuit, non pretium, ſed doctrinæ ac benevolentiæ officii fructum ex ea petens; fuitque ob id magna in civitate gratia, qua inde Patriciæ nobiliſſimæ virginis conjugium meruit: Quamquam id quidem non tam gratia aſſecutum tradunt, quàm quia vxoris frater, cùm ob ſordes animi grandem jam natu virginem, & parentibus amiſſis, quintum, ac vigeſimum tranſgreſſam annum domi in ancillaribus penè miniſteriis nullâ ætatis, aut dignitatis ejus curâ habere porro perge-

ret, atque eam locare pari, ne dotem adnumeraret, prorſus negligeret, ipſam ſibi, ne in illa miſeria ſeneſceret, conſuluiſſe, & Antonio, qui fortè ægram accerſitu fratris, curabat, vltro nupſiſſe. Hoc igitur Antonius fortunæ ſuæ modo contentus honeſto in otio conſenuit. Atque hæc gens, & is pater Joanni Franciſco fuit. Maternum autem genus ſplendidius, illuſtriúſque. Mater Laura Barbadica ſummo Venetiis loco nata, per quam nobiliſſimas Patriciorum familias propinquâ affinitate Joannes Franciſcus contingebat; Materna Avia Clara Bolania, cujus dote Barbadicorum ditata eſt Domus, in quam aureorum numûm ſupra 70000. intuliſſe dicitur. Proavus Marcus Antonius Barbadicus, cujus duo fratres natu majores, Marcus, & Auguſtinus, alius poſt alium Principes Reipublicæ ſunt creati. Marcus modeſtiâ, atque innocentiâ vitæ, & gloriâ ablati à paucis familiis, quæ ſe vetuſtate originis aliis præferebant, principatus, & ad numero plures penes quas hodie manet, tranſlati celebris. Prudentiæ laude, & rebus geſtis Auguſtinus major, clariórque, cujus Principis auctoritas in civitate tanta fuit, vt in potentiam verteret, majorem, quàm tutum communi libertati fore videretur, ni fides illi, & amor Reipublicæ ſanctior, potiórque omni regno fuiſſet. Auguſtinus enim majeſtatem Regis ſibi, quàm poteſtatem apud cives ſuos eſſe maluit. Quin eos moriens monuiſſe dicitur, vt ne poſthac quicquam vni

tantum juris esse in Republica paterentur. Quod & Veneti secuti consilium sunt, circumcisâ, ac severis legibus coërcitâ Ducum potestate. Ex Laura Antonius quatuor liberos suscepit, Joannem Franciscum, qui natus est Venetiis anno 1524. xv. Kalend. Aprilis hora circiter sexta diei; Josephum, qui penè infans decessit, Clementiam, & Lucretiam. Hæc adultâ ætate aspernata nuptias Patavii in contubernio sacrarum Virginum, quo vsa à primis annis fuerat, decessit anno 1564. quo tempore Joannes Franciscus legatione apud Polonos fungebatur. Clementia Venetiis nupsit Baldasari Caveo patricii generis juveni, quas nuptias, absente Joanne Francisco, Philippus Mocenigus is qui postea Archiepiscopus Cypri fuit, quicum Joannes Franciscus à condiscipulatu conjunctissimè vixerat, conciliavit. E Clementia tres nati filii: Joannes Franciscus, Antonius, & Laura. Hanc virginem viginti jam annos natam, cùm Commendonus jam Cardinalis homini nobilissimo Silvio Gonzagæ despondisset, ante nuptias pestilentia intercepit. Qua quidem pestilentia ipsi quoque parentes ejus, & Joannes Franciscus frater Patavii anno 1576. continuatis funeribus alius super alio interiêre. Quem casum, stragémque Domus suæ Commendonus sicuti summo cum dolore accepit, ita eximiâ animi constantiâ pertulit. Antonius natu minimus suis omnibus superstes fuit, atque hic postea à Commendono vnicus hæres relictus, & aliquot diti-

bus sacerdotiis auctus, vltimus stirpis fuit, cùm sacris addictus prolem non propagarit.

De his quæ infanti acciderunt, ac de periculis ejus in navigando.

CAPUT II.

EDITUS primùm in lucem, cùm de more ab obstetrice lavaretur, ipso in alveolo sua sponte genibus stetisse, junctásque in cælum manus tetendisse dicitur. Item quo die initiandus Christianis sacris, solemnique ritu sacratæ infusu aquæ abluendus erat, ad templum cùm deferretur, nebuloso admodùm cælo repentè è mediis nubibus emisso solis radio infans clarissimâ est luce perfusus. Quæ seu casu acciderint, sive quod sæpè evenisse constat, futuram pueri magnitudinem portenderint, constanter quidem tum de eo memorabantur. Vixdum quadrimus summum vitæ discrimen navigans adiit. Cùm mater è Clodia Venetias parvâ cymbâ tranaret, puer, nihil advertente matre ad latus navigii obrepsit, & manu aquam contingere adnitens in mare decidit, & cymba velo, secundáque aura ferebatur: exterrita ad filii casum præcipitatura se illa in vndas fuit, ni conantem, ac propè amentem excepissent famulæ. At puer admirabili audaciâ, & celeritate nautæ servatus est, qui cla-

vum regens, animadverſo caſu, relaxato ſubitò fune, quo velum pandebatur, in mare proſiluit, ac ſuſcepto puero incolumem ad navigium, quod dejecto velo conſtiterat, nando retulit, matrique propemodum jam dolore exanimatæ reſtituit. Futura pueri dignitas fecit, vt non fruſtra tam evidenti Dei numine tanto periculo ereptus videretur. Nec ferè vnquam ille ſine periculo navigavit. Romam petens, cùm Clodiæ vt Anconam trajiceret, conſcendiſſet, fractâ per noctem ad Senogalliam navi, vadoſum ejectus in littus, trecentos ampliùs paſſus nandi ignarus, vndantibus ſupra pectus fluctibus, confecit pedibus; atque ægrè per tenebras in ſiccum evaſit, cùm eorum aliqui, qui eodem navigio vehebantur, aquis obruti perierint. In Belgis Oceani ſinum tranſmiſſurum ab Amſtelodamo cælo ſereno, ac ſecundo provectum vento, tanta eâdem nocte tempeſtas adorta eſt, vt obfuſis vndique denſiſſimis tenebris, cælo crebris, atque ingentibus tonitribus, fulgoribúſque omnium mentes pavore perſtringente, ac non vectoribus modò aliis, & comitibus ejus, ſed ipſis etiam territis naviculario, nautíſque, non longè abfuerit, quin magnitudine fluctuum navis hauriretur; ſed ſaluti omnibus ipſe tum vnus fuit. Nam cæteris horrore, nauſeáque jacentibus, animóque, & corpore abjectis, quorum in numero ipſe fui, qui hæc poſtea ſcripſi, ille quamquam adeò ſolutus aër in imbrem erat, vt completurus navim vide-

retur, ad officiáque discurrentes in os incidens impediret, tamen nullâ territus re, vno adjuvante cubiculario ejus Dionysio Viterbio Patavino, qui solus expers nauseæ fuit, ad omnia nautarum munia occurrens, eósque despondentes jam animum, nunc oratione, nunc vltro subeundo opera eorum confirmans navem servavit, cùm sequenti die luce ortâ desævisset tempestas, & reddita mari tranquillitas esset. Ne fluminibus quidem vnquam sine adversis casibus navigavit. Vitandam omnem navigationem, mari, aquísque abstinendum, quòd fatale inde periculum immineret, prædicentes quosdam, & monentes amicos, risit semper, nec quoties res, atque opportunitas tulit, propterea committere se mari, navibúsque est veritus.

De prima ejus institutione,

CAPUT III.

SUMMA Patris cura institutus est; nam penè infans specimina ingenii dederat, & ab Astrologis ingentia, atque summa portendi, talium haud incurioso Patri responsum erat. Vix decimum annum agens Latina carmina non scriptitabat solùm, sed etiam de re proposita ex tempore edebat, erátque propterea in amoribus Principum civitatis, quorum amicitiâ florebat Pater,

Pater, vt multi ad ludum, vbi cum æqualibus instituebatur, ventitarent, quo pueri ingenium in ejus ætatis exercitationibus spectarent, cognoscéréntque an famæ, quæ de eo inter aliorum parentes puerorum erat, responderet, nec alio ferè cohortandi, aut increpandi liberos loco vterentur, quàm vt ejus ad imitandum exemplum proponerent. Magister illi erat Bernardus Felicianus, vir quidem eruditus, ac diligens, sed quod fateri ipse, ac præ se ferre soleret, Commendoni ingenio, quàm suo majorem in civitate famam adeptus. Unde cùm multi ad eum è Patritiis primorum filii ducerentur, ipse tamen vnius excellenti indole, atque acumine gloriaretur, eóque studiosiùs, & majori curâ omnibus doctrinis informabat, instituebátque, quas puerilis illa capere ætas potest. Ab hoc ad Antonium Ariam Hispanum nobilem Grammaticum se contulit, eodémque tempore Antonio quoque Eparcho ab Zacyntho Græcarum litterarum Doctore est vsus, & ipse puer ad omnem disciplinam cùm mirè docilis, tum quod paucis admodum vsu venit, memoria summa ad ea, quæ doctus esset retinenda erat; nam à quibus celeriter res percipiuntur, iis etiam facilè solere excidere, & contrà qui laboriosè discunt, firmiùs omnia aiunt retinere; veluti impressa difficiliùs, quàm quæ modò illita sunt, delentur. Magnopere autem videbatur animus ejus teneri commemoratione insignium Virorum, qui per virtutem ad magnam aliquam gloriam, ho-

norémque perveniſſent, eorúmque egregia facinora adeò cupidè audiebat, vt ſæpè ab ore narrantium talia penderet, ſæpè Patrem, Magiſtrúmque oraret, vt ſibi de claro aliquo viro commemorarent: ſive ea pueri natura, quod illi ætati accidere ſolet, curioſior fuit, ſive animus ejus jam tum magnæ laudis ſpem affectans, narratione alienæ virtutis geſtiebat. Quartum-decimum agens annum Patavium à patre diſcendi cauſâ eſt miſſus, vbi plures annos in optimis diſciplinis magnâ ingenii gloriâ eſt verſatus, captus primò Poëtarum ſuavitate, ita ſe Poëtices ſtudiis, legendíſque, ac ſcribendis carminibus dedidit, vt inde vel præcipuam ſibi famam comparaverit, tanto quidem majori immaturæ ætatis ejus admiratione, quanto non æqualibus modò ſuis in eo genere celeriter antecelleret, verùm etiam cum claris viris conferebatur, qui Poëtices laude præſtare tum exiſtimabantur. Philoſophiam deinde aggreſſus doctiſſimos homines audivit, aviditate ingenti Philoſophorum præcepta hauriens, maximè Platonis ſapientiâ delectatus, propterea quòd illum diceret propiùs, quàm cæteros à Chriſtianæ Philoſophiæ inſtitutis abeſſe. Multos ejus libros exercendi ingenii cauſâ è Græco in Latinum vertit, omnes ferè explicatione rerum, quæ obſcuriores eſſent, illuſtravit. Hi poſtea commentarii ejus in manus noſtras pervenerant, quos ſtudiosè conſervatos à nobis, cùm fortè ipſe multos poſt annos reperiſſet, conſcidit, atque incendit,

ſanè immerentes. Verùm dum his diſciplinis adoleſcens cupidè animum imbuit, & diſcendi dulcedine ſtudiis nullâ valetudinis curâ vſque indulget, nullúmque ſibi legendi, ac meditandi modum ſtatuit, in periculoſum, atque importunum incidit morbum oculorum, quo magnopere illi retardatus, ac pæne interciſus eſt omnis ſuſceptæ laudis curſus. Ab ſucco nimio corporis vis magna ſanguinis in oculos influens aciem obduxerat, curatione adeò difficili, vt cùm multa experto infeliciter omnia procederent, etiam ipſum quadriennium incluſus conclavi, atque impatiens lucis vim infeſti humoris, neque exſiccare, neque aliò derivare vllis remediis præſtantiſſimis adhibitis medicis valeret, deſperatâ valetudine, de illa ipſa Terentiana domo ad Vallis prata, quam Patavii conductam inhabitabat, emenda, omníque deinceps vita ibi agenda cogitaverit. Tandem Joannis Baptiſtæ Montani Veronenſis Medicorum tum longè principis conſilio, cauterium ſiniſtro in cruce cùm feciſſet, ſive id repertum mali remedium, ſive ſuâ ſponte conſumpta vis morbi eſſet, lumen ei eſt reſtitutum, ita integrâ acie, vt qui acutiùs, aut longiùs cerneret, qui celeriùs objecta oculis percurreret, fuerit poſtea nemo. Toto verò illo tempore, quo oculorum captus vſu in tenebris egit, quamquam omnis ejus fuerit ſtudiorum ratio perturbata, non tamen ipſe ſe deſidiæ, aut languori dedit: Verùm aut dictandis carminibus, quâ re maximè adole-

ſcentis animus recreari videbatur, temporis ejus moleſtiam lenibat, aut legenti operam dabat, ſolatia mali inde petens, vnde contraxerat. Cùm maximè morbo vexaretur, patrem amiſit octo & ſeptuaginta annos natum, cùm eſſet ipſe decem & novem annorum; cujus morte magnam fecit familiaris rei jacturam, quæ illi tota comminuta, ac diſſipata eſt, cùm curare ipſe res domeſticas nec per ætatem, nec per valetudinem quiret, & Marcus Antonius Barbadicus avunculus ejus, qui tueri adoleſcentis rem debuit, homo effrenatæ avaritiæ etiam diripuit. Quæ tamen ipſe damna haudquaquam quanti erant æſtimavit, doctrinarum cupidine occupatus, & omnibus curis depellendo morbo intentus. Cùm convaluiſſet, conſilio eorum quibus à patre fuerat commendatus, ad cognoſcendum Jus Civile animum nequaquam libenter traduxit. Quo ipſo in ſtudio vt pares ab eadem celeritate ingenii progreſſus faceret, eóque magnoperè lætarentur, quibus auctoribus eam doctrinæ viam ingreſſus erat, tamen Platonis, & Philoſophorum conſuetudinem vt abjiceret adduci cujuſquam auctoritate non potuit; & animus jam tum geſtiens enitendi, & navandi aliquid ſtudio, in iis maximè virtutis præceptis conſtitit, quibus ad res gerendas, vitámque in hominum luce agitandam inſtituitur, fruſtra ſuſcipi putans rerum abditarum ſcientiam, niſi ea ad hominum vſum, vtilitatémque compararetur. Eloquentiæ exercitationes omnes, ſine qua ipſa

vix ratio ſatis tueri munus ſuum poſſe videtur, ingenti labore eſt perſecutus, ſcriptitando, declamando, colloquendo. Nam & juvenis æqualis ſui ob cædem factam capitis arceſſiti cauſam Patavii apud Prætorem egit, tenuitque. Et cùm Patavinorum civitas Franciſco Donato Reipublicæ principatu de more gratulatum miſiſſet, orationem, quam Legati habuere, ipſe compoſuit. Quo ex ſtudio id ſanè eſt adeptus, quod poſteà magno ei fructui, ac decori fuit, vt promptâ, & expeditâ dicendi facultate rem propoſitam ſeu patriâ, ſeu Latinâ oratione, vel continuatâ, & productâ, ſi res deſideraret, ita explicare, ac peragere poſſet, vt cùm nihil conquirendis verbis, aut jungendis hæſitaret, quod pleriſque accidere ſolet, genus orationis minimè inquinatum, ac barbarum, & certè, quod difficillimum eſt, æquabile, & vndequaque ſui ſimile teneret.

De profectione ejus ad videndam vrbem, & quo auctore eam ſuſceperit.

CAPUT IV.

FACTIS per has maximè artes reliquæ vitæ fundamentis, motáque apud omnes magnâ ſui expectatione ad vigeſimum quintum ætatis annum pervenit, vt erecto ad res capeſſendas animo ita haud ſatis certus quam vitæ rationem ſe-

quereretur. Erat Patavii Aloysius Cornelius insignis eâ tempestate senex ille, cujus in valetudine tuenda tanta cura, ac religio fuit, vt cùm optimis, & ad concoquendum facillimis vteretur cibis, tamen apposita libra, vt quidque edendum bibendúmque erat lancibus examinaret, & modum quem sibi ab intelligentia sui corporis ipse præstituerat, nihil excederet, vnde ei Sobrii cognomen accidit. Hunc colebant, observabántque fere Patavii quoscumque aut generis, aut ingenii præstantia nobilitaret; nam & splendidè ipse semper, atque honorificè vixit, & ejus domus, quam ad Antonii ædificaverat, propter hortos & ædificii elegantiam vulgò visebatur, & ducebantur homines non literatissimi illius quidem, sed moderati, & maximè acuti, & jucundi senis sermonibus. Itaque nullius frequentior Patavii domus erat; ipséque mirificâ in omnes humanitate, incredibiliter præclaris ingeniis delectabatur, iísque cùm opus esset, omnibus suis studiis aderat. Commendonum senex adolescentem summè dilexit, in quo clarissima industriæ lumina elucebant. Cùm igitur dubitantem quam potissimùm vitæ viam insisteret, ídque secum diu, multúmque deliberantem Cornelius aggressus (senserat enim senex sollicitum adolescentis animum) hortari institit, vt se Romam conferret; in vna illa civitate virtuti cùm omnia paterent, tot instructo naturæ, ac doctrinæ adjumentis celeriter aditum ad res magnas futurum: denique eum sibi vnum tan-

tæ induſtriæ curriculum videri. Id conſilium ab amantiſſimo ſui homine profectum, vt non aſpernatus eſt adoleſcentis animus, ita accipere, ac de ſe ſtatuere tanta præſertim de re non audebat, eo minùs, quòd cùm vnus ipſe Venetiis Commendonæ familiæ reliquus eſſet, interiturum cum eo, ſi ſacerdos fieret, gentis quoque nomen erat; & paterni amici, conjunctíque omnes Venetiis eum retinebant. Cùm ſæpe hac de re appellatus à Cornelio nihil ſtatueret, rogare ſenex eum cœpit, vt ſaltem Romam ad viſendam vrbem, formámque Reipublicæ illius cognoſcendam iret. Ad id quidem eo faciliùs perpulit, quòd is erat annus M. D. L. quo indicto à Julio III. Pontifice Maximo Jubileo, multi mortales, vel ab vltimis profecti terris Romam religionis cauſâ convenire ſolent; & vrbis templa, & Divorum ſepulcra, Petri maximè & Pauli oſſa eodem condita tumulo venerari. Sub finem ejus anni Commendonus Romam venit, comitibus Hieronymo Renaldo, & Antonio Altano, quorum amicitiâ Patavii plurimùm vtebatur. Quatuor admodum menſes Romæ eſt commoratus. Reverſus Patavium de Romanis rebus, déque tota ratione Romanæ aulæ, & quibus quiſque initiis, & quaſi oſtiis ad eam accedere, per quas artes, ad quem finem ſpectare, & tendere deberet, ita diſſeruit cum Cornelio, vt ſenex exclamaret, aut hunc ſummum Romæ virum fore, aut ſe rerum omnium imperitiſſimum eſſe. Audivi ego aliquot poſt annos, cùm adoleſcens Pa-

tavii literis operam darem, & Commendonus in magno honorum curſu, maximáque hominum ſpe, atque fama publicas legationes pro Romana re obiret, ſæpe hæc commemorantem Cornelium, qui nullâ re magis gloriari videbatur, quàm quòd Commendono auctor Romanæ profectionis ipſe fuiſſet. Singularis hujus viri extitit in Commendonum benevolentia, quam à pueritia ejus ſuſceptam ad vltimum vitæ conſervavit. Quam quidem vitam in tantum produxit, vt eo anno ſit mortuus, quo Commendonus legatione apud Polonos fungens Cardinalis eſt creatus. Quo quidem anno cùm ego ex Polonia rediens, quò cum illo eram profectus, Patavii recreandæ valetudinis cauſâ reſtitiſſem, & Cornelium paucos antequam moreretur dies adiiſſem, effuſiſſimè ſenex mihi Commendoni Cardinalatum eſt gratulatus, ex quo tantam ſe lætitiam cepiſſe aiebat, vt nihil meminerit ſenſiſſe in vita jucundius. Deinde quo die eſt mortuus, cùm inſtare ſibi vitæ finem præſentiret, déque ea re ita loqueretur, vt non de omnium maximè horribili, ſed veluti de migratione quadam in aliam domum, ſedens in lectulo, quo peranguſto & parvo vtebatur, & Veronica vxor adeſſet, anus ferè ejus æqualis, mihi magno prorſus, & integro vocis ſono, cauſas, propter quas non invitus de vita diſcederet, commemoravit, ac longo pióque habito ſermone, ad poſtremum hoc, inquit, vno minùs libenter migraturus è vita ſum, quòd Commendonum videre

re antè nequiverim, eo insignem honore, cui à me tantò antè confiso ejus virtute, præstantíque natura spe destinatus fuit. Atque hoc loco multa ei, & summa cùm esset auguratus, epistolam ad eum scripsit sua manu, qua certiorem mortis suæ instantis reddebat; hortabatúrque eum, vt pergeret iisdem artibus, quibus virtutem suam in amplissimo gradu dignitatis collocasset, in dies magis de Christiana Republica, & Ecclesia Dei bene, ac fortiter mereri; temperantiam coleret virtutum omnium genitricem, qua & mentis acies acuitur, & valetudo, maximum in humanis rebus bonum, integra, vigénsque conservatur. Hæc cùm scripsisset, & vix putare se bidui vitam superesse sibi diceret, nos discessimus. Ille paulò pòst abeuntem credo vitalem vim sentiens arcessi sacerdotes Jesuitas jussit, collocutúsque cum iis de divinis rebus, cùm se antè Christianis sacris ritè procurasset, Crucifixi parvum simulacrum læva manu tenens, lætum se, ac bona spe fretum venire, simulacrum intuens proclamavit. Eo deinde posito, decorè sese in lectulo composuit, oculísque occlusis, tamquam obdormiturus leni efflatu animam egit, cùm vix horæ tres ab eo sermone, quem nobiscum habuerat, intercessissent. Nam ex illa victus moderatione, mente, sensibúsque integris ad postremum vsque spiritum vixit, quem ad octavum & nonagesimum annum ætatis perduxit. Hæc pauca de Cornelio, viro ac sene clarissimo, libuit interscribere, quan-

do & memorabilis ipſe vir fuit, & Commendo-num in primis dilexiſſe eſt viſus.

De primo ejus ad Rempublicam acceſſu, & de ratione quam primùm in vrbe habuit.

CAPUT V.

VISA Româ, perceptáque civitatis ejus formâ, nihil vltrà dubitavit, quin ſibi immigrandum in eam vrbem ſtatueret, eorum ſpretis conſiliis, qui ad eum domi retinendum, & honorifica illi conjugia, & acceſſum in ſcribarum Collegia offerebant, in quæ nonniſi honeſti de plebe homines, vetuſtæque in civitate originis, ſi modò patritio genere orti non ſint, admittuntur. Honores enim, & publicæ procurationes, & jus ſuffragiorum Venetiis Patritio tantùm patent: reliqui non in aliam Reipublicæ partem, quàm miniſterii admittuntur. Sed Commendono major, atque elatior animus, naturáque erat, quàm vt ſe, aut in ſcribarum humilitatem demitteret, aut in ea civitate vivere ſciret, in qua exors Reipublicæ, nec pari cum reliquis jure eſſet futurus. Nec magis alia res juvenem, vt Venetias, ac ſpem propagandæ familiæ relinqueret, compuliſſe creditur, quàm vt eò decederet, vbi nihil clauſum ſibi, nihil interdictum, nihil, quod, quominus virtute, atque induſtria niti poſſet, im-

pediret. Commodùm hæc cogitantem ſenior propinquus ejus Eccleſiaſticis beneficiis duobus in Patavino agro auxit, quorum ex vectigalibus ad trecenti numi aurei ad eum redibant, tantumdem ex patrimonii ſui reliquiis capiebat, præter id quod in ſororum dotem ſepoſuerat. Hoc igitur fortunarum modo compoſitis domi rebus, Romam conceſſit anno M. D. LI. nec diù moratus, viam, qua ſibi eundum eſſet, delegit. Plerique homines, qui Romam ad capeſſendas res vrbanas, quod quidem nemini, quantumvis longinquo, & alienigenæ non licet, quo potentis alicujus gratiâ, atque opibus adjuti faciliùs enitantur, in Principum, aut Cardinalium alicujus fidem conferre ſe conſuevêre. Sed Commendonus, qui ſe ita alteri adjungerent ratus non ſuâ, ſed alienâ fortunâ ferri, nemini vni ſe applicare, ſuus, non alienus Reipublicæ non partium ejus eſſe, ſtatim ab initio decrevit; inque eo vſque ad vltimum vno vitæ, & conſiliorum tenore permanſit. Itaque nactus Romæ Nicolaum Pontium Venetorum Legatum, eum qui poſtea civitatis ſuæ Dux eſt creatus, per hunc Julio III. Pontifici Maximo commendatus in familiam ejus, Cubiculariorúmque numerum, vt aſciſceretur impetrat; qui tum ordo perhonorificus Romæ habebatur, neque in eum niſi magno cum delectu honoris cauſâ aſſumebantur probatiſſimi juvenes, & ingenii, & generis dignitate commendati. Hoc modo ille non tam in Julii familiam adſcri-

ptum ſe, quàm in jus civitatis, ac Reipublicæ receptum putavit. Nam Romana res, etſi vnius imperio habetur, tamen quia is eligitur liberis ſuffragiis, neque ob provectam ætatem diu rerum potitur, nec ejus ipſius vllum eſt in ſucceſſore arbitrium, ac nemo ſpe, atque aditu honorum arcetur, ineſſe huic civitati, & aliæ ſpecies Reipublicæ videntur, vt cùm vnus ſummam poteſtatem, ſummúmque jus omnium rerum obtineat, nonnullæ tamen eſſe, & principum, & multitudinis opes videri poſſint. Itaque Commendonus gratiæ, amicitiíſque conjungendis animum intendit, magno judicio, delectúque, cujuſque enim ante omnia mores ſpectavit, ſtudiáque, quarum rerum ſimilitudine maximè familiaritas, & benevolentia confirmatur. Dedit igitur operam, vt qui eſſent in vrbe viri literarum, & doctrinæ nomine clari, eos haberet amore, & conſuetudine conjunctos; nec gratiam ſolùm inter illos, ſed ingenii quoque famam celeriter eſt aſſecutus. Quorum præter cæteros familiariter vſus eſt Hannibale Caro, propter morum, & doctrinæ elegantiam, & ſuavitatem, Gulielmo Sirleto, qui ei poſtea collega in Cardinalatu fuit, vir cùm innocentiâ ſummâ, tum memoriæ tantæ, vt cùm omnes omnium artium libros, omnia ſcripta Græcorum ac Latinorum vetera, recentiáque infatigabili labore perlegiſſet, eorum non ſingulas modò ſententias, ſed verba quoque memoriter recenſeret, cùm bibliothecæ inſtar, vel de abſtruſiſſimis re-

bus consuleretur. Quod nisi congestis in vnius notitiam tot rerum doctrinis ingenium impar fuisset, memorabiliorem virum ætas nostra non tulisset. Octavio præterea Pantagato, Jacobo Marmita, Basilio Zanchio, Paulo Manutio, Julio Pogiano, viris Romanæ eloquentiæ principibus, qui omnes cùm eum ætate anteirent, tamen gravitate, modestiáque morum, & peracri in ipsis quoque doctrinæ studiis judicio juvenis mirificè tenebantur. Nec minùs studiosè è sacerdotum societatibus, maximè Jesuitis, quorum (vt flagrantissima sunt omnium initia disciplinarum) longè tum sanctitas, atque auctoritas inter omnes eminebat, qui scientiâ divinarum rerum, & morum, ac religionis laude commendarentur, amicitias coluit. Probatissimo cuique & prosperæ in civitate famæ diligi, carúmque haberi appetens, quod sibi existimationi, atque laudi rebatur fore. Et quamquam amicos non numero, sed genere distinguebat, & doctorum hominum, ac proborum consuetudine maximè vtebatur: tamen quamplurimos ex omni genere benevolentiâ, atque officiis devinctos vti haberet, & quàm latissimè gratiam propagaret, operam dabat. Cæterùm è Cardinalium ordine ingentes viros, longéque inter omnes pietatis, & sapientiæ laudibus præstantes, colendos sibi, atque in vitæ, ac morum institutis imitandos suscepit. Horum observavit maximè Joannem Petrum Carafam, qui tum Collegii princeps erat, & Marcellum Cer-

vinum, & Reginaldum Polum Britannum. Quorum Marcellus Julio, ei ipsi deinceps Joannes Petrus in Pontificatu Maximo ſucceſſêre: & Polus nihil propius fuit, quàm vt Pontifex renunciaretur iis comitiis, quibus Julius ipſe creatus eſt. Proximos his habuit Jacobum Puteum, Rodulphum Pium, Joannem Salviatum, Federicum Cæſium, quibus omnibus adeò probatus eſt juvenis ſenibus, vt omnes ſui perſtudioſos, ſuíſque faventes rebus ſemper habuerit. Innocentium Montium, quem Julius non humilibus modò, ac ſordidis, ſed vix ſatis certis parentibus ortum, ac ne vllius quidem artis ſpecimine commendatum, in. opia prolis adoptari à fratre juſſerat, atque in ſummum inde cooptato ordinem, ſummum gratiæ, atque rerum propè omnium arbitrium, prava, inſanáque indulgentia permiſerat, cùm vnum omnes appellarent, appeterent, ambirent, omnibus colerent officiis, Commendonus moribus originis ſuæ ſordibus imbutis, non novâ fortunâ, atque amplitudine dignis viventem, nec propriè obſervavit vmquam, & penitus ſe domo ejus abſtinuit: qui enim intelligeret quale cujuſque ſit ingenium ex eorum maximè moribus æſtimari ſolere, in quorum quis amicitiam ſe contuliſſet, maluit famæ ex graviſſimorum virorum familiaritate, quàm ambitioni ex vnius inconſulti, ac diſſoluti juvenis gratia inſervire.

Brevis transcursus rerum, & honorum ejus.

CAPUT VI.

PAulò pòst publicis rebus admotus est, atque honores velut impetu aggressus omnes contento propè cursu pervasit, & quod mirabilius, &, vt nos senes longo vsu vrbanarum rerum peritos sæpe narrantes de eo audivimus, prorsus singulare fuit, non suis, non cujusquam potentis opibus nixo, non petenti, ac sæpe recusanti, miniméque ambitionis causâ alienis moribus servienti, vltro omnia delata, atque ingesta sunt. Anni quatuordecim à primo adventu ejus in vrbem ad Cardinalatum intercessere, quibus numquam ferè vacuus à publico munere egit. Eodem quo Romam venit anno M. D. LI. Urbinum est missus: anno insequenti in Belgas, atque inde in Britanniam. Inde regressus in Lusitaniam est profectus, atque his itineribus Julii quinquennium est transactum. A Paulo IV. M. D. LV. scribendis epistolis ascitus, eodem anno Episcopus creatur; destinatus & Urbanus Prætor ab eodem Paulo, sed mox Orator, sive, vt novo quamquam vsitato jam, ac trito Romæ vocabulo vtar, Nuntius ad Carolum Cæsarem commorandi causâ apud eum est missus, ad quem tamen bello inter ipsum, & Paulum exorto non pervenit. Reversus Romam ad concitandos ad bellum Principes Italiæ circummittitur,

atque iis aditis, Venetiis, vt in eamdem societatem armorum Senatum adduceret, manere est jussus, atque his quoque obeundis muneribus, quatuor ferme consumpti anni, & Pauli Pontificatus exactus est. A Pio IV. quo anno Pontifex Maximus est creatus, qui fuit M. D. LX. Nuntius item ad Ferdinandum Cæsarem, Principésque Germaniæ est ire jussus, qua in peregrinatione annum & dimidium fuit. Post reditum inde à Cardinalibus Concilii præsidibus ad eumdem Ferdinandum Cæsarem remittitur, eóque celeriter confecto itinere, in Poloniam, vt Nuntius apud Sigismundum Augustum Regem, gentémque esset, protinus legatur. Sic Pii IV. anno item quinto, quo anno Pontifex moritur, absens Cardinalis est creatus. Anno inde M. D. LXVI. à Pio V. legatus ad Maximilianum Cæsarem Germaniæ conventum Augustæ agentem ire jubetur. Ac biennio pòst ad eum à præcipiti consilio tribuendi Austriæ populis jus Lutheranæ hæresis revocandum est missus: alióque item biennio pòst ad eumdem Cæsarem, & ad Regem Poloniæ de fœdere jungendo adversus Turcas novâ legatione est perfunctus. His itineribus, quibus omnes propè Christianas provincias, quæ in Europa sunt, peragravit, numquam æger fuit, viæ difficultates, laborésque etiam voluptati habuit; non eum æstus, non imbres, non immania Septentrionis frigora fatigarunt. Proposito hoc veluti cursu rerum ipsius singula nunc ordine enarrare pergemus.

De

De prædictionibus futuræ dignitatis ejus.

CAPUT VII.

IMPUBERIS adhuc, & adoleſcentis tanta opinio, atque expectatio fuit, vt paſſim prædicarent homines eum ad ſummam aliquam laudem perventurum. Cùm Romam veniſſet, ſtatim eadem de illo orta ſpes. Hannibalem Carum, virum ſanè optimum, & vrbanarum rerum diuturno vſu, atque obſervatione in primis peritum, adoleſcens ego ſæpe audivi cùm diceret, duobus ſe æqualibus ſuis Nicolao Ardinghello, & Marcello Cervino primis diebus, quibus Romam venêre, perſpectâ eorum induſtriâ, Cardinalatum prædixiſſe, in neutro falſum ſe judicio eſſe; vtrumque enim per varias mandatorum munerum functiones, ſuâ virtute Paulo III. Pontifici Maximo probatâ in ſummum ordinem perveniſſe; quorum Ardinghellus deceſſerat, Marcellus in maxima hominum fama, atque ſpe ſupremi honoris tum erat. Quem poſteà honorem haud ita multis interjectis menſibus mortuo Julio eſt adeptus. Commendonum tertium eſſe Carus aiebat, quem magnis gerendis rebus factum eidem amplitudini ab pari ingenii æſtimatione, deſtinavit. Ei certè tantùm tribuit ſemper, vt nullius benevolentiam, atque amicitiam magis coluerit: illi fratris

filium in domesticorum munerum ministeria tradiderit, nec vllius fidei commendatam domum, suósque magis cupierit: cæterùm comprobatam eventu conjecturam suam, vt impensè, ita non diu lætatus est; iisdem enim diebus jam senex est mortuus, quibus Commendonus ad vrbem Cardinalis venit anno 1566. Joannes Petrus Carafa Cardinalis, qui posteà Paulus IV. est dictus, summæ vir gravitatis, & prudentiæ consuetudine juvenis mirè delectatus, sæpe inter suos parem eum omnibus honoribus, & brevi adepturum edixit, ipsúmque identidem accendens, hortabatur, vt pergeret ire quibus cœpisset itineribus, ad magna & summa perventurum. Idem cùm non multò pòst Pontifex Maximus eum Episcopum faceret, ferrétque multis laudibus, adjecit:

Debile principium melior fortuna sequetur.

Sed hæc ex moribus ejus conjectabant homines: Illa ex interpretatione astrorum. Quo tempore est natus responsum patri à Mathematicis est, magnum virum fore, summúmque imperium ad eum perventurum. Romæ eadem seu verè, sive assentantes spei, quæ de illo erat, cecinêre, & quidem constanter, nec multùm variante judicio omnes. At in Lusitania cùm eò à Pontifice ad Regem missus venisset; inter eos, à quibus observari, adiríque officii causâ solebat, exul Hispanus nomine Maldonatus, studiosiùs eum quàm cæteri persolvit, homo Latinis, Græcísque litteris doctus, & in Astrorum scientia memoriæ ejus

facilè princeps. Is in longo ſermone variè percunctando à Commendono elicuit non diem modò, ſed horam quoque ortus ejus. Tum poſitu cœli ſtellarúmque notato, quo quæque in ſigno, quæve earum inter ſe conjunctiones, motúſve, naſcente illo fuiſſent, ad eum rediit manu ferens parvam ſchedam, quam Commendono tradidit. In ea Mathematicorum notis ſitus ſyderum, deſcriptióque dimenſa, ac deſignata erat, & ſubſcripta brevis epiſtola. Natalem à ſe horam multorum inſpectam eſſe, quóque nati fato, quæve eventura iis ex aſtrorum obſervatione eſſe viderentur prædixiſſe: nullius ortum felicioribus ſignis concluſum animadvertiſſe. Pergeret porro, & quò Deus, & natura vocarent, ſequeretur, imperium ei, ac principatum deberi illius Reipublicæ ad quamcumque ſe contuliſſet, ſuam propè jam ætatem exactam eſſe, neque ad illud tempus producere vitam poſſe, filio mandaturum, vt ei à ſe obſignatas litteras afferret, orare vt memor à quo tantò antè hæc ſibi prædicta fuiſſent, tum aliquam filio gratiam referret, cùm prædictionem ſuam ſecuta res confirmaſſet. Tempus quoque definire non eſt veritus alterum & ſexageſimum ætatis annum, trigeſimum tum agentis, in quem annum incidit mors Gregorii XII. Pontificis Maximi, cui ipſe ſucceſſor, & votis bonorum, & ſtudiis Patrum deſtinabatur, niſi importuni morbi vis eum paucos ante dies, vt ſuo loco dicemus, præripuiſſet. Hunc Maldonatum ſatis conſtabat mul-

ta ab eadem ſcientia multis, quæ evenêre, prænunciaſſe. Ipſe in exilium ierat, quòd cùm Hiſpaniæ civitates à Carolo V. defeciſſent, interconcitatores popularium, vnus omnium acerrimè in illa verſatus cauſa erat. Quamquam antè conſulentibus amicis adverſum ſeditionis eventum, & ſuam ipſius calamitatem prædixerat, teſtatus officium nihilominus ſibi, atque fidem erga patriam omnibus rebus antiquiorem fore, nec neceſſario tempori ſuorum civium defuturum. Cùm exulatum in Luſitaniam veniſſet, Joannem Regem monuerat, vt maturaret Emanueli filio nuptias, negans eum adoleſcentiam evaſurum, cujus dicto & pater paruit, & filius intra vigeſimum annum ætatis extinctus fidem affirmavit. His conjectorum dictis ad ampliſſimas opes Commendonus incitari potuiſſet; ſed ea ille haud ignarus vanitatis Mathematicorum, & quæ ipſa portendunt aſtra, fallaciſſimo ab iis ſenſu judicari, trahique plerumque quò aut aſſentandi, aut obtrectandi libido rapit, per riſum, jocúmque accepit, nullam fati vim, omnia cœleſti numine contineri, ac regi exiſtimans, quæque hominibus proſpera, adverſáque eveniant, ea Dei nutu, atque poteſtate, à quo ſingula providentur, atque adminiſtrantur, non neceſſitate vlla fieri naturæ aiebat.

Quæ prima commendatio ejus ad Julium Pontificem.

CAPUT VIII.

HORTOS Julius extra Portam Flaminiam ſumptu, atque opere ſanè magno ædificabat, in eos nobilis, ac vetuſti fontis aquam virginem duxerat. Antiqui operis ſtatua eam virginis ſopitæ ſomno, ac ſuper vrnam recumbentis effundebat. Hanc celebrari carminibus varii generis, prout ſpatia lapidum erant, quibus incidenda eſſent, & Julius juſſit, & certatim non Romæ ſolùm, ſed per Italiam quoque arrepta materia eſt decoris ingeniis. Commendonus ſummum illud ſtudium ſuum, quo à pueritia fuerat incenſus, dèque animi ad eam rem impetu plurimùm remiſerat; ſed tum incitatus ſtudio Pontificis, & contentione eruditiſſimorum hominum, & ipſe epigrammata aliquot, & argumento, & intervallis apta compoſuit. Quæ cùm Julius legiſſet, (& habebatur talium peracutus æſtimator) non probavit modò, ſed omnibus prælata inſculpi protinus juſſit. Vocato inde ad ſe Commendono variè percunctando juvenis animum exploravit, expendítque. Quo deinde dimiſſo ad adſtantes converſus, Majorum, inquit, laudum ſemina huic juveni inſunt, majúſque ingenium, quàm

vt condendis verſiculis occupetur. Et Commendonus, ſive quòd ſatis inde fructus, famæque partum ſibi, eâque decorari adoleſcentiam, virum alia decere exiſtimarit, ſive gravioribus intentus ſtudiis; nam Theologiam tum magnâ vi aggreſſus erat, totam rem prorſus abjecit, deſiitque, nec poſteà per omnem vitam attigit ampliùs, quamquam & factos ab aliis verſus legit libenter, & ſubtiliter æſtimavit. Sed ſuorum adeò pœnituit, vt etiam ab amicis accuratè conquiſitos, in quibus juſta aliquot volumina, & tragœdiæ, & comœdiæ erant, omnes incendit, non anteà ſcribendis iis, quàm tum abolendis intentior. Cùm multa ab eo de ſtudiis litterarum ſciſcitatus Julius, triennii operam cognoſcendo Juri civili inſumptam didiciſſet, collaudato inſtituto ejus reprehendit, quòd probari, & appellari Juriſconſultum neglexiſſet. Commendonus in id triginta dierum ſpatio impetrato Patavium excurrit, vt quo in loco eam hauſerat ſcientiam, ibi potiſſimùm ejus ab ſe ratio redderetur. Atque ab Hieronymo Torniello, cui anteà Doctori operam dederat, deductus, vt aſſolet, laudatúſque ſummâ Collegii approbatione Juriſconſultus appellatus, Romam ad diem commeatus rediit.

Quò primùm publicè missus sit.

CAPUT IX.

GRATUM Julio, & obsequium juvenis, & celeritas fuit: itaque nihil jam non rectè committi industriæ ejus putans, paucos post dies eum ad Guidubaldum Urbinatium Ducem misit Urbinum. Mittendi causa hæc fuit. Contendebant armis Cæsar, Gallíque; & cùm Sena nobilis Etruriæ civitas fatigata Didaci Mendotii importuno, superbóque imperio, Hispanis ejectis Gallorum præsidium in oppidum accepisset, ad vindicandam, tuendámque eam magnâ vi bellum vtrimque parabatur: vtrique Guidubaldum, cujus erat ditio, vel ipsâ propinquitate bello opportuna, trahere in suas partes, militiámque propositis amplis stipendiis, optabant, Juliúmque Pontificem, cujus auctoritatem secuturus Guidubaldus videbatur, variè sollicitabant. Et Julius veritus, ne Guidubaldus cupiditate haberetur, atque in vtram ille sectam transisset, sibi ab aliis imputaretur, eum retinere, sibíque militare volebat. Qui igitur eum ab studio factionum averteret, conducerétque Commendonum misit. Et quia eodem tempore à Cæsaris Legatis missum ab vrbe certum hominem ad transigendum cum Duce intellexerat, dare operam Commendonum jussit, vt diligentiâ & celeritate illum antecederet. Ex-

templò profectus, ac brevissimè confecto itinere mandata Pontificis Guidubaldo exposuit, planè jam ad accipiendas quas ei Cæsar conditiones offerebat inclinato, expectantíque eum quo coram de omnibus rebus pacisceretur. Sed cùm Commendonus ei, & voluntatem Pontificis, & anceps, nec vllam in partem tutum consilium se, résque suas duorum præpotentium Regum dissidio, armísque miscendi ostendisset, & auctoritate Julii, & Commendoni sermone permotus, in potestate Pontificis futurum se respondit. Ita stipendio, pactísque conventis in Pontificis militiam est adscriptus, eique vrbis Præfectura tradita. His confectis cùm paulò pòst à Gallis, Cæsarianísque missi supervenissent, comiter atque hospitaliter ab Duce accepti Romam sine effectu rediere. Mandaverat præterea Commendono Julius, vt si locus ei daretur, Guidubaldi animum de sororis matrimonio exploraret, verùm ita vt nihil suis verbis cum illo ageret, æquum enim censebat priorem se de eo ab Duce appellari. Ea erat virgo per matrem Camertium Ducum hæres, cupiebátque Julius, vt Fabritio Montio fratris sui filio desponderetur. Commendonus cùm sublatis post cœnam mensis, longo ambitu variæ orationis, Guidubaldum in hunc sermonem de Pontificis affinitate traxisset, quàm multa commoda, quantásque ad omnia opportunitates ea res habitura esset, disseruit, suámque in id Duci operam, atque studium obtulit. Quod ille non aspernatus, postulavit à Commen-

Commendono, vt ſuo nomine optare ſiquidem id, atque pervelle Julio diceret. His actis, eâdem nocte conſcenſis, & crebrò mutatis equis, Romam rediit, cùm Julius vixdum veniſſe eum Urbinum exiſtimaret.

De profectione ejus in Belgas.

CAPUT X.

DISSIDENTIBUS, vt dictum eſt, atrocibus inter ſe odiis Cæſare, atque Henrico Galliæ Rege, ac exitiabili bello Chriſtianam Rempublicam dilacerantibus, Julius, quod ſui in primis officii erat, de componendis Regum controverſiis, reducendíſque in gratiam eorum animis, Hieronymum Dandinum paulo antè à ſe in ampliſſimum Collegium cooptatum, ac tam præcipuâ apud Pontificem gratiâ, atque auctoritate florentem, Legatum ad Cæſarem miſit. Is Commendonum, cujus antè ingenium nonnullâ ejus conſuetudine probatum, perſpectúmque habebat, ſecum ducere cupivit, impetravítque à Julio. Celeriter juvenis gravitate, & modeſtiâ morum, & omni officiorum humanitate cum cæteris carus, jucundúſque, tum longè acceptiſſimus Legato haberi eſt cœptus, atque intimis quoque conſiliis adhiberi: Itaque ad Cæſarem cùm veniſſet, & nunciata paulò pòſt Edoardi Britannorum Regis mors eſſet, in Britanniam ab eo eſt miſſus: de

E

qua profectione priusquam dicamus, causam paulo altiùs ab origine repetere operæpretium fuerit. Henricus Octavus cùm duodetriginta annos Catherinam Ferdinandi Regis Hispaniæ filiam, Caroli Cæsaris materteram in matrimonio habuisset, filiósque ex ea suscepisset, seu deflorescentis ætatis ejus, vergentísque ad senium pertæsus, sive alterius amore ab illa alienatus, ad cupiditatem ejus repudiandæ impotenti animo incubuerat, effrenatæque libidini, quâ præceps ferebatur, causam prætexebat, quòd Catherina antè Arturo fratri suo nupta fuisset, qui quartumdecimum annum agens intactam, puellam relinquens morbo decesserat; & virgo petentibus enixè Regibus patre, ac socero ex auctoritate Julii II. Pont. Max. tradita Henrico fuerat. Cùm Romæ, vt matrimonium, quod sibi non justum cum Catherina esse aiebat, dirimeretur, impetrare nequisset, amens cupiditate, ac scelere, spreto Pontifice Maximo, abjectóque religionis, & sacrorum respectu, omni divinarum, atque humanarum legum jure contempto, exacta thoro, & conjugio suo Catherina, Annam Bolenam, quam perditè deperibat, vxorem duxit, & à Pontificum Maximorum fide desciscens, penitus se, regnúmque à Catholicæ Ecclesiæ corpore præscidit; eundémque se summum in suo regno sacrorum Antistitem appellavit. Quo facto veluti perrupto aggere omnis ille pravissimarum opinionum, hæresúmque oceanus Angliam inundavit. Unde

tanti, ac tam ſævi ſeditionis æſtus, tot monſtrorum ſpecies prodierunt, fruſtra obnitente, & acribus ſuppliciis auctores coërcente Henrico. Moriens inde Edoardum filium tertia vxore ſuſceptum ſucceſſorem Regni reliquit, puerum indolis probæ, ſed adeò à tutoribus, rectoribúſque in ſacrorum diſciplina corruptum, vt vna illi religio fuerit veræ religionis fundamenta evertere, funditúſque eruere. Verùm is ſeu morbo, ſeu fraude ſuorum intra XVII. ætatis annum extinctus, Regnum, excluſâ Mariâ ſorore, Joannæ conſobrinæ ſuæ filiæ teſtamento reliquit. Hanc Dudleus Nortumbriæ Dux ſummam ſub Edoardo potentiam adeptus, nurum ſibi adſciverat, inſtrumentúmque transferendi in domum ſuam Regni habebat; ſed Maria, cognitâ fratris morte, haudquaquam ſegniter ad vindicandum jus ſuum exurrexerat, provectáque ingenti popularium favore, paucis diebus paternum Regnum recepit; & quod alterius Regni inſtar fuit, Nortumbrius ipſe, & Joanna, & maritus Guilfordius in poteſtatem ejus venêre. Nam Nortumbrius palam factâ morte Edoardi, quam ipſe dum deſtinata diſponit, triduum occultaverat, cùm teſtamentum Principibus coram aperuiſſet, ex eóque Joannam nurum Reginam nuncupaſſet, ac deductam in Londinenſem arcem, vt mos genti, in poſſeſſione Regni locaſſet; nuntiis mox de Maria allatis, depromptâ Regiis theſauris pecuniâ, ac magnâ largitione militibus ſibi, vt rebatur, firmatis, cele-

riter copias adversus Mariam eduxerat, vt antè eam opprimeret, quàm ad convalescendum spatium haberet. Sed tanta repentè ad Mariam animorum facta inclinatio est; vt non destituerint modò Nortumbrium milites, sed custodiâ circumdatum Reginæ tradiderint. Maria justo, quamquam infelici Catherinæ, & Henrici matrimonio erat nata, ac primâ ætate, cùm frater eâdem matre genitus intra infantiam mortem obiisset, non regio solùm cultu, regiísque opibus innutrita fuerat, sed vnicè dilecta parentibus, etiam in non dubiam spem Regni educata, nuptiæque ejus maximis Europæ Regibus sunt appetitæ. Quâ fortunâ adeò post repudiatam matrem, prolapsúmque ad flagitia, & scelera patrem decidit, vt ex auctoritate ejus, de sanctioris consilii sententia hæreditatis, ac successionis in paternum Regnum jure privata, ancillaribus ministeriis Henrici pellicibus famulari cogeretur. Nec post patris mortem honoratior apud Edoardum fratrem fuerat, abjecta, spretáque, ac procul Regia habita, magis divinâ ope, quàm cautione, & custodia sua Nortumbrii fraudes variè vitæ ejus insidiantis, vitaverat. Fuit enim innocentissima fœmina, & pari Catholicæ religionis constantiâ, & vitæ sanctitate, vt nihil adepta Regnum habuerit prius, quàm patris, fratrísque leges adversus jura sacrorum latas abrogare, ac pristinum pietatis cultum restituere, vsque adeò in id intento studio, vt monenti Carolo Cæsari consilium ne ap-

properaret, neve tam immaturis rebus ſeſe indicaret, reſponſum ſanè memorabile reddiderit: Se dum deſerta, deſtitutáque in ſua calamitate jaceret, non alterius ſpe, atque ope, quàm Dei ſuſtentatam, ad Regnum inde provectam fuiſſe: Itaque ſtatutum ſibi, cui ſalutem, & dignitatem deberet, ei non cunctanter, aut obſcurè, ſed ſtatim, ac propalam gratiam profiteri. Nec quia ob id crebræ eam ſeditiones, tumultúſque quorundam, qui omnium rerum licentiæ, ac impunitati aſſueti, ac propè omni religione ſoluti ægrè ſub jugum ſuave, ac ſalubre Chriſtianæ diſciplinæ redibant, exceperunt, deſtitit incepto; ſed punitis fortiter auctoribus, ac multitudine ad ſanctitatem reductâ, eximia cum gloria & Regnum pacavit, & colendæ pietatis rationem conſtituit.

De ejus in Britanniam adventu, & actis ibi per eum.

CAPUT XI.

VERùm, vt vnde tranſgreſſi paulùm ſeriem rerum, temporiſque ſumus, eò revertamur in continentem poſt nuncium extincti Edoardi nihil niſi itum ad arma ab Nortumbrio, & gentem Mariæ ſtudere incertis rumoribus afferebatur. Nam ardente inter Gallos, & Cæſarem bello omnia plena ſuſpicionum erant, omnia littora,

ne quis ignaris præfectis, aut trajiceret in insulam, aut inde appelleret, custodiebantur. Postremò etiam desertum à militibus Nortumbrium, & prosperæ Mariæ res nunciabantur. Hieronymus Dandinus Legatus, cùm Regni nobilissimi paulò antè vnius furore, atque amentiâ Regis à Catholica religione, & fide Pontificis Maximi avulsi salus ageretur, & Mariæ conatus aut adjuvandi à Pontifice, aut confirmandi esse viderentur, vehementer Britannicis nuntiis excubabat, qui ipsi cùm nec certi, & secundi tamen venirent, aliquem in Angliam virum industrium, intentúmque, qui explorata, & certa omnia referret, mittere agitabat, cùm ei à Julio litteræ id ipsum jubentes redduntur. Nam Julius Edoardi morte acceptâ, Reginaldum Polum, qui tum ad lacum Benaci haud satis firmâ valetudine locorum salubritates sectabatur, mittere in Angliam decreverat, ídque per litteras Polum docuerat. Cui cùm nihil properè agi, & certiora expectari placuisset, Dandinum de eo per celerem tabellarium monuerat. Tum ille Commendonum, quem gerendis rebus peracrem, cupidum navandæ operæ, & consilio promptum cognoverat, appellat, hortatúrque, vt rem ejus ingenio, & solerti studio dignam suscipiat. Haud cunctanter Commendonus, quamquam magnæ, & in trajiciendo difficultates, & trajecto pericula proponerentur, operam profitetur. Collaudato juvene, rebúsque communicatis Legatus ei propria nulla mandata de-

dit, nisi vt diligenter omnia cognoſceret, quæ agerentur, quíque aditus, quæque ſpes recipiendi ejus Regni oſtenderentur. Si locus cum Maria agendi daretur, eam ad ſananda religionis vulnera, ſuúmque Deo reddendum cultum hortaretur, Pontificíſque ad id non ſolùm ſtudium, ſed etiam opes polliceretur. Denique omnia pro fide ſua, & prudentia gubernaret. Ille cùm per infeſtiſſimos Romano nomini hoſtes, & tum licentiâ, & futuri metu efferatos iter eſſet, ne ſe cujuſque crederet fidei, ſine comite, aut ſervo vllo Bruxellis profectus Gravelingam vno die itinere confecto venit. Quo ex oppido commodiſſimus erat in Britanniam trajectus: ibi duos ſibi corporis miniſtros ignaros ſui conduxit, vtrumque Gallicæ, alterum etiam Anglicæ peritum linguæ. Cum his compoſitâ ſibi cauſâ, quòd avunculus mercaturam Londini feciſſet, multáque negotia haud ſatis explicata decedens reliquiſſet, navem conſcendit, ac nequaquam ſecundâ tempeſtate tranſvectus in inſulam, Londinum contendit, quò profectam Mariam, receptámque in itinere cognoverat. Eò cùm veniſſet, plena turbarum omnia, feroces adhuc licentiâ hæreticos, conantéſque Mariam à priſtina revocanda religione abſterrere, & Reginam illam magis, quàm Regni potentem invenit. Nam & ipſe interfuit, cùm auſus ſacerdos in templo adverſus novas concionari doctrinas, adeò iram inſolentis jam talium multitudinis commovit (& genus eſt omne hæ-

reticorum audaciâ, & temeritate præceps) vt non obſtrepuerint modò dicenti, ſed miles quidam è media concione nudatum pugionem in perſeverantem orare conjecerit. Quo facinore Commendonus eſt admonitus quanto ipſe in diſcrimine verſaretur, ſi aut quis, aut à quo, aut qua de cauſa veniſſet, reſcirent. Nec tamen hoc metu, ac difficultate deſtitit; quin ad ipſam jam adire Reginam parabat, cùm fortè Joannes Lius nobilis Anglus ei occurrit, quem ſub Edoardo ob religionem profugum in Italia familiariter noverat, nec parvis officiis devinctum habebat. Ac primò quidem perhumaniter amplexum offerenti ecquid eo tempore in Britannia quærenti; eadem avunculi negotia, pecuniámque ſibi pluribus in nominibus relictam obtendere. Pòſt vbi carum Reginæ eum, atque inter intimos miniſtro comperit, multáque amicè ſecum, ac fidenter ab illo de Republica, præſentíque rerum ſtatu, atque omnia pro priſtina familiaritate, & benevolentia fieri ſatis antea, vel ex conſtantia avitæ pietatis probato, cauſam adventus ſui aperit, celeritérque ab eo ad Reginam deducitur. Quod tamen ipſum non ſine difficultate fuit; omnia enim ſepta cuſtodiis, omnes clauſi aditus erant, ne quis externus cum Regina colloqui clam aliis poſſet: maximè Cæſar, & Pontifex ſuſpecti habebantur; quorum cum altero de matrimonio ſenſerant agi, alterum pollutæ religionis, bonorúmque à templis direptorum vltorem timebant. Reginam Commen-

Commendonus ad priſtinas ſacrorum ceremonias, fidémque reſtituendam, Regnum Catholicæ Eccleſiæ reconciliandum, ac referendam hanc ſtatim gratiam Deo, qui eam devictis ſine vulnere, ſine civili ſanguine perduellibus, atque hoſtibus ſuis, poteſtatíque ejus traditis, paterni Regni compotem feciſſet, cùm eſſet hortatus, atque omnes in id Pontificis Maximi facultates pollicitus, à Regina adventu ejus mirè lætata perbenignè eſt auditus; prolixè multa de ſe, déque fide, ac ſtudio ſuo erga Pontificem Maximum, & Catholicam Eccleſiam profeſſa, de ratione conficiendæ rei, conſilióque ſuo cum eo communicavit, juſſúmque redire ad ſe dimiſit; monitum priùs etiam atque etiam, vt cuſtodiam ſui haberet, diligentiſſiméque caveret, ne, quid acturus veniſſet, à quoquam ſentiretur, rebus enim tam turbidis periculum ejus præſtare ſe vix poſſe. Interea pacandis rebus intendit, multitudinem armatorum, & quorum ægrè coërceri licentia poterat, qui Reginam in Regni poſſeſſionem reducere, adeſſéque initiis ejus etiam repugnante ipſâ voluerant, in ſuam quemque domum dimiſit, civitatémque illâ turbâ, & colluvione hominum exhauſit, exoneravítque. Cum Cæſare matrimonium Philippi filii ſui offerente, quo ipſa communitura ſibi Regnum præpotentis, & propinqui Regis connubio videbatur, de fœderis, & affinitatis conditionibus occultè agebat, cauſámque Nortumbrii, quem in cuſtodia habebat, cogno-

ſci, perficíque juſſerat, ac in ſingulos dies magis convaleſcens, rerum, ac Regni potens efficiebatur. Commendono ad eam quoties vellet, atque opus eſſet, per eumdem Lium adeundi facultas erat. Cùm & fœdus cum Cæſare, & nuptias cum filio pepigiſſet, nec tamen id palam eſſet, arceſſi Commendonum jubet, ei tum mentem, conſiliúmque ſuum omne patefecit, litteráſque ei manu ſuâ ſcriptas ad Julium Pontificem perferendas dedit, quibus ſe, Regnúmque in fide, & auctoritate Pontificum Maximorum fore pro certo confirmans pollicebatur; addens de cæteris rebus mandata ſe Joanni Franciſco Commendono dediſſe, de ipſo plura ſciturum. Summa mandatorum fuerat, Reginam habito Britanniæ ſanctiori Conſilio, ex ejus auctoritate patris, fratríſque ſcita, juſſáque de religionibus abrogaturam, ſtatímque Legatos Romam, qui Pontifici Maximo debitum fidei, & obedientiæ officium perſolverent, miſſuram: Interim poſtulare, vt Julius publicè Anglis ignoſceret, ne cui aſſenſiſſe Henrico, Edoardóque divinum ſibi jus arrogantibus, deſciviſſéque à majorum pietate, & Romanæ Eccleſiæ fide, fraudi, noxæve eſſet; Reginaldum Polum Cardinalem cum ſumma poteſtate Legatum in Angliam mitteret, à quo hæc omnia ritè fierent, réſque ſacræ ad priſtinæ diſciplinæ normam per eum ordinarentur. Cum his mandatis extemplò proficiſci parantem Regina biduum Londini retinuit, vt Nortumbrii damnationem, pœnám-

que præſens aſpiceret. Is enim à Judicibus rerum capitalium majeſtatis damnatus fuerat, produ-ctúſque in publicum capite pœnas luere eſt coa-ctus, veniâ priùs filiis, nuruique ab clementi Re-gina impetratâ, cùm ipſe ejuratâ hæreſi, cui non errore mentis, ſed cupidine potentiæ adhæſiſſe ſe confitebatur, ad Catholicæ religionis fidem re-diiſſet, Catholicíſque ſacris ſeſe ritè procuraſſet.

De reditu ejus in vrbem.

CAPUT XII.

SUPPLICIO de Nortumbrio ſumpto, Regi-na Commendonum cum litteris, & manda-tis, vt ſuprà oſtendimus, dimiſit, juſſum eum fide omnia ad Pontificem perferre: nec præterea cum vllo mortalium, præterquàm cum Polo commu-nicare. Ille cùm triduo incontinentem tranſmi-ſiſſet Bruxellis à Legato Romam dimittitur, quò per equos, qui diſpoſiti ad celeritatem ſunt, con-tinuato die, noctúque itinere, nona, poſtquam à Legato diſceſſerat die, pervenit, milliariis am-pliùs mille propè incredibili curſu confectis. Quamquam diverterat ex itinere ad Polum, ac mandata ad eum Reginæ pertulerat, nunciaverát-que Dandini verbis, vt profectionem ſuam tan-tiſper differret, donec tranquillæ in Anglia res compoſitæque eſſent. Id Cæſarem magnopere eum rogare; nam Cæſar matrimonio Mariæ Re-

gnum Angliæ filii opibus, ſuíſque adjungere maximè cupiens, cùm ſatis abhorrere ab ea voluntate Anglorum animos intelligeret, intentâ curâ obſervabat, ne quid conatui ſuo impedimentum afferret. Et Polum ipſum eſſe in Anglia, qui Reginæ maritum deſtinarent, intellexerat, ac ne ipſa quidem Regina initio eum aſpernata dicebatur, quæ à Commendono quæſierat, an eum lege ſacrorum, qua Polus adſtrictus erat, Pontifex ſoluturus fuiſſet; erat enim Diaconus, cui ordini ſæpe tributa legis venia eſt à Pontifice Maximo: ſed poſtea Gallorum vim metuens, quos adverſariis ſuis ſtuduiſſe compererat, nec Anglis ipſis ſatis jam fidens, ad Philippum inclinavit. Ex eo Cæſar Polum ante peractas filii nuptias tranſire in Angliam nolebat, non tam fidei ejus diffidens, quàm timens, ne adventu ejus territi hæretici ad res novas reſpicerent, ſtudiáque ad Gallum verterent, ejúſque adjuti viribus ſua conſilia diſturbarent. Romæ ſuſpenſa omnia, ac profectum modò in Britanniam Commendonum auditum erat, & Pontificem ingens cura, quis exitus rerum in Inſula futurus eſſet, intentum, ſollicitúmque habebat. Itaque Commendonum non certas ſolùm, ſed perfectas res, & ſupra ſpem lætas afferentem tanto gaudio accepit, vt lectis Reginæ litteris, quæque mandata ab ea, quæque geſta ad eam diem eſſent, totóque penitus illarum rerum ſtatu percepto, cuncta ordine referente Commendono, tenere lacrymas nequiverit. Ac tu verò, inquit,

fili, non lætus modò Nuncius mihi, sed vnus minister præclari operis, atque effector extitisti, plúsque nobis tua præstitit industria, quàm nos ausi votis, & optatis, nedum spe concipere simus; arctéque complexus juvenem, ac multis præterea laudibus, vt dignum erat, prosecutus, Deo summas gratias egit, quòd potissimùm in Pontificatu suo amissum nobile Regnum ad officium, fidémque Catholicæ Ecclesiæ redire voluisset. Sed tantum solus gaudium cùm non caperet, impatiénsque moræ vellet extemplò suam felicitatem aliis impartiri, & Commendonum juberet comparare sese, vt omnia sequenti die Senatui, quem ob id esset vocaturus, renunciaret, non est veritus ille admonere Pontificem Reginæ voluntatis, ne ea tum efferrentur, suæque in id obligatæ fidei. Quam ego verò, inquit, si per te liceat, pari religione, ac tua jussa apud Reginam sum executus præstitero. Admiratus constantiam juvenis Pontifex, quæque effanda, quæque reticenda essent cum eo constituit, séque ipsum ea Patribus expositurum ostendit. Verùm in Senatu recitatis Reginæ litteris, reliqua ipse, vt acceperat, enarrare orsus, medium sermonem, cui non satis, credo, moderari poterat, repentè abrupit, ac vocari Commendonum, introductúmque Patribus coram expromere quæ sibi pridie nunciaverat, jussit. Quemvis, vel exercitatissimum Patrum, & dicere, & audiri in eo loco assuetum tam subita res, nullo spatio ad meditandum dato, pertur-

turbasset, nedum juvenem, quem aspectus modò Pontificis, & consessus summorum virorum, & majestas illius loci conterrere, & confundere potuit, præsertim cùm Latinè (peregrina nunc nobis lingua, neque enim aliter licet eo loco verba facere) edisserenda illa essent. Commendono id fere in omni vita accidit, vt initio dicendi rubore quodam ingenuo perfunderetur, timidiúsque inciperet; sed vbi velut iter ingressus orationis erat, nemo illo solutior, liberiórque incessit, nam & sententiæ illi percrebræ, & verba apta rebus suppetebant. Tum quidem, vt semper, non timidè solùm, ac dubitanter, sed penè tremens est orsus, quod ei in modestiæ, ac verecundiæ laudem vertit. Nam sumens inde paulatim animum, eo ordine, eâ copiâ, & prudentiâ orationis cuncta vt acta, vt sibi à Regina mandata erant, exposuit, atque de toto statu Britanniæ disseruit, vt omnes Patres in admirationem sui verterit, atque vnus eorum illud ex Evangelio dictum vsurpans: Quis putas, inquit, puer iste erit? Ejus certè diei gloriâ satis creditur aditum illi, viámque ad reliquas res, honoréſque, quos deinde cepit, gessitque, maximè munivisse. Nam & Pontifex perhonorificis est eum verbis prosecutus, & singuli postea Patrum accersitum ad se domum juvenem complexi, & gratulati ei sunt, & prolixè studium, atque operam suam polliciti. Ante omnes Joanni Petro Carafæ Cardinali, qui in Britannia fuerat, ejúsque Insulæ magnam notitiam habebat, mi-

rè eſt ex eo conciliatus. Nec apud Patres ſolùm, ſed in vulgus quoque celebre eſſe inde nomen illius cœpit. Julius ex litteris Reginæ, atque oratione Commendoni tridui ſupplicationes indixit, ſolemniáque ſacra inſtituit, quibus ipſe rem divinam fecit, ejúſque nuncii lætitiam omnibus rebus celebrari imperavit. Commendonum inde, quoties mentio rei incidiſſet, laudibus tulit, de menſa ad eum ſæpe miſit, magnóque in honore, ac pretio ſemper habuit. Quibus ille rebus nihilo elatior, cùm ei ab omnibus magna gratulatio fieret, in ſua ſe vitæ, morúmque modeſtia diligentiùs etiam, quàm anteà continuit.

De profectione ejus in Luſitaniam.

CAPUT XIII.

JOANNI Luſitaniæ Regi inter hæc Emanuel filius, quem vnicum Regni hæredem habebat, moritur. Eodémque die in afflictæ domus ſolatium Emanuelis conjux filium enixa eſt. Ad hunc igitur conſolandum Regem ægrum animi ex tam acerba morte filii, gratulandúmque alterius ortum, Julius Commendonum in Luſitaniam miſit. Eò cùm Galliam omnem ab Alpibus ad Pyrenæos, Hiſpaniámque item quanta in longitudinem patet, pedibus tranſgreſſus veniſſet, honorificè ac-

ceptus, comitérque habitus à Rege est; cujus ipse cùm morum, atque ingenii dexteritate, tum de Britannis rebus, quarum recens adhuc fama erat, curiosè multa exquirentem facundè alloquendo, magnam sibi gratiam conciliavit. Unde eum Rex etiam legere in militum, qui Christi appellantur, societatem voluit, in quam Principes gentis pro magno dignitatis ornamento optari à Regibus solebant. Quod cùm ipse alienum vitæ suæ institutis ferens recusasset, Joannes rubram ei crucem singulare societatis ejus insigne tradidit, potestatémque ei fecit, quem vellet, eo militiæ honore decorandi, dum ingenuis ortus parentibus, majoribúsque esset, idque Legato suo Romæ solemni ritu probaretur: quem ipse honorem in nobilissimum juvenem amicum suum postea contulit. Discedens à Rege ad visendum inclytum religione templum Divi Jacobi in Galitiam proficiscitur, prosequente eum Joanne omnibus humanitatis, & benevolentiæ officiis. Nec aliâ re libentiùs Lusitanicam illam profectionem, munúsque susceperat Commendonus, quàm quòd ei occasio videndi tot exteras provincias futura esset, Galliam enim, Hispaniámque diversis iens, rediénsque itineribus perlustravit. Et fuit sanè videndi, cognoscendíque res externas singulari studio. Nam & situs regionum, & opportunitates earum, quæ maria, qui portus, quæ flumina, quibus quæque rebus abundaret, egerétque, qui hominum mores, quæ studia, quæ regendæ publicæ

rei

rei ratio, diligenter admodum inquirebat, eáque adeò tenaci memoriâ complectebatur omnia, vt barbara quoque nomina hominum, locorúmque retineret. Quæ res ei, cùm propè omnem inde Europam ſtudio eodem, ac diligentiâ peragraſſet, magno vſui, atque laudi poſteà fuit. Ex Luſitania Romam cùm rediiſſet, Julius octavum & ſexageſimum agens annum, poſtremum vitæ diem obiit, vir ingenuæ, ac liberalis naturæ, planéque probus, & innoxius, ac ne litterarum quidem, & induſtriæ expers, ſed negligens rerum, & in Pontificatu adeò curas omnes, laboréſque refugiens, vt abditus hortis, quos immani ſumptu ædificabat, hilaritatibúſque intentus ſuis, ne Senenſes quidem, quos Coſmi Florentinorum Ducis, atque Hiſpanorum arma premebant, ad ſe vrbem, agrum, ſuáque omnia in Romani Pontificis ditionem dedenda venientes audierit, quamquam & Galli, quorum ope illi defendebantur, huic deditioni annuerent, neque adverſarentur Hiſpani. Iis temporibus ætatem degerat Julius, quibus gravitas, modeſtia, pudor pro triſtitia, atque inertia ducebantur, cunctáque voluptas, & lætitia, & effuſus in omnem jucunditatem animus habebat, nec aliàs Eccleſiaſtica diſciplina ſolutior fuit. Beneficia & ſacerdotia haud aliud, quàm alimenta luxuriæ haberi. Eorum plura, & quæ per leges non liceret capi: vt quidam tres Epiſcopatus vno tempore geſſerint: paſſimque ea gratiæ, non meritis dari. Amictus ſacerdotalis ad honorem,

& dignitatem inſtitutus, omnibus ſordere, ſagulum, quàm toga magis placere. Neque liberiùs vivere, ac ſe prorſus hilaritati dedere. Denique conviviis, ludis, ſpectaculis indulgere, cum mulieribus diſcumbere, cum iiſdem vnà vectari per vrbem turpe, ne gravibus quidem, & honoratis viris habebatur: adeò licentia, & conſuetudo mores, judiciáque corruperat. Hæc Julius eodem depravatus vſu, & fecerat juvenis, & fieri ſe Pontifice facilè eſt paſſus, virtutis cultor magis, quàm vindex vitiorum. Sed Commendono ſponte honeſtis, & priſcis moribus inſiſtenti tot inquinata corruptelis tempora in gloriam ceſſêre, cujus etiam fructum ſecuta mox ſeverior ætas attulit.

De Marcelli, & Pauli Pontificum Maximorum ſtudio erga eum.

CAPUT XIV.

MARCELLUS Cervinus, qui ſecundus eſt appellatus, in Julii locum Pontifex creatur. Cujus tanta virtutis opinio fuit, tanta ſpes reſtituendi per eum antiquam diſciplinam, priſtinúmque cultum, ac ſplendorem religionis, & Chriſtianæ Reipublicæ, vt præclarè actum cum illo videri poſſit, quòd intra vigeſimum diem oſtentatus terris, ereptúſque fuerit. Neque enim erat mediocris ſapientiæ, motæ de ſe tantæ expe-

ctationi respondere. Et is quibus diebus Pontifex est renunciatus Commendonum vltro accitum inter familiares receperat. Et Joannes Petrus Carafa qui ei successit, cui Paulo IV. nomen est inditum, statim Pontificiis epistolis scribendis designavit. Cui muneri vnà cum illo Paulus insignes dignitate, & eruditione viros, partitis inter eos provinciis præposuit. Joannem Casam Archiepiscopum Beneventanum, Annibalem Borzutum Archiepiscopum Avenionensem, Antonium Ælium Episcopum Polensem, Angelum Massarellum item Episcopum, & Sylvestrum Aldobrandinum Jurisconsultum, ad quem postea ob excellentem industriam, atque fidem, aliorum senescente gratiâ, rerum propè omnium summa delata est. Paulus non solùm dignitate princeps amplissimi ordinis, sed sacrarum rerum doctrinâ, eloquentiâ, magnitudine animi, innocentiâ morum, & totius vitæ sanctitate; & ad hæc ætatis quoque honore longè inter omnes Patres eminebat. Itaque ei Commendonus in Cardinalatu præcipuam observantiam, cultúmque tribuerat. Et ipse senex adeò juvenis ingenio est delectatus, vt multas sæpe horas cum eo, legendo, disserendóque nunc de privatis, nunc de publicis rebus perfamiliariter, jucundéque consumeret, cúmque haud ferme alio, quàm filii nomine appellaret. Pontificalibus comitiis prælato Marcello, cui ipse quoque Paulus, etsi quinque & viginti annos natu minori suffragatus erat, omnes de il-

lo ſpes omnibus deciderant, concurrentibúſque ad Marcellum cunctis, deſertum, deſtitutúmque ab omnibus, quibus anteà coli, frequentaríque ſolebat, Commendonus tum maximè aſſiduus cum illo, majori, quàm anteà ſtudio aſſectari, deducere, obſervare, & ad omnia præſtò eſſe. Itaque ergo creatus Pontifex Commendonum ob modeſtiam adire ad eum differentem, vltro requiſivit, habitationem in Palatio, ſumptúmque largè præberi juſſit, Carolo, & Joanni fratris filiis commendavit verbis, & pluribus, & amantiſſimis, ac filium ipſum, quoties mandaturus ei aliquid eſſet, appellare perſeveravit. Arcanis & rebus, & ſermonibus inter intimos miniſtrorum admittens. Nullius denique operâ libentiùs vti, ac ne conſuetudine quidem, ac domeſtica collocutione cujuſquam æquè delectari eſt viſus. Primis inde Pontificatus diebus, ignarum, non ſolùm non petentem, Zacynthiorum Epiſcopum deſignavit, Venetorum Legato coram honorificâ oratione proſecutus. Abnuentem, ſéque imparem ferentem Pontifex oſculatus admonuit honores pari pudore recuſaret, ac peteret; quæ enim ei nullo ipſius ambitu, aut ſtudio, ſed vltro deferrentur ab eo, cui vis divinæ poteſtatis ineſſet, perinde accipienda, ac ſi manifeſto Dei ipſius inſtinctu obvenirent. Cum Epiſcopatu Beneficium ei in Veronenſi agro dedit, cujus annuum vectigal erat quingentorum aureorum numûm.

De novo ejus itinere in Belgas.

CAPUT XV.

EX his rebus non dubia opinio incesserat homines, juvenem nullis, aut pecuniæ, aut voluptatum illecebris corruptum, & inquinatissimo sæculo vltro se majorum disciplinæ subjicientem, ætate, viribus, animo vigentem, & ab his artibus acceptum Pontifici ad Cardinalatum vsque proferri. Quam ille opinionem occulere per modestiam, atque adeò obruere eam conabatur. Contrà quàm plerique faciunt, sanè ineptè, qui famâ, ac prædicatione sui haud minùs quàm ipsâ re efferuntur, monstraríque, ac celebrari spes suas gaudent, ac levi auditioni ipsi de se ante omnes credunt, vt quidam prædives, & maximè ambitiosus, cùm suum nomen inter eos ferri, quos sermo vulgi proximis Comitiis Cardinales destinabat, accepisset, ipsum dicitur appellasse Pontificem, magnum memorans totâ vrbe rumorem esse de constituta ejus voluntate cooptandi se in Cardinalium numerum, ac sibi id multos affirmasse. Cui subridens Pontifex, At isti, inquit, falsa narrant, nec tu iis vllam fidem habueris. Longè ab hac vanitate aberat Commendonus, nec tamen vitare invidiam potuit, quæ eò acrior erupit, quo minùs loci ad obtrectandum inveniebat. Verùm vt artificiosa, & callida malitia est,

quem crimine non possunt, laudibus eum suis oppugnare aggrediuntur, extollere ingenium, vim animi, corporísque, & in gerendis rebus studium, & industriam, & per speciem honoris amandandum, habendúmque procul à Pontificis oculis curant, ita rati opportuniorem fraudi fore. Ad procurandam igitur Rempublicam apud Carolum V. Cæsarem, revocato inde Archiepiscopo Consanorum, qui ei muneri à Julio præpositus fuerat, destinatur. Sed quia eo tempore suspensum induciis bellum inter Cæsarem, & Gallos erat, Pontifex è Cardinalium Collegio Legatum ad Cæsarem creavit Scipionem Rebibam, eúmque in Belgas proficisci, Cæsarémque cohortari ad pacem ex induciis firmandam, jussit; misso eadem de re Carolo Carafa Cardinale ad Henricum Galliæ Regem. Commendonus iter cum Rebiba suscepit. Jam è Mediolano per Helvetiorum fines in Belgas egressi erant, cùm Mastricum ad Mosam flumen, oppidum ditionis Caroli intrantem Legatum festinus tabellarius ab Urbe missus assequitur, eíque à Joanne Carafa Pontificis fratris filio litteras reddidit, quibus jura fœderum à Cæsarianis violata, insidias Pontificis vitæ factas, bellúmque exortum nunciabatur, ipséque, & Commendonus jubebantur, omisso itinere, quod instituerant, redire Romam, & incolumitati suæ, si possent, consulere; cavereque diligenter, ne in potestatem adversariorum venirent. Legatus eo nuncio vehementer perturbatus, quòd in me-

dia Germania, atque in Cæſaris ipſius Regno deprehenſus, quò, aut quà elabi poſſet, ignorabat, tradere ſe hoſti, & quemcumque ſors cogeret caſum ſubire parabat. Sed Commendonus vbi ea accepit, confuſum novitate tam ſubitæ rei Legati animum confirmat, docet quanti ad omnia interſit non intercipi eos, & publicas litteras, & publicarum rerum miniſtros in hoſtium venire poteſtatem, vt carcer, & reliqua captivitatis mala negligantur. Poſſe ſi conſilium, celeritáſque adhibeatur, antequam adventus ejus vulgaretur, aut nunciaretur Cæſari, aliquò inde evadi. Sibi videri, vt Cardinalis cultus, inſigniáque Legati deponerentur, & mutatis veſtibus, relictóque omni comitatu, cum paucis, atque expeditis extemplò ſe in Galliam proriperent. Hac approbatâ ſententiâ Rebiba regionum neſcius, & conſilii inops regendum ſe Commendono permittit. Depoſito igitur ſacerdotali ornatu, & familiarium ſagis, palliiſque aſſumptis, cum paucis oppido egrediuntur, dato mandato his, qui relinquebantur, vt ſi quis de Legato quæſiſſet, adventare eum, & mox adfuturum reſponderetur. Commendonus ex conſuetudine ſua omnia percunctandi, & nota loca, nomináque locorum, & qui circa fines, quæ proxima Gallorum oppida, præſidiáque antè inquirendo compererat. Nemo enim eo percunctator curioſior fuit, minutis teneri, quàm quid præterire quod ſcitu dignum eſſet malebat. Ad ea ducibus agreſtibus homi-

nibus, quos subinde parvâ mercede comparabant, per devia itinera incolumes priùs pervenêre, quàm de fuga eorum resciri ab adversariis potuerit; qua quidem in fuga longè maximum discrimen Commendonus ipse adivit, cùm in densissimis Arduennæ saltibus, prægressis reliquis solus ab via aberrasset, totam enim noctem per tenebras vagatus, ægrè posterâ luce ad socios, de salute ejus vehementer sollicitos, se recepit, atque per Eburonum, seu Leodiensium fines in Galliam, atque Lugdunum transgressi, inde cum Carolo Carafa ab Henrico redeunte, classe Gallicâ Romam omnes trajecêre.

Ad Venetos; & alios Italiæ principes mittitur.

CAPUT XVI.

INTEREA Romæ Marco Antonio Columnæ Ascanii filio, quòd occultos domi suæ cœtus adversus Pontificem habuisset, dies est dicta, cúmque citatus non adesset, majestatis damnatus oppida, quæ intra Romanæ Ecclesiæ fines obtinebat, amisit. Hinc exortum inter Pontificem, & Cæsarem bellum, cùm Cæsar non opprimi Columnam suarum rerum interesse diceret, Paulus impediri se in suo jure iniquissimum censeret. Commendonus igitur reversus Romam initio hujusce

jusce belli, statim vix tridui quiete concessâ, ad Principes beneficiarios Romanæ Ecclesiæ continendos in officio, ne quis auctoritate, & pollicitationibus Cæsaris abductus de fide decederet, est missus. Quorum Hercules Ferrariensium Dux, etiam in societatem armorum venit, infestúmque bellum in circumpadanis locis Cæsarianis fecit. Sed cùm maximè omnium cuperet Pontifex Venetos sibi propter civitatis ejus opes, ac dignitatem adjungere, tantùm Commendoni industriæ, atque fidei tribuit, vt eum potissimùm Venetias mittendum censuerit. Quod quidem Veneto civi ante ipsum contigit nemini, præterquàm vni Petro Bembo, viro ætatis ejus famâ eruditionis præstantissimo: quem Leo Pontifex ab simili causa Venetias ad Senatum misit. Eáque res Commendono haud mediocri apud cives suos gloriæ fuit, cùm tantis de rebus vni commissum munus, vnus Principis latus tegens, cæteris omnibus infra se positis conspiceretur. Quin etiam accidit, vt illis fortè diebus Antonius Trivultius Tolonensis Episcopus, vir apud Insubres claræ nobilitatis, qui tum pari Nuncii munere Venetiis fungebatur, in Cardinalium Collegium à Paulo sit lectus: cujus honoris ornamenta ab Urbe ad eum missa, Commendonus illi ex authoritate Pontificis tradidit solemnibus in sacris, quibus Princeps, Senatúsque celebrandæ rei causâ intererant, Antoniíque ad genua accidentis capiti purpurei galeri insigne imposuit; quod cùm

faceret, ſucclamatum à quibuſdam eſt; Antoni hanc poſtmodum reddere operam Commendono memento. Ea enim ejus erat virtutis fama, vt paſſim ſummos illi honores homines augurarentur. Cæterùm Commendonus vſque fere ad exitum belli in ea civitate eſt retentus, vbi ſæpe apud Venetos de iniquitate adverſariorum, de injuriis, de inſidiis Pontifici Maximo factis, de periculo in quo Romana res verſaretur, ac de Hiſpanorum cupiditate Italiæ Regnum affectantium, gradúmque ſibi ex ſubacto Romano Pontifice, populíſque ejus imperio parentibus ad reliqua, & ad ipſos Venetos ſtruentium, copioſis, crebríſque orationibus diſſeruit. Et quamquam Venetorum civitas pacis, & otii ſtudiis dedita armorum motus reformidet, Senatúſque exactæ ſenectutis Pontifici haud fidens, temerè in bellum adverſus præpotentem Regem non eſſe ſibi deſcendendum ſtatueret, tamen ne cadere quidem rem Romanam, & creſcere ſupra modum Hiſpanorum in Italia opes, non ad ſe magnopere pertinere exiſtimabat. Commovebatúrque Commendoni oratione, affirmantis, niſi Veneti opem tuliſſent, ſuáque pro Italiæ ſalute, & pro Antiſtite ſacrorum, & principe Chriſtianæ Reipublicæ juſta, & pia arma adverſus gentis externæ, & nequaquam vanâ ſpe omnium libertati imminentis vim oppoſuiſſent, oppreſſum in tanta, tam repentini, nec opinati belli mole Pontificem Maximum, cui ſi victo jugum ab ſuperbo hoſte injectum fuiſſet,

id verò non turpe ſolùm, ac deforme Venetis, qui confugientem ad eorum ſocietatem Pontificem aſpernati dicerentur: quod à pietate, & ſapientia Senatus alienum eſſet, ſed periculoſum quoque, atque adeò exitio proximum fore. Hæc Commendonus cùm apud Patres, tum apud amicos, & propinquos ſuos graviter, accuratéque diſſerens, civitatem in magnam curam, metúmque conjecerat, ne Hiſpani, gens imperii avida, imparatum aggreſſa Pontificem ſubigerent, atque nullo inde pudore reliquarum civitatum libertati vim afferrent. His anxii, cùm neque tutum civitati ſuæ eſſe videretur pati in tantum jam propagari Hiſpanorum in Italia opes, vt omnium rerum vis, ac poteſtas ad eos perveniret, neque tamen temerè ſe dubio implicare bello vellent, in præſentia medium ſequi conſilium placuit. Reconciliatores pacis ſe ferentes Franciſcum Frumentum ſcribam Reipublicæ cum litteris, & mandatis ad Albæ Ducem, qui pro Cæſare Italicis rebus cum imperio præerat, mittunt. Orant, vt vi, atque armis abſiſtat, neque ſacroſanctum Pontificem, quod invidioſum Hiſpanorum nomini, & à Cæſaris, Regíſque filii pietate abhorrens eſſet, oppugnatum eat: poſſe de quibus diſſiderent vtilius, ſalubriúſque per communes amicos componi. In eamdem ſententiam litteras in Hiſpaniam ad Regem dedêre. Videbantur & ad minas, denunciationéſque belli, ſi preces non valuiſſent, impelli poſſe, tantus metus inceſſerat civitatem,

H ij

ne Pontifex inermis, & impar opprimeretur, protinúsque inde ipsi à victoribus peterentur. Sed Carolus Carafa Cardinalis, vbi descendere ab Alpibus Gallorum copias accepit, spe victoriæ perinde ac ipsâ victoriâ inflatus, ac tumens, Venetias ipse excurrerat, Senatúmque vrgendo ad capessenda simul arma, atque infestæ gentis spiritus infringendos, persequendósque communes hostes, & Italiâ pellendos hortabatur. Ingentem vim equitum, peditúmque invictæ juventutis è Gallia adventare, & transgressas Alpes esse, Pontificem ad vltionem sui inflammatum enixè instruere bellum, justúmque exercitum habiturum. Accedere Ferrariensium Ducem opportunum distinendo circa Padum hosti; victoriam esse in manibus, magnáque victoriæ præmia: Venirent ipsi in partem, & augendi imperii occasionem elabi sibi ne paterentur. Hæc Carafa elatè, ac magnificè jactabat: Cæterum Senatum, quem metus ex periculo Pontificis ad curam rerum suarum converterat, tantæ ostentatæ vires securum sui magis, quàm alieni sollicitum reddiderunt. Itaque accepto, cultóque omnibus honoribus Carolo, & speciosis responsis sine vllo effectu dimisso, ipsi quietem egerunt.

Quomodo è Pauli gratia decidit.

CAPUT XVII.

CARAFA quamquam ſenſit hac jactatione virium laxatum ab ſe eum metum in Venetorum animis eſſe, quem Commendonus ſtudioſè intenderat, & quo vno trahi Senatus in cauſam poſſe videbatur, tamen errati ſui invidiam in Commendonum ipſum vertit, quem occultè oderat diſſimilitudine morum. Nam Commendonus arctiori amicitiâ ejus, vel vltro officiis invitatus abſtinuit ſemper, horrens ingenium hominis mente malâ imbutum, ac perditum flagitiorum conſuetudine. Unde obſequii jus obtinere apud eum, quàm gratiæ, & familiaritatis ſatius duxit. Ergo vitare arcanos aditus, temporáque, & publicarum rerum miniſterium, non malorum conſcientiam appetere. Si quando imprudens indecoris ſuperveniſſet, abire ſtatim, tamquam per reverentiam, adverſus eum. Venetiis ſolemnes poſt dapes, quibus Carafam Senatorum vnus acceperat, nobilium matronarum cœtum, ſaltationémque celebraturum, moris civitatis, quàm perſonæ ſuæ magis memorem, vnâ ingrediente, & in aſſentationem ejus hilarè, ac jucundè agente, togatâ comitum turbâ, ſolus Commendonus reliquit, fictâ ſibi diſcedendi cauſâ, veniáque impetratâ ab libente, ſed occultè ira-

ſcente, quòd exprobrari ſibi quos ille reſpueret mores, rebatur. Haud ignotum id Commendono, cujus & audita vox inter ſuos ſcientem ſe, ac prudentem labi: ſed honeſti, decoríque amor in juvenis animo ambitione validior erat. Offendebatur quoque Carafa, quòd cùm ipſe numquam de Hiſpanis, Regéque eorum mentionem ſine inſectatione, & contumelia faceret, furoríque ejus aſſentantes plerique aſſiduè probra ingererent, moderatiùs Commendonus ageret, & quamquam apud Senatum pro Pontificis cauſa acriter, tamen cum privatis nomen Cæſaris, Philippíque modeſtè, nec ſine honore vſurparet; ſedare, quàm intendere odia vtilius ad omnia ratus. Carafa igitur Romam reverſus frigidè rem actam à Commendono dicere, Hiſpanorum reſpectu, quibus occultè ſtuderet. Nec apud Paulum cupidine vindictæ flagrantem atrocius vllum crimen. Itaque rediens Romam Commendonus ad pedis oſculum admiſſus, brevi ſermone, nec pro priſtino amore comiter, atque amanter excipitur à Pontifice. Senſit ille ictum ſe Carafæ malevolentiâ, quam ſponte motam multi ſpei ejus invidentes aluerant, atque incitarant. Sed & fore ita providerat, nec remedia quæſivit. Non ipſe locum, tempúſque aptum alloquendi Pontificem, non per alium purgare ſe tentavit, tacitus, pacatúſque injuriam tulit. Manſit tamen ſua illi integra dignitas, neque re, neque dicto minùs liberali eſt violatus. Non ædes in Palatio ademptæ, non vi-

ctus præberi desitus, ne aditu quidem, atque amicitiâ prohibitus, nisi quòd ipse vltro se rebus subduxit, ídque Carafa satis habuit, virum insontem, & secundissimæ famæ, vltrà insectari, aut non ausus, aut non visum. At reliqui ferme omnes, quicumque initio publicis negociis, consiliísque à Paulo admoti fuerant, graviùs perculsi, Palatio alii ejecti, alii carceribus inclusi, in exilium alii pulsi, in quibus & ii fuere, qui maximè Commendono obtrectaverant. Nam Carafa, vt solus omnium rerum potiretur, neminem vllo amicitiæ, aut gratiæ jure pollere apud Pontificem patiebatur, nisi qui ab ipso provecti ejus beneficium agnoscerent. Ita alium alia de causa omnes amovit, in locóque eorum clientes suos suffecit, homines, quibus nulla Reipublicæ, aut honesti cura, ipsáque in illum fide, non religione, sed vtilitate, ac spe improbâ crescendi ex publicis malis stabat. Vacuus igitur Commendonus publicis muneribus, insperatúmque eo tempore nactus otium, avidè studia sua repetiit, opúsque antè inchoatum à se de jure Romani Imperii ad Germanos translati, de Pontificum Maximorum potestate, ac de publicorum Conciliorum vi pertexere, atque absolvere est adorsus. Ob id assiduos in Vaticana Bibliotheca vetustos, ac situ, & pulvere obsitos libros excutere, evolvere, totam scrutari, atque eruere antiquitatem, multa librariorum, multa etiam suâ manu exscribens. Per hæc ipsum fermè annum vtilibus, atque honestis stu-

diis cùm transegisset, postremò bona cum Pontificis venia anno insequenti M. D. LIX. ab Urbe Venetias discessit, inde Zacynthum, ac Cæphaleniam, quarum Insularum Episcopus erat, transmissurus. Verùm dum ibi tempestatem ad navigandum idoneam opperitur ad XV. Kal. Septembris Paulus IV. decessit, tertium quidem & octuagesimum agens annum, sed irâ, ac mœrore magis, quàm senio confectus, quòd scelerum Carafæ, fratrúmque, vt diu nescius, ita serus vltor extitisset.

De Carafa, fratribúsque Urbe pulsis.

CAPUT XVIII.

CARAFÆ Cardinali duo fratres erant, natu major Joannes Dux Paliani, minor Antonius Marchio Montibelli, vterque titulum per alterius injuriam adeptus. Diversi vitiis, sed omnes arrogantiâ, & socordiâ pariter odiosi, invisíque. Cæterùm discordes inter se, obsidendis patrui auribus, ne quid quod ipsorum scelera proderet, permanare ad eum posset, fraterna concordia, & fides ex mutuo metu. Uni Paulo fictæ probitatis, & innocentiæ speciem præferebant; apud alios certabant flagitiis. Ac falsus simulatione Paulus iis se abutendum permiserat, intentus ipse jubendis novis legibus, queîs projectam homi-

hominum licentiam frenaret; & domesticæ turpitudinis nescius aliorum ordinabat mores. Unde pari odio & virtutes ejus, & vitia suorum habebantur. Quæ cùm omnem excessissent modum, extitit, qui misereretur Pontificis, alioquin egregii, & publicæ rei percupidi; & in quo, præter asperius adversus repugnantes ingenium, vehementioremque naturam, nihil quod magnopere reprehendi posset, invenires, quando ille in tantam invidiam, atque offensionem hominum nullo suo merito adductus videretur. Is quicumque fuerit (nam & in occulto mansit, nec sciri ad rem magnopere pertinet) dicitur veniâ impetratâ, quòd non hæc anteà detulisset, vitam, mores, facinora trium fratrum, ac dedecora domus omnia aperuisse, addito, quantum inde ad bonos offensionis, quantum ad ipsum invidiæ, atque adversæ famæ redundaret. Attonitus ea audivit Pontifex, & vbi haud vana referre viso fides authori fuit, ingenti dolore, atque impetu exarsit, cùm quid potissimùm in eos statueret pudore simul, iráque confuso non satis succurreret, in præsentia misit, qui omnes, quicumque se aliquâ propinquitate contingeret, aditu, & conspectu suo prohiberet, & Senatum in sequentem diem, quia tum nox suberat, vocari jussit. Cùm ventum in Senatum est, gravi oratione priùs de Patrum fide est conquestus, à quibus admonitum se oportuit eorum, quæ contra publicam rem, famámque, & existimationem suam fieri animadverterent.

Quamquam ignoſcere ſe alienis dixit, quando à ſuis tam ſceleratè deceptus, ac proditus fuerit. Trucibus inde verbis in eos invectus, Carafam Cardinalem legatione Bononiæ,atque omni publicâ adminiſtratione removit: Joanni militarem ducatum, atque imperium, quod ei totâ Romanæ Eccleſiæ ditione erat, item Præfecturam claſſis ademit: Antonium ſuâ Burgi, & Palatii cuſtodiâ privavit, atque ipſos, & præterea reliquos gentiles, atque affines ſuos, præter Alphonſum Cardinalem Antonii filium ſpectatæ modeſtiæ juvenem, ante noctem excedere vrbe, & aſſignata cujúſque exilio in oppida abire imperavit; malum minatus, ſi quis aliquem eorum vllâ re juviſſet. Profeſſúſque graviora meritos, adjecit vlciſcendi ſui, ac dignas pœnas à ſontibus repetendi palmam ſucceſſori relinquere. Cùm multa in hanc ſententiam atrocia plenus iræ, vultu, voce, oculis terribilis intonuiſſet, (& inerat ei dicendi ſumma vis, ſummáque facultas, & gravitas, & trux cùm ira efferbuiſſet, oculorum obtutus) adeò exterruit Senatum, vt magis nutu, vultúque mitiora Patres precari viderentur, quàm quiſquam aggredi ſermone auderet. Et Ranutium Farneſium Cardinalem clementi ingenio, liberalíque naturâ, ac præſtanti facundiâ juvenem, vnum lenire iram, tegere reos, deprecari tam ſubitam damnationem, audiendóſque, & copiam adeundi patrui aures, diluendíque quæ objicerentur, aut clementiam implorandi fratris filiis

non negandam diſſerere orſum reſponſo adeò ſæ-
vo pertulit, vt diceret, Si Paulus III. avus tuus, „
Ranuti, eâdem ſeveritate Petri Loyſii filii ſui fa- „
cinora, moréſque coërcuiſſet, non illum fœdum „
in modum trucidatum, laceratúmque Placenti- „
ni è feneſtris in viam publicam projeciſſent. Tum „
verò ne hiſcere quidem audente vllo exilium Ca-
rafæ, cæteríſque indicitur, denunciatúrque, nul-
lam veniæ ſpem, niſi fortè in obſequio eſſe. Tum
dilabentibus qui aſſiduè affectari, deducere, obſer-
vare conſueverant, qui fere fortunæ auram, non
amicitiæ jura ſequuntur, Commendonus, (non-
dum enim Româ diſceſſerat) quamquam Flo-
rentium domo pridem abſtinuerat, tum labefa-
ctos, preſſóſque omnibus officiis percoluit, ma-
ximè Cardinalem, à quo etiam decorum nava-
tæ fidei teſtimonium tulit: cùm enim eum Vi-
tellius Cardinalis Palatio exeuntem ſolaretur, &
vt fit, bonam habere ſpem juberet, Carafa ver-
ſus ad Commendonum, qui ponè ſequebatur,
dextrâque in humerum ejus injectâ: Quid, in- „
quit, Vitelli, non æquo animo adverſa noſtra fe- „
ramus, quando ſic tulit? Quem ſi nos audiſſe- „
mus, numquam hoc ſcopulo impacti tantam con- „
tumeliam ſubire nunc neceſſe haberemus. Ita „
Carafa Marinum exulatum abiit, cæteri item
quò quiſque juſſus erat. Pontifex ad hæc eorum
acta permulta reſcidit, quos ipſi publicis mune-
ribus præpoſuerant, ſtatim ejecit, tributa, one-
ráque ſe inſcio ab iis impoſita populis ſuſtulit.

Nec tamen grata hæc in vulgus erant, quia non tam ex beneficentia in alios, quàm ira in suos profecta interpretabantur. Et quamquam illos amotos rebus, punitósque gaudebant, tamen quisque quid sibi timendum esset, quando proximis tam implacabilis fuisset, reputabant. Quantum verò terroris ea severitas in omnes effuderit, id argumentum sit, quòd cùm fortè ignara rei in Urbem venisset, eo ipso tempore Poliniani Marchionis vxor, Pontificis ipsius sororis filia, inventus nemo sit, qui eam domo reciperet, quæ vt venerat frequenti comitatu, imbre maximo, totam emensa vrbem, ab singulis Principibus, cum quibus aliquod hospitii jus haberet, exclusa, ad publica diversoria descendit, sed ne ab iis quidem admissa, timentibus cunctis, ne quid contra voluntatem Pontificis facerent, post diuturnum ludibrium remota in Urbis parte ab caupone omnium ignaro, humili, ac sordido tecto madida, deformísque recipitur. Inde insequenti die primâ luce Neapolim abiit. Et Carafa Cardinalis cùm ab ægritudine animi morbo quoque corporis graviter decumberet, medicósque accitum Romam misisset, nec ire ad eum, nec ea de re Pontificem appellare quisquam est ausus. Non omittam hoc loco exitum horum fratrum, qui documentum mortalibus esse possunt, quàm incertis casibus humanæ res versentur, & quàm instabili gradu illi nitantur, qui fixam terræ mentem cœlo numquam erigunt. Hi satis amplâ do-

mi fortunâ orti, eâ mox per ruinam partium, quas secuti fuerant, dejecti, diu exules, atque egentes fuerunt, & Carolus vitam mercede militiæ sustentavit. Ad eam inde potentiam pervenerant, vt potiundi Neapolitani Regni spem animo concipere, atque aggredi potuerint, rerúmque arbitri quatuor Romæ annos fuerint; tandem à patruo indelebili ignominiæ notâ Urbe expulsi, quandiu ille supervixit, exularunt. Postremò à Pio IV. qui post Paulum Pontificatum gessit, Carolus, & Joannes capti, damnatíque, ac publici carnificis manu necati sunt.

FINIS LIBRI PRIMI.

ANTONII MARIÆ GRATIANI
DE VITA JOANNIS FRANCISCI COMMENDONI CARDINALIS
LIBER II.

Ad Cæsarem, & Germaniæ Principes de Concilio mittitur.

CAPUT PRIMUM.

MORTUO, vt tradidimus, Paulo, Commendonus omisso consilio in Græciam navigandi Romam est reversus, eo animo, vt successorem sibi in Episcopatu à novo Pontifice postularet. Retinuerant enim eum in Italia sui, nec passi trajicere

Zacynthum fuerant. Quid enim longinqua, atque inopi in insula inter paucos, & sordidos Græculos incultam, desertámque ab amicis vitam ageret, vt maris, & navigationis incommoda non extimesceret? Ipse si non eundum sibi, ne habendum quidem Episcopatum statuit. Romæ post quartum demum interregni mensem renunciatur Pontifex Joannes Angelus Medices Mediolanensis, qui Pii IV. nomen accepit. Ab eo facilè impetratum, vt alius Episcopus Zacynthiensibus præficeretur, arbitriúmque deligendi Commendono ipsi permissum, quem etiam honorificâ oratione Pius est prosecutus, virum talem Romæ ad vsus Reipublicæ retinendum ferens. Mansit igitur Romæ Commendonus imperio Pontificis non integrum annum. Quo tempore traditis in custodiam Carafâ Cardinali, & fratre ejus Palliani Duce, cùm amici quoque eorum,& qui sub Paulo aliquam partem Reipublicæ administrarant, & maximè belli consiliorum participes fuerant, passim alii in vincula conjicerentur, alii fugâ sibi consulerent, ne aut diluere sua, aut aliena prodere crimina cogerentur, Commendono tanta fides innocentiæ, atque integritatis fuit, vt neque ipse in vllius culpæ suspicionem Pontifici, aut Judicibus veniret, neque necessitas ei vlla imposita sit testimonio suo cujusquam periculum onerandi. Interea Pius cùm multas Christianæ Reipublicæ partes pravis religionibus turbatas, & præter cæteras Germaniam à Chri-

ſtianis ſacris palam deſciviſſe, & gliſcere in dies malum, remediúmque poſci maximè à Pontifice animadverteret, animo ſanè ingenti publicum omnium Epiſcoporum Concilium habere inſtituit: invitatus maximè opportunitate pacis paulò antè inter Gallos, & Hiſpanos compoſitæ. Ita edictis promulgatis, miſsíſque per provincias Concilium Tridentum convocavit. Quam vrbem Paulus,& Julius Tertii Pontifices Maximi antè delegerant, vt quia Germanorum causâ ea ſuſcepta res eſſet, eorum quoque commoditati in primis conſuli videretur. Eſt enim intra fines Germanorum in Rhetiis Alpibus ſita. Cùm ad ipſos mittere Germaniæ Principes, in quibus aliquot erant magnæ dignitatis, atque potentiæ Reguli, aliquem ſtatuiſſet, qui eos aut exciret ad Concilium, aut quid ſpei oſtenderetur ſanandi mentes tot hæreſum labe depravatas exploraret, deligendúſque ad id munus vir cùm fide, atque induſtriâ ſpectatus, tum doctrinâ, atque eloquentiâ promptus videretur, multi, vt fit, ſuam ad id operam profiteri, magníſque ſtudiis per potentes, & gratioſos homines apud Pontificem contendere inſtiterunt. Sed non judicio ſolùm, & ſermone hominum vni Commendono ea provincia deſtinabatur, illum parem tali negocio ferentium, qui præter litterarum, & ingenii laudes innocentiâ vitæ, & gravitate morum antecelleret. Sed Pontifex ipſe ſepoſitum ſibi in hanc ipſam Legationem eum pro aliis petentibus reſpondit. Vocato igitur

tur ad ſe, cùm ei ſuam ſententiam aperuiſſet, litteris, mandatíſque inſtructum dimiſit: juſſum ante omnes Ferdinandum Cæſarem adire, perlatâque ad eum Pontificis voluntate, ejus ad reliqua conſilio maximè vti. Commendonus præmiſſâ ſuorum parte, juſsíſque per Carnos in Regiam Cæſaris pergere, ipſe cum paucis diſpoſitos per equos Tridentum, atque inde Viennam contendit: quò circiter Kal. Januarii anno M. D. LXI. venit. Erant apud Cæſarem Pontificis Nuncii duo, Staniſlaus Hoſius Epiſcopus Varmienſis, Polonus, & Zacarias Delphinus Epiſcopus Pharenſis, Venetus, paulò antè de Ungaricis rebus ad Ferdinandum miſſus. Atque is proficiſci ad civitates, Regulóſque, qui Rhenum accolunt, eóſque ad Concilium invitare eſt juſſus, dum Commendonus trans Viſurgim, Albímque interiora Germaniæ peragratur. Cum his communicatis rebus vnà ad Cæſarem poſterâ die deducuntur, à quo Commendonus comiter, benignéque acceptus, litteras ei Pontificis manu ſcriptas reddidit, eáſque oratione ſubſecutus, quæ ſibi mandata erant, aptè, & copiosè expoſuit. Summa fuit, » Pontificem Maximum occurrendum tot hæreſibus, magna in dies incrementa capientibus ratum, poſtquàm & Dei, & cæleſtium opem, veniámque imploraſſet, & Regum cæterorum, & ipſius in primis Cæſaris ſententias perrogaſſet, Chriſtianæ Reipublicæ Concilium de integro cogere Tridentum decreviſſe, vt diſcuſſis, quibus »

» Christiana res in sectas, ac dissidia abit, errori-
» bus, antiquus decor, speciésque, & pax Catholi-
» cæ Ecclesiæ redderetur, aut si qui adamatas se-
» mel opiniones pertinaciùs amplecti voluissent,
» illi à cæteris manifestâ animi labe distinguerentur.
» tur. Quamquam autem omnes vniversè per edi-
» ctum evocarit, tamen dedisse hoc Pontificem
» dignitati Germaniæ, suóque in gentem illam
» summo, ac singulari animo, vt duos Episcopos,
» se, & Pharensem obire omne Germanicum no-
» men, & singulos Principes, liberásque civitates
» ad id Concilium celebrandum, ac de communi-
» bus rebus in medium consulendum adhortari ius-
» serit. Quod quo promptiùs, ac sine vllo metu à
» cunctis fiat, velle, juberéque Pontificem omni-
» bus tutò veniendi publica sub fide potestatem es-
» se, júsque liberè, atque audacter apud Patres dis-
» serendi, qua quisque de re seu conqueri, seu di-
» sceptare, seu rogare Patres voluerit. Petere ergo
» à Cæsare, vt qui reliquos Reges dignitate præ-
» stet, exemplo quoque anteeat, & Tridentum pri-
» mo quoque tempore Legatos suos mittat, qui non
» peragendis modò, sed inchoandis quoque rebus
» adsint, salutarémque hunc Pontificis conatum
» opibus, auctoritate, consilio juvet. Cæsar collau-
dato Pontificis pio instituto, séque in auctorita-
te ejus futurum semper, neque passurum vllâ re
desiderari ab se officium suum pollicitus, mo-
nuit Nuncios Germaniæ Principes illos, qui à Ca-
tholicæ religionis fide desciverant, postquàm de

Pontificis Maximi voluntate habendi Concilium certiores facti ſunt, miſſis inter ſe Nunciis, locum, diémque ſtatuiſſe, quo & ipſi de ſuis rebus convenirent: Diem ad IX. Kal. Februarii, locum Nauburgium Miſniæ vrbem ad Salam fluvium ſitam delegiſſe. Quando commodiùs vniverſos coactos in vnum ipſi allocuturi videantur, ſibi quidem videri, vt eò vnà vterque Nuncius proficiſcatur, aut enim moturos aliquid, aut quid ſpei in ſingulis ſit, certiùs intellecturos; ſed leniter agendo, mulcendóque animos, pluſquàm caſtigando apud alienatos, atque contumaces profecturos. Se quoque idoneos viros ex ſuis eódem allegaturum, mandaturúmque iis, vt Nuncios, rémque ſtudiosè, vt locus dabitur, adjuvent. Verùm inſtare diem, nec Germanos credi diu Nauburgii moraturos, vt ſi in tempore adeſſe velint, ne differendus diſceſſus ſit, & iter maturandum. Pragæ certiora à Ferdinando filio ſuo ſcituros, & conſilium tempori accommodaturos. Quamquam Commendono ea profectio non probaretur, quòd diceret in tali conventu, neque Nunciis adeundi, ac agendi cum ſingulis, & conſilia eorum disjungendi, quâ vnâ viâ profici aliquid poſſe videretur, facultatem, & vnam omnium ſententiam fore, & aſperrimum quemque plurimùm valiturum, tamen cùm Collegis non refelli Cæſaris conſilium, quod ipſi poſcere, & ſequi juſſi eſſent, placuiſſet, ſequenti die Viennâ diſcedunt.

Acta per eum in conventu Germanorum.

CAPUT II.

PRAGAM ſeptimâ die, atque inde hieme ſævâ, atque adeò frigidâ, vt ferri vix poſſet, viâque per Bohemiæ ſaltus maximè nivibus impeditâ, die quintâ Nauburgium venerunt. Advenientibus nec obvium miſſum, nec vllum honoris, aut amicitiæ officium, nec omnino hoſpitale quidquam tributum. Biduo cognoſcendis rebus dato, tertiâ die conſtituunt, vt ſingulos ſuæ quiſque provinciæ privatim conveniat. Delphinus ad Palatinum Rheni, Commendonus ad Ducem Saxoniæ (ii quia è ſeptem viris erant, qui jus creandi Romani Imperatoris habent, cæteris præeminebant) mittunt, qui adeundi tempus poſtulent. Ab vtroque idem reſponſum, in communi conventu, nihil niſi de communi ſententia agi
» poſſe, relaturos ad ſocios, & voluntatem omnium
» ſignificaturos Romanis. Decernitur inde in eorum conſilio privatis colloquiis in re publica opus non eſſe: & verba Legatorum ab adverſariis venientium omnibus coram eſſe audienda. Ab hoc decreto mittunt cum militum cohorte, quam Saxo ad cuſtodiam corporis habere circa ſe conſuevit, primos amicorum, qui Nuncios in curiam deducant. Illi quamquam id quidem minimè voluiſſent, tamen recuſare non auſi, ne ſi ab his

exclusi forent, ab nullo deinde Germanorum satis benignè acciperentur, ire porro, & alloqui vniversos statuunt. Curru vectos, Germani, qui ad deducendum eos venerant, pedibus, quod honoris est, antecesserunt, & Principes ingredientibus ad se omnes assurrexêre; non tamen illis dextras ex more gentis porrexerunt, qui mos apud Germanos, sicuti servatus amicitiæ pignus habet, ita prætermissus non dubium est alieni, atque aversi animi argumentum. Nuncii litteras Pontificis edictíque exempla singulis reddiderunt: vbi consedêre prior Delphinus omnia quæ edicto continebantur, de voluntate Pontificis, de studio, atque consilio medendi tot morbis, quibus Christiana Respublica ex mota semel religionis fide laboraret, est persecutus. Tum ejus excipiens orationem Commendonus admonuit Germanos temporis ad sacrum celebrandum Concilium peropportuni, reconciliatâ nuper inter Gallos, atque Hispanos gratiâ, & pace constitutâ inter duos opulentissimos Christiani nominis Reges, & eo nobis Pontifice ad regimen divinarum inter homines rerum dato, qui curas, & cogitationes suas huc omnes contulerit, vt pietas, cultúsque Dei purus, sanctus, inviolatus habeatur, custodiatúrque, & si quid negligentiâ irrepsit in publicas ceremonias, quod alienum à dignitate Christianæ fidei videatur, id verò antiquari, atque abrogari velit, ac præterea corrigi, emendaríque, & ad veteris disciplinæ normam restitui, quidquid in homi-

» num moribus à majorum nostrorum sanctissimis
» institutis deflexisset. At cùm Christianos omnes
» gaudere hujus celebratione Concilii, quo pristi-
» nus Ecclesiæ decor, & moribus pudor reddatur,
» debere, tum verò ab his accipi animis libentibus,
» qui sive errore decepti, seu callidâ quorumdam
» sacrarum litterarum interpretatione inducti, se ab
» aliorum sententia, placitisque sejunxissent. Cùm
» enim nostra omnium salus verâ de cælesti numi-
» ne opinione, atque fide maximè contineatur,
» nec fides esse vera, nisi vna, possit, eáque non à
» singulis pro cujusque libidine animi dijudicari;
» sed ab vniversis ex cælestibus jussis constitui de-
» beat, an vsquam meliùs, certiúsque exquiri, aut
» dilucidiùs explicari veritas queat, quàm vbi ex
» omnibus gentibus coacti doctissimi mortalium
» convenêre? Ubi à sacratis viris nihil nisi rite, pla-
» catóque per preces, & sacrificia Deo incipitur?
» Ubi omnia divino instinctu, afflatúque aguntur?
» Nec verò vltrà cunctandum, differendúmque re-
» medium esse; prolabi enim, ac ruere quotidie
» in deterius rem, divinos monitus, præceptáque
» detorqueri, perverti, depravari ab ambitiosis no-
» varum rerum auctoribus, quos dum nescia sui
» multitudo suscipit, favoréque tollit, infirmari
» vim legum, & ipsa convelli fundamenta religio-
» nis, quæ quanto periculo moveantur, non ne-
» cesse esse apud expertos memorari. Neque verò
» Christianam esse religionem inventu hominum
» comparatam, sed cælitus traditam nobis, ac præ-

ſentis ore Dei inſtitutam, vt eam arbitrio ſubji- »
cere, attrectare, minuere, ſenſui ſuo accommo- »
dare mortalis nemo poſſit, quin idem ſe, & gra- »
viſſimo piaculo, atque inexpiabili fraude in per- »
petuum obſtringat, & erroribus inexplicabilibus, »
turbulentiſſimiſque involvat. Quippe ſacrorum »
dicta librorum, ſi quiſque pro captu ingenii ſui »
interpretetur, ídque verum ſit, quod cuique pro- »
babilius viſum fuerit, tum quot capita hominum »
tot fore de divinis rebus ſententias. Ab tali ar- »
rogantia, ac vanitate longè ſanctos illos abſuiſ- »
ſe viros, qui, quæ à præſenti Deo acceperant, »
nobis tradiderunt, traditáque capite, ac ſangui- »
ne ſuo ſanxerunt; nam Divos Paulum, & Barna- »
bam, vt Lucas rerum ab Apoſtolis geſtarum ſcri- »
ptor memoriæ prodidit, de controverſia inter »
Chriſtianos tum fortè Alexandriæ orta de Moy- »
ſis legibus, nihil auſos ſtatuere, Hieroſolymam »
petiiſſe, ac rem ad Concilium Apoſtolorum re- „
tuliſſe, decretóque eorum paruiſſe. Hinc noſtram „
à primordio ſui vniuſmodi de cæleſtibus fidem, „
immutabilémque manere, aliorum variam, mul- „
tiformem, nec vſquam firmè conſiſtentem eſſe. „
Nempe Dei cultum, ac religionem, quæ verâ „
ſanctitate nitatur, vſu, & conſenſu augeri, ac „
propagari, moráque, ac tempore ſtabiliri. Ho- „
minum commenta, quæ tantùm novitate pla- „
cent, atque impetu pollent, diuturnitate vane- „
ſcere, & extingui. Quot his paucis annis opinio- „
nes ſummis vulgi ſtudiis acceptas cum ipſis au- „

» ctoribus consenuisse? Quot quotidie exoriri no-
» vas, aut veteres, & pridem explosas, atque ob-
» soletas revocari? Ecquis in tanta licentia, atque
» impunitate modum audaciæ statuat, ne ad vlti-
» mum impietatis provolvatur? Etenim quibus tam
» varii, ac diversi ritus, & modò hæc, modò illa
» sacra, ac semper prioribus rejectis novissima ma-
» ximè placeant, iis brevi nulla fore. Tollenda igi-
» tur hæc dissidia, tantúmque coalescere, atque hæ-
» rere in Republica malum non sinendum, quod
» & Dei in nos iram irritat, & si invaluerit, dis-
» tracturum, ac debilitaturum rem Christianam,
» & Turcis veris, & internecinis Christiani nomi-
» nis hostibus, & jam pridem ab sua immani po-
» tentia, nostráque infelici discordia in omnium
» cervices imminentibus, aditum ad communem
» perniciem patefacturum. Proinde mitterent Le-
» gatos, & de quo vel minùs liqueret, vel ab aliis dis-
» sentirent, conditorum nostrorum exemplo ad pu-
» blicum Concilium referrent. Magis hæc cum silen-
tio audita sunt, quàm quidquam movere Germa-
nos, quos in eum locum ad confirmanda, & re-
novanda inter se fœdera contraxerat, non cura
concordiæ, aut religionis, sed metus, ne quo
Regum consensu vis eis pararetur, armísque, ac
bello parere Concilii voluntati, jussísque, & ra-
pta Ecclesiis restituere, atque ad auctoritatem
Pontificis redire cogerentur. Nunciis orantibus,
multi è Germanis Principibus, qui in consilio ex
more aderant, singula verba excipientes, vtrius-
que

que orationem perſcripſerunt. Ac tum quidem non alio reſponſo accepto, quàm deliberaturos de poſtulatis eorum Principes, domum iiſdem comitantibus Germanis, à quibus anteà deducti fuerant, redierunt. Vix horæ vnius ſpatium interceſſit, cùm miſſi à Principibus tres viri eorum, quos ipſi, quia publicarum rerum participes, ac miniſtros habent, Conſiliarios vocant, advenêre: introductíque litteras, quas Nuncii à Pontifice Maximo ſingulis Principibus reddiderant, ad eos retulerunt, his totidem ferme verbis vſi. Princi- „
pes, cùm has litteras eis redderetis, appellatos »
ſe filios à Romano Pontifice non adverterunt, »
quem quia ipſi parentis loco non habent, ne lit- »
teras quidem tali cum appellatione accipere ab »
eo voluerunt. Reſponſum à Commendono eſt, »
Non aliter appellatos à Pontifice Maximo Germa- »
nos Principes, quàm quomodo Cæſar ipſe, cæ- »
teríque Chriſtiani Reges, & Principes nuncupa- »
ri ab eo conſueverunt. Illi poſitis litteris abiêre. »
Nunciis quamquam rejecta legatio videbatur non acceptis Pontificis litteris, ex quibus fides dictis eorum habenda erat, tamen quia illi edicta de Concilio retinuerant, opperiri paululùm rei finem placuit. Germani remiſſis epiſtolis, ac lectis edictis de reſponſo conſultant, ſententiáſque alius alio ferociùs dicunt; nam quo quiſque aſperiùs, & contumelioſiùs adverſus Romanos loquebatur, eo plus laudis ab aliis, & gratiæ ferebat: audiebatúrque vt vſurpatorum ſacrorum, &

Germanicæ libertatis vindex. In quibus acerrimum fuisse Christophorum Virtembergensium Ducem accepimus, qui præter insitam Germanorum ingeniis ferociam, magnas possidebat opes ademptas templis, vnde justos dominos exturbarat, ac supra centum millium aureorum vectigal sibi ex illa rapina confecerat. In eadem noxa & cæteri ferè Principes erant: sed Christophorus eo infensior nobis, quo plura eripuerat, increpare confidentiam Pontificis eos ad Concilium evocare ausi, & tentationem eam esse dicere, vt si molliri, si flecti leni, ac subdolâ oratione se patiantur, mox graviora moliatur, donec aut vi, aut dolis eos sub antiquum jugum servitutis redigat. Ex hujus maximè sententia, & repudiatæ litteræ Pontificis fuêre, & quæ inde contumaciter responsa sunt, composita.

Principum Germaniæ ad Pontificis Maximi Nuncios contumeliæ plena oratio; & Commendoni responsio ad eos.

CAPUT III.

TRIDUO igitur pòst expectantibus Nunciis, vt ad accipiendum responsum in Conventum vocarentur, decem ad eos Consiliarii primarii homines magnâ comitum frequentiâ missu Principum venêre; inter quos dignitate

præstabant Misquitius quidam, & Gregorius Cracovius, amicorum intimi, ille Palatini, hic Saxoniæ Ducis. Omnes à Nunciis summa cum comitate, atque benignitate appellati, atque accepti cùm essent, Cracovius vir multarum linguarum peritus, nec ignarus dicendi, ita Latinè infit. Magnopere mirantur Germaniæ Principes » quâ tandem de se opinione, aut spe fretus Ro- » manus Pontifex eorum tentare constantiam, & » se compellare legationibus sit ausus: cùm in- » credibile sit, ignorare eum quæ jura sacrorum » sancta Germanis, quam de divinis rebus infixam » animis fidem habeant ab eo tempore, quo eam » scriptam, firmatámque, & comprobatam illu- » stribus sacrarum litterarum testimoniis Carolo V. » Cæsari triginta abhinc annis Augustæ tradidêre. » Sed neque tum temerè, aut levibus de causis fe- » cêre, vt à Pontificum ditione, ac potestate, cui » parere antea assueverant, desciscerent, quando » non Jesu Christi nomen, aut gloriam pro- » pagari, curaríve ab iis, sed propriæ potentiæ, at- » que amplitudini studeri didicerant. Neque nunc » sibi statuunt Pio IV. ad Concilium vocanti ob- » temperandum, penes quem ne esse quidem vllum » ejus rei arbitrium sciunt. Etenim auditu etiam » indignum est, eum disceptatorem aliorum con- » troversiæ, ac discriminum statui, qui ipse discor- » diarum, ac dissensionum omnium fons, & origo » sit, & in Judicis sedere loco eum, quem maximè » sisti ad judicium, inter reósque haberi convenit, »

» & à quo vno veritas ipſa tam diu tam immaniter
» oppugnatur. Cui enim obſcura ſunt Pontificum
» Romanorum ſtudia committendi aſſiduè armis
» inter ſe nationes, diſſidiáque ſerendi, quò ex
» aliena pernicie ſuas ipſi opes, & potentiam au-
» geant? Cui non nota inſectatio, ac ſævitia ad-
» verſus eos, qui à cultu ipſorum, atque inanium
» idolorum ad veram pietatem animum traduxe-
» runt? Quis verò neſcit quantum contaminatæ
» ſuperſtitionis, ac falſarum opinionum diſperſum
» per gentes ſit à Romanis Pontificibus; quantum
» tenebrarum Evangelii luci offuſum, & nunc ma-
» ximè offundatur? vt tetriores, ac fœdiores erro-
» res ferat, foveátque veſter iſte Pontificatus, quàm
» olim ante cognitum Chriſtum gentes habuêre;
» &, quod deteſtabilius eſt, res impias, & execrabi-
» les honeſtis nominibus tegitis, & morum, & ſa-
» crorum corruptores, vni ſacratarum legum auĉto-
» res, & cuſtodes haberi vultis. Nos verò cùm ipſi
» cupimus, tum in omnibus eſſe populis non dubi-
» tamus probos, & Reipublicæ amantes viros, qui
» vanas iſtas fraudes, & impuras corruptelas, qui-
» bus deformatam Eccleſiam cernimus, aboleri,
» auferríque cupiant, & veram, & cum cæleſtibus
» juſſis conſentientem diſciplinam reſtitui. Quod
» ſanè in primis curæ eſſe debuiſſet Romanis Pon-
» tificibus, qui ſibi tot ſæculis ſuperbum in Chri-
» ſtiana Republica titulum, ſummúmque ſacrorum
» jus arrogarunt. Sed nimirum conſtat eos id qui-
» dem minimè velle, qui vnâ dominandi libidine

occupati, cumulandis superstitionibus, quàm di- »
vinis rebus ordinandis magis intendunt. Falsò »
præterea, & iniquè Germani levitatis à vobis in- »
simulantur, & sibi non constare, pluresque in »
sectas divisi contrariis, & repugnantibus opinio- »
nibus jactari dicuntur, cùm vna nostrorum om- »
nium voluntas, & consensio sit in eam doctrinæ »
formulam, quam scripto comprehensam Augu- »
stæ ex auctoritate Cæsaris edidimus: ab ea nostri »
Principes neque se discessuros vnquam profiten- »
tur, & minimè verò leges imponi sibi à Roma- »
no Pontifice passuros. Nullius enim mortalium, »
nisi Cæsaris imperio Germani continentur, quippe »
hic arbiter, ac princeps, & caput rerum est in Chri- »
stiana Republica, huic, non Pontificibus vestris, »
justa, & legitima Concilia cogere, atque habere »
jus est. A quo cùm Legati ad Conventum hunc »
venerint, iis suam de convocando hoc tempore »
Concilio rationem, ac sententiam Principes ex- »
proment, cum Romano Pontifice omni rerum »
communicatione in perpetuum sibi abstinendum »
esse statuunt. Vos verò iidem Principes, quia cla- »
ris Venetorum familiis ortos, & egregiis virtutis, »
ac sapientiæ laudibus excellentes esse viros acce- »
perunt, omni quoque honore, & observantiâ di- »
gnos judicant, præstitissentque ea vobis, si pri- »
vati huc, non Pontificis Romani jussu ad eos ve- »
nissetis. His acceptis Nuncii pauca inter se col-
locuti, non tacitis ea esse ferenda statuunt. Tum
Commendonus: Fecêre, inquit, prudenter vestri »

" Principes, qui quando talia responsuri erant, absentibus ipsis ea, quàm coram dici à vobis maluerunt.
" Quò enim acerbitas ista, ac licentia verborum
" adversus eos, qui ad suum testandum studium
" Reipublicæ, vestrúmque in vltimam vsque Germaniam venire nos jusserunt? Scilicet hunc quoque morem à Doctoribus, ac Magistris vestris didicistis incessendi contumeliis, invidiáque onerandi eos, quorum redargui rationibus, ac veritate revinci vos sentitis, cujus tamen ea vis est, vt maledictis illustretur, non obruatur. Cæterùm ego dicta criminosè à vobis in Pontifices Maximos refellam, non imitabor, vt vos modestiâ quoque, & temperamento linguæ, non solùm causâ vinci à nobis intelligatis. Quo animo, & quo consilio Pius Pontifex Maximus vocatum Germanos ad Concilium miserit, dictum abundè à Collega, méque est nuper apud ipsos Principes; optimo scilicet, & cùm publicæ, tum in primis Germaniæ salutis cupido; licèt id vobis, vt cætera, suspiciosè, criminoséque libeat interpretari. In sanandis enim Ecclesiæ morbis, nec justius aliud, nec vsu compertum est salubrius, vllum remedium, majores nostri adhibuerunt, quàm auctoritatem publici Concilii, cujus tanta majestas, sanctitásque apud omnes Christianos omnibus temporibus fuit, vt ejus jussis haud secus, quàm cælestibus monitis paruerint homines, ii etiam, qui aut proprio mentis errore, aut alterius impulsu lapsi, ab aliis discreparent. Quo-

ties enim accidit, vt ægrè, ac gravi, ac pestilen- »
ti hæresi laborantes provinciæ, Concilii auctori- »
tate acceptâ ad sanitatem, officiúmque redierint? »
Et quis adeò projecti pudoris est, qui plus sa- »
pientiæ, plus consilii vindicet vni sibi, quàm »
tribuat vniversis? Et adversari consensui eorum »
audeat, quos Deus nobis interpretes religionum, »
& sacrorum magistros dedit, & quibus ipse præ- »
sentiam sui in perpetuum est pollicitus, & sæpe »
manifesto numine declaravit? At vos etiam de »
exemplo, ac de jure Concilia convocandi, ha- »
bendíque dubitare, & cavillari vultis? Unde ve- »
rò vobis venit in mentem hanc potestatem à »
Pontificibus Maximis, penes quos ab Ecclesiæ »
ortu, Dei, hominúmque concessu fuit, perpe- »
tuáque mansit, ad Cæsares transferre, qui nec »
vsurparunt vnquam vt suam, & Ferdinandus ipse »
ad quem vos scilicet eam defertis, non recipit? »
Quippe discrimina sui, & Pontificis muneris, & »
novit ille, & qui vir est antiquæ sanctitatis etiam »
servat: ea autem quæ sint, non est hujus loci »
disserere, neque omnino res vllum sermonem de- »
siderat, cùm obscurum nemini sit, quâ fide, & »
observantiâ, & optimus quisque Cæsarum Pon- »
tifices Maximos coluerit, & Ferdinandus colat, »
& quàm ipse paterno animo, atque amore à Pio »
Pontifice habeatur. At ne illud quidem est igno- »
tum, quàm propensa Pontificum Maximorum stu- »
dia in Germanos semper fuerint, quantáque orna- »
menta in hanc gentem contulerint. Unde enim »

» vobis Cæſares? Unde Imperii hoc decus,& jus Im-
» peratoris eligendi, quo cæteris nationibus præful-
» getis? An igitur Pius IV. Pontificum aliorum ve-
» ſtigia ſecutus,& officii,ac perſonæ memor,quæ illi
» divinitus eſt impoſita parentis, & rectoris humani
» generis,ſi errantis Germaniæ curam habet, ſi moni-
» tum vos,ſi patriâ charitate revocatum à praviſſimis
» erroribus, invitatúmque ad Concilium nos miſit,
» quorum tamen dignitati tribuere vos aliquid vi-
» demini, id ei audaciæ vertetis? mirari vos dice-
» tis? Videre vel hinc licet, quàm à recto majorum
» veſtrorum more, ac voluntate deſciveritis. Illi
» dubiis, aut incommodis eorum rebus nuſquam
» aliò fidentiùs, quàm ad Pontifices Maximos re-
» fugerunt. Vos Pontificem vltro admoventem
» vulneribus veſtris manus, iniqua cum exprobra-
» tione repellitis. Revocandi autem veterem diſ-
» ciplinam, ad eámque corruptos hominum mores
» emendandi curam ad Pontificem Maximum per-
» tinere, quod objicitis, & nos fatemur. Atque
» id quidem Pius IV. ſtatim ac eſt Pontifex renun-
» ciatus, enixè, ac ſtudioſè facere eſt aggreſſus, &
» nunc impenſiùs in idem opus incumbit; & quia
» magni negotii res eſt, quo abſolutiùs, perfe-
» ctiúſque conficiatur, omniáque, quæ vbique
» ſunt, incommoda comprehendat, vniverséque
» ad omnes permanet, de Concilii ipſius ſenten-
» tia, & ex conſulto Patrum ſanciri, conſtituíque
» voluit, ídque vobis ignotum eſſe non debuit;
» cùm & edicto contineatur, quod legiſtis, &
quæ

quæ Romæ aguntur, perferri ad vos quoque potuerint, nisi capere cuncta in deterius, & honesta, rectáque nescire, & tantùm secus facta reprehendere, atque insectari liberet. Et quid ego nunc illam orationis vestræ partem refellam, quâ nobis superstitionis crimen, si Deo placet, & obscurati Evangelii invidiam, maculámque infligere, odio veri, ac libidine maledicendi occæcati, non estis veriti? Quibus gloriari liceret nullâ re æquè Romanam Ecclesiam cæteris Christianis populis, quàm Evangelii propagatione, custodiâque præstitisse, nisi à consuetudine nostra abhorreret; aliter, quàm in eo gloriari, cujus cælesti numine hæc orbi terrarum salutis, & beatitudinis lux effulsit. Sed profectò constat omnibus antiquitatis monumentis veteres illos Patres, qui maximè sanctitatis, & doctrinæ laude floruerunt, Christianámque pietatem pariter moribus, atque ingeniis illustrarunt, ab vsque Apostolorum memoria, vt quæque res dubia, aut difficilis explicatu incidisset, Romanam Ecclesiam consulere, ejúsque responsis haud secùs, quàm divinis oraculis stare consuevisse. Possem ego, ad quamcumque terræ plagam me verterem, percensere Reges vltimarum quoque gentium, nationésque, quæ sacrorum jura petitum Romam misêre. Possem & innumerabiles hominum multitudines, Pontificum Romanorum curâ, atque illius Ecclesiæ studio ab impiis falsarum religionum ludibriis, quibus captas mentes habebant,

» ad Christi veri Dei cultum traductas commemo-
» rare, cùm nulla Christiana provincia sit, quæ
» aut acceptæ, aut conservatæ Catholicæ religionis
» gratiam Romanæ Ecclesiæ non debeat. Sed vt
» alios mittam, (neque enim mihi apud vos agen-
» ti aliena exempla conquirenda sunt) quæro à vo-
» bis, vnde Christianæ religionis, fideíque primum
» nomen Germani audiveritis? Unde magistri pie-
» tatis, vnde Evangelii ipsius lumen, disciplinà-
» que ad vos pervenerit? An inficiari potestis, quòd
» Christiani sitis, quòd barbaras superstitiones exue-
» ritis, id secundùm Deum beneficium esse Ro-
» manæ Ecclesiæ? Ab hac prima Christianæ pieta-
» tis semina jacta in vobis sunt, ab hac sacrorum
» jus, & Dei rite colendi, ac de divinis rebus verè,
» rectéque sentiendi tradita ratio est, à qua sum-
» mo isto imperii, & majestatis honore præ cæte-
» ris gentibus aucti, atque decorati estis. Ab hac
» vos Ecclesia, quæ beneficiis meruit, vt parentis
» majestatem apud vos obtineret, postquam gra-
» tiæ obliti descivistis ab hac veritatis, ac fidei re-
» gula, ad quam omnes, quæ rite Christum Deum
» venerantur, gentes, suas de divinis rebus ratio-
» nes semper direxerunt, postquam declinastis, &
» quod vnum rectum est ad cælum iter reliquistis,
» in quos, Deus bone! & quàm devios amfractus
» deflexistis? quibus vos erroribus implicuistis?
» quibus mentes vestras tenebris mersistis? At et-
« iam iniquo animo ferri à Principibus vestris nu-
» per dicebatis, quod nos variâ, ac multiplici re-

ligione agitari, impellíque Germanos vobis adjecimus, ídque inficias ire verecundia non fuit. An poteſt clarius, an evidentius eſſe quidquam veſtris inter vos de tota cæleſtium rerum, ac divinarum ceremoniarum ratione diſſidiis, & concertationibus? Una eſt veſtrûm omnium conſenſio, & conſpiratio adverſus nos, Eccleſiámque à qua defeciſtis; cætera nihil diſſimilius, nihil disjunctius, nihil diſcrepantius. An verò id non teſtatum omnibus? An non omnis referta libris Germania eſt, contraria, & pugnantia docentibus? An adeò hebetes nos, ac rudes Germanicarum rerum eſſe putatis, iſta vt ignoremus? At Lutherus quidem ipſe, Paulus alter, vt vos vultis, qui præceps ſe ex Eccleſiæ navi in mare dejecit, à quo jactata à vobis Auguſtana formula conflata eſt, quando ſibi, aut in quo ſatis conſtitit? An iſtam ipſam formulam non quotannis quamdiu vixit, commutatam, diversáſque in ſententias contortam edidit? An qui poſtea ipſum ſecuti ſunt, non æquè licenter trahendo eam, quò cujuſque libido rapuit, totam aliam fecerunt? Sed quot jam rixæ inter vos de dictis, ſententiíſque Lutheri? Et quotus quiſque eſt, qui quæ placita illi ſunt probet? Quot Melanchthon? Quot Oecolampadius? Quot Zuinglius? Quot denique Calvinus trahit? Quot alii ſexcenti, qui omnes de ſummis rebus à Luthero, atque inter ſe diſſentiunt? Non modò civitas, aut municipium; ſed ne domus quidem in Germania eſt

» vlla horum certaminum expers. Cum viro vxor,
» cum parentibus liberi de fide sacrorum, de divi-
» narum litterarum intelligentia altercantur. Fœmi-
» næ, pueri in circulis, in cauponis, inter pocula,
» ludósque, quod miserandum est, de religione
» constituunt. A vobis denique ipsis hoc ipso in
» Conventu, quanto laboratum est opere, vt ali-
» quam vniusmodi mentis speciem præferre posse-
» tis? Quod assequi tamen nequivistis: scilicet, vt
» discrepare inter se vera, ita conjungi, & con-
» venire falsa non possunt. Et quantò quis ab Ec-
» clesiæ portu magis recedit, quantò longiùs à ve-
» ra, stabilíque fide in errorum veluti pelagus pro-
» vehitur, tantò cæcioribus fluctibus jactatur, fal-
» lacioribúsque opinionibus involvitur. Quin vos
» ipsa varietas, inconstantiáque Doctorum vestro-
» rum revocat aliquando ad cogitationem verita-
» tis, quæ simplex, neque plus vna est? Quin imi-
» tamini Pauli Apostoli exemplum, ad nostram
» eruditionem memoriæ proditum? qui cùm ni-
» hil, nisi divino spiritu afflatus ageret, divinitúſ-
» que traditam sapientiam haberet, vt labi, atque
» errare nullo modo posset, tamen divinitus item
» admonitus de re, quæ justam dubitandi causam
» habere aliis videri poterat, ad Apostolorum Con-
» cilium retulit, ne fortè, vt Lucas inquit, in va-
» num curreret, aut cucurrisset. Sed hæc vos vide-
» ritis. Pontifex quidem Maximus pio, piíque pa-
» rentis officio adversus vos functus, omníque ni-
» xus studio, vt deviis quoque, & contumacibus

filiis salutem redderet, jure vobis, ac omni Ger- „
maniæ exprobrabit illud Evangelii, *Quoties volui* „
congregare filios tuos, quemadmodum gallina convocat „
pullos suos sub alas; & noluisti? Quæ autem postre- „
mò honorificè de nobis ipsis dixistis, pro priva- „
to Principum erga nos studio, privatas quoque „
gratias iis à nobis referre vos jubemus. Cæterùm „
ea nos non aliâ re deberi nobis, quàm ejus à „
quo missi sumus nomine, profitemur. Hac à „
Commendono habitâ oratione, Germani nullo dato responso discesserunt, variè pro cujusque ingenio dicta Nuncii accipientes; pars veritate perculsi taciti ingemiscere, fremere alii, ac indignari, ea dicere tam celebri loco ausum. Et mox conventus ipse dissolvitur, renovatis fœderibus, & constituto, vt neque ipsi mitterent ad Concilium, & metum injicerent Germaniæ Episcopis, ne à custodia rerum suarum abscederent. Actum inter eos magnis certaminibus est de conciliandis opinionibus, quibus dissidebant Palatinus, qui totum Calvinum amplectebatur, Lutherique explodendi locum quærebat, vt ad Augustanam formulam Melanchthonis quoque apologia adderetur, contendit: eo enim libro Melanchthon paulatim à Luthero, cui in docendi munere successerat, deflectens, viam ad Calvini disciplinam aperuerat. Alii item alia adscribi demissè Augustanæ formulæ, vt cujusque rationibus conducere, aut ingeniis aptiora esse videbantur, postularunt. Id cùm alii indignè ferrent, res in magnam est al-

tercationem adducta. Et Joannes Federicus Vemarienſium Dux, Friderici illius filius, qui à Carolo V. armis victus, ſeptemvirali dignitate privatus fuerat, ſuſceptum familiæ ſuæ inde ab initio Lutheri patrocinium tuendum ſibi exiſtimans, quamquam Palatini filiam in matrimonio haberet, tamen adeò ſoceri auctoritatem non eſt reveritus, vt palam eum Calvinianum, & Auguſtanæ formulæ deſertorem appellarit, protinúſque ſe concilio proripiens in ſuum regnum abierit. Quæ res actionem illam, & conſultationem omnem abrupit. Nuncii cuncta ordine Romam ad Pontificem perſcripſerunt, vbi maximè probata ab omnibus Commendoni oratio eſt, quâ contumaciam Germanorum tam licenter in Romanam Eccleſiam inſultantium, egregiè retudiſſe eſt viſus. Cùm enim aptè ad rem, veréque, tum moderatè ſimul, ac fortiter, & prorſus pro majeſtate Romani nominis locutum prædicabant. Nos exitum, actáque in eo conventu paulò fuſiùs tradidimus, quia & celebris res fuit, nec ſcitu injucunda, & veriùs differi, quàm à nobis, qui omnibus rebus interfuimus, à nemine poſſe eſt viſa.

De reliquo ejus per Germaniam itinere.

CAPUT IV.

NUNCII Naumburgio profecti ad reliqua obeunda digrediuntur. Commendonus Saxoniam intrat, fide priùs ab Augusto Duce acceptâ per regni sui fines tutò transeundi. Is erat Augustus non immiti vir ingenio, & fessus tantâ sectarum varietate, nascentium quotidie, atque intereuntium, aliquam gratiæ, ac pacis cum Pontifice reconciliandæ rationem iniri cupivisset; sed in discordia, ac defectione audacissimi, atque infestissimi cujusque, valentissima semper auctoritas est. Tum improbi, ac turbulenti furore, sapientes necessitate reguntur. Altera, quàm à Naumburgio profectus est die, Lipsiam venit; inde Halam, vt ibi Archiepiscopum Magdeburgensium conveniret. Is erat Joachimi Brandeburgii septemviri creando Cæsari, quos Germani à munere Electores appellant, filius: sed eo non invento Berlinum ad Joachimi ipsius Regiam perrexit, Albi flumine ad Vitembergiam trajecto. Oppidum Lutheri furore, & Caroli V. victoriâ, & Federici Saxonis, & Lantgravii clade nobilitatum. Joachimus Alberti patris curâ in fide Romanæ Ecclesiæ diu retentus, post mortem inde patris, temporum illorum procellâ abreptus se hæreticis adjunxerat. Sed tamen ex ingenio suo

multa retinuerat de pristinis sacrorum ritibus, multa item ex disciplina Lutheri respuerat. Advenientem Commendonum perhonorificè hospitio accepit, coluítque omnibus humanitatis officiis, plura vt ne à Catholico quidem præstari potuerint. Cùm eadem apud illum Commendonus, quæ Naumburgii dicta ab se, Collegáque de Concilio fuerant, disseruisset, responsúmque pro cætera benignitate ejus accepisset, quo magnum pacis, & compositionis studium declarabatur, ac de Pontifice, & Romana Ecclesia mentionem numquam sine honore vsurpasset, cupientem deinde discedere, aliquot apud se dies precibus, & comitate retinuit, quotidie plures cum eo horas consumens, vt numquam nisi ægrè à colloquio, ac sermone ejus avelli videretur, viri ingenio, atque eruditione, vt ipse ferebat, delectatus: inerat enim Commendono gravitas, & facundia par, & mira rerum variarum notitia, & serius, atque efficax sermo. Itaque non difficile ei fuisset Joachimum ab illo errore, in quem credulitate lapsus erat, ad Ecclesiæ fidem reducere, fatentem jam ignota sibi fuisse multa, quæ Commendonum disputantem audierat, nisi suorum auctoritas eum continuisset. Nam Germaniæ Principes omnes ipsi doctrinæ, omnium exterarum rerum, morúmque expertes, mirum quàm se plerumque iis credunt, quos sibi in consilium asciverunt, scientiâ juris, aut industriæ opinione commendatos. Ii Joachimum deterruêre, ne oratio-

orationi, cohortationibúſque Commendoni aſſentiretur. Ab eo profectus Brunſvigiis, Lunemburgiis, cæteríſque regionis ejus Regulis, Epiſcopíſque conventis, ad Rhenum per Veſtphalos iter vertit, viſis circa Paderbornam campis, ſaltibúſque Varianâ olim clade, & Arminii victoriâ claris; quæ loca adhuc poſt tot ſæculorum ſpatium à Germanis cum gloria, & oſtentatione majorum ſuorum virtutis monſtrantur. Sed ingenti dolore animi circumiens Saxoniæ vrbes afficiebatur Commendonus miſeratione tot populorum à propria ſalute aberrantium, atque impiâ paucorum fraude tantis ſeſe erroribus, ac exitiabili ſuperſtitione obligantium. Nec tenere lacrymas poterat, aſpiciens tot monaſteria, quæ ſanè frequentia per omnem Germaniam immanibus ædificata ſumptibus viſuntur, tot templa magnificis ſtructa operibus, monumenta veterum pietatis, alibi ſpoliata, deſertáque miſerabiliter ſquallere, alibi prorſus diruta, ac vaſtata eſſe, quibuſdam etiam locis non in profanos modò, ſed etiam abominabiles canum, atque equorum vſus haberi, vt quibus altaribus ſacrificia Deum propitiantia fieri antè conſueſſent, iiſdem jumentorum præſepia locarentur; tantus in quibuſdam furor, tanta inventa rabies eſt. In Ubiis apud Agrippinenſem Coloniam; vrbis ejus Archiepiſcopum, atque inde bidui itinere adverſâ progreſſus ripâ ad Confluentem Moſellæ, Rheníque, Trevirorum item Archiepiſcopum adiit; eſt enim

vterque è ſeptemviris, qui Cæſarem creant. Tum navigio exceptus ſecundo flumine ad Oceanum vſque provehitur, tantùm ex itinere ad Clivenſem Regulum digreſſus. A mari Bruxellas petiit, conventâque ibi Margaretâ Philippi Regis ſorore, quæ cum imperio iis gentibus præſidebat, in Eburones ad Leodienſem Epiſcopum tranſiit. Unde eum haud parvi initium motus in Brabantiam (ea Belgarum regio eſt) revocavit. Lovanium eſt ampla, ac nobilis gentis ejus vrbs, in quam ſtudiorum, ac litterarum cauſâ magnus è totis Belgis, circumjectíſque Provinciis adoleſcentium numerus convenire ſolet. Ac tum doctiſſimis hominibus divinarum rerum, & ſacrarum litterarum interpretibus florebat. Inter hos quæſtio, ac diſſenſio magnis orta de rebus diſtraxerat civitatis ſtudia, vehementérque accenderat juvenum animos, vt non modò in ſcholis palam pro ſua quiſque ſententia contenderent: ſed ſcriptis quoque, libríſque placita tueri parabant; quæ res alieniſſimo tempore novum datura incendium, aditúmque hæreticis ad perturbandas Belgarum res factura videbatur. Eò accerſitus Commendonus vocatis ad ſe, qui vtriuſque factionis capita erant, quà comiter appellando, quà leniter caſtigando, & de rebus ipſis, quæ in diſceptationem venerant ex vſu diſſerendo, erumpentem illam flammam repreſſit, neque deſtitit, donec auctores quoque diſſidii in gratiam, concordiámque reduxit. Quæ res non parvam illi

famam, atque exiſtimationem adjunxit; quippe quos non Magiſtratus auctoritas, non imperium Præſidis revocare à pertinaci contentione potuerat, vnius viri prudentia, aptúſque mulcendis, tractandíſque eorum animis ſermo, ad pravam æmulationem deponendam pertraxerat. Hac re perfectâ, Pontificis Maximi litteris ad Daniæ, ac Sueciæ Reges vltimas Germaniæ, ac Septemtrionis oras incolentes, proficiſci, atque eos invitare ad Concilium jubebatur. Nec ille moram ſibi ad proficiſcendum fecit; properans difficillimum iter antequàm exiret æſtas conficere, ne hyeme in frigidiſſimis regionibus deprehenderetur. In Holandiam cùm tranſiſſet, conſcenſâ apud Amſterdamiam navi, Oceani ſinum, cui incolæ Zuderſeæ nomen dixêre, ſævâ vexatus procellâ trajecit, atque inde per Friſios in Saxoniam, ac Lubecam, nobile ad Balticum mare oppidum venit. Certos hinc homines ad vtrumque Regem miſit, & priùs voluntates eorum cognoſcere, quàm ipſe ſe tam barbaris nationibus committere ſtatuit. Ac Danus quidem juvenis aſpero, ac feroci ingenio, & vſque adeò vino, atque intemperantiæ deditus, vt raró ſobrius inveniretur, intérque ipſa pocula efferri inſolenter, ac jactari ſolitus, ſuperbè, ac ruſticè reſpondit, non eſſe, cur ſe Romanus Epiſcopus legationibus ſollicitaret. Suecum, qui miſſus eſt, comparatâ claſſe in Britanniam parantem trajicere, ab Eliſabetha Regina inani ſpe conjugii illectum, invenit. Hic

quamquam in Lutheranorum erroribus institutus erat, & tum etiam, vt sibi Elisabethæ animum, cujus magnopere affectabat nuptias, conciliaret, Calvini scilicet sapientiam amplexabatur; tamen magnificum existimans se in vltimis positum terris tam longinquis legationibus adiri, benignè
» Commendono rescripsit, sive in Regnum suum,
» sive in Britanniam, quò propediem transmissurus
» erat, ad se venisset, verba ejus libenter auditu-
» rum, neque ei vllum apud se jus hospitii absfutu-
» rum. Commendono, neque Sueciam petere, vnde profecturus Rex erat, neque eum in alieno adire Regnò est visum, sed Pontificis jussum de eo opperiri, atque interim in Belgas reverti decrevit. A Lubeca bidui itinere Namburgium venit, opulentum oppidum, ac frequens, non longè à mari, quà se Albis in Oceanum effundit tantus quidem, ac tam lato alveo, vt nos qui ab Namburgio Stadiam petentes medio flumine navi descendebamus, veluti magno pelago navigantes ripas fluminis ab neutra parte cernere satis possemus, neque ea latitudo non magnarum quoque navium capax, quæ ab Oceano ad mœnia vsque oppidi subvehuntur, variâ merce onustæ: Cymbros olim ea loca, Vandalósque tenuisse credunt, & hodie septem circa civitates pro communi libertate inter se nexæ fœdere, Vandalicæ vocitantur. Ad Bremam inde trajecto Visurgi nobili item Germaniæ flumine, per Frisiæ, ac Vestphaliæ fines in Holandiam, atque inde Bruxellas red-

iit. Ibi Pontificis litteras cùm accepiſſet, quibus comprobato conſilio ejus, vt omiſſâ ad Regem Sueciæ profectione in Italiam reverteretur, & ex itinere civitates, Regulóſque, qui Rhenum circa colunt, adiret iterum, eóſque, & maximè Epiſcopos ad Concilium exciret, jubebatur. Per Rhemos Lotharingiam petiit, & regionis ejus Regulo appellato in Treviros, atque ab his navigio per Moſellam vectus ad Rhenum deſcendit, ac Maguntiam, atque inde Aſſemburgium ad Maguntinorum Archiepiſcopum ſe contulit. Is eſt Archiepiſcopus ſeptemvirûm, qui Cæſarem ſuffragiis ſuis creant, loco, ac dignitate princeps. Paulùm inde à Rheno diſcedens ad Herbipolenſem, & Bambergenſem Epiſcopos divertit. Ab his Norimbergiam prævalidam Franconiæ vrbem, atque inde viſo Aiſtadii Epiſcopo, Monachium ad Albertum Bavariæ Ducem venit, atque ab eo diſcedens, decimo tandem, ac ſeptimo menſe, poſtquam profectus ex Italia fuerat, Tridentum pervenit, quò jam frequentes Patres ab Italia, Hiſpania, Galliáque ad celebrandum Concilium convenerant. Tridento Romam vocatu Pontificis perrexit, Germaniâ, quanta à Belgarum vltimis finibus, Britannicóque Oceano ad Oderam flumen, atque ab Dania, Cymbricáque, & Baltico mari ad Rhetias Alpes patet, omni peragratâ; omnibus latiſſimæ gentis populis, Principibúſque aditis, pari induſtriæ, atque innocentiæ opinione apud omnes relictâ. Miraban-

tur plerique, quòd cùm tot feroces, & Romano nomini infestas nationes obivisset, omnes non solùm intactus ab injuria, sed ne risu quidem, aut ludibrio vllo violatus evasit, sive hæc in ipso cautio fuit, seu spectatæ virtutis, atque integritatis fama venerationem ejus etiam apud barbaros fecerat. Nam Germanorum ingenia aspera, indomitáque, quemadmodum vera Dei religio, cultúsque molliverat, ac frenum ferocibus animis injecerat, ad humanitatémque traduxerat, ita solutis nunc, abjectísque Christianæ legis, ac disciplinæ vinculis, quibus antea continebantur, efferari iterum, atque in antiquam revolvi truculentiam, barbariémque videntur; hæ maximè gentes, quæ longiùs ab exterorum commercio remotæ, interiora Germaniæ colunt. Romæ Commendonus in renuncianda apud Pontificem legatione, multa de Germaniæ vulneribus com-
» memoravit, nihil ibi intactum à pravis religio-
» nibus, nihil non pollutum, nihil non inquina-
» tum. Priscæ sanctitatis instituta omnia, aut vi
» sublata, abolitáque ab hæreticis, aut novorum ri-
» tuum contagione contaminata, & corrupta. Ec-
» clesiasticum ordinem, amissâ majorum discipli-
» nâ, licentiam omnium rerum amplexum, ac
» plerosque non tam officio, ac studio religionis,
» quàm vtilitate, ac spe retineri. Episcopos præ-
» posteris animis posthabere divinarum rerum cu-
» ram, & vt suæ sibi fortunæ, ópésque, & princeps
» ille splendoris, ac dignitatis locus, quo inter

cæteros eminent, salvus, inviolatúsque perma- »
neat, id enixè laborare. Hinc Regulis, ac po- »
tentibus hominibus, quos antè in sua auctorita- »
te habere consueverant, adulari, tantóque dedi- »
tos, atque obnoxios magis esse, quanto illos a- »
vidiùs, aut occupandis Ecclesiasticis bonis in- »
hiare, aut occupatis incubare sentirent: scilicet »
quorum cupiditati, conatibúsque obviàm ire, »
insolentiámque coërcere, & deberent, & si se »
nossent, conjunctáque, & concordia habere con- »
silia vellent, etiam possent, eos ipsi vltro me- »
tuunt, suspectósque gratiâ, atque officiis lenire, »
& conciliare student. Quin Episcoporum quos- »
dam à fide Romanæ Ecclesiæ descivisse, atque »
in Principum hæreticorum clientelam se tradi- »
disse, eorúmque tectos ope ex sua libidine vive- »
re. Ad Concilium arbitrari se eorum venturum »
neminem, paucos missuros, si quidem sibi, qui »
aut valetudine, aut senio invalidi, inhabilésque »
ad laborem, itérque essent, prolixè pollicitos se »
Pontificis Maximi dicto audientes futuros, ac »
Tridentum primo quoque tempore venturos, cæ- »
teros manendi veniam omnes orare, negaréque »
sine evidenti periculo posse ab se Ecclesias, rés- »
que suas relinqui, patentes adversariorum inju- »
riis, & absentiâ suâ opportuniores excubantibus »
in omnes occasiones hæreticis futuras. Adversus »
hæc tot incommoda, quæ apta, atque vtilia re- »
media, quibus Catholici, & Ecclesiastici præsi- »
diis, adjumentísque fulciendi, confirmandíque »

» esse viderentur, quibus inter se fœderibus jun-
» gendi, obligandíque, quò ab inimicorum frau-
» de, atque vi tuti libertatem suam, munúsque
» vindicarent, ac neminem magnopere formidare
» necesse haberent, exposuit. Quæ omnia magnâ, & locorum, & hominum, & rerum illarum notitiâ, memoriâque differentem attentè audivit Pontifex, acceptúmque, & collaudatum amantissimis verbis redire Tridentum, atque eadem Præsides Concilii edocere, iísque tantam Rempublicam agentibus consilio, atque operâ adesse jussit. Profectus Tridentum cùm omnia Præsidibus, vt præceperat Pontifex, nunciasset, non diu moratus, vt se paucorum mensium otio à laboribus, curísque tam diuturnæ peregrinationis reficeret, & familiares, ac domesticas res suas, quæ ipsum aliquando præsentem magnopere desiderabant, constitueret, impetrato commeatu Venetias concessit, vbi ingenti gratulatione acceptus à suis, omníque cultus honore, atque officio ab omnibus fuit. Quippe magnum jam esse ejus nomen, magna de rebus ab eo sapienter, atque industriè administratis prædicatio. Æquè & acceptus Principibus civitatis, & gratiosus in vulgus, clarúsque haberi, vt nullum non virtuti ejus patere, atque adeò deberi honorem homines existimarent.

Nova

Nova ejus ad Cæsarem profectio.

CAPUT V.

QUIETO, ac tranquillo animo rem suam familiarem, domesticámque curantem, & jam cum studiis, librísque suis in gratiam redeuntem, instruentémque se ad ea, quæ pro sententia dicturus de religionibus, de sacrorum fide, de correctione, atque emendatione morum in Concilio erat, novum de integro injunctum iter ab instituto avertit. Ferdinandus Cæsar, acto Germaniæ conventu, in quo Maximilianum filium successorem sibi in Imperio designaverat, vt ex propinquo Tridentinis actionibus, Patribúsque adesset, Oenipontem accesserat, oppidum ditionis suæ haud ferme plus centum millibus passuum à Tridento distans. Hinc vt præsens assidebat Patrum consiliis, mente vir optimâ, & magno in Christianam rem studio, & pietate: sed ex eo genere hominum, qui quanto sunt ipsi probiores, tanto difficiliùs esse alios improbos arbitrantur. Quæ ingenia maximè opportuna sunt alienam simplicitatem per speciem boni, rectíque ad fallendum captantibus. Itaque callidorum quorumdam instinctu, quædam interdum movebat, & à Præsidibus Concilii, Conciliόque ipso postulabat, quæ turbandis rebus magis, quàm ordinandis, quod ipse cupiebat, fore vide-

bantur. Venerat ex Gallia Tridentum eo tempore Carolus Lotharingius Cardinalis, idem & Archiepiſcopus Rhemenſium, ſummâ auctoritate vir, ſummíſque & ſuis, & familiæ opibus: magno item vſu, excellentíque ingenio, ac doctrinâ præditus; denique animis, genere, dignitate ingens vir; ſed has laudes longè ſuperabat ambitio hominis propè immenſa, quâ elatum animum ſtimulabat inſana cupido cuncta ſub arbitrium, nutúmque ſuum revocandi. Galliæ Epiſcopi, qui ſatis frequentes partim ad Pontificis Maximi edictum, partim ipſum ſecuti Cardinalem Tridentum convenerant, non ſentire modò cum illo, ſed ne audere quidem ab ejus auctoritate diſcedere videbantur. Cæſaris quoque Legati ventitare ad eum, frequentare domum, ac pellecti conferre conſilia dicebantur. Incuſſit ea res curam Patribus, ne turbidi aliquid rebus tranquillè ad eam diem procedentibus, ex his coitionibus oriretur. Id ne fieret, cavendum in tempore rati Præſides mittere ad Cæſarem delectum è Patrum numero aliquem, à quo de Concilii, præſentiúmque rerum ſtatu ille erudiretur, & ſi quid incommodæ opinionis animo ejus inculcatum à ſuis hæſiſſet, evelleretur. Eum denique de Gallorum poſtulatis, ac de Lotharingii ingenio, atque animo ad vaſta ſemper, atque immodica aſpirantis, edoceret. Ad id vnus ex omnibus maximè idoneus viſus eſt Commendonus. Venetiis igitur evocatum proficiſci extemplò jubent. Ni-

hil cuiquam eâ tempeſtate in eo Concilio tam ſpecioſum, tam decorum, tam quod ſermones hominum ſubiret, quódque plus invidiæ ſuccenderet, accidit. Chriſtiani nominis conventus habebatur, quiſquis doctrinæ, quiſquis ingenii laudibus vſpiam totâ Europâ emineret. Trecenti ferme Epiſcopi, tot inſignes virtute viri Tridenti tum erant, quorum nemo non par, quantumvis magno negotio, nemo non in eam mitti legationem expetiſſet. Omnibus vnus, & abſens, & non petens eſt prælatus, tantùm ei ſuperior ad Germanos obita legatio nominis, tantùm exiſtimationis pepererat. Nec ipſe opinionem, ac ſpem ſui fefellit. Nam Cæſarem non modò ab omni cogitatione, ſi qua injecta illi fuerat, novandi aliquid, aut fovendi alterius cujuſquam conſilia, quibus arbitria Patrum labefactari, aut ſcindi conſenſus, voluntáſque eorum poſſet, abduxit; ſed in priore ſua mente, ac ſententia adeò confirmatum reliquit, vt Lotharingius ipſe paulò pòſt ad eum viſendum Oenipontem profectus nihil eum immutarit; atque exinde habitum, ac peractum ſine ſuſpicione vlla Concilium ſit.

In Poloniam Nuncius Apostolicus ad Regem mittitur.

CAPUT VI.

COMMENDONVM Tridento Venetias redire domesticæ iterum res coëgêre. Sed ne ea quidem diuturna mansio illi fuit. Nam Pontifex certior factus turbatas magnopere in Polonia res, periculúmque esse, ne hæreticorum factio, quæ tum maximè valens, ac vehemens (vt fere sunt acres primi desciscentium motus) ferebatur, per tumultum, ac seditionem statum illius Regni perverteret; tamquam si, vt quæque pars Reipublicæ ægrotare cœpisset, hujus mandanda curationi foret, Commendonum Patavio, quò se ille tum contulerat, atque privatarum rerum curâ excitum in Poloniam protinus jubet proficisci, manereque apud Regem, & dare operam, cùm vt pristinam sacrorum fidem à perditarum sententiarum contagione, quoad fieri posset, prohiberet: tum sacerdotum ordinem primas in Polonorum Senatu, ac Republica parte obtinentem, in quem maximè incurri ab seditiosis illis, atque amentibus novarum opinionum auctoribus sciebat, ab impetu, atque injuria tueretur, Regem in officio retineret, atque ad amplectendam religionis Catholicæ causam excitaret. Commendonus quamquam perexiguum ad

ſe comparandum ſpatium Pontifex concedebat, cupiens maturè eum gentis conventui, quem tum maximè indictum cogi Varſaviam acceperat, intervenire; tamen magnâ adhibitâ diligentiâ paucioribus, quàm quos Pontifex præfinierat diebus, cùm reliquis rebus ſplendidè inſtructus, tum egregio comitatu, viæ ſe dedit. Semper quidem ille magnam curam in comitum, atque familiæ delectu habuit, ne quem ſecum duceret, non temporibus, non moribus ſuis congruentem. Sed tum eo majori quàm antea ſtudio, quo in longinquiorem, & perturbatiorem Provinciam iturus erat, inſignes aſcivit viros, nulli in ea re impendio, aut ſumptui parcens. In quibus excellentes litterarum, & doctrinæ laude fuêre Paulus Emilius Joanninus exquiſitâ, ac multiplici eruditione vir, qui poſtea Montaltenſium Epiſcopus in Picentibus fuit; & Federicus Pendaſius, ſummus ætatis ejus Philoſophus, cujus non multò pòſt ex ipſa Polonia magnâ propoſitâ mercede à Veneto Senatu, vt Patavii publicè Philoſophiam doceret evocati, atque inde Bononiam tranſlati, nomen inter cæteros acuminis, & ingenii famâ claruit. Commendonus igitur Patavio Novembri menſe profectus, celeritate, quanta per ingruentem hyemem, impeditâſque multis rebus vias adhiberi potuit, iter intendens in Poloniam, atque Varſaviam in tempore venit. Præceſſerat magna de prudentia, ac virtute illius fama, cùm multorum gentis ejus hominum, quos

ipſe antea amicitiâ, & conſuetudine devinctos habebat, ſermone, & litteris celebrata, tùm maximè prædicatione Staniſlai Hoſii Cardinalis Varmienſis, vnius è Concilii Præſidibus, cui cum Commendono plurimus vſus, & familiaritas intercedebat. Itaque & advenientem Chelmenſis Epiſcopus, & Plocentium Palatinus primarii homines perornato, ac frequenti comitatu ad tertium ferme lapidem obviam Regis miſſu egreſſi cum omni humanitatis, ac benevolentiæ ſignificatione acceperunt; & apud Regem ipſum ſingulari in honore, atque dignatione fuit. Vim enim illam ingenii, quæ in eo ſemper ſumma enituit, atque vitæ integritatem, & modeſtiam Rex adeò ſuſpexit, vt quamquam ipſe cupiditatibus ſuis impotenter parere aſſueſſet, tamen alienæ virtutis haud ſanè obtrectator, & diligere eum, & certè revereri magnopere viſus ſit.

De ſacrorum diſciplina in Polonia depravata.

CAPUT VII.

REGNUM Poloniæ Sigiſmundus Rex Auguſti hujus, ad quem Commendonus venerat, pater, diu temperato, juſtóque imperio habuerat, filióque moriens firmum, atque ſtabile reliquerat, vir cùm cætera rectus, & rei ſuæ probè gnarus, ac prudens, tum eximiâ, & conſtanti in

Christianam religionem fide. Qui cùm junctos sibi amicitiâ, & affinitate Germaniæ Regulos aliquot haberet, iis sacrorum jura turbantibus adeò non favit, vt graviter correptos missis legationibus ab exitialis sententiæ ausu deterrere conatus sit, florentem Germaniæ statum, robúrque validissimæ gentis convelli, atque infringi confusione illâ religionis identidem monens. Idem paulò pòst ab eodem furore desciscentes cum omni propè Germania à Carolo V. Federicum, & Lantgravium, armáque moventes, & se ad societatem ejus belli promissis ingentibus sollicitantes, non rejecit solùm, sed cladem, quâ mox afflicti corruerunt, vtrique prædixit; adeóque cavere, atque alieno periculo sapere didicit, vt nec ipse se in illud bellum interposuerit, nec privatim ex suo Regno quempiam vlli parti militare sit passus, quod apud Polonos gentem ex legibus suis, non ex Regum libidine viventem, & maximè gaudentem libertate, non mediocris curæ, atque diligentiæ fuit: tantúmque omni tempore studii posuit in eo, ne qua contagio pestiferarum opinionum in suum Regnum manaret, vt ne libera quidem suis commercia cum Germanis reliquerit. Mercatores, vt aditu in Regnum non prohibuit, ita licentiâ invehendi, ac per colloquia, cœtúsque disseminandi novam religionem, acribus edictis, ac pœnis frenavit, planéque coërcuit. Quin ne parentibus quidem, quod antea fiebat, mittere in civitates Germa-

niæ liberos diſciplinæ, ac litterarum cauſâ permiſit, niſi quas integras, nec illâ pollutas eſſe lue conſtaret, quamquam huic curæ ejus moleſtum adverſarium experiretur Albertum Brandeburgium ſocietatis Theutonicorum in Pruſia Magiſtrum, qui cùm à religione defeciſſet, idem virus, quo ſocietatem ſuam non multò pòſt oppreſſit, etiam in Polonia ſpargi cupiebat. Sed Sigiſmundus hoc ſtudio, curáque, quandiu vixit, ad vltimam vitæ ſenectutem pervenit, ſi non inviolatum à peregrinis religionibus Regnum præſtitit, certè incrementum ſumere eam peſtem non eſt paſſus. Poſt mortem inde ejus, nec conſilium par, nec animus ad eam curam Auguſto filio fuit. Ita ſpes erecta eorum, quibus per hæc creſcendi materia quæritur. Secutum filii, matríſque diſſidium, quo Regis, legúmque reſoluta majeſtas, latè aditum excubantibus in occaſionem hæreticis patefecit, continuóque omnis errorum, ac perditarum opinionum cohors irrupit. Fortè amiſsâ Iſabellâ vxore in amorem Barbaræ Radgivillæ Auguſtus illapſus erat, cui mulieri claro in Lithuania genere, ac principe familiâ natæ omnium rerum, quàm famæ major ſemper cura fuit. Proſtratâ pluribus pudicitiâ, ab iis ipſis formam, corpúſque, & mollem laſciviam laudantibus deductus ad eam primò Rex ferebatur. Cæterùm vtcumque potitus, adeò blanditiis, & conſuetudine ejus eſt irretitus, captúſque, vt brevi mulier non contenta vi, at-

que

que potentiâ, nomen quoque conjugii, & mox Reginæ appellationem affectarit. Idem Augustus ipse eo impensiùs cupere, quo plura adversarentur, vt ferè humanum ingenium vetita flagrantiùs appetit. Id enimverò mater, sororésque Regis, haud aliter quàm dedecus ingens domus, ac dehonestamentum aversari. Mater erat Bona Sfortia, Galeatii, & Isabellæ Aragoniæ filia, illius cujus injuriæ funestam illam, ac calamitosam facem accenderunt, quâ, Italiâ Gallorum petitâ armis, ac diuturno vastatâ bello, omnis propè Patrum memoria conflagravit. Bonæ ingenio materni inerant spiritus, & minimè muliebres curæ, & viro assueverat ab senecta, ac miti naturâ vxori obnoxio, vt non consortem modò Regni, sed sæpe arbitram ageret. Filium ipsum Regem imperiosè habuerat, eo exuentem matris obsequium impatientiùs tulit. Et Barbaræ amores ipsa exploratiùs norat, vt ferè turpia fœminarum fœminis, quàm viris celeriùs, certiúsque noscuntur, & filio objectabat. Quæ igitur ne honestam quidem, & probam è privata domo nurum toleratura fuisset, scortum vsque ad æmulationem sui, nuptiásque, & regium nomen, quod ipsa jam spe satis polluisset, extolli ferociter fremebat. Eo Augusti animus magis accendi, nec mora nuptiis fuit. Sed quia non vt conjugis, ita Reginæ quoque nomen, ornatúmque, & insigne Regium tribui ab illo, aut ne tribueretur obsisti, intercedíque à matre poterat, nisi Senatus vo-

luntas accederet, ſine cujus ordinis auctoritate nihil in Republica decerni ex legibus Polonorum poteſt, magnis jacturis conciliare, ac trahere ad ſe quiſque Principum animos, ſingulorúmque affectare ſententias. Auguſtus ſuum cuique dicere in deligenda vxore judicium, nec Regem non
„ æquâ cum cæteris conditione eſſe debere. Quæ
„ in matrimonii jus, in domum Regiam, in fortu-
„ narum, ac totius vitæ ſocietatem recepta jam ſit,
„ cur ei Regium nomen, & par cum viro honos,
„ qui mos in privatis valet, negetur? Bona adver-
„ ſus hæc turpitudinem nuptæ, incontinentiam fi-
„ lii obijcere, & ſi juvenis infirmitate lapſus nomi-
„ nis, ac decoris ſui curam abjeciſſet, publicam
„ fraudem, noxámque abeſſe debere, nec ipſos
„ alienæ intemperantiæ participes, ac ſuffragatores
„ fieri, ſcilicet Reginam appellarent, haberéntque,
„ quam nemo domi ſuæ nurum, ob vitæ probra
„ paſſurus eſſet. Vicit tamen reſpectus Regis, majeſtáſque, & conjux Barbara, & Regina appellata eſt. Cæterùm dum diſcordant ipſi, Regia vis hebetatur, & impunitas, & licentia dominatur. Ita Regnum brevi, ex leviſſimi cujuſque libidine, peregrinis ſacris, inſtitutíſque, & opinionibus novis oppletur, diſpergentibus latè virus multis novitatis Doctoribus, vt numquam deſunt, quibus captæ errore mentes emolumento ſunt. Nec ſecretò, atque intra privatos poſtes Chriſtiani ritus contemnuntur, ſed in publico etiam, ac palam novarum diſciplinarum rationes,

ac præcepta traduntur, cœtus, concionésque mixtæ hominum, mulierúmque turbæ habentur: novis ritibus res divinæ, precationésque fiunt. Vetus & à majoribus sanctè culta religio eluditur, irrisuíque habetur, incestóque ore, ac maledictis incessitur, ac multis passim locis aboletur: templa invaduntur, bona Ecclesiarum ab alienis dominis occupantur, fortunæ diripiuntur, sacerdotes sedibus suis pelluntur, omnes denique ceremoniæ, omnia pietatis jura confunduntur. Principes quoque viri, & serpenti latiùs quotidie malo pars magna Senatus, eâ contacti labe habebantur, validiórque factio erat, quàm vt leges, aut Regem timeret. Jam non impetu solùm, sed tempore etiam invaluerat morbus, cùm Commendonus in Poloniam venit, atque hæretici Ecclesiasticorum exitio maximè imminentes, ad eorum accidendas opes Senatusconsultum à Rege proximo superiore anno extorserant, quo sacerdotale jus magnopere minui videbatur, auctíque animi de vetustis legibus, quæ adversus violatores sacrorum institutæ apud eos sunt, abrogandis, agitabant. Et illi quidem (vt mos perpetuus omnibus hæreticis) quamquam diversis ipsi sententiis, rationibúsque inter sese pugnent, studia adversus nos conjuncta habebant, ardentésque animis, & conatu summo cœptis incumbebant.

De dissensione inter se Episcoporum in Polonia, & quorumdam consiliis à Commendono repudiatis.

CAPUT VIII.

APUD Catholicos nihil acre, nihil vehemens, nihil quo stare, atque niti firmè consilium posset, cernebatur. Segnes, & cui vni fidere videbantur, causæ indormientes agebant, & malis haud aliunde majus, quàm ex bonorum mœrore incitamentum. Episcopi, quorum semper in Senatu, & in Republica auctoritas fuit, quísque conjunctis viribus, animísque facilè non restitissent modò adversariorum conatibus, sed etiam in officio manere eos, & parere legibus coëgissent, tantâ dissoluti, ac dissipati discordiâ, in tot scissi studia, tantísque in occulto odiis, mutuáque invidiâ dissidebant, vt nemo eorum non reliquis omnibus infensus, invisúsque esset. Ita nihil ab his in medium consulebatur, adversariorum amicitiis, gratiæque servientes, suæ quisque privatim rei studebat. Jus, ac Respublica in medio jacebat. Duo erant eorum, & ordinis sui, & Senatus totius loco, & auctoritate facilè principes, Jacobus Ucangius Archiepiscopus Gnesgnensis, & Philippus Padnevius Episcopus Cracoviensis, ille honore, hic divitiis, & opinione in-

genii præstabat. Inter hos præcipuè, nec obscuræ simultates cùm essent, dispares animis, consiliísque, par cupiditas miscendi, ac turbandi res sollicitabat. Ucangio inhæserant novæ opiniones, quibus inquietabatur animus suâ sponte varius, inconstans, & novis vsque studens rebus, vt si perturbatâ Republicâ invecta nuper disciplina, religióque prævaluisset, exclusâ Romani Pontificis auctoritate, summum se Antistitem, ac Principem sacrorum in Polonia fore, ad summásque opes perventurum, vt suæ quisque cupiditati blanditur, sibi persuaserat: neque ex hæreticis deerant, qui assentando spei illius alimenta subjicerent. Apud Commendonum is priscæ religionis studium simulans, deplorabat perditas Catholicorum res, dissidia Episcoporum, cæterorum languentes animos incusabat, Regémque deditum adversariis omnia illis indulgere querebatur. Hunc inde coërcendum minis, ac denuntiationibus terrendum esse disserebat. Catholicos infensos ei esse omnes ob crebras in Magistratibus, publicísque muneribus repulsas, & favorem in adversarios; nec eorum defutura studia, si se ipse Romani Pontificis nomen, auctoritatémque præferens, Ducem præbuisset, ac Regem ipsum ingenio timidum, atque audenti opportunum, metu subactum, sibi obnoxium fecisset, scilicet his consiliis averti Augustum à Pontifice, tradíque hæreticis, atque ita suas procedere rationes, cogitatáque cupiebat. Padnevius quoque idem de

Rege terrendo, quamquam diverſo animo ſuadebat. Neuter publico bono, ſed ſuæ quiſque rei tendentes, privata conſilia habebant, ad ea aptam ſibi facere Rempublicam cupiebant. Hic auctoritate, & gratiâ Regis tantus paulò antè fuerat, vt omnia arbitrio ſuo ſubjecta haberet. Eâ non deciderat ſolùm, ſed vt plerumque acrius ex magna benevolentia exurgit odium, inviſus, ſuſpectúſque irâ, atque invidiâ æſtuans agebat. Et ſuperbus, atque indomitus animus, & dominari aſſuetus, eminentibúſque inter cæteros, opibus ſubnixus quieſcere non poterat. Regem ſibi magno aliquo periculo, metúque implicandum callidè rebatur, tum aut neceſſitatibus compulſum vltro ad ſe venturum, aut locum ſibi ad vltionem ex eo aliquem futurum ſperans. Eum igitur accuſans apud Commendonum magnis criminibus vt reum agebat, nihil leniter agendo profecturum, opponendas formidines, intentandas minas, denunciandum periculum eſſe. His infirmum, & fractum animum, & ex conſcientia omnia timentem in fide, atque Pontificis Maximi futurum. Nihil fallebant hæc conſilia Commendonum, qui & ipſe per ſe ſatis vtriuſque ingenia tractando perſpexerat, & percunctationibus, quibus primum ſemper tribuere tempus conſuevit, aperta & explorata omnia habebat. Itaque longè aliâ, quàm quâ ipſi voluiſſent viâ ingreſſus, Regem non aſperandum minis, quæ niſi prompta vis ad cogendum adſit, plerumque vanæ evadunt,

aut in intempestivè feroces recidunt: sed crebris orationibus hinc confirmabat adversus metus quosdam, qui ei à falsis, callidisque hominibus ostentabantur; hinc monebat, ne ipse se, Regnúmque in id discrimen vltro conjiceret, quod connivendo, atque indulgendo, vitare posse confideret. Quippe sic quidem contrahi, majoráque in dies incrementa capere id malum, constare.
Quid hac temerariâ licentiâ decedendi à fide, »
quam majores nostri de divinis rebus habuêre, »
fieri aliud, quàm jus, morem, leges publicas »
sperni, infringi, subverti? Regni fundamenta »
subrui, ac labefactari? Adimi Regibus vires, ac »
tradi multitudini, & seditiosissimo, ac audacissi- »
mo cuique adjungi? Eo ipso, quòd ille sæpe que- »
reretur esse quosdam, quorum apud nobilitatem »
auctoritas valeat, vt illi plus privatim, quàm Se- »
natus, ac pene quàm ipse Rex polleant: pro- »
pterea quòd iis multitudo fidat, eorúmque oratio- »
ni assentiatur, admoneri eum, & ad cogitatio- »
nem rerum suarum converti debere, nec vltrà pa- »
ti invalescere eorum audaciam, qui excussâ om- »
ni legum reverentiâ ex libidine sua omnia agant, »
cœtus cogant, Concilia habeant, concionibus »
seditiosis homines à vero Dei cultu ad peregrinas »
ceremonias, & perniciosos errores avertant; qui »
denique sibi tantos spiritus, tantam arrogantiam »
sumpsêre, vt pæne jam nec ferri, nec corrigi pos- »
se videbantur. Ad hoc Dei quoque metum inji- »
ciebant, eum numinis sui vindicem, vltorém- »

» que, seu neglectæ, seu pollutæ religionis futu-
» rum, tantóque graviores pœnas ab iis repetitu-
» rum, qui veluti in custodia locati legum, ac pu-
» blicorum sacrorum sunt, quanto eos celsiores
» inter mortales honore, imperióque præstare, ac
» præfulgere voluit; nam in minuenda, violandá-
» que divinarum ceremoniarum disciplina, Deíque
» opinione, aut jussis pervertendis, qui alios, cùm
» possint, ab impio ausu non coërcent, exitiosiùs
» peccare, quàm illos ipsos, qui alienâ fraude in-
» ducti, mentis errore labuntur. Excitabat præterea illum parentis sui summi viri, ac Regis in illa propulsanda peste diligentiâ, ac pietate; interdum vicinæ Germaniæ, & tum maximè flagrantis Galliæ ruinas, cladésque memorans, vt ex alienis malis vtilia sibi exempla caperet, hortabatur. Episcoporum verò gratiæ reconciliandæ magno studio, curáque intendit, rei cùm spissæ sponte suâ, nodísque inextricabilibus plenæ, tum eo difficiliori, quòd palam amicitia, & benevolentia simulabantur, odium, & obtrectatio in occulto erant. Ipse & singulos monendo, rogando, obtestandóque castigavit, & omnes in vnum coactos multis sæpe, & gravibus verbis, est adhortatus, vt communem causam communibus consiliis agerent, neu se, neu dignitatem suam pertinaci discordiâ proderent, ad eámque evertendam, gradum, aditúmque hæreticis ipsi facerent.
» Si consentientibus studiis, animísque amplexi
» Rempublicam fuerint, non magno negotio vul-
nera

nera Eccleſiæ in eo Regno à paucis hominibus «
impoſita ſanari, & legibus, quas majores eorum «
ad ſanciendam Eccleſiaſtici ordinis majeſtatem, «
firmandámque religionis fidem piè, ſapientérque «
condiderunt, vim ſuam reddi, & aut falſa animi «
opinione deceptos revocari, aut nimia ambitio- «
ne, & cupiditate provectos cohiberi, & ſub le- «
gum jura compelli ab iis poſſe: Sed quo majores «
in Republica opes eorum, quo honor, dignitáſ- «
que præſtantior eſſet, eo promptiùs privatas ſi- «
multates pro publica ſalute deponere, & patriæ, «
& religioni, quæ tam ab diſſidio eorum, quàm «
ab alieno ſcelere graviùs laboraret, remittere de- «
bere. Id ab iis fidem, id munus, atque officium «
ipſorum poſtulare, id Regem, id Senatum velle, «
id omnes bonos flagitare. Quem quidem Regem «
ne quidquam ab ſingulis, aut incuſari, aut appel- «
lari, ſi vniverſi disjuncti, diſſipatíque ſeſe ab ad- «
verſariis obterendos, atque ſubigendos vltro tra- «
derent, qui vt intenti, vt vigilantes videantur, «
ſomno, ac ſocordiâ Catholicorum fieri, & auda- «
ciâ, & conſenſu eos, non viribus terribiles eſſe. «
Hujus generis orationibus ſicut planè mederi imbutis pravâ æmulatione, atque invidiâ animis non potuit, ita eſt aſſecutus, vt alios adjungeret ſibi, alios verecundiâ obſtrictos contineret, æquioribúſque & erectioribus ad omnia vteretur. Per hæc, taliáque cùm magnam ſibi fidem, atque exiſtimationem apud Regem, apud omnes feciſſet, multa ſalubria in Republica hortatu, at-

que consilio ejus acta, multa, quæ evertendæ pietati fuissent, rejecta sunt. Cùm tributum Rex decerni sibi extraordinariæ magnæ pecuniæ in sumptus belli, quo tum à Moscis, trans Boristenem carpebatur, vehementer cuperet, hæretici per factiosos, ac populares homines rem impediebant. Id callidè molientes, vt inde concessi tributi mercedem decretum abrogandis, aut infirmandis legibus, quæ contra nova invehentes sacra, aut de veteribus quidquam mutantes sunt, auferrent. Etenim hoc vno telo multis in locis petita, gravissiméque vulnerata religio est. Nam capti, percitíque pravis erroribus populis jus, quibus velint ceremoniis res divinas procurandi, ac de Deo, vt cuique visum sentiendi, loquendíque à Regibus pretio mercati sunt. Et Reges ipsi proditam religionem à cultu, & pietate abductam ad præmium, & quæstum transtulêre. Nil ergo mirum, si tempestate nostrâ sæpe evenisse videmus, vt & populi irato, & majestatis suæ violatores vlciscente numine, omnibus discordiarum, ac bellorum cladibus affecti sint, & Reges, quam semel multitudini licentiam peccandi in Deum, & in majorum instituta, empti, ac deliniti pretio laxavere, ad eam ne adversus se quidem ipsos cohibendam potentes inde fuerint: justámque illis ea in pœnam verterit, vt intestinis seditionibus, suorúmque factionibus vexati, vno tempore, & imperii vim amiserint, & exhausti sumptibus inopes, atque egentes, vsque

obſequi vulgi ſtudiis, & turbulentiſſimi, & audaciſſimi cujuſque libidini obnoxii agere cogantur. Id tum ne fieret vna obſtitit vigilantia Commendoni, atque induſtria, quâ factum eſt, vt & Rex pecuniæ collationem, quam voluit, ſit conſecutus, & animadverſâ fraude, ac malitiâ hæreticorum, etiam in poſterum intentiores ad cavendum, & Rex ipſe, & Catholicorum Principes fuerint.

De Bernardino Ochino, hæreticíſque aliis per eum à Polonia pulſis.

CAPUT IX.

PATEBAT eo tempore Polonia non civium modò, ſed exterorum quoque licentiæ, quorum erat omnium mira impunitas. Quicumque aut ob noxam, malúmque in religione ſenſum, patriâ pulſus, aut ne ſub legibus viveret ſponte profugus, in Poloniam ſe veluti in aſylum conferebat. Ibi nemini deerat ex nobilium numero aliquis, qui in fidem receptos tegeret, foveretque, alii inſitâ vanitate ingeniis, alii rerum ipſarum novitate illiciebantur. Ex Germania, Gallia, Italia corruptores aderant, ac prohibente nemine, & inaniſſimo quoque dictis applaudente, ſua quiſque ſomnia venditans, cœtus æmulantium ſtudia profligatæ doctrinæ habebant, & li-

centiâ linguæ grassabantur. Eòdem Bernardinus quidam Ochinus confugerat, & præter cæteros magno concursu, & assensu audiebatur. Is erat ex Etruria Senensis civis, qui cùm primam ætatem inter Franciscanos, quos Minores vocant, egisset, inde deflexisse eos à moribus priscis, longéque à Magistri ratione aberrasse ferens, quæ contemptu humanarum rerum contineretur, secesserat ab iis, nactúsque sententiæ suæ sectatores, quos & auctoritas ejus & amor religionis attraxerat, societatem Capuccinorum revocatis Francisci institutis, cum Matthæo quodam Urbinate, antiqui moris, & magnæ simplicitatis, atque innocentiæ homine constituerat. Horum est vita omnis (nam propagata inde disciplina est, ac per omnem Italiam latè diffusa, vigétque nunc maximè sanctissimis, & innocentissimis referta viris) dura atque inops; cibus illis, victúsque in dies quæsitus simplex sine lenocinio, aut conditione vlla: pellere non irritare famem, corporíque alimenta præbere, non etiam oblectamenta volunt: quod crebris insuper jejuniis, vigiliísque exercitum, domitúmque habent, quo purior mens, solutiórque divinarum rerum contemplationi, atque cultui vacet. Vestitus cæteræ vitæ congruens horridus, vilísque, vnicâ tunicâ, ac brevi pallio operiuntur, è ciliciis, aut non absimili materiâ confectis, perpetuóque iisdem nullo æstatis, aut hyemis discrimine, sine calceis nudo pede per nives, per saxa, asperetáque incedunt,

crepidati tantùm sacra faciunt. Quietem aut humi, aut perangusto grabato, stramentóve recumbentes, capiunt, non aliâ, quàm quâ amiciuntur veste contecti. Domicilia eorum raro in Urbibus, pleraque omnia in solitudine hominum. Denique omnis est in eo disciplina, vt à corpore, humanísque curis abstractus animus divinis operetur rebus, paupere victu, cultúque, & religione gaudens. Ochinus aliquot annos in illa asperæ, atque egentis vitæ patientia perduravit. Pascebat scilicet, sustentabátque animum hominis mirè levis, & sui amantis, & ad omnem asperitatem perferendam firmabat gloria, & sanctitatis opinio, quæ illum sic viventem est consecuta. Et fuit præterea vir ipse non ineruditus, quamquam majori multò verborum, quàm rerum doctrinâ excultus, sed patrio sermone (nam Latinas litteras vix didicerat) in eo quod sciret adeò comptus, ornatúsque, & copiosus, vt mirum in modum captos specie, ac nitore orationis teneret audientium animos. Nam hominum nostrorum plerique conciones, quæ more antiquitus tradito de divinis rebus in templis habentur, frequentant, celebrántque, non tam quidem, quo mentem præceptis cælesti doctrinâ haustis instruant ad religionem, ad pietatem excitent, quàm quòd ducuntur orantis ingenio, & genere illo speciosæ, & omnibus luminibus, omnibus vndique floribus exornatæ, atque expolitæ orationis delectantur. Cæterùm inde nihilo meliores effecti,

planè iidem abeunt, qui venerant. Pari vanitate Concionatores ipſi quidam, quò ſibi audientiam faciant, hanc ipſam delectationem ſtudioſè aucupantur, auriúmque voluptati omni arte morigerantes inſerviunt omni verborum lenocinio, atque omnibus orationis illecebris influere in animos ſtudent. Quibus mihi non fructus, vtilitáſque propoſita populorum, eſſe videtur, quos docendos, inſtituendóſque ſuſceperunt, cujus rei cauſâ is eſt in Rempublicam vſus concionandi introductus, ſed placere ipſi, laudaríque, quàm proficere alios malle. Quò enim de rebus maximis, atque graviſſimis, de Deo, de pietate, de religione, de vitæ diſciplina, ſacratis in locis ante aras, ante ſimulacra Dei, & veluti ipſius inſtinctu numinis dicentibus, inanis ille, atque indecorus apparatus, ſonitúſque verborum? Quò illa tanto artificio, & varietate diſtincta, tanto delibuta fuco, tot floſculis conſperſa, tot compta concinnis, tot denique coloribus illita, atque picta oratio? Et hi quidem quam vim, quam auctoritatem habeant aut ad impellendos, aut ad continendos homines, vt vitiis abſiſtant, virtutem amplectantur? qui in re tam ſevera tam leves, ac diſſoluti ſint, & permulcendis modo animis, ac ſuavitate perfundendis, non frangendis, evincendíſque intendant? In quo tanta eſt ſæpe quorumdam intemperantia, tantum blandiendi, ac placendi ſtudium, vt nullâ quid rem, quid locum, quid ipſos deceat, ratione habitâ, ne te-

nerioribus quidem, & amatoriis verbis interdum abſtineant. Quîs non tam animi à terrenis abducti curis ad cæleſtium cogitationem eriguntur, quàm titillantur ſenſus, & ad jucunditatem, voluptatémque molliuntur. Res ſacræ, divinæque puram, caſtam, ſimplicem orationem, quales mores deſiderant: verba delecta, ſi vis, non tamen nimia cum cura exquiſita, & vndique excerpta, vt dignitatis major, quàm gratiæ, ac leporis ratio habita videatur. Sententiæ, quæ gravitate, ac ſeveritate laudentur, non tantùm ſpecie, ac venuſtate placeant: quæ admirationis, ac terroris audientibus, quàm delectationis plus incutiant, perrumpant pectòra, vnde noxios affectus expellant, non molliter influentes foveant; denique doceant, & ad probitatem, pietatémque inſtituant, non ad levitatem, vanitatémque erudiant. In Ochino (vt ad inſtitutum revertamur) præter eloquentiæ famam, & hanc ipſam orationis ſuavitatem, & cultum, ætas, genus vitæ, horridus ille ornatus Capuccinorum, promiſſa, & fluens infra pectus barba, argentea canities, pallor, ac macies oris, & magno ſtudio, artéque ſimulata imbecillitas corporis, & ſanctitatis opinio, propè excesſerant humanæ admirationis modum. Ubicumque concionaturus eſſet videre erat excitas ſedibus ſuis civitates, nulla templa multitudinem capiebant, mulierum turba pæne major, quàm virorum. Si quò tranſiſſet, vndique ex omnibus locis occurſus ad eum au-

diendum fiebant. Nec verò à plebe solùm ille, humilibúsque, sed à principibus quoque viris, regulísque colebatur. Advenientem hospitio, obviam itionibus accipiebant, pari studio, honoréque abeuntem prosequebantur: & ipse quantum poterat omni arte augere famam, ac venerationem sui. Iter non aliter, quàm ex disciplina nudis pedibus facere, tam tenui valetudine ætatéque jumento insidentem nemo vidit. Quæ vitare nequivisset Principum hospitia ingressus, magnificentiâ ædium, vestium, ornamentorum, nihil de instituto moveri. Apparatis epulis adhibitus cibo non plus vno, eóque communi, ac simplici vescebatur; pari vini abstinentiâ. Datis lectis mollibus, ac pulchrè stratis, oratus, vti fessa membra quiete commodiori cubili sumptâ reficeret, humi extento pallio cubabat. Hinc incredibile est, quantum ejus nomen totâ Italiâ, quantus illi honor ab omnibus haberetur. Cæterùm vt falluntur qui certam gloriam, quæ tantùm in vera virtute firmè consistit, fictâ virtutis imagine se consequi posse, & diuturnam pietatis simulationem sustinere mente aliter affecti sperant, inflatus, elatúsque tantis hominum in se studiis, tantâ sui prædicatione, animus sua sponte levis, & inconstans adeò sibi placere, sese amare, ac tanti suam æstimare fortunam cœpit, vt spem ad immodica, vastáque homo Capuccinus adjiceret: Sed cùm apud Pontificem Maximum non quanti ipse crediderat se, suáque in Rempublicam,

blicam, ac religionem merita fieri, nec ſpei, & cupiditati ſuæ Pontificis judicio reſponderi intellexit; mente malâ irâque ſtimulante, ne continere quidem ſe potuit, quin ex ipſis concionibus quædam interdum ſub ambagibus jaceret, queis Pontificis ipſius majeſtas, auctoritáſque perſtringi, minuíque videbatur. Hæc vbi excipi, animadvertíque ſunt cœpta, & in vulgus quoque ſuſpicio manavit, ſub tanta ſanctitatis oſtentatione ambitioſum, & contumacem latere animum; paulatim digredi ab illo homines, in diéſque ſeneſcere ejus fama, gratia quoque, quâ latiſſimè pollebat, languere, minúſque quàm antea frequentari. Poſtremò cùm ad ipſum quoque Pontificem ea delata eſſent, Romam ire, & purgare ſeſe, & coràm diluere, quæ objicerentur, jubetur; nec tamen vincula, aut cuſtodes adhibiti, ſive parum creditum criminibus, ſive tantum dignitati ejus tributum. Veronæ apud Joannem Matthæum Gibertum civitatis ejus Epiſcopum fortè erat, cùm Pontificis maximi voluntas perlata ad eum eſt, quem commotum, dubitantémque cùm ſenſiſſet Gibertus, vir cùm egregiè pius, & Epiſcopalis officii laude excellens, tum Ochini ipſius ob innocentiæ opinionem in primis ſtudioſus, magnopere hortatus eſt eum, vt porro Romam iret, & veritate fretus animi, ac ſententiæ ſuæ rationem apud quos Pontifex juſſiſſet, exponeret, eáque, de quibus inſimularetur, conſtanter refelleret. Ille deterrente hinc

metu ex pravæ mentis conſcientia, inde hominum exiſtimationem verens, ſi defugere judicium videretur, Veronâ profectus conſilii atque animi anceps, tamen Bononiam vſque proceſſit. Ibi tum erat Legatus Gaſpar Contarenus Cardinalis, à quo benignè quidem pro priſtina amicitia hoſpitio eſt acceptus, ſed facultatem cum Legato de rebus ſuis colloquendi, quam cupiebat, non habuit, quòd æger Contarenus tum maximè decumberet eo morbo, qui ſupremus illi fuit. Itaque manere, atque opperiri tantiſper, dum Cardinali melius eſſet, juſſum; vt eſt ſuſpicax eorum ingenium, qui gravis alicujus delicti conſcii ſunt ſibi, qui omnia circumſpiciunt, omnia timent, & quam meriti ſunt pœnam ſemper ante oculos verſantem habent, ingens hominem occupavit ſuſpicio, ne per ſimulationem valetudinis, ipſe à Legato detineretur, quo inde appoſitâ cuſtodiâ etiam invitus ad dicendam cauſam Romam perduceretur. Hoc metu percitus, cùm rogando, inſtandóque introductus tandem ad Legatum eſſet, & cùm æſtuantem febri tantùm ſalutaſſet, eâdem nocte fugæ conſilium cepit: ſumpto communi ſago, abjectóque cucullato indumento primus diſciplinæ ejus deſertor cujus auctor extiterat, ad hæreticos transfugit; atque hic finis illi mentiendæ ſanctitatis, & ferendæ alienæ perſonæ fuit. Cùm enim ad eos homines, atque in illa caſtra veniſſet, vbi in ſumma rerum omnium impunitate pro ingenio cujuſque, ac libidine vi-

vebatur, ita ſe ſtatim in eorum formavit mores, vt ab illa continentiæ, ac modeſtiæ profeſſione, votóque, quo conſtrictus erat, ſacerdos, & Capuccinus, & ſexagenarius ſibi ante omnia virginem juvenculam per matrimonii nomen junxerat, omníſque exutâ jejunandi, vigilandi, precandi, corporis domandi conſuetudine, memoriáque, cum adoleſcentula vxore liberis operam daret, atque vitam penitus eâdem cum cæteris licentiâ inſtitueret, vt non immeritò prioris vitæ auſteritatem, ac religionem occultæ ambitioni, novam intemperantiam moribus ſuis adſcriberent homines; ſed vt ferè perfugis vſuvenit, initio benignè, mox per contemptum habitus, ſpretúſque, apud quos in ſummo ſe honore futurum ſperaverat, ad tuendam nominis ſui auctoritatem, quod in primis populare, ac plauſibile rebatur, totam aggredi religionem, nec contentus iis, quæ tum erant falſæ, & ab Eccleſiæ ſcitis abhorrentes opiniones, novas ipſe invenire, conflare, & comprehenſas ſcriptis in vulgus edere, quæ ex Etruſca in Latinam linguam amici vertebant. Et quidem non, vt alii, de perturbata morum diſciplina, de Eccleſiæ inſtitutis, de cibis vetitis, de cœlibe vita ſacratis hominibus indicta, negatóque conjugii jure, de divina hoſtia populo aut in altera, aut in vtraque ſpecie impartienda, cæteríſque hujuſmodi, quæ quamquam gravia, & adverſantia veritati, tamen ſolemnia illis jam, & vſitata, ſed audaciùs ſe in ipſum profundum im-

mergens, ne ſeneſcentis Lutheri ſigna ſecutus videri poſſet, ac ſignifer ipſe, atque dux ferretur, in ipſam Dei notionem invaſit; & ſententiis Eccleſiæ diſcerptis, partibus, perſoníſque confuſis, & aut revocatis antiqui Arii opinionibus, aut deterioribus additis, ipſius nomen, atque vim Trinitatis nefariè, ac ſceleratè impugnare, atque perturbare cœpit, prorſúſque ad vltimum impietatis præceps ruere, & cùm initio apud Helvetios conſediſſet, pari inde inconſtantiâ ſedes, atque fidem in dies mutans, omnem pervagatus Germaniam, Britanniámque atque vndique exploſus, poſtremò ſe in Poloniam contulerat, & Cracoviæ, vt oſtendimus conciones, cœtúſque habebat. Referre hîc non pigebit verba ipſa orationis ejus, quam primam ad Italicos homines habuit, qui ſtudio videndi, atque audiendi hominem frequentes quot Cracoviæ erant (& plures ibi negociabantur) ad illum adierunt; quæ nobis ipſi retulere, qui interfuerunt. Hos fratres
» appellans, Cavete, inquit, putetis ad alium vos
» hodierna die viſendum, quàm ad verum Jesu
» Christi Apoſtolum acceſſiſſe; Quin ego plu-
» res, & majores pro nomine, atque gloria Chriſti,
» & pro illuſtranda cæleſtium rerum veritate, la-
» bores, atque ærumnas perpeſſus ſum, quàm aut
» fides fiat pari hominem poſſe, aut vllus Apoſto-
» lorum vnquam tulerit. Neque verò propterea
» quòd mihi, vt illis, edere miracula, atque por-
» tenta facere datum non eſt, fidei minùs nobis

debetur, quàm illis, nam eadem nos ab eodem «
accepta Deo docemus: ac satis magnum miracu- «
lum, atque prodigium est ea à nobis perferri po- «
tuisse, quæ tulimus. Atque hæc ille de se, ex «
quibus vanitas hominis, & fastus facilè perspici potest. Verùm ad cætera sacrilegæ doctrinæ portenta addiderat novum argumentum dialogorum de Polygamia, (sic enim evulgatum à se librum inscripserat) in quibus colloquentes secum quosdam facit, qui rationibus, exemplísque ex sacrorum librorum monumentis, & ex vtilitate Reipublicæ detortis, cuiquam plurimos gigni, ac procreari filios, sobolémque ac multitudinem propagari conducit, non licere solùm, sed etiam præcipi Christianis hominibus asseverant, quas, & quot cuique placitum fuerit ducere, atque habere vxores: sic intrudere nobis Barbarorum ritum conabatur, quibus nulla fides, nullus conjugalis amor, nulla charitas liberorum, nulla sanguinis necessitudo, quæ omnia illis multitudine distractis vilia ducuntur; quippe alii decem, alii plures pro cujúsque facultatibus, aut libidine alunt vxores. Adeò Capuccinum hominem prætéritæ continentiæ pœnituit, vt cùm ipse refractis legum vinculis, incestis se, atque innuptis contaminaverit nuptiis, ad evertendam inde matrimonii sanctitatem, turpis nequitiæ magister coortus sit, cujus vim, atque nomen adeò sanctum esse hominibus Christianis Deus voluit, vt virum vxorémque, veluti mentem corpúsque,

vnum ex duobus fieri præceperit, penitúsque alterum alterius voluntati subjecerit, & fœdere sempiterno, & indissolubili junxerit, sic vt justi conjugii solvendi, dirimendíque jus ne illi quidem ipsi reliquerit, quem potestatis suæ vicarium inter homines constituit. Hunc igitur, aliósque perniciosis opinionibus per Poloniam grassantes Commendonus cùm apud Principes, & maximè apud Regem redarguens, crebris sermonibus incesseret, tenuit, vt Senatusconsultum fieret, vt exteri hæretici omnes à Regno abire cogerentur. Ità Ochinus Poloniâ excessit, ac omnibus jam terris extorris, ac profugus, cùm in vili Moraviæ pago à veteri amico hospitio esset acceptus; ibi senio fessus cum vxore, ac duabus filiabus, filióque vno peste interiit.

De nationali Concilio per Commendonum rejecto.

CAPUT X.

EXPURGATA perditis hominibus Poloniâ, & illis seditionum flabellis amotis, facilius fuit gentis quoque ipsius licentiam paulùm cohibere, & à templis sacerdotibúsque vim, atque injuriam prohibere: sed hæreticorum capita, in quibus erant Principes nobilitatis, & homines summæ potentiæ, & magnæ cùm apud multitu-

dinem, tum apud Regem gratiæ, & auctoritatis, quanto intentiùs rem agi à Commendono intelligebant, tanto ipsi acriùs causæ, consiliisque incumbere. Unum erat, quod summè optare, summáque moliri ope videbantur, vt gentis Concilium, quod vocant nationale, cogeretur, in quo sine vlla auctoritate Pontificis Maximi de vniversa religione inter se, prout ex ipsorum vsu, atque Republica visum esset, constituerent: & nacti Archiepiscopum cogitatis eorum opportunum, cujus dignitas pariter in sacerdotum ordine, atque in Senatu emineret, ipsius intimas spes pollicitationibus fovebant, incitabántque, rati maximè per eum effici posse, vt tale Concilium haberetur. Eòdem intenta cupidò Ucangii Archiepiscopi rapiebatur ob eas, quas suprà attigimus causas. Id ergo vnum dies atque noctes secum volvebat, id clàm cum Frisio quodam intimo amicorum coquebat, homine obscuro quidem genere, sed Catholicæ Ecclesiæ, ac priscæ pietatis insectatione nomen adeptus, adversus quam scripta à se multa volumina foras dederat. Neque hæc quidem consilia Ucangii, & machinamenta hæreticorum Commendonum fugiebant: sed quemadmodum intentissimo studio id agebat, vt ne iis quidquam procederet, ita dissimulanda, quæ ad se de Ucangio deferebantur, statuerat. Quòd in tali tempore, in tantis hæreticorum opibus tantam vim hominis divitiis, amplitudine honoris, amicitiis adversariorum pollentis mini-

mè exagitandam, irritandámque, ne in apertam turbam erumperet, rebatur; eo minus, quod ne Rex quidem talibus cogitationibus abhorrebat, cui multæ incommodæ opiniones ab hæreticis, atque ipso Ucangio inculcatæ in animo insederant, in quibus evellendis magnum in-
» de negotium Commendono fuit. Sed cùm sæpe
» eum studiosè docuisset, quàm ea res ad publicæ
» quietis, jurísque, & imperii sui conservationem
» pertineret, cùm quidquid hæreticis, & multitu-
» dini semper turbidæ, ac plerumque in suam per-
» niciem furenti adjiceretur jurium, id totum de-
» trahi majestati ejus necesse esset: vix eos tot le-
» gum auctoritate, tot scitis, exemplísque majo-
» rum oppositis sustineri; quid si juris aliquid pu-
» blici illorum audaciæ adderetur, fore? Quid in-
» de non timendum turbarum, ac seditionum esse?
» In Gallia biennio antè Regem puerum, & sui
» non satis gnarum, quà imbecillitate matris, quà
» infidelibus suorum consiliis inductum hæc fecis-
» se, vt Poysii habito Regni conventu discepta-
» tor ipse, matérque inter Catholicos, hæreticós-
» que consideret. Num aliud eam coitionem,
» quàm initium tumultuum fuisse, ac veluti buc-
» cinam civilium armorum, atque classicum ceci-
» nisse? ita ab illa disceptatione discessum ad vim,
» atque ad bellum, cujus finis nullus cerneretur,
» fuisse. His Regis animum nihil magis, quàm intestinos motus, atque vim formidantem, à tali cogitatione penitus avertit. Itaque cùm agitata
res

res in Senatu esset instinctu hæreticorum, Rex mentionem ejus præcidit professus de sacrorum jure statuere nihil ad se pertinere. Nam non ab Episcopis modò, sed à multis præterea Senatoribus acriter, & constanter defensa religionis causa fuerat: quorum Stanislaus Volskius Castellanus Ravensis non privatis vnius populi, aut gentis conventiculis conflari, & scisci divinarum rerum jura, & colendæ Christianæ pietatis rationem dixit, quæ omnium salutem contineret: sed in legitimis, atque œcumenicis Conciliis tradito à majoribus more ex Dei præcepto decerni, atque constitui. Atque ego, inquit, Auguste, « te quidem Regem meum libenter agnosco, & « confiteor: Pontificem Maximum esse mihi non « dubitanter nego. Ucangium ipsum palàm profi- « teri furorem non audentem, ne inde auctoritate Pontificis Maximi, & rei invidiâ, & consensu bonorum opprimeretur, partim per se in officio continebat, partim per Episcopos, Catholicósque alios conatibus ejus obviàm ibat. Et ille dum suos occultare studet sensus, atque vtiles quoque interdum sententias in Senatu dicit, & venditans se Commendonio cum hæreticis altercatur, ne illi quidem ipsi satis fidere ingenio ejus cœperant, quam suspectionem Commendonus studiosè alebat; atque ita hominum pro præsenti vsu habebat. Sed ille in hanc cogitationem incubuerat: & cùm Tridentinorum decreto Patrum iussi Archiepiscopi omnes essent, suæ quis-

que provinciæ conventus agere ad res Ecclesiasticas ex scitis eorum ordinandas, Ucangius aptam cogitatis suis occasionem arripuit, & studium parendi Patrum auctoritati præ se ferens, consilium convocandi Synodum cum Commendono habuit, & reliqui Episcopi, & ferè optimus quisque Synodum expetebant. Idem Commendonus maximè omnium probasset, nisi suspectum Ucangii ingenium habuisset: verùm ne salutari rei, & in eam consentienti bonorum studio vnus adversari, qui pro officii sui munere favere maximè debebat, videretur, Petricoviam, sic enim convenerat, indici patitur Synodum. Interea observat Ucangium, ejúsque consilia quàm potest diligentissimè, explorat, à quo vt occultè invitatos hæreticos, capitáque eorum se comparare, vt Concilio interessent, comperit, per Nicolaum Volscium Episcopum Chioviensem, vnum eorum, quos maximè deditos sibi habebat, Regem, quæ clàm agitarentur, certiorem fecit, caverísque initia civilium discordiarum monuit. Itaque ex auctoritate Regis per litteras ab Ucangio pariter, & à Commendono petentis, vt ea Synodi coactio in pacatius tempus differretur: rejecta res est, & Ucangii machinationibus sine motu vllo occursum, & magni negotii discrimen Commendoni solertiâ vitatum.

De Concilii Tridentini decretis à Rege, Senatúque acceptis.

CAPUT XI.

INTER hæc publicum Christianæ Reipublicæ Concilium, quod Tridenti cum magnâ Episcoporum frequentiâ, tum Cæsaris, reliquorúmque Regum legationibus celebrabatur, tertio pòst anno, quàm revocatum à Pio IV. vigesimo, quàm à Paulo III. fuerat cœptum, ad finem pervenerat, explicatâ, atque constitutâ totâ ratione, atque disciplinâ sacrorum. Et Pontifex Maximus Concilii acta, decretáque cùm auctoritate suâ comprobasset, ratáque omnia habuisset, & referri in volumen, edíque, atque pareri legibus iis imperavit. Hunc librum ad Commendonum in Poloniam misit, ac dare operam jussit, vt publicè acciperetur, ex ejúsque præscripto res Ecclesiastica administraretur. Ea res magnam Commendono curam incussit, magnæque illi difficultates proponebantur, quà ab hæreticorum factione prævalida, & Regi ipsi formidolosa, quà ab Ucangio causas publici dissidii, atque alienationis quærente. Agere cum Rege, & ei solùm librum tradere, vt tutius, ita neque ex dignitate rei esse, neque satis firmè receptum à Regno videri poterat, quod vnus non de suorum sen-

tentia Rex accepisset. Reddere porro in Senatu, ne res in disceptationem veniret, atque etiam ne contendentibus hæreticis dubio aliquo, atque incommodo responso vulneraretur, timebat. Helspergæ in Prussia erat, cùm id Pontificis mandatum accepit, profectus eò ad visendum Stanislaum Hosium Cardinalem Varmiensem, tum maximè Tridento reversum: is enim ob excellentes innocentiæ laudes, atque doctrinæ in amplissimum Collegium lectus Concilio ipsi Pontificis Maximi nomine cum quatuor ex eodem ordine Collegis præsederat, quo dimisso Varmiam, vbi Episcopus erat, ad muneris sui functionem redierat. Ei Commendonus erat omnibus officiis, omnibus amicitiæ, atque benevolentiæ necessitudinibus conjunctissimus, vt facilè hominum voluntates ex morum, studiorúmque similitudine conglutinantur. Cùm igitur aut conandum id sibi, vt à Rege, Senatúque acciperetur, aut aliter non reddendum eum librum statuisset, participe consilii sui vno Varmiense habito profectus ab eo magnis itineribus ad Regem contendit: qui longè inde in Lithuaniæ finibus Parzoviæ conventum Regni habebat. Eò Commendonus cùm venisset, priusquàm aliud inciperet, aut rem cum vllo communicaret (nolebat enim spatium Ucangio, hæreticísque adversandi, séque contrà instruendi, esse) Regem convenit, atque cum eo de tota re diligentissimè egit, quo sibi ex sententia præparato, cùm placuisset Regi

eâdem die verba Legati audiri, Commendono in cubiculo ſuo relicto, ſeque ibi opperiri juſſo, Senatum ipſum ipſe ingreditur, nec diu moratus ad accerſendum eum duos Senatores miſit, à quibus in Senatum, qui frequentiſſimè jam convenerat, eſt introductus, auditúſque magno ſilentio. Ille à cauſis convocandi, habendíque Concilii exorſus, celebritatem, progreſſionem, exitum denique ejus expoſuit. Nihil ibi actum, niſi rite ex veterum conſuetudine, & tradito à " conditoribus ipſis Chriſtianæ diſciplinæ more: " nihil prætermiſſum, quod ad explicandam divi- " narum rerum rationem, atque omnia ſacrorum " jura conſtituenda res poſcere viſa ſit, quod liben- " tiùs feciſſe Pontificem Maximum, vt Patrum " conſulta rata approbatione ſuâ faceret, & aucto- " ritate additâ promulgari, edíque, atque iis ſtari, " ac pareri ab omnibus juberet. Horum igitur de- " cretorum volumen ab ſe Regi reddendum miſiſ- " ſe, vt qui eo in Concilio Oratorem ſuum teſtem, " auditorémque omnium conſiliorum habuiſſet, " ejus quoque ſcita Poloniæ populis ediceret: eſſe " verò eum cæleſtibus præceptis, legibúſque refer- " tum librum, & cùm vniverſæ Chriſtianæ Reipu- " blicæ vtilem, tum ægris, & ab hac novarum " opinionum pravitate laborantibus provinciis ſa- " lutarem, vt quibus ad eum fortè diem fluctuanti- " bus mens in ambiguo fuiſſet, eorum jam in ex- " plicatâ, conſtitutâque ſententiâ animi conquie- " ſcerent. Cùm enim ab trecentis ferme Epiſcopis, "

» & quicquid hominum doctorum totâ Europâ fuit
» singulis accuratissimè perpensis, examinatísque
» ea condita, atque sancita decreta essent, quem
» tandem tantæ arrogantiæ, & contumaciæ fore,
» qui non sedulò iis obtemperet? & legitimo, at-
» que œcumenico Concilio, quod cælesti numine
» regi dubitare nemo possit, qui Christi nomine
» contineri velit, ipso auctore Deo, atque ex ipsius
» doctrina Christi hausta vitæ, & pietatis præce-
» pta tradenti suam gravatè sententiam subjiciat?
Atque hîc quanta in Ecclesia fuerit semper, & quàm necessaria sacrorum Conciliorum auctoritas ad tenendam, tuendámque pietatis, & fidei regulam, ne imbecillitate humanæ intelligentiæ à vero, atque recto vllam in partem inflecti, aut detorqueri vnquam posset, disseruit: refutavítque amentes eorum errores, qui ab Ecclesia desciverunt, & sese veluti à salutis navi in mare dejicientes, nullo inde animi portu incertis assi-
» duè fluctibus agitantur. Quid enim tam absur-
» dum, & ab omni ratione abhorrens, quàm ex
» suo quemque sensu fidem sibi, ac religionem fin-
» gere? Judicem vnumquemque, atque arbitrum
» cælestium rerum, & opinionis, & cultus, & ce-
» remoniarum, queîs adorari, queîs placare divi-
» num numen debeat, fieri: & quæ ab ipso Deo
» tradita sunt veræ pietatis præcepta, quæque di-
» vini homines servanda nobis litteris mandavêre,
» ex vniuscujusque libidine statui, distrahi, detor-
» queri? Id verò incommodum ne ipsos quidem

desertores Catholicæ religionis non intellexisse, «
quamquam id quidem illi re magis fateri cogun- «
tur, quàm verbis concedere velint: quippe eos «
justum, ac legitimum Apostolicæ Sedis Magistra- «
tum Christo Deo auctore institutum, pro cujus «
fide rogavit ipse, ne vnquam deficeret, & quem «
conversum confirmare aliquando fratres suos jus- «
sit, respuentes, post concitas passim multitudi- «
nes, post omnes sollicitatos ad defectionem po- «
pulos, omniáque tumultibus, seditionibus, ar- «
mis denique, ac bello confusa, ac perturbata, «
novos sibi Magistratus, novos Pontificatus, aut «
Genevæ, aut Vittembergæ, aut aliis nescio qui- «
bus in angulis condere necesse habuisse; & quam «
in Ecclesia Catholica non ferunt potestatem, «
eam in cœtibus, & conciliabulis suis nullo jure, «
aut more coactis quærere, & Calvinos, & Lu- «
theros, & hujusmodi hominum quisquilias sacro- «
rum Principes, & religionum interpretes pati. «
At Tridentum ad Concilium veniendi factam «
omnibus potestatem, nec vniversos modò, sed «
singulos quoque benignè invitatos; datam pu- «
blicè fidem, seu disceptare quis, seu petere, seu «
monere, sive etiam expostulare aliquid voluissent, «
nemini noxæ, aut fraudi futurum. Adversus id «
quàm absurdè, quàm intoleranter multa hæreti- «
cos? vt cætera sileantur, quàm illud indignum, «
quòd non Pontificis Maximi, non Patrum, non «
mortalium cujusquam judicium, aut disceptatio- «
nem admittunt? Ipsam quoque veterem sanctissi- «

» morum virorum testatam litterarum monumentis
» de Christianæ religionis fide consensionem reji-
» ciunt,& qui id agere, id spectare videantur,vt ex-
» leges, & cupiditatibus suis parentes vivant, impo-
» tentiæ suæ,atque expetitæ rerum omnium licentiæ
» divinarum litterarum nomen, & Dei verbum præ-
» tendunt: hoc se tegunt, in hoc delitescunt, hoc
» mutuo disceptatore disseri de sacrorum jure de-
» bere contendunt: hominum judicium fluxum,
» infirmum, quod labi, errare, decipi potest, sci-
» licet aspernantur; tamquam si aut homines ipsi
» non essent, aut errore capi, fallíque mortalium
» vni non possent, & id modò pro vero, sanctóque
» habendum omnibus esset, quod opinati illi fue-
» rint; ea sacrorum librorum interpretatio, senten-
» tiáque accipienda, quam ipsi probarint, aptám-
» que rationibus suis duxerint. Religionis, & fidei
» jura ex sacris hauriri, atque constitui litteris nega-
» re neminem posse, sed ne illud quidem dubium
» esse sacrarum litterarum dicta aliter ab aliis intel-
» ligi, extollíque. Quot enim ea de re omnibus
» temporibus Ecclesiæ cum hæreticis controversiæ?
» quot nunc & nobis cum illis, & illis inter se de
» cælestium dictorum vi, atque intelligentia con-
» tentiones? Cùm verò obscura multa, & quæstio-
» nem, & dubitationem habentia sint in divinis
» litteris, quæ veteres illi sanctissimi, atque doctis-
» simi viri Augustini, Hieronymi, Bernardi, Ba-
» silii, Chrysostomi, Gregorii vt intelligerent, a-
» liísque explicarent, tantum studii, laborísque ex-
hauserunt,

hauſerunt, ea nos perſpicua, illuſtria, intellectu «
facilia eſſe dicemus? Veriùs, dilucidiùs, ac mi- «
nori negotio, quàm illi, nos perſpicere, interpre- «
taríque poterimus? qui neque vitæ, neque inge- «
nii laudibus conferendi ſumus cum illis clariſſi- «
mis ſapientiæ, atque innocentiæ luminibus: & «
quam Eccleſiæ tribuere auctoritatem gravamur, «
eam aut nobis ipſis noſtræque auctoritati arroga- «
bimus, aut ad Calvinum, ad Lutherum turbu- «
lentos, ac peſtiferos homines deferemus: qui, vt «
perpetuus hæreticis mos, verba Dei interverten- «
tes, ac per ſummam arrogantiam ad ſenſus, cu- «
piditatéſque ſuas accommodantes, omnem diſſol- «
vunt Chriſtianæ pietatis diſciplinam: & cùm om- «
nis ſemper Eccleſiæ Catholicæ cum omnibus hæ- «
reticis lis, & controverſia de ſacrorum librorum «
ſententia fuerit, ſitque maximè cum iis, qui ne- «
fariâ impudentiâ Dei verba ſemper in ore ha- «
bent, ab iis diſcedi non oportere vociferantur, «
quaſi ea, aut repudientur à nobis, aut vlla lex, «
vllum in Eccleſia colendæ religionis inſtitutum «
ſit, quod non in divinis litteris habeat funda- «
mentum: tamen illi cùm vrgentur, vſque recur- «
runt eò, in eámque ſe arcem recipiunt, vt dicta «
Dei, ſicut ipſi aut intellexerunt, aut malitiosè in- «
terpretati fuerint, objiciant: denique nullam, «
niſi quam ipſi invenerint, aut probaverint ſen- «
tentiam recipiant. Solos-ne igitur Calvinos, & «
Lutheros, aut alios ab his peſtibus ortos verita- «
tem inveniſſe? Solos divinæ mentis internuncios, «

» atque interpretes nobis divinarum legum è cælo
» demissos esse? nisi hæc edita in lucem monstra,
» atque portenta forent, genus humanum mersum
» æternis errorum tenebris futurum fuisse? quam
» malum amentiam, quem huic sæculo furorem
» objectum, vt salutem perditorum hominum som-
» niis addictam habere, & de re omnium maxima
» ex paucorum aut inscitia, aut scelere statuere non
» pudeat? Ergo Catholicæ Ecclesiæ contemnetur
» auctoritas, cum qua Deus ipse futurum se vsque
» ad consummationem sæculi, nec portas inferi
» prævalituras adversus eam est pollicitus? Usurpa-
» tores isti verbi Dei, & nominis ejus dignitate ad
» fallendos imperitorum animos abutentes audien-
» tur? Qui & ipsi arripiunt, & aliis faciunt potesta-
» tem sacrorum librorum dicta flectendi, torquen-
» díque, quò cujusque animi aut error, aut libido
» tulerit? Hi non eo, quod plures de Deo, déque
» Dei verbis, ac ne, quod omnes quidem censue-
» rint, consenseríntque, teneri se velint, verbum
» Dei ipsi opponant, assiduéque jactent, quod in-
» de in quam placitum fuerit sententiam detor-
» queant, cóque stari oportere, vnúmque habere
» disceptatorem pugnent; justos ejus rei judices re-
» fugiant, ac detrectent, atque insuper iniquitatis
» insimulent? Quod perinde esse, ac si non Regem,
» non Senatum, non Judices audiendos, sed jussa
» legum spectanda, atque iis parendum esse con-
» tendatur, quæ inde quisque ad voluntatem fin-
» gat, & quocumque cupido tulerit, detorqueat;

quid verò id esse aliud, quàm omnes leges, om- «
ne discrimen, omnia jura confundere, omnem «
tollere hominum societatem? Nec finem vllum «
his malis, dissidiisque imponi velle? id adeò no- «
vorum Magistrorum scelere, atque fraude fieri, «
qui quò vulgi studia retineant, ab omni pacis, & «
concordiæ mentione, vt à peste abhorrent: quip- «
pe quibus in eodem versari, mergíque errore «
multitudinem expedit; & reconciliatâ populo- «
rum cum Catholica Ecclesia gratiâ, pace, & tran- «
quillitate constitutâ; sedatâ; atque compositâ «
Republicâ, nullos se fore intelligant. Ergo has «
lites, & controversias serunt, alúntque, atque eò «
maledicendi, atque evertendi omnia libidine «
provehuntur, vt nullum inter homines relictum «
Ecclesiæ suæ Caput, ac Rectorem, nullum cer- «
tum Magistratum, ac Judicem, ad quem dubiis, «
difficilibúsque de rebus referatur, datum esse con- «
tendant, pugnacitérque defendant: & quod vitii «
ne humanarum quidem legum latores, aut vllius «
quantumvis barbaræ Reipublicæ conditores, si «
habeant, ferendi sint, id cælesti Numini, divi- «
næque rationi objicere execrandi homines non «
verentur: Ecclesiámque morte, ac sanguine Jesv «
Christi Dei ad salutis spem revocatam, nec «
hominum consiliis, sed ejusdem Dei sapientiâ «
constitutam, veluti navem sine gubernatore, cœ- «
tum sine rectore, corpus denique sine mente re- «
lictum aiunt: quod haud satis sciri, vtrum contu- «
meliosiùs dicatur in Deum, an hominibus exitio- «

ſius futurum fuerit. Commemoravit inde clades multorum Regnorum, Provinciarúmque Christiani nominis, quas obiens ipſe proximis annis oculis aſpexiſſet ſuis, & quot inteſtinas ſeditiones, quot motus armorum, quot bella, quot cædes, direptiones, vaſtationes, quot ſacrilegia, quot ſacerdotum à templis, ſedibúſque ſuis expulſiones, quot denique converſiones, atque adeò everſiones Regnorum, ac Rerumpublicarum hæ pravitates opinionum peperiſſent, multis verbis luculenter, atque accuratè diſſeruit: ipſius quoque Poloniæ vulnera aperuit, ab hac eadem peſte impoſita, priſtinam ejus gentis tranquillitatem, religionem, conſenſionem, atque ex eo vim, & robur, florentémque eorum omnium ſtatum cum præſentibus incommodis, ac perturbatione comparavit: Hortatúſque inde eſt ad retinendam patriæ dignitatem, geminámque gloriam iis à majoribus relictam Catholicæ pietatis, & bellicæ virtutis incumberent; quæ ad id vnica eſſe ratio, viáque videatur, œcumenici Concilii ſcita, decretáque ſuſciperent; ex iis remedia ſanandis eorum animis, atque tot Reipublicæ incommodis haurirent: atque hæc tam varia, tam multiplicia ſacra, tot, ac tam diſſimiles, ac pugnantes opiniones, quas paucorum improbitas invexit, plurimùm aut error, aut levitas, aut licentia aluit, propagavit, & vt malorum omnium ſegetem, vt morum peſtem, & omnis bene conſtitutæ Reipublicæ tollerent. Poſtremò conteſta-

tus Deum eſt, ſe, quæ ſaluti eorum vtilia eſſent, & privatim ſæpè, & tum publicè monuiſſe Pontificis Maximi verbis, eadem ſupremo illo vniverſitatis caſu, atque vltimi judicii die, cùm omnes homines ad Tribunal Dei aperti, nudíque, ac nullis tecti involucris conſtiterint, objecturum iis, atque teſtaturum, atque hæc dicens reddidit Regi librum. Quæ quidem omnia tantâ vi, tantâ gravitate, atque contentione peroravit, vt non commoverit modò Senatum, & maximè ſeniores, qui & priſtinam Regni valetudinem, & ejus initia morbi recordabantur, ſed ipſos quoque hæreticos obſtupefecerit. Ego quidem, qui præſens pone ipſum aderam, librum manu ferens, affirmare poſſum, pleroſque lacrymantes me animadvertiſſe. Cùm finem dicendi Commendonus feciſſet, vellétque Senatu abire, manere eum Rex juſſit. Haud enim, inquit ſubridens, minùs « liberè apud linguæ noſtræ ignarum, quàm ſi ab- « eſſes, ſententiæ à nobis dicentur; ac ſtatim ex- « quiri cœptæ ſententiæ. Ucangius Archiepiſcopus Gneſgnenſis, qui primus rogatur, ab ingenio ſuo non diſcedens, cùm magno honore verborum, & Pontificis Maximi ſtudium, & Patrum Tridentinorum ſapientiam extuliſſet, accipiendum quidem in præſentia librum, ſed Commendono reſpondendum cenſuit, Regem poſteaquam illa decreta cum ſuis legerit, quid ſententiæ habeat indicaturum: Cum Epiſcoporum, & Catholicorum omnium fremitu aſpernantium orationem ejus

est auditus, quâ sub arbitrium Regis, Senatúsque revocari scita Concilii videbantur. Tum Rex non expectatis aliorum sententiis, quas ex murmure perspexerat, satis scire se dixit eam à Commendono orationem ex tempore habitam, cùm accersitu suo eâ die in Senatum venisset, neque ita futurum divinare potuisset, vt quæ tantâ vi, atque ordine pronunciasset, ea divini numinis instinctu magis, quàm præmeditatione, aut facultate suâ dixisse, ac monuisse eum existimari posset. Itaque sibi placere, vt Concilii œcumenici jussa accipiantur, iísque, vt convenit, & decet, obtemperetur. Atque in hanc sententiam per Vicecancellarium, vt mos Regi, responsum Commendono est redditum, déque eo Rex, Senatúsque multis inde, & gravibus verbis est ab ipso collaudatus.

De ejus studio peragrandi Poloniam.

CAPUT XII.

INDE ab dimisso Varsaviensi conventu Commendonus consilium ceperat Poloniam omnem perlustrandi, præter insitum ingenio ejus videndi, ac peragrandi studium haud rebus ipsis inutile ratus, singulas obire Provincias, cum Ecclesiarum Præsidibus colloqui, & singularum noscere incommoda, quo iis, quantum posset, mederetur, & vltimis quoque gentibus, queis nun-

quam antea visus Apostolicæ Sedis Nuncius esset, specimen sui ostendere. Vistulâ nobili Sarmatiæ flumine Dantiscum ad Balticum mare descendit, & ex itinere ad Plotiam, & Uladislaviam, & Culmam Episcopales omnes vrbes ad ripam fluminis sitas appulit. Dantiscum frequens est, ac celebre oppidum ad Vistulæ ostium, ac nobile Septentrionalis plagæ emporium portu maximè inclytum, quem Vistula lato se ore in mare effundens efficit, vbi sæpe sexcentæ naves majoris formæ ex Livonia, Suecia, Dania, Germania, Belgia, Britannia, Gallia, atque Hispania varias ferentes, petentésque merces videri dicuntur. Præter hunc duo sunt in Prussia portus ad Albingam, & Chinispergam, sed nullus celebritate cum Dantiscano conferendus, quamquam Albingensis magnas habere opportunitates dicitur. Iis ex Regnis vinum, oleum, saccarum, atque aromata, & lanei panni, & serici advehuntur, exportantur frumenta, vinum, oleum, mella, cera. Hanc vrbem loci opportunitate ducti Teuthonici sodales condidere paulò postquàm in ea loca ad res contra Prussos gerendas à Pontifice Maximo missi venere, quæ cùm postea injuriis coacta se in Polonorum potestatem tradidisset, ab iis mutatæ fidei præmium libertatem cum legibus suis vivendi accepit, quam miscendo se inde alienis discordiis sæpe auxit, interdum etiam omnem amisit, sed pecuniâ, atque auro omnia damna sarcivit; quo quàm armis validior civitas, tectiórque

ſemper fuit, frumenta enim, aliáque quæ Poloni ad eorum vrbem deportant externis mercatoribus, aut omnino alteri, quàm Dantiſcano civi vendere per leges eorum non licet, quo fit, vt iis parvo veneant, quæ inde ipſi quamplurimo vendunt. Hinc magnæ illis, & privatim, & in commune divitiæ, quibus adhuc ſuam retinent, ac tuentur libertatem, atque vrbem publicis, & privatis ædificiis egregiè nobilem incolunt. Et eſt Pruſſia ferme omnis, quàm Polonia ædificata elegantiùs: nam raræ apud Polonos è lapidibus domus, è ligno, ſuppetentibus facilè materiam vaſtis, & frequentibus ſylvis, extruunt, nec id genti ſtudium laxè, aut ornatè habitandi. Pruſſia Germanis ferè incolitur, vnde cuncta illic Germanico more, quamquam paſtores, cultoréſque agrorum nec Germani ſunt, nec Germanicè ſciunt: reliquiæ antiquorum Pruſſorum eſſe putantur, nec hos Lutherana hæreſis omnes, vt vrbanos, traxit cùm linguæ commercio diſcretos, tum quâ ſemel imbuti erant, religionem conſtantiùs retinentes. Ne autem omnis à priſcæ pietatis cultu, in novas, diverſáſque ſectas Pruſſia abierit, maximè virtus obſtitit, ac vigilantia vnius Hoſii Cardinalis. Is & ſuam ditionem (nam pluribus oppidis Varmienſis Epiſcopus imperitat) à contagione ejus labis prohibuit, & inductum in Pruſſiam Jeſuitarum Collegium Brumſpergæ, veluti in ſtatione adverſus hæreticos collocavit, & multos ſanctitas viri, innocentiáque continuit, vt quam-

quamquam latè in omnes fusum id malum sit; tamen inter ipsam nobilitatem nonnullæ in Ecclesiæ fide familiæ permaneant. Prussi vt dicti à veteribus sint haud satis ne inter ipsos quidem constat: partim Germanis adscripti, partim Sarmatis videntur, & hodie vtrâque misti sunt gente: sed tum nulla cum his populis commercia, ideo ne cogniti quidem satis; sub Nerone profectum Pannoniâ Equitem Romanum ad emenda succina in ea loca penetrasse vt miraculum referunt. Prussorum nomen à Borussis accepere, qui è Scythia, vltimísque Europæ terminis, quà ortum Tanais habet, profecti eam regionem vastatam, desertámque à Gothis insedêre: ibi diu patrio ritu, nullis ædificiis, nullo agrorum fructu, nisi quem terra sponte ferret, nullo aut in Deos, aut in homines cultu, denique nullo imperio, aut lege egêre, melle quod passim per sylvas apes fundebant, & lacte, & sanguine equorum, & ferarum carnibus vescentes; tanta barbaries inerat, vt sine vllo conjugii nomine, aut discrimine fœminas in quascumque, aut sors, aut libido impulisset, brutorum ritu mirent. Ex tam prompta, & promiscua venere ingens brevì propagata multitudo, quâ prægravante, ne angustiæ inde finium vrgerentur, infantibus, quæ fœminæ ederentur, necatis, mares tantùm suscipi, nutrirîque instituerunt, nec vlla toto biennio muliebris stirps servata. Graves accolæ finitimis jam erant, nihil circà non infestum latrociniis, ac rapinis

juventute eorum relinquente, nec ipſis moderari
facilius erat nullo rectore, aut lege agentibus.
Ob id cùm de Republica aliquando coïviſſent,
vnus Barbarorum haud ſanè ſtolidi ingenii, no-
mine Viduutus, qui piraticam faciens nonnihil
» etiam opibus eminere inter eos cœperat, Quin;
» inquit, ab iis apibus, quarum quotidie paſcimur
» fructu, vivendi quoque exemplum capimus? An
» videtis, vt illæ vni parere didicerunt, vt ab eo
» æquo jure habeantur, vt inertes ad laborem co-
» guntur, ſtrenuis, atque induſtriis optimæ in ſuis
» cavis ſedes dantur? Dictis aſſenſere omnes, atque
ipſum Broterum ſuum eſſe Regem apum, ipſi
ſuâ linguâ ſic vocabant, juſſerunt. Non defuit
illi animus, atque indoles Regis, ab illa promi-
ſcua cum qualibet ſe miſcendi conſuetudine revo-
cavit, conjugiáque, & diſcrimina liberorum in-
ſtituit, & aliquod quoque legum frænum Barba-
ris injecit; ſed ante omnia Deorum metum, opi-
nionémque incuſſit, quâ pluſquam vllis legibus
multitudo continetur, ſumpto à finitimis Samo-
gitis, atque Lithuanis more, ſerpentes, rarum
in frigida regione animal, vt Deos vereri docuit;
deinde feras quoque, quas in victum antè aſſi-
duè venabantur, quò iis parceretur, ſylvarum nu-
mina eſſe dixit: poſtremò ſylvas ipſas quaſdam
conſecravit, & diviſos inter omnes agros colere
juſſit. Sed vicinis populis eò terribiliores Barba-
ri erant, quòd ſub Regibus diſciplinam viribus
addiderant, cùm Maſſovios (Poloniæ populi ſunt)

populationibus, cladibúſque fatigatos in magnum metum ſuarum rerum conjeciſſent. Conradus eorum Rex ad Pontificem Maximum Romam confugit, adhibitis Germanorum quoque, & maximè Saxonum precibus, qui & ipſi ægrè Barbaros à finibus ſuis ſubmovebant. Ab eo, quia Chriſtiani à contemptoribus Dei oppugnabantur, miſſi in Pruſſiam ſunt Teutonici ſodales, qui tum maximè Syriâ à Saracenis pulſi, novam ſedem militiæ à Pontifice Maximo expectabant. Ii ad XXX. millia hominum fuiſſe dicuntur, Germani omnes genere; cæteræ enim omnes nationes eâ ſocietate excludebantur, quæ paucis orta initiis, aucta, confirmatáque Pontificum Maximorum auctoritate ad magnam dignitatem, opéſque pervenerat. In Pruſſiam profecti ſedes accepêre citeriorem Viſtulæ ripam, Culmenſémque omnem tractum, multóſque annos vario marte cum Pruſſis bellarunt. Poſtremò ſecundis aliquot prælіis attritis Barbarorum rebus, & magnâ multitudine eorum interfectâ, omni Pruſſiâ potiti ſunt. Gens Chriſtiana ſacra accipere coacta, miſſis à Pontifice Maximo, qui eos in Chriſtianæ diſciplinæ ratione erudirent, quam adeò Barbari aſpernati initio ſunt, vt Aldebertum Balemum Archiepiſcopum, virum, quem ſanctitas morum, & miraculis affirmata religio in Divorum retulit numerum, ad eos à fœdo cultu beſtiarum avertendos Româ profectum, ſacra facientem aggreſſi obtruncarint; & ſæpè, quam metu, & ſimulatio-

ne fuſceperant, Chriſtianam religionem exuerint. Sed Pontifices Maximi Provinciam omnem in Epiſcopatus diviſerunt, datis Epiſcopis, qui eos regerent. Horum operâ paulatim mollitæ Barbarorum mentes, & ad pietatis ſtudium traductæ ſunt, violatis eorum lucis, ſerpentibúſque, & aliis diis interfectis, atque abolitis. Manſit ergo Pruſſia in Teutonicorum ſodalium ditione, & Romanæ Eccleſiæ fide vſque ad memoriam noſtram, & vires, atque imperium in eam amplitudinem propagarunt, vt aliquando cum ſexaginta millibus equitum in aciem deſcendiſſe dicantur, ad eorum præfecturam viri Principes Regio quoque orti ſanguine ſummis ſtudiis aſpirarent, magnúmque decus, ac titulum in familiam ſe intuliſſe putaret, qui iis præpoſitus cum imperio fuiſſet: ipſi Magiſtrum appellabant, & Regiâ præditum poteſtate Regio quoque cultu habebant. Quamdiu ille ferus, & internecinus hoſtis exercuit, manſit ei integra diſciplina, cujus vnus eſt cuſtos optimus timor, qui vbi domitis, ac debellatis Pruſſis deceſſit, in omnem præcipites licentiam, luxuriámque decidêre, elatíque ſucceſſibus, nec jam Pruſſiæ dominatu contenti, animo ad vaſta, atque immodica adjecto, ſæpè Samogitios, atque Lithuanos armis tentarunt. Sed longè atrociſſimum, maximéque diuturnum cum Polonis bellum geſſerunt, quorum in primis rogatu in ea loca miſſi fuere. Cum iis per centum & quinquaginta annos vario eventu de potentatu

contenderunt. Postremò à religione, sacrísque Romanis desciscentes, cum Catholica fide etiam imperium amisêre. Pervasit enim velut continens incendium omne Germanicum nomen exitialis Lutheri doctrina, atque hos Prussiæ, & Livoniæ sodales (nam in ea quoque gente objecti Barbaris erant) tantus furor incessit super novitatis studium insitum mortalium mentibus, stimulante animos cupiditate occupandi, & hæreditarias sibi, suísque faciendi præfecturas, quas à societate habebant, vt non abjecerint modò cruces, quas in signum institutæ adversus Catholicæ religionis hostes militiæ collo suspensas, ex lege societatis assiduè gestare antè consueverant, sed eas per summam Christianæ pietatis contumeliam, atque ludibrium, figerent pro signo, telísque incesserent, & sclopis collimantes trajicerent, ac perfringerent. Justâ igitur læsi Dei irâ factum est, vt ea nobilitatis subsidia, atque industriæ præmia Germanico sanguini, ac nomini erepta interierint. Nam Albertus Brandemburgius societatis Magister per speciem finiendi diutinum cum Polonis bellum, quod ægrè jam sustinebat, sublato omni societatis jure, ac nomine, cujus ipse suffragiis ad eum honorem pervenerat, publicas opes ad privatam potentiam vertit, & Romani Pontificis, & Germani Cæsaris spretâ auctoritate, partitâ cum Polonis Prussiâ, se in fidem, ac ditionem eorum dedidit, cum eo, vt Dux Prussiæ appellaretur, atque concessi sibi imperii

jus filios quoque, posteróſque ejus ſequeretur. Ipſe immemor religionis, votíque, quo ſe Deo obſtrinxerat, per licentiæ magiſtram diſciplinam Lutheri, ad quam tranſierat, vxorem duxit, filiúmque propè ſeptuagenarius ſuſcepit. Hunc ipſum Albertum ego, cùm obirem Pruſſiæ partem eam, quæ Regni illius eſt, apud Chiniſpergam vidi, & vt externus, & qui cum Romano Legato in ea loca veniſſem, (nam Commendonus apud Cardinalem Varmienſem Hedſpergi ſubſtiterat) benignè, atque hoſpitaliter ſum invitatus, & cœnæ adhibitus, in qua ipſe medius inter duas matronas, quæ illi cibum miniſtrabant, interdum etiam ori admovebant, diſcubuit; erat enim confectus ætate nonageſimum annum agens. Sermo ejus comis, & vt fermè ſenum, multùm de temporum ſuorum rebus, quæ mecum, aut à me intelligi volebat, Latinè loquebatur, ſed adeò inconditè, ac barbarè, vt pleraque me fugerent, præterquam quòd lenta ob ſenium, ac parum explicata oratio ejus erat.

De Pruſsia feris.

CAPUT XIII.

ABEUNTEM, datis qui ad ſepta ferarum viſenda (hac enim potiſſimùm causâ veneram) deducerent, quæ quinque inde millia paſſuum apud novam domum ille habet, multa

cum humanitate verborum dimisit. Ferarum, quas Prussia habet, paucas narrasse sat fuerit: cùm id mihi susceptum non sit, nec desint scriptores, quibus id solum propositum. Ex omnibus maximè differunt à nostris Uri, ac Bissontes, sylvester vterque bos, vtrique natura ferè eadem, sed species diversa, etsi plerique auctores nullo discrimine eos tradidêre. Vis, velocitas, feritas, magnitudo vtrique pæne paria, sed forma in nulla re à domesticis bobus, præterquam pilo differt, qui horridior belluæ, & subniger nonnihil, & mole corporis bovis magnitudinem excedit. Julius Cæsar paulò infra Elephantes posuit. In Mazoviæ sylvis circa Ravam armenta eorum esse feruntur, nec ferè alibi in Polonia Uros capi, seu natura loci gignit, sive alibi venatu agitati, pulsíque eò congregantur, vbi capitale fuerit præterquam ex auctoritate Regis eos violasse, aut omnino in ea loca venatum isse. In Prussia vitulos vidi, quos stabulo emissos celeri sanè motu concursantes, & lascivientes spectavi. Horum carnibus vescuntur Poloni, & Principum conviviis adhibent, paulùm frigoribus antè maceratas; & ipsi edimus, nec mihi à veri bovis carne magnopere distare sunt visæ. Fertur sylvestris, ac fera bellua agrestes vaccas inire interdum: verùm nec genitum ex his vivere, & pelli armento, qui se alienis miscuerunt: cingula quoque dissecto ferè corio, fiunt, queîs juvare mulierum partus dicuntur. Bissontibus & vis, &

figura atrocior, pandâ, atque latâ cervice, deducta cornua, ac majora, quàm Uris torta, vt Taurorum, erectáque ad ictum, & acuta, colore nigro, tactu lenia, intus cava, aures parvæ, vt juvencis, grandes oculi, rubentes, atque ignei, torvo intuitu, ac truci, cùm irascitur, flat minaciter naribus, mento vt barba pendet juba, eadem collum omne, armósque vestit, & anteriora crura hirsutis villis, & nigris: à collo super humeros declive tergum, graciles clunes, posterior omnis pars strigosior. Cauda vt Tauri, quam per iram in cursu erigit, vibrátque. Rariùs hunc, quàm Urum conspiciunt. Bissontem ego in Alberti septis vidi juvencum, cui cùm sepimentum ingressus, in quo ille claudebatur, temerè contemplandi cupidus appropinquarem, admonitus ab eo sum, à quo ducebar, pedem vt referrem; si fera impetum fecisset, spatium ad recipiendum me in tutum extra septa non habiturum, quamvis passus non ampliùs viginti progressum, & bellua pæne ad lapidis ictum abesset, tantùm ei inesse aiebat pernicitatis. Pascebatur vnà agrestium boum armentum, à quo ille non abscessit; sed in nos versus intentus, & ferox respiciebat. Neutra ferarum facilè aut conficitur, aut capitur; Bissonti eam vim esse ferunt, vt vnà equum, sessorémque ictu cornuum sublimes tollat, & celeritatem, vt si porro concitus insequatur, nullius equi quantumvis pernicis ope effugias. Qui capere vivos volunt, quod rarò accidit, foveis insidiantur,

fidiantur, sed non facilè quò velis impellas, ultro in hostem irruentem duplex aggrediendi ratio. Sagittandi periti in equis disponuntur, qui etiam aversi, & fugientes tendere arcum Scytharum ritu, ac mittere jacula norunt, in quem primum fera canibus excita impetum dederit, is conjectis telis capessit fugam: insequentem magnâ vi excipit alius, in hunc priori relicto avertitur, ita subinde pluribus subeuntibus, ac repetentibus pugnam, atque illo in eum ferente semper impetum, qui se ei novissimus obtulerit, fatigata, ac sagittis confixa concidit. Est & alia adoriendi via. Venatores deligunt arbores non magnitudine, ne circumeundæ cursu sint, sed aptas corporibus ab ictu belluæ tegendis, & quas levi motu corporis ambiant. Ad has consistunt crebris circa stationibus, fera canibus, & missilibus irritata, in quem primum conspexit accensa fertur: ille arbore tectus declinat ictus, & inferentem se venabulo appetit, bellua in arborem, velut in hostem sævit, & percita rabie, & evulsura radicibus submittit cornua, tantóque atrociùs furit, quanto interea graviùs à venatore foditur: in eo certamine haud minùs quàm cornu bestiæ, linguam, caudámque timendam esse venatores aiunt, quam exertam injicit, & quâ est asperitate abripit, vel si summam modò vestem apprehenderit, qui amovere ab arbore, séque, ac feram, & quietem capere voluerit, rubrum è capite projicit pileum, in quem illa vesano impetu ruit,

vel à tergo vlulans, telúmque conjiciens alter in se avertit, ac pari ratione ex arbore pugnam ciet, donec lassitudine, ac vulneribus confecta cadit. Capitur item iisdem sylvis animal, cujus consimilis cervo figura, nisi quòd paulùm magnitudine antecedit, cornua vt cervis magna, & ramosa, eo tantùm differunt, quòd non erecta consurgunt, sed flexa reclinantur in dorsum, nec teretes eorum rami, sed lati, ferme vt pedum anserum palmæ junguntur; data ad pugnam non videntur: nec fera ipsa invadentes canes cornibus, sed calce petit, interdum lethali ictu; capitur ferè validis circumdatis plagis, in quas à tergo clamoribus, aut canibus acta præceps cursu se induit: si catulos suscipias, aláſque vtì cervæ mansuefiunt, atque ad homines assuescunt, vngulâ eorum curari comitialem morbum constans est ferè apud omnes opinio. Quidam omnibus yngulis eandem esse vim, quocumque tempore, aut modo cæsis contendunt, quidam dextera posteriori crure viventi abscissum oportere esse tempore, quo maximè ardore libidinis sævit. Correptos morbo comitiali, cùm visu, sensúque ablato afflictantur, vngulæ parte, quantumvis parvâ tactos excitari credunt; anuli ferme ex ea fiunt, quos item qui in digito habent, corripi eo morbo negant, & vulgò feruntur. Itali Bestiam magnam ab corporis mole vocant. Poloni Onagrum, recentes scriptores Alcem indidêre nomen. Onagri sylvestres sunt

Asini, quos Asia, & Africa, & præcipuos Phrygia, & Licaonia ferunt; nec huic simile quidquam. Alcibus Julius Cæsar Caprarum maximè formam, & varietatem tribuit, & mutilas cornibus esse, & crura sine nodis, articulísque habere scribit, & ne quietis quidem causâ procumbere, sed applicare se arboribus, quas subrui à venatoribus solere, vt cùm se fera in eas reclinaverit afflictis pondere arboribus vnà concidat. Quarum rerum huic visæ à nobis Alci nihil convenit. Plinius Alcem in Septemtrionalibus oris gigni jumento similem, nisi proceritas aurium, & cervicis distingueret, tradit. Et feros equos in Alberti septis vidi, qui in vastis Prussiæ, & Samogitiæ nemoribus capiuntur nullum ad vsum: nam præterquàm quòd parvi sunt, ac deformes, & domari, & sessorem pati ob infirmitatem crurium posse, & omnino mansuefieri negant; ab hominis certè conspectu statim refugiunt; carnibus eorum, vt reliquarum ferarum incolæ vescuntur.

De Succino.

CAPUT XIV.

IN Prussici maris littore Succinum legitur inter reliqua maris purgamenta rejectum, &, quibus ea cupiditas est, etiam inter fluctus scrutantur, & vel arenâ obrutum, limóve eruunt. Captura

ejus publicè præconi subjicitur, & cupidè, & sæpe magno redimi pluribus licentibus solet, nec levis quæstus ex eo, quamquam non quantus antea fuit, & Romanis olim tanto fuisse in pretio, luxúque videtur, vt petitos bello hos populos Domitiano Cæsare ob Succinum memoriæ proditum sit, & Barbaros mirantes rem nullius vsus tanti à Romanis æstimari, non insulsè tradito, quod vilissimum apud eos, & belli causa erat, pacem recepisse; & Plinius tradit, quantumvis parvam hominis è Succino effigiem vivorum, & valentium hominum pretia excessisse. Minuit, & minuta majestas religionis hoc sæculo illi pretium, cùm antea in Dei, Divorúmque imagunculas formatum à piis hominibus magnâ mercede pararetur, fingeretúrque vis ingens in parvos globos, quibus filo trajectis preces numerantur, quæ ad Virginem Genitricem propitiandam tradito à majoribus ritu fiunt, crebróque ad certum numerum repetuntur, quas ab quadam similitudine coronas appellamus, iísque haud minùs nostræ fœminæ, quàm cætero ornatu, quo nitere, ac splendere student, lætantur. Nunc capta ea gens novis erroribus, hæresibúsque ab religioso vsu vertit in ludicra, latrunculos, cochlearia, vasculósque fingens, caveas quoque, quibus concinentes aviculæ includuntur, vidimus affabrè factas, sed nullo vsu ob fragilitatem: hoc fit, vt nec appetatur, vt antea, nec tanti væneat. Quæ illi natura, aut ex quo gignatur nondum

ſatis compertum, quamquam non incurioſè quæſitum à multis, variántque de eo auctores, non veteres ſolùm, ſed etiam noſtri. Credibile eſt in Septemtrionis inſulis, ſive ſcopulis, ſive arboribus manare liquorem, vt ceraſis gummi, & mox concreſcere gelu, ac in mare delapſum durari aquis, expuíque inde fluctibus in contrarium littus. Hoc gigni modo argumento ſunt quiſquiliæ, aliáque quæ in pellucidis cernuntur: nam culices, apes, muſcas, araneos ipſi vidimus, quas liquenti adhæſiſſe humori, ínque dureſcente incluſas exiſtimare licet, nullâ parte ſui corruptâ, læsáve. Martialis ludere in omnia verſiculis ſolitus non apem modò, & formicam, ſed viperam quoque Succino interceptam: ipſos verſiculos ſubjicere non pigebit.

APIS.

Et latet, & lucet Phaëthontis condita gutta,
Ut videatur apis nectare clauſa ſuo.
Dignum tantorum pretium tulit illa laborum,
Credibile eſt ipſam ſic voluiſſe mori.

FORMICA.

Dum Phaëthontea Formica vagatur in umbra,
Implicuit tenuem ſuccina gutta feram.
Sic modò quæ fuerat vitâ contempta manente,
Funeribus facta eſt nunc pretioſa ſuis.

VIPERA.

Flentibus Heliadum ramis dum vipera serpit,
Fluxit in obstantem succina gutta feram.
Quæ dum miratur pingui se rore teneri,
Concreto riguit vincta repente gelu.
Ne tibi Regali placeas, Cleopatra, sepulcro,
Vipera si tumulo nobiliore jacet.

De Russia.

CAPUT XV.

DANTISCO Commendonus Elbingam, atque inde Varmiam petiit, fuitque plures cum Stanislao Hosio Cardinali Varmiensium Episcopo dies, vt suprà diximus. Visâ Prussiâ regressus in contrarium latissimè patentis Regni latus, quà maximè in meridiem vergit, multis peragratis populis, Roxolaniam, hodie Russiam vocant, transiit, adito, vt docuimus, ad Parzoviam Rege: à quo dimissus Lublinum, atque inde per Chelmiam, & Belzam Leopolim venit. Caput hæc Russiæ est ejus, quæ Polonorum imperio paret, Archiepiscopali honore nobilis, quin quod rarò vlli civitati accidit, duo sunt Archiepiscopi; nam præter Catholicum, & Romanæ Ecclesiæ cultorem, cui civitatis, & sacrorum cura mandata est, Armeniorum natio suum in ea

civitate Archiepiſcopum habet. Ea Turcarum preſſa ſervitio ſedibus ſuis relictis, cùm Euxinum tranſmiſiſſet ab hoſtio Danubii per Valachiam in Ruſſiam tranſgreſſa permiſſu Regum ibi conſedit, vſuíque ſunt Armeni Ruſſis, quòd dediti mercaturæ cum Turcis, Perſiſque, & aliis Euxini accolis negotiantur, externáque multa in Poloniam inferunt, & immunitatem vectigalium inter Barbaros habere dicuntur datam iis à Mahomete, quem Turcæ, multæque Orientis nationes relatum inter cæleſtes pro Deo colunt. Hunc educatum in Armenia, & ab iis benignè habitum, poſtquàm ad magnum imperium pervenit, vetaſſe ferunt vllum ab Armenis portorium exigi. His Leopoli, ſacríſque eorum Archiepiſcopus præeſt, magnúſque ei cultus, honórque ab illis habetur. Is advenientem Commendonum extra vrbem obviàm egreſſus, præcipuâ gratulatione accepit, cúmque demiſſè admodum, & humiliter eſt veneratus. Armeni in Romanæ Eccleſiæ fide ſe eſſe prædicant, & Pontificem Romanum in jus Divi Petri Apoſtolorum Principis ſucceſſiſſe, ac divinæ poteſtatis inter homines vicarium eſſe confitentur, ſacra tamen ab Armeniorum Patriarcha petunt, & Patriarcham ipſum à Romano Pontifice ex eo aiunt non petere, quod remiſſum id illi à Pontificibus Maximis, irrogatúmque hoc genti Armeniorum privilegium ſit, tum ob longinquitatem itinerum, tum ne eâ re Turcas offenderent, magíſque in ſe irritarent,

Hæc differentes ipse audivi, & graviter ferentes, si quis secretos ab Ecclesia Romana eos diceret, cujus se in fide, ac ditione esse contendunt. Sed credibile est, vt in externos ritus degenerarunt, ita errores quoque in mentes eorum multos irrepsisse. Matrimonia ipsa magnâ religione habent, rem divinam facientem ego Archiepiscopum eorum spectavi eodem ferme cultu, quo nos, ac pari collucentium circà luminum, ac vestimentorum apparatu, quæ ne formâ quidem magnopere à nostris differunt. Azimum panem, vt nos, immolant, sublatámque manibus sacratam hostiam populo adorandam nostro more præbent, sacrum omne magnâ religione conficiunt: leges, carmináque divinarum rerum Armenicis scripta litteris, ac linguâ habent, sed ea præter sacerdotes pauci intelligunt, vulgò ipsi Scythicâ, & Turcicâ linguâ loquuntur, Latinè nesciunt, sed Latinos scriptores divinarum litterarum interpretes aliquot in Armenicum versos habent, plurimúmque auctoritatis iis tribuunt, Ephrem Armenium inter Divos relatum colunt, scriptísque ejus maximam fidem habent. Præter Armenios, qui ferè Leopoli, & Carmenesii habitant, fusus totâ Russiâ est ingens hominum numerus in sacrorum disciplina Græcorum rationem, atque instituta sequentium, Rutheni vocantur, & Chioviæ (quæ civitas est ad Boristenem in citeriori ripa sita, & latè caput earum gentium olim fuit) Antistitem, atque Principem sacrorum habent, quem

quem ipſi Metropolitanum Græco vocabulo appellant, dictóque ejus audientes per Ruſſiam, Vallachiam, Lithuaniam multi Epiſcopi ſunt, & aliquot etiam trans Boriſtenem in Moſcorum Regno. Ipſi Conſtantinopolitani Patriarchæ imperio, vt reliqui omnes in eadem ſecta ſunt, continentur. Chioviæ Metropolitanus fuit Iſidorus, qui cum ſplendido comitatu centum equitum è Ruſſia Florentiam vocatu Eugenii IV. Pontificis Maximi ad clarum illud orbis terrarum Concilium venit, ad quod non Græci tantùm, atque Armenii cum Patriarchis, & Præſulibus ſuis convenêre, ſed cum Pontifice Maximo Imperator ipſe Græcorum à Conſtantinopoli claſſe advectus interfuit, in quo cùm diu de veteribus inter noſtros, & Græcam nationem controverſiis diſceptatum eſſet, poſtremò cauſâ, & rationibus victi Orientales in Catholicæ Eccleſiæ ſententiam omnes conceſſêre: honoríque gentis datum ab Eugenio eſt, vt duo eorum doctrinâ, & dignitate præſtantes in Cardinalium Collegium legerentur, quorum alter Beſſario Nicænus ætatis ſuæ vir religione, & virtute longè clariſſimus. Alter Iſidorus Chiovenſis Antiſtes fuit. Sed Græci aſſenſi magis ſunt in præſentia Concilii auctoritati, quàm inde decretis paruerint. Et Iſidorum apud Moſcos Catholicæ pietatis diſciplinam, vniverſæque Eccleſiæ conſenſionem prædicantem Barbari ſpoliatum omnibus fortunis, injuriis abire provinciâ, ac redire Romam coëgerunt, vbi

Pontificum Maximorum liberalitate ſuſtentatus, reliquam vitam ſuam egit. Rutheni præter ea, quæ ſacerdos rem divinam faciens ex ipſo ſacrificii loco de ſacris recitat libris, nullas de religione, & cæleſtium rebus conciones ad populum habent; ſcilicet multitudinem piè colere acceptam de Deo fidem, non difficultatibus, & captum ejus excedentibus quæſtionibus agitare, impellíque eorum mentes volunt. Hinc retinentiſſimi ſuorum ſacrorum, & depravatis variâ hæreſi tot circà populis, cum quibus ipſi & linguæ, & rerum omnium commercia habent, incorrupti manent, nec vllis ſe novis opinionibus inſici patiuntur. Judæorum quoque hæ gentes admixtam multitudinem habent, non vt in pleriſque locis inopem vitam fœnore, & ſervilibus operibus tolerantium, quamquam ne hoc quidem genere quæſtus abſtineant, ſed qui & agros poſſideant, & mercaturam faciant, & litterarum quoque ſtudiis, maximè Aſtrorum, & Medicinæ ſe excolant, & ferè vectigalibus publicis præſint, ac ad honeſtam fortunam perveniant, vt non æquentur modò ingenuis, ſed interdum etiam imperent: nec tegumento capitis, vt apud alios, aut vllâ omnino inſigni re à Chriſtianis diſtinguuntur, quin arma ferunt, & cum telis incedunt, & planè æquo cum aliis jure vivere videntur. Commendonus ab Leopoli Camenetiam progreſſus Cotthinum Vallachorum oppidum in vlteriore ripa Tyræ aſpexit: atque deflectens inde ad or-

tum per vltimos Polonorum fines, & loca paucis antè diebus Scytharum incursione vastata ad Boristenem circumiit, & relictâ ad dexteram Chioviâ, vbi vetustæ, ac nobilis vrbis vestigia, ruinæque visuntur, per Ostrorogum, & Luxicum Leopolim rediit ab Alberto Lescio Polonicæ juventutis tum facilè principe cum egregia equitum manu deductus: inde Jerosllaviâ, Prismiliâ, Tasnaviâ aditis, vbique summis studiis, atque officiis, & publicè, & privatim à Regulis, & Principibus cultus in Poloniam, atque Petricoviam contendit: quò Rex Concilium gentis indixerat, frequentésque adesse Principes jusserat.

De Podolia, déque ejus frequentanda consilio Regi allato.

CAPUT XVI.

ADVENIENTEM Rex benignè, amantérque accepit, multa super populis Regni sui, quos obivisset, ab eo sciscitans, qui Podoliam (pars hæc est Russiæ) locáque incolunt inter Tyram, & Boristenem, quæ flumina *Nieper*, & *Niester* Polonis vocantur, atque altero à Vallachis, altero à Moscis, Scythísque dividuntur, latissimos agros, & summæ fertilitatis habent; versâ leniter terrâ semen jaciunt, nec deinde amplius sementem, nisi cum falce secandam revi-

ſunt, adeò nullam culturam bonitas ſoli deſiderat, & quidem acceptum tanto cum fœnore reddit, vt ex vno frumenti ſextario quinquaginta atque ampliùs gignat; quin fama eſt, ſi paulùm modò in metendo ſpicas decuſſeris, ex granis, quæ deciderint, ſequenti, atque item tertio anno ibidem meſſem habiturum, nihil arato agro, nihil culto. In vaſta planitie, vbi terra intacta omni culturâ ſuo ingenio parit, tantâ fœcunditate luxuriant herbæ, vt maximæ ſuperare altitudine hominem dicantur: latéque odorem fundere, & pecora, quibus illi magis, quàm arvo ſtudent, abigi paſcuis, ne pabulo nimio intereant. Haud minùs totâ illâ regione copiam mellis mirere, ne id quidem vllo incolarum labore, aut induſtriâ quæſitum: ſponte ſuâ per omnes ſylvas fuſa apum examina arboribus inſident, & ſicubi cavi aliquid repererint, ſpargunt mella, quin rimis quoque terræ, hiatibúſque ſe condunt, paſſímque vim ceræ, mellíſque fundunt. Advenientia examina (nam mos apibus ſe invicem pellere, acribúſque prœliis, veluti juſtis aciebus inter ſe concurrere, agreſtes prohibent, quò veteribus, veluti hæreditariæ ſuæ ſedes maneant: hic vnus cultus illis habetur; plurimùm mellis irrepertum, neglectúmque perit, incolæ ex eo multùm efficiunt radicis ſucco acri admixto, quo nimiam dulcedinem coërceant, atque hoc potu Podolii, Ruſsíque, & vndique accolæ gaudent, eóque magnâ intemperantiâ ſe ingurgitant. Ver-

num longè optimum putant, Lipiezum ipſi appellant, nec alius mellis vſus ferme apud eos, ſed & frumenti non pluſquam quantum abundantiæ eorum ſatis ſit, ferunt: ſunt & crebri per Ruſſiam, Podoliámque lacus, quidam etiam de induſtria, opere, & manu facti, magníque proventus ex iis: certare fœcunditate cum terra aquæ videntur, tanta vis editur piſcium. Optimi omnium Lucii, & magnitudine reliquos excellunt. Sale condiunt, viciníſque populis impertiunt, nec aliud ferè vberius illis vectigal. Quibus propinquæ, ac plures piſcinæ, ſecernunt genera, nec promiſcuè habent: fortaſſe ne mutuâ conſectatione, aut metu minùs ſuboleſcant. Piſcantur maximè hyeme, cùm frigorum vi rigent omnia, & flumina, & lacus haud ſecùs, quàm marmora ſic duruerunt, vt non homines modò, equóſque, ſed ingentia quoque plauſtra onuſta ferant; tunc crebras veluti feneſtras dextrâ, ſiniſtráque perforatâ glacie aperiunt, paribúſque ſpatiis ad perticarum modum, quas in introitu lacus ſub glaciem vtrinque immittunt; has ab ſua quiſque parte per proximum foramen exceptas furcis tranſmittunt ad aliud, atque deinceps aliud, donec ad vltimum, quod opportunè perfoſſum in diverſa parte eſt, coëant. Perticis ſuſpenſa retia toto lacu, aut per quantum ipſi ſpatii complexi foraminibus fuerint, explicantur, panduntúrque, & cuncta ſubtus converrendo, quantum eſt piſcium trahunt, ídque fit ſiccis pedibus, &

nullo labore. Hoc loco rem vix fidem habituram pigeret referre, nisi gravissimos viros permultos, & ipsum quoque Regem auctorem haberem, qui omnes vidisse se sanctè affirmarunt. Accidit aliquando hiberno tempore, cùm ita piscatur, vt ab imis lacubus involutum retibus extrahatur in littus globosum quid molle, & informe, quod videatur madidis, diúque maceratis plumis compactum, sed ne id quidem satis dispici possit, vti esse caro recenti vrsæ fœtus dicitur, nisi quòd hoc nigrum, & majus; si moveas, projiciásque inanime dicas: at idem si in hypocausta, in quibus ferè Poloni ob magnitudinem frigorum agunt, calidáque admodum habent, intuleris; paulatim calore recreatas, excitatásque reviviscentes, & mox etiam avolantes hirundines cernas. Hæ aves adventante hyeme magno numero coire, vnáque vnguibus rostro inter se complicatæ mergi aquis dicuntur, atque in fundum delatæ terræ tepescentis vapore foveri, atque intolerabili rigentis cæli frigore defendi, totámque hyemem, aut humore, aut ipso veterno nutriri: vere novo emergere, avolaréque; an spirent sub aquis volucres, & ademptâ spiritus mittendi, recipiendíque facultate, vt vivant, quærant, quibus cordi est scrutari abdita naturæ: nos rem apud eos minimè dubiam retulimus. Lacum quoque esse in vltimis Podoliæ finibus haud longè Ciazovia ferunt nomine *Cozbeiu*, cujus aquæ æstivis siccatæ solibus in salem omnes ab-

eunt, asportaríque eum à Russis quotannis coacto magno plaustrorum numero. Sed sæpè accidere, vt occursu Scytharum, qui prædæ simul hominum, simul jumentorum insidiantur armis, ac prælio cum iis contendant, nec rarò Scythas, conjectis in fugam custodibus prædâ potiri. Id quoque è Scythiæ miraculis non omiserim, quod tamen ego à nullo, qui se vidisse diceret, accepi; scriptores prodidêre, multíque fidem iis affirmant. In fluminibus, maximè Boristene, & Boccho per æstatem noctu gigni vim magnam vermium: hos manè aquis supernare, meridie innatis pennis circum ipsas volitare, cadente sole omnes occidere, & circa Belzam, & Chelmiam sylvestres pinus, quas ferè Poloniæ sylvæ habent cæsas, aut sponte ad terram delapsas in humum putrescentes, intra biennium lapides fieri. Sed hæc nos paulò ab instituto abduxerunt. Uberrimi Podoliæ agri partem maximam, quà Pontum Euxinum aspicit, deserta, atque vasta solitudo tenet; quòd & infesta loca sunt Barbarorum excursionibus, & suas fruges quò asportent, habitatores non habent: neque enim ipsi vt reliqui Poloniæ populi, aut Vistulâ, aut in Vistulam influentibus amnibus frumenta, & reliquos terræ fructus devehere Dantiscum, atque inde per Balticum mare in externas mittere terras possunt: quorum flumina ab Russiæ finibus ad meridiem versa omnia in Euxinum ferunt. Commendonus igitur satis exploratis inquirendo rebus Augusto

ostendit posse fertilissimam Regni sui partem non
coli tantùm, & frequentari, sed ad magnam
quoque opulentiam pervenire, auctórque conan-
» di fuit. Venetorum vrbem amplam, & maris la-
» tè potentem, maritimarúmque rerum scientiâ,
» vsúque longè exteris præstantem in medio stare
» mari, ducentísque ampliùs millibus hominum
» habitari, celebraríque nullo circà proprio agro,
» quem colat, neque ad tantam multitudinem a-
» lendam sæpe sufficere, quod à vicinis populis con-
» vehitur: posse Venetias frumenta è Russia depor-
» tari, nec longinquitate itineris, nec aliis, quæ
» se primò ostendunt, difficultatibus deterreri de-
» bere: nihil enim Regi, si adsit industria, stu-
» diúmque, insuperabile fore. Ante omnia agen-
» dum cum Turcis esse, vt metu, atque auctorita-
» te imperii sui Vallachos, & maximè Scythas à
» latrociniis contineant, quod Turcas credi liben-
» ter esse facturos, quippe ex crebro illo navium
» commeatu, & eorum portus celebrari, & vecti-
» galia augeri, & pacem iis cum Polonis pariter,
» & cum Venetis esse: tum ad ripam Tyræ loco, qui
» visus maximè opportunus fuerit, deligeret op-
» pidum, atque novam vrbem conderet, vbi tutam
» mercatoribus stationem præstaret, ne subitis in-
» cursionibus finitimorum pateret, vel levi muni-
» mento, ac ligneis mœnibus, vt est mos iis in
» terris oppidum firmasse, sat fore adversus Barba-
» ros inermes, & nullis belli instrumentis, queîs
» septa modò loca tentare audeant, instructos, &
inscios

inſcios ejus rei, aſſuetóſque tantùm in latiſſimis «
campis excurrere, brevíque certamine, aut in fu- «
gam vertere, aut fugere hoſtem, venturas Vene- «
tiis naves, portúmque ad Bialogradum in oſtio «
Tyræ, aut alibi, vt commodum fuerit, capturas, «
frumentáque ſecundo flumine devecta ad mare «
Ægeum in Adriaticum invectas ſinum Venetias «
redituras; nec Venetis hominibus novum id «
iter, aut mare futurum, ſuetis paucis antè annis «
longiorem illam navigationem ad Tanam vrbem «
Tanais amnis oſtio ſitam ſuſcipere mutandarum «
causâ mercium, & ex iis ipſis Podoliæ campis ad «
inficiendas lanas ſemina quædam exportare, quo- «
rum fructus, qui cum eo commercio deſierunt, «
repeti poſſent. Vinci omnia ſuperaríque ſpe, & «
cupidine lucri, multáque diem, atque vſum in- «
venturum, queis quotidie negotium proclivius, «
expeditiúſque reddatur: nec frumenta ſolùm, «
ſed vbi procedere res cœperit, vim magnam «
mellis, ceræ, piſcis, cinerum, pellium, quæ nunc «
neglecta ſine emolumento habentur, Venetis mer- «
catoribus vendituros: eóſque ipſos varias, variíſ- «
que vſus, quas Venetiæ ferunt merces, quarúm- «
que indiga Polonia eſt, vltro advecturos, nec «
dubium frequentem novam vrbem brevi ipſum «
quæſtum, vtilitatémque effecturam, mollliturám- «
que, & manſuefacturam feros quoque Barbaro- «
rum animos, qui & ipſi mercari, quæ externa navi- «
bus ſubvehuntur, & ſua exhibere, & denique «
commercio, & fructu advenarum lætabuntur. «

» Ita coalescere rem, & coli, habitaríque regio-
» nem salubrem cælo, vberem solo, ac situ oppor-
» tunam posse, ex quo ingens, & publicè, & pri-
» vatim emolumentum Polonia esset captura. Cùm magnopere probata Regi res esset, relatáque ad Concilium suorum approbatione omnium acciperetur, magnæ ob id Commendono gratiæ actæ, vehementérque ex eo incitata sunt hominum in illum studia, quem & amantem gentis suæ, & de commodis eorum Reipublicæ cogitantem omnes prædicabant. Ipsi quoque hæretici diligebant, ac reverebantur eum, nec palam minori, quàm Catholici cultu, & honore dignabantur; ventitabant etiam domum, & consuetudine, & sermonibus ejus commoti quidam sese collegere, & resipuere, minúsque jam eorum acres in Ecclesiam impetus erant. Cæterùm de Podolica re cùm appellasset Turcarum Regem per Legatos Augustus, nec ille abnuit, & Veneti vltro gratias ei, Commendonóque egerunt. Sed Palatinus Russiæ, aliíque quibus datum negotium circumeundi, lustrandíque eam omnem oram, & maximè Tyram amnem inspiciendi erat, retulere à Camenetia aliquot dierum iter secundo flumine provectis occurrisse vada saxis ingentibus impedita, nec vltrà pervium navigiis amnem fore, nisi iis aut amotis saxis, aut cæsis locus aperiretur; nec opus esse parvi laboris: verùm, etsi Commendonus ostenderet posse, quod difficile, atque impeditum naturâ videretur, con-

ſilio, atque arte ſuperari, nec omnino magnâ mole illa confringi, aut amoliri ſaxa; tamen huic præter ſpem objecto ſcopulo negotium hæſit, ac tum dilatum, pòſt etiam totum omiſſum eſt.

De Rege cupiente divortium cum vxore facere, per Commendonum ab tali conſilio abducto.

CAPUT XVII.

AD cætera inteſtina mala, quibus vrgeri Polonia videbatur, acceſſit aliud gravius multò, ac periculoſius, vnde tragici illi Angliæ motus, & ex pari cauſa par quoque exitium haud dubiè imminebat, ſi in Commendono, aut minùs fidei, aut minùs induſtriæ, animíque inventum fuiſſet. Regem pugnacem in vitiis ſuis ingens cupido inceſſerat vxoris repudiandæ, cujus in matrimonio decimum jam annum agebat. Primum huic cum Iſabella Ferdinandi Cæſaris filia conjugium fuerat, ne id quidem ipſum ſatis concors, aut diuturnum, quæ cùm ſine liberis deceſſiſſet, Barbaram, de qua ſuprà mentionem fecimus, amore ejus, atque illecebris irretitus, ipsâ maximè adverſante matre, ſibi copulavit, brevíque amiſit, quòd mulier meretriciis imbutâ artibus, dum aſſiduis medicamentis, ſibi conciliare partum ſtudet, pro fœtu morbum concepit, eóque abſum-

pta interiit. Hujus desiderio Rex diù in mœrore, luctúque fuit, ac ne perseveraret in cælibatu, magis suorum hortatu, & aliquâ cupiditate liberorum, quàm sponte sua fecit, quo indignitas proximi cum privata, ac famosa connubii levaretur, & simul inopia non dispari se jungendi, Legatos ad Ferdinandum Cæsarem vnam ex sororibus Isabellæ prioris vxoris petitum misit: nam Ferdinando fœcunda proles vndecim filiarum erat; ac ne ipsi quidem facile singulis ob multitudinem invenire viros Majestati suæ non indecoros. Sed quia matrimonia in tam arcta affinitate scitis, & jussis Ecclesiæ prohibentur, postulatum à Julio III. Pontifice Maximo est, vt lege solverentur; quod cùm difficulter impetrarent, tergiversante Pontifice rari, & parum fausti rem exempli inducere, tandem summis ab vtroque Rege adhibitis precibus, summè conducere vtriusque Regni rationibus eam renovari affinitatem contendentibus, annuit Pontifex, atque legis veniam dedit. Ita Catherina vidua, quæ antea Federico Mantuanorum Duci nupta fuerat, ad Augustum in Poloniam, atque in sororis thorum deducitur. Omnino communi errore in matrimoniis jungendis laboratur, vt non mores, non ingenia pensentur eorum, quibuscum agenda omnis vita sit; sed vna commodorum, aut inconsulti, & citò desituri amoris ratio habeatur: Hinc plenæ discordiarum domus. Id cùm privatis adversum, tum ferè Regibus vsu venit, quibus non solùm

cognitæ, aut visæ nunquam sunt, quas in lecti, in liberorum, in vitæ, & fortunarum, & rerum omnium societatem asciscunt : sed plerumque longinquis in terris natæ, sermone, ritu, institutione diversæ ad eos adducuntur, vt mirum videri non possit, si qui more, ac pæne naturâ inter se dissimiles sunt, non facilè inde sensibus, & voluntate conjungantur : atque adeò evenit sæpe, vt vnde necessitudo, atque amicitia quæritur, inde odia, inimicitiæ, ac interdum sæva etiam bella oriantur. Augustus recentibus novæ nuptæ amplexibus, obsequiisque delinitus primò lætari novo conjugio est visus. Mox vbi satietas ex multa copia orta, & suo vterque vivere, & nosci ingenio cœpêre, paulatim digredi, ac secumbere, nec illa mariti amores, ac incontinentiam tacita ferre, & ipse eo in dies magis alienari, donec non Regni, non fortunæ consors, non itinerum comes, deserta, spretáque Radomii seponitur : tertiúmque jam annum separati agebant, quotidiéque dissidium, quà Reginæ questibus, quà pervicaciâ Augusti augebatur. Et Ferdinandi Cæsaris injuriam filiæ querentis, & interdum minarum aculeos in generum jacentis crebræ litteræ, legationésque non remedium, sed irritamentum ad Augusti animum cupiditatibus suis mirè cedentem fuêre. Causæ tam alienati ab ea animi Regis variæ traduntur. Vulgò ferebatur Augustum muliebrem mundum atque omnem vestium apparatum, qui Barbaræ fuerat, cujus desiderium in animo ejus

novæ non extraxerant nuptiæ, Catherinæ munus danti, quàm accipienti gratius obtulisse: ab illa negante turpis, atque impudicæ ornatum, cultúmque veram decere Reginam, mariti donum, quamquam magni pretii rejectum, altiúsque id in Augusti animum penetrasse, atque inde ortum initium dissidii. Plerique alii aiebant non convenisse mores, & Polonos, Germanósque pæne naturâ dissidere: ac Polonos quidem, quemadmodum in aliena terra, alieni ritus, linguæ, vestitus, totiúsque vitæ consuetudinis mirus est imitator, statímque se ad eorum format, atque fingit arbitrium, vsúmque, apud quos vivit, ita in sua peregrinum non facilè admittit, aut patitur morem, & tam ipse apud externos, ne rideatur, moribus patriis abstinet, quàm inter suos ridet, atque aspernatur alienos. Rex præter hanc ingeniorum dissimilitudinem, quam vtique se toleraturum fuisse aiebat, comitiali morbo visu, oréque fœdo, ac deformi eam corripi solere affirmabat, ejus morbi se non aspectum solùm, sed cogitationem quoque ipsam horrere. Præter hæc fides quoque ejus in gravi suspectione, atque culpa ponebatur, quasi ementiri partum, suppositúmque alienum filium alere pro suo tentasset. Alii medicamentis partum abegisse sibi mariti, atque gentis odio insimulabant: quamquam id quidem nec Rex ipse pro comperto affirmavit vnquam, & spectata probitas, & innocentia Reginæ satis refellere videbatur: de co-

mitiali morbo constantior fama erat: cæterùm probri vllius insimulare eam adeò nemo vnquam est ausus, vt veram pudicitiæ laudem præconiúmque & Rex, & cæteri omnes illi semper tribuerint: sed sive ab iis causis, sive fato aliquo, seu justo numine peccata eorum vlciscente, à consuetudine ejus, suprà quàm existimari, aut credi potest, Augustus abhorrebat. Adeò vt de via, & ratione, si qua inveniri posset, amoliendi illam matrimonio suo occulta consilia habere cœperit. Non desunt vnquam, qui Regum quantumvis pravas cupiditates acuant, inciténtque, ignavi assentatione pessimâ, & vitiorum altrice, & gratiæ parente, alii quò difficilem, & præcipitem in locum deductos obstringant sibi, atque obnoxios habeant. Augustus & cum intimis rem coquebat, & hortatu eorum cum Ucangio Archiepiscopo Gnesgnensi, & Painevio Cracoviensi Episcopo communicaverat; vtriusque consiliis implicito ancipiti curâ, negotióque Rege opus erat. Sed Ucangius etiam novis, ac turbidis rebus lætabatur; atque ab hoc maximè fota Regis spes additúsque ad audendum est animus. Ratio agendæ rei composita, vt Rex idoneos præpararet homines, qui Equitum nomine, in cujus ordinis manu Respublica Polonorum est, palam in senatu ab se postularet, quando maximè interesset Reipublicæ Regem filios procreare, vt aut cum Regina habitaret, liberísque operam daret, aut promeret causam cur ab ea tam diu sejunctus age-

ret. Cùm Rex impediri religione se respondisset, quòd justum sibi conjugium cum vxoris suæ sorore non esse intellexisset, tum ex auctoritate gentis Legati ad Pontificem maximum dirimendo matrimonio mitterentur. Hæc quamquam studiosè occultabantur, ne quid antea emanaret, quàm omnia, vt res poscere videbatur, instructa essent, tamen & comperta Reginæ erant, & Commendonum ipsum nihil fugiebat, qui Anglicam tempestatem animo prospiciens, tantámque sibi molem negotii imminere, intentissimâ in id curâ excubabat. In eo verti negotium omne rebatur, si res in apertum non erumperet, & illa ad Pontificem Legatio non decerneretur. Nam si palam Rex in causam descendisset, publicam suorum auctoritatem, postulatúmque ferens, tanto præterea studio hæreticorum adiutus, qui se locum aut gratiâ, & opibus apud Regem crescendi, aut eum à Pontificis Maximi amicitia, fidéque avertendi nactos rebantur, quomodo sisti res posset, non cernebat. Rex ipse hunc maximè suis inceptis adversarium timebat, in multis aliis expertus quàm cum acri, & intento res sibi esset futura. Tentare fidem, quòd omnia summâ religione, atque constantiâ septa, obfirmatáque antea senserat, non ausus, tantam viri vim lenire, omníque cum humanitatis, atque officii genere sibi devincire contendebat, beneficiis quoque ac liberalitate demereri: sed nullus apud Commendonum largitioni locus fuit: pro-
fessus

fessus enim gratiam recipere, rem constantissimè semper remisit. Rex inde studio ejus magis incitatus per Petrum Miscovium Plocensium Episcopum designatum, quo intimo consiliorum ministro vtebatur, Commendono institit suam ad Cardinalatum commendationem offerre diligentem, accuratámque, & addebat ad persuadendum Miscovius, cùm aliorum Regum rogatu externos, & Romanæ civitati ignotos in illum ordinem Pontifices Maximi sæpe cooptassent, haud dubium videri, quin Regi Poloniæ hominem magnis in Rempublicam meritis commendanti gratificaturus Pontifex foret, præsertim quòd ex quo regnare Augustus cœpisset, nemini eum honorem petiisse constaret. Quin & missurum deditâ operâ Romam, qui hoc summis precibus à Pontifice contenderet, Regem pollicebatur. Ille haud magis cupidine honorum, quàm antea munerum suam labefactari constantiam est passus, & qui in ipsa Urbe suffragatores nunquam quæsivisset, ne Regis quidem vsurum commendatione respondit ad eum honorem, cui se parem non duceret. Et cùm vni Pontifici Maximo operam, & fidem obligasset suam, non alterius quàm Pontificis judicio sua merita, séque existimari debere; vetuítque verbum vllum ea de re Romam scribi, in eóque ita perstitit, vt Miscovius, qui eum præcipuâ benevolentiâ colebat, mecum sæpe questus sit, eum dignitati suæ ineptè deesse, qui vltro sese offerentem fortunam

contumaciter repelleret: non ſanè parvo moderationis, & abſtinentiæ documento, cùm neque dubia ſpes oſtendi, neque adverſari mos videretur, & plura, & recentia exempla extarent eorum, qui Regum gratiâ in eum dignitatis gradum aſcendiſſent, & tum quoque niti quidam dicerentur. Sed is mos tantùm abeſt, vt probandus, imitandúſque Commendono videretur, vt dicere ſoleret non aliunde graviora, aut plura detrimenta Romanæ rei eſſe importata. Dum enim quidam ejus, ad quem venerint, non à quo miſſi fuerint, gratiæ ſerviunt, & in rem miſſi publicam, ſuam agunt privatam, eos non ſolùm liberè, ac fortiter mandatum munus non obire, ſæpe de fide, atque officio decedere, ſed ſemel cupiditate, atque ambitione prolapſos, ipſam quoque Rempublicam prodere, per cujus opes creſcere animo deſtinarunt. Quod Pius Quartus Pontifex Maximus ſerò quidem poſt lectos ab ſe in Senatum quoſdam ſuſpectionis ejus maculâ aſperſos, ſed aliquando ſenſit, decretóque ſcivit, ne cui Regis, aut Principis, ad quem Legatus fuiſſet, ejus ad honores commendatione vti liceret; qui feciſſet, ei noxæ eſſet. Auguſto quanto admirabilior hæc integritas, invictúſque adverſus omnem cupiditatem, & gratiam animus erat, eò acriùs objecturum ſe conatibus ſuis eum ſuſpicabatur. Laudibus igitur eum ferre, induſtriam, prudentiam, fidem, pietatem omni ſermone prædicare; traditos, commendatóſque ab

eo augere, ornaréque, hæreticos edictis coërcere; denique vt cum Senatore Regni sui de Republica conferre, consilium exquirere, & plerumque vti. Hæc incusserant metum Reginæ, ne Commendonus ad juvandum inceptum Regis suscepisset, quam illi suspectionem malevoli quidam inculcaverant; cujus ignarus Commendonus rediens à Russia Radomiam, ad visendam eam, etsi suspectum id Regi intelligebat, divertit. Benignè admodum hospitio acceptus, post epulas remotis arbitris Regina omnia, quæ machinari Regem senserat, Commendonum edocuit, quæque sibi objicerentur refutavit: inde quantà injuriâ, & quàm indignè afficeretur, multis cum lachrymis exposuit: Regis nomen nunquam aliter quàm summo cum honore vsurpans, omnémque ab eo culpam in quosdam, qui plurimùm gratiâ malis artibus quæsitâ apud eum valerent, avertens. Commendonus bonum animum habere eam, & causæ, & innocentiæ suæ fidere jussit, sibi & ante omnia explorata, & præparatos è Catholicis probos, & recti amantes, qui si moliti aliquid adversus eam hæretici fuerint, se eis audacter opponant, nec vlla in re officio suo se defuturum. Hac mota oratione Regina simpliciter aperuit quæ delata ad se de illo essent. Per eum cum Pontifice Maximo de suo dirimendo matrimonio agi jam cœptum, atque ipsum, quo Regi gratificetur, huic rei favere, neque si adversaretur tanto in honore, at-

que dignitate apud impotentem cupiditatis hu-jus futurum, quæ tamen nec credita ab ſe eſſe, cùm contraria famæ ſint, quæ de ejus integritate, ac religione circumferretur, nec celare eum voluiſſe. Pauca adverſus hæc Commendonus: atque illud primum ſanctè affirmat, ſe cum Rege ea de re verbum nullum vnquam eſſe locutum; cæterum ad ſe quod attinet, ſic vitam inſtituiſſe, vt non opinantium, aut obtrectantium ſermonibus, ſed rectæ mentis conſcientiâ ſtaret, & in omni negotio fidem ſuam rebus quàm verbis purgatam, probatámque mallet: Quæ Cæſari fratri, quæ familiæ vniverſæ cum Pontifice Maximo gratia, & benevolentia intercederet, & cum parente ſuo viro optimo, & ſanctiſſimo interceſſiſſet, ſatis quidem ab hoc metu ſecuram eam reddere debuiſſe. Sed Pontificis ipſius fide multò ſecuriorem eſſe eam debere, qui quod divinam vim, atque ſanctitatem habet, id vt reſcinderet, nullius mortalis gratiæ, aut dignitati daturus vnquam eſſet. Tum verò Regina dextram ejus amplexa effuſo fletu, per ſacerdotium, quo præditus eſſet, per virtutem ejus, noménque, & exiſtimationem, quam partam apud omnes bonos haberet, per parentis ſui memoriam, cui charus ipſe in primis fuiſſet, orare eum, atque obſecrare inſtituit, vt ſolicitudini ſuæ ſubveniret, ſéque indignè proditam, deſertam, abjectámque ab omnibus vnus pro officio, & fide ſua tuendam ſuſciperet, atque hæc adeò demiſſè: & tam

crebris inter fletum, lacrymásque singultibus egit, vt Commendonum tam claræ, tantíque fastigii feminæ miseratio confunderet. Consolatus eam, suámque illi fidem, studium, diligentiam non defuturum pollicitus discessit. Petricoviæ Rex cùm frequens Concilium convenisset per eos, quibus data provincia erat, quod antè diu concoxerat, occultéque habuerat, consilium proferre instiit. Bifariam Poloni de Republica coëunt. Rex cum Senatu, in quem Episcopis, Palatinis, Castellanis (hæc sunt honorum, & magistratuum vocabula apud eos) jus est veniendi, centum & quinquaginta ferme hominibus, cùm omnes adsunt, quod haud scio an vnquam accidat, consultat. Equites, quo ex ordine Senatores leguntur è singulis regionibus (in plures autem Poloniæ Regnum dividitur) binos, ternósque, aut plures etiam Legatos ad Concilium mittunt, qui de Republica in medium consultant (terrestres Nuncios ipsi appellant) ii separatim conveniunt, & quæ visa fuerint ad Regem, & Senatum referunt. Hi nuncii initio ad id modò mittebantur ad Concilia, vt decreta Senatus domum ad suos renunciarent: sed sub Augusto novam, & veluti Tribunitiam potestatem invaserant, cùm ex licentia sacrorum audaciores ad omnia facti fuerint, ipso fovente eos Augusto, minuere dignitatem Senatus optante, & ipse cupiditatibus suis licentiùs indulgere. Hinc citiùs, quàm ipsi sperassent, omnis ferme Respublica

ſub arbitrium Equitum iit: non tributa decerni, niſi accepiſſent, non leges fieri, quas ipſi non probaſſent, nihil denique pati in Republica, niſi ex auctoritate, & libidine eorum agi, omnibus aliis intercedere; nec dicto audientem fore nobilitatem denunciare. Ipſe interdum Senatus, penes quem publici Conſilii majeſtas, correptus, atque acribus verbis objurgatus ab iis eſt. Quin Senatorum quidam omiſſo ampliſſimo ordine tranſire ad Equites, crearíque Nuncii malebant, quò populares haberentur, plúſque in Republica pollerent, & vnus, qui cohibere vim eorum poterat, Rex, incitabat. Inter hos Commendonus è Catholicis acerrimum, atque optimum quemque familiaritate, & benevolentiâ conjunctum habebat, à quibus & de rebus, quæ religionis cauſam attingerent, edocebatur, & ipſi conſilia cum eo conferebant. Itaque cùm referente Oſtrorogio quodam diſerto homine, ac nobili in primis viro, & ſummo hæretico, de Regina agi cœptum eſſet, quâ ſterili, ac filios non gignente Reipublicæ opus non eſſe injecerat; adverſantibus, qui à Commendono inſtructi erant, magnis contentionibus eſt certatum. Ad extremum & hæretici tenuêre vt rogaretur Rex, vt in gratiam cum Regina rediret, cúmque ea conjunctè, & amanter viveret, neque liberorum ſpem ſuis præcideret; & Catholici, vt omnis repudii, dirimendíque matrimonii mentio omitteretur. Ut ventum in Senatum eſt (in quo Rex

de induſtria adeſſe noluit, ſeu pudore abſterritus, ſive ex dictis Nunciorum, quæ reſpondenda ſibi eſſent, meditaturus) idem Oſtrorogius ſummam Reipublicæ agi præfatus, copioſâ oratione Senatum eſt adhortatus, Ut non præſentibus modò re- « bus conſulerent, ſed longè in poſterum, quod ſa- « pientiam eorum deceret, proſpicerent. Vivo Re- « ge non alium rectorem deſiderare Rempublicam, « ſed hominem eum, & progreſſum ætate, & mor- « ti etiam obnoxium: Rempublicam æternam eſſe « oportere, quam, ſi quid Regi humanitus acci- « deret, in cujus manus venturam? Sic eum de ſe, « ſic majores ejus meritos, vt non ipſum modò re- « gnare, ſed in ipſius manere domo Regnum ve- « lint, quod quî fieri ipſo filios non ſuſcipiente « poſſe? Filios porro qui ſuſcipiat tertium jam an- « num ſepoſitâ, & procul habitâ vxore? ipſorum « eſſe partes, qui parentum ſanctitatem apud Re- « gem meritò obtinerent, eum in gratiam cum Re- « gina reducere: eodem tempore & Poloniæ po- « pulis ſpem propagandæ Regiæ ſtirpis oſtendere, « & exemplum parum integrè culti conjugii ab ho- « minum oculis amovere; ne ſpretum inde in ma- « lum publicum erumperet. Et paucos hæc quò « ſpectaret oratio, fallebat, quòd gravis jam eſſe hujus rei fama cœperat, & vt aſſentatio, & negligentia publicè ferè prævalent, etiam qui Reginæ injuriâ movebantur, reſpectu Regis ſilebant. Ucangius, qui Senatus ob Archiepiſcopalem dignitatem erat princeps, ſequenti die in Senatu,

quæ Equites movissent, exposuit Regi, adjecítque Senatus verbis, quæ apta rei sunt visa. Rex ad mœstitiam compositus posse ab se & Reipublicæ occupationes opponi, quibus curis distentus per hoc omne tempus fuit, & morem majorum, quibus placuisset Reginas à publicis consiliis abesse, questósque sæpe multos matrem suam, dum vixit, nimis se publicis rebus immiscere solitam, quòd ferè secuta virum, filiúmque Concilia Regni habentes sit, sed promppturum se apud eos simpliciter, quæ animum
» obturbant suum. A probis, & in scientia divina-
» rum rerum apprimè versatis hominibus injectam
» sibi religionem esse, negantibus justi conjugii
» jus sibi esse cum Regina, cujus sororem antea in
» matrimonio habuisset. Hinc se vehementi con-
» flictari curâ, ne incestis implicitus, & pollutus
» nuptiis, Dei iram in se quotidie magis incitaret,
» petere ab iis, ut se consilio juvarent. Responsum ab Ucangio rem non esse hujusmodi, de qua statim dicendæ sententiæ viderentur. Ita spatium ad cogitandum, componendúmque consilium est sumptum. Ucangius Episcopos omnes, qui tum præsentes erant, & præterea ex sacerdotum ordine quicumque aliquam doctrinæ opinionem in sacrarum litterarum studiis haberent, convocavit in Templum, & ad Commendonum misit simul significatum, de qua re id Concilium esset habiturus, simul quæsitum, an ipse adesse vellet, qui cùm maximè velle respondisset,

diſſet, ſequenti die manè ſummo in Templum perrexit: Ventum ad certamen, ídque vni ſibi excipiendum, ſuſtinendúmque eſſe exiſtimans, quando Epiſcoporum in aliis animus, & audacia, in aliis fides deſideraretur. Conſedit medius inter Epiſcopos Commendonus, in eum omnium oculis, auribúſque intentis. Tum Ucangius Regem cùm ſe ſolvi non potuiſſe exiſtimet, divinâ lege, quæ eſt de matrimoniis inter conjunctos affinitate, quanta illi cum Regina eſſet, non ineundis, ſtatuiſſe cum ea ſibi divortium faciendum eſſe. Hæc dicentem Nicolaus Volcius Uladiſlavienſium Epiſcopus interpellavit, negans Regem ita eſſe locutum. Tum Padnevius Cracovienſium Epiſcopus Regem ait admonitum à ſuis, oratúmque, vt cum Regina pro conjugii ſanctitate, quo obſtricti inter ſe eſſent, viveret, objeciſſe religionem, quâ ſe diceret deterreri, propterea quòd vereretur, ne lege, quæ matrimonio inter ſe tam propinquos jungi vetat, ita tenerentur mortales, vt eâ exſolvi vllo modo ipſe potuerit; proinde Epiſcoporum de eo ſententiam rogaſſe, vt eorum potiſſimùm conſilio vteretur, qui divinarum rerum, & ſacrorum interpretes ſunt conſtituti. Id excipiens Ucangius Commendonum oravit, vt ipſe eos doceret, quid conſilii ad Regem ſuper tanta re afferrent. Ille nihil cunctatus, ac ſi rem in tam celebri, ac frequenti cœtu explicuiſſet, ſéque palàm indicaſſet, ſiſti vel ruentem jam poſſe ſperans. Et rem Rex,

» inquit, rite, & ſapienter fecit, qui de quo illi » incuſſa religio fuit, haud alios, quàm Epiſcopos » conſulere elegit; & ego à vobis ſtatim ei occur- » ſum, omnémque ex animo ejus ſcrupulum con- » tinuò erutum mallem, quàm de re minimè du- » bia deliberando ſpeciem dubitantium præbere, » & Regis augere hæſitationem: Matrimonium » rem inter mortales ſanctiſſimam eſſe, & JESU » CHRISTI voce ſancitum, & præceptum, vt » quos Deus conjunxit, homo non ſeparet. Paulùm hîc orationem interpellans Ucangius: Re- » ctè, inquit, ſed, vt ego audivi, eſt apud Juriſ- » conſultos, quod initio conſtare non potuit, id » ne tempore quidem perfici, aut invaleſcere. At- » qui, inquit Commendonus, hæc inter propin- » quos conjugia maximè conſtare, & jungi initio » poterant, nullo enim vel Dei juſſu, vel naturæ » lege, ſed tantùm inſtituto, ac decreto Eccleſiæ » prohibentur, cui cùm in honorem duorum Re- » gum Pontifex Maximus jam derogavit, tum » ipſos illo decreto ampliùs non teneri: nam quod » Levitico præcepit Deus, Sororem vxoris tuæ in » pellicatum non accipies, ad hanc rem non per- » tinere; ſubjeciſſe enim illico Deum, Non rele- » vabis turpitudinem ejus adhuc illâ vivente: & il- » lud in Evangelio, Non licet tibi habere vxorem » fratris tui, eandem rationem habere vetantis vi- » væ conjugis ſorori corpus miſcere, aut detractam » fraterno lecto vxorem ſibi inceſtis nuptiis con- » jungere. Ergo, inquit Ucangius, ad eundem

Pontificem Maximum est Regi confugiendum, «
qui quos lege solvere potuit, quâ jus ineundi ta- «
le conjugium adimitur, profectò dirimendi quo- «
que ex auctoritate sua conjunctos potestatem ha- «
bebit. Longè verò aliter se res habet, inquit «
Commendonus, nam postquàm legis, ex qua «
jus connubii non erat, sublatâ vi, maritali se fœ- «
dere conjunxerunt, tum verum, & justum inter- «
cedit matrimonium, quod dirimi, aut solvi nul- «
lius mortalis ope jam possit, tantâ est religione, «
ac sanctitate ab ipso Deo munitum, & confirma- «
tum; & potestatis quidem Pontificis fuit iis ve- «
niam legis dare, sed devinctos jam matrimonii «
vinculis dissolvere, nec Pontifex Maximus, nec «
mortalium quisquam potest, quemadmodum o- «
leum si in ignem non injicias, non incenditur, «
at idem si in ignem effuderis, continuò conci- «
pit flammam, nec jam voluntate, & permissu a- «
lieno, sed sponte, ac naturâ suâ ardet, sic vt ex- «
imi, aut vindicari ab incendio nullo modo pos- «
sit, nisi aut ipsum absumptum, aut ignis extin- «
ctus fuerit. Pari ratione matrimonia inter con- «
junctos iniri non posse Ecclesiæ lege interpositâ, «
sed legem si sustuleris, oleum in ignem injeceris: «
tum rectè conjunctum conjugii fœdus naturam, «
aut vim suam assequitur, quæ est hujusmodi, vt «
abrogari, aut rescindi nullâ re, nisi morte pos- «
sit. Mulier alligata est legi, quanto tempore vir «
ejus vivit; quòd si dormierit vir ejus, liberata «
est à lege, cui vult nubat. Iis qui matrimonio «

» juncti sunt, præcipio non ego, sed Dominus;
» Qui vxorem suam dimittit, & aliam duxerit, a-
» dulterium committit super eam; & si vxor dimi-
» serit virum suum, & alteri nupserit, mœchatur:
» quod quî fieret, si per remissum vxori nuncium
» matrimonii vis solveretur? Propter hoc dimittet
» homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori
» suæ, & erunt duo in carne vna. An hac potest
» necessitudine obstringi quidquam arctiùs? Atque
» hæ divino sunt consilio, atque voce sancitæ ma-
» trimonii leges: quibus nemo mortalium manus
» attulerit. Secundùm hæc Anglicas tragœdias, ferósque illos casus, atque eventus Angliæ, quos ipse cognitos habebat, recensendo ordine multis verbis copiosè, vehementer, & propè tragicè exposuit, sic vt qui aderant magnopere animis commoveri, atque exhorrescere viderentur.
» Adjecit, atrocia quidem hæc, & auditu gravia es-
» se, sed eo magis deflenda, quòd Ecclesiasticis ho-
» minibus, & Insulæ Archiepiscopo auctore Hen-
» ricus maximè ad cupiditatem dimittendæ vxoris
» esset incitatus, qui dum Regis studiis obliti mu-
» neris sui blandiuntur, & ad ejus voluntatem lo-
» quendo gratiam aucupantur, nolle se commemo-
» rare quas pœnas singuli Deo persolverint. Id tan-
» tùm dicturum, non ipsos solùm dignitate, atque
» fortunis, spoliatos, sed omnem inde Ecclesiasti-
» cum ordinem strage ingenti afflictum, funditús-
» que eversum in Anglia fuisse. Adjecit inde duos
» Henricos ætatem nostram Reges, alterum Angliæ,

alterum Galliæ tuliſſe; hos diſpares animis par ad «
imitandum, cavendúmque exemplum homini- «
bus præbuiſſe, inſigni vtrumque judicio Dei no- «
bilitatum. Gallum quidem fidei in matrimonii «
ſanctitate non violanda, quam adeò conſtanter «
coluit, vt cùm vxorem familiâ longè infra ma- «
gnitudinem ſuam poſitâ duxiſſet, eáque quintum «
jam annum nullum enixa partum, haud dubia «
ſigna ſterilitatis dediſſet, nec fratres Regi eſſent, «
quorum liberi exciperent, & intra domum con- «
tinerent Regnum, & Gallia omnis charitate «
Henrici ſtirpem ex eo precibus, votíſque expo- «
ſcere vehementer ſollicitaretur, & ipſa vxor non «
gravatè ceſſura thoro, ſéque in ſepta ſacrarum «
virginum abditura fuerit, ne ſpem, optatáque «
tot populorum vna diutiùs moraretur; tamen «
omnibus rebus antiquiorem religionis, & con- «
jugii fidem habuit, nec admittens quidem auri- «
bus cohortationes eorum, qui aliter conſulebant. «
At Henricum Anglum, quem ex ſummo, & vir- «
tutum ingentium gloria, & fama rerum geſtarum «
viro in ſævum, atque importunum tyrannum, at- «
que adeò in teterrimam belluam vnius ſceleris fu- «
ror commutavit, ſatietate vxoris, in cujus conſue- «
tudine, & convictu duodetriginta annos, liberis «
quoque ſuſceptis, egerat, ortam clariſſimo æta- «
tis ejus Rege matrimonio ſuo expuliſſe, agita- «
túmque libidinum furiis, brevi aliis necatis, a- «
liis repudiatis vxoribus ſextis vſque nuptiis jura «
conjugii violaſſe. Quid ergo evenit? huic ex tot «

» conjugiis nullam ſupereſſe prolem; illi vnicam, & » diu ſterilem egregiam ſeptem liberorum ſobolem » peperiſſe, quos ille moriens ſuperſtites omnes re- » liquiſſet; non enim effrænatâ libidine liberos, ſed » juſti, caſtéque culti matrimonii conjunctione » procreari, quam Deus non ad propagandum mo- » dò genus inſtituit, ſed illius ſocietatis, quâ ille » Eccleſiæ ſuæ arctiſſimè copulatur, & conjungi- » tur, ſignum, atque indicium, id eſt, ſacramen- » tum eſſe voluit; in quo ſuſcepti filii veri numinis, » veræ fidei, & pietatis cultores educantur. Proin- » de mitterent ipſi has conſultationes de re, quæ » dubitandi, aut deliberandi cauſam non habet, » quibus alitur id malum, non diſcutitur; & ab » initio præciderent hanc in Regis animo cogita- » tionem, & radicitus evellerent, ne ſtirpes rena- » ſci vnquam poſſent, quas qui ſerere conantur, » eos improbos, & Regis, & Reipublicæ, & bo- » norum omnium hoſtes ducerent: dum enim per » ſpeciem religionis fallaces, & importuni homi- » nes revocari ſtudent à falſi flagitii, peccatíque » conſcientia Regem, efficiunt, vt verè, & publico » periculo peccet, piaculóque graviſſimo ſe, Re- » gnúmque obſtringat. Regum cupiditates fræna- » ri, non incitari oportere; tanto enim majore vi » ferri, quanto ex altiori dignitatis faſtigio erum- » punt, niſi amicorum occurrat fides, quæ eos ve- » luti fræno contineat, regátque; quòd ſi peſtifer » aliquis aſſentator præcipites porro impulerit, » haud ſecùs quàm ſaxum ex edito monte per de-

clive evolutum nullâ vi, aut conatu sistas, donec ad «
imum vallis cum magna rerum strage pervenerit. «
Quo magis iis cavendum, providendúmque esse, «
id moliri, ac impellere saxum improbi assentato- «
res ne possint; docerent ipsi Regem nihil esse, cur «
animum variâ religione solicitum habeat, quan- «
do in ejus, & Reginæ conjugio vitii nihil sit (quæ «
æquitas, & pietas ipsius est) cùm quanta sancti- «
tas, & quàm indissolubile vinculum ejus, intel- «
lexerit, absistet molestis se afflictare curis, & in «
Dei voluntate, & Ecclesiæ placitis acquiescet. Hoc «
quo Regis animus stimulatur scrupulo erepto, «
omníque dubitatione ejus sedatâ, futurum vt in «
pristinam cum Regina gratiam rediret, vnáque «
concorditer, & conjunctè, vt eorum necessitudo «
postulat, viverent. Verùm si ab recenti hoc dissi- «
dio in convictum, & consuetudinem ejus reduci se «
continuò Rex non patietur, vim illi afferendam «
non videri: Tempus, Deúmque; rationem, ac «
viam reconciliationi eorum aperiturum: ipsi piis «
vtrumque precibus Deo commendarent, atque in- «
terea darent operam, vt si qua incommoda opinio, «
si qua offensio hæsit in Regum animis, ea stu- «
dio, ac sedulitate eorum tolleretur, atque sanare- «
tur. Adjecit postremò, vt cogitarent, quàm a- «
lieno tempore tam periculosas, & inutiles res «
moverent, cùm & gravi bello à Moscis pre- «
merentur, nec vlla circa satis fideli à finitimis «
populis pace niti possent, & multis præterea in- «
testinis incommodis ægra, atque afflicta eorum «

„Respublica esset. Hæc cùm Commendonus compositè, copioséque, & summa cum gravitate, quæ propria omnis sermonis, actionísque ejus semper fuit, disseruisset, omnium non approbatione solùm, sed admiratione constantiæ, integritatis, & prudentiæ accepta oratio est; qua & rem ipsam perspicuè, & distinctè enodatam expedivisse est visus, & perstrictos qui Regi suasores, adjutorésque exitiosi consilii putabantur, egregiè deterruisse, atque caput ipsum hujusce mali recidisse. Nullius præterea rogata sententia est, & tergiversante, & nutu magis, & motu corporis, quàm dictis assentiente Ucangio, Padnevius gratias Commendono, suo, & aliorum nomine amplissimis verbis egit, atque ita prorsus facturos, quemadmodum ipse censuisset, dixit. Sequentibus diebus separatim optimus quisque, qui illi concilio interfuerunt, domum ad eum venere, gratias, laudésque habentes, ejúsque virtute liberatam eorum Rempublicam, discussúmque ingens periculum prædicantes. Miserat Rex accitum eum ad se postquam à Nunciis res in Senatum adducta prodierat, & antè quoque sæpe injecerat, habere se, de quo magnopere colloqui cum eo vellet. Eo plus negotii Commendono in mitiganda, sedandáque Regis perturbatione fuit, quòd rationem omnem aspernabatur ægritudo
„ animi sui non potentis. Præfatus id illud esse,
„ de quo multo antè agere cum eo statuisset, cujus
„ & prudentiæ tribueret meritò plurimùm, & pietatem

tatem in Rempublicam, & in se studium, ac be- "
nevolentiam, & omni re fidem, ac religionem "
spectatam, cognitámque haberet, à cruciatu, "
quo se dies noctésque aiebat torqueri, à lachry- "
mis, à desperatione exorsus omnia perpeti sup- "
plicia, omnia adversa paratum subire, famam, "
vitam, Regnum amittere faciliùs posse, quàm "
cum illa vivere. Præterquam quòd ingenia, quòd "
mores non congruerent, ab illa se fœditate co- "
mitialis morbi, vt à peste, & morte abhorrere, "
& quo haud minùs terreretur, non ab vno sibi, "
sed à pluribus spectatæ fidei, atque doctrinæ vi- "
ris affirmatum, verum inter eos matrimonium non "
constare. His animum confici, ac lacerari assiduè "
suum. Ab ipso pro amore, quo complexus eum in- "
de ab initio adventûs ejus in Poloniam esset, pro "
fide, quam ei rerum suarum omnium quantam "
vix vlli ex intimis amicorum habuisset, petere, "
orare, obtestari, vt viam, & rationem, quæcum- "
que esset, eripiendi se huic miseriæ aliquam in- "
veniret: iterum sibi vitam, iterum datum Re- "
gnum existimaturum: aut ab ipso liberari se, aut "
à nemine posse. Nihil verò postulatum à se, ni- "
hil factum, nihil obtentum, nisi ritè, ac de Pon- "
tificis maximi voluntate, & concessu velle. Quæ "
cùm diceret, non in vultu modò dolor animi in-
gens eminebat, sed crebræ etiam oculis emana-
bant lacrimæ. Animadvertere hîc libet, quan-
tam fortuna facultatem Commendono in manus
tradidit, Regem sibi immortali beneficio devin-

ciendi, ſi modò blandiri paulùm cupidini ejus, fovere ſpem, & offerre operam, & ſtudium polliceri ſuſtinuiſſet: ſed ejus non tam abſtinentia, conſtantiáque tentata eſt, quàm ipſe ſimul dolore, ſimul difficultate hæc audiens afficiebatur. Tam amanter animum profundenti in ſe Regi adverſari durum, atque inhumanum, adeò impotentem, inflammatúmque, ac propè affectu nimio amentem mitigare, ad rationem, ad conſilium revocare maximè arduum, & ſpiſſum videbatur. In re tam ancipiti ab integritate, atque fide ſua ſubſidium petiit; & ſummis humanitatis meritis Regis in ſe prædicatis, nec vlli ſe, qui majorem ex caſu ejus dolorem caperet, profeſſus concedere locum, qui ſibi vnicus daretur, gratiam ei aliquam referendi, & ſuam in eum fidem & pietatem teſtandi, prætermitti à ſe non debere. Reges quò majore poteſtate, & copiâ rerum omnium cæteris hominibus præſtent, eò ferè magis ab amicis, à quibus vera audiant, inopes eſſe. Nam probos quoque, & conſtantes viros ſubigi cupidine, aliíſque auctoritate, & opibus, quæ Regum gratiâ parantur, excellendi, & nullâ re faciliùs, quàm ad alterius voluntatem loquendo, aſſequi. Hinc omnia auribus dari, nihil veritati: Hinc ſæpe magnos Reges in ſumma veri ignoratione verſari, atque ex eo innumerabilia peccata oriri, validiſſimáque Regna ſæpiùs pernicioſis adulantium illecebris, quàm hoſtium armis eſſe ſubverſa. At ſibi ſtare eum Regem,

cujus tanta haberet benignitatis & amoris offi- «
cia, blandâ, & ad gratiam compositâ oratione «
non fallere. Si res facultatem haberet, cujus ille «
studio tam vehementi teneretur, nullius operam «
illi promptiorem fore, cùm verò ejus ne fingi «
quidem spes vlla possit, cur eam alat cogitatio- «
nem, quæ Regi & curam, ægritudinémque augeat, «
& periculum creet? cur vt placitura loquatur, ve- «
ra, atque vtilia sileat, in quo & ipse à fide, at- «
que officio discederet, & Regem humanissimè «
de se meritum non turpi solùm, sed pestifera as- «
sentatione decipiat? In ipsos inde Nuncios acri- «
ter est invectus, negans eos aut Regis, aut Rei- «
publicæ studio hæc movere, sed locum turban- «
di præsentem rerum statum quærere: Nuncios «
eos appellari, quia legati à sua quisque civitate «
ad Concilium sint, cùm certis præfinitis, atque «
etiam scripto comprehensis mandatis, quæ mu- «
tare, à quibus discedere illis jus non esse. Jube- «
ret eorum sibi mandatorum ab singulis com- «
mentaria exhiberi, facilè deprehensurum nihil «
illis publicè à suis ea de re imperatum. Labem «
perfidiæ proximam non solùm de eo, quòd jus- «
si non sint contra civitatum voluntatem re- «
ferre ad Senatum ausos, sed ex sua libidine Re- «
gem ipsum arguere, ei vivendi leges ferre, atque «
ejus intima domûs, & lectum ipsum genialem «
scrutari, & si quid rixæ sibi cum vxore sit, inqui- «
rere, denique rem periculi, atque offensionis «
plenam ciere non veritos, qui si Reginæ vicem «

» dolebant, aut Regem cupiebant ab inclementi in
» illam animo, aut etiam ab errore aliquo revocare,
» an non priùs, quod nos divinæ docent litteræ,
» ipsum solum admonitum, & precibus cum eo
» actum oportuit ? statim nullâ modestiâ, nullo
» more, nullo majestatis ejus respectu penè accu-
» satoriè palam in Senatu Regem perstrinxisse; ni-
» mirum eos aliud spectare, turbas quærere, &
» quâ audaciâ religionem, & omnium sacrorum
» jura violarunt, eâdem occasionem novandi in Re-
» publica res captare, & moturos aliquid, quod
» deinde sisti sine magno negotio non possit, nisi
» ipse effrenatæ eorum licentiæ obviam ierit, & in-
» tra muneris sui fines manere coëgerit. His in-
» cusatis eadem illa repetiit, quæ nuper apud Epi-
» scopos disseruerat de vi, ac sanctitate matrimo-
» nii, quod semel ritè initum infringi, aut dirimi,
» nisi morte, non potest, iis ab eo vinculis, eâ im-
» mutabili lege esse constrictum: nec ipsum affini-
» tate, quæ illi cum Regina erat, à conjugio ejus
» prohiberi, quando ex auctoritat e Pontificis Ma-
» ximi antè de jure Ecclesiastico derogatum fuerit.
» Quod non datum à Deo (nam sic quidem attin-
» gere, aut solvere scelus inexpiabile foret) sed ab
» Ecclesia scitum, quo periculis, quæ maximè in
» convictu, & domestica propinquarum consuetu-
» dine esse videbantur, occurreretur, & peccandi
» licentiam hominibus reprimeret, & cohiberet.
» Aut ergo imperitissimos divinarum litterarum,
» aut improbissimos mortalium esse, quicumque

animum ejus turbare vanâ religione his injectis «
dubitationibus conati essent; nimirum callidos «
homines rimatos esse Regis sensum alienatum, «
abhorrentémque ejus à Regina animum intelle- «
xisse, atque hunc ineundæ gratiæ locum nactos «
protinus invasisse. His falsis ægri animi medicis «
haud aliam mercedem deberi, quàm si Regi æstu, «
ac febri ardenti gelidam aquam obtulissent, eam «
depellendo morbo, & recreando corpori esse af- «
firmantes: quâ avidè epotâ multò inde graviùs, «
vehementiúsque, quod ferè fit, affligaretur, at- «
que etiam in magnum salutis, & vitæ discrimen «
adduceretur. Quæ pœna sive temeritati, sive ma- «
litiæ negetur deberi? an vt gratiam levatæ pau- «
lùm in præsentia sitis captet, aliquis Regem suum, «
& in Rege Rempublicam prodat, atque in ex- «
tremum periculum adducat? an quis mihi pu- «
blico periculo ludat? Næ hos non amicos, non «
salutis, non tranquillitatis suæ studiosos duxerit, «
vanum incutientes timorem, vbi non est timor. «
Angliæ deinde recensuit ruinas, atque Henri- «
cum pari assentatorum peste corruptum, & cum «
nobilissimo Regno perditum, ad vltimúmque e- «
xitium præcipitatum fuisse; ídque ipsum posteà «
eum inter suos aliquando questum constare, & «
quanta commutatio morum ejus secuta esset, «
quem inter omnes ætatis suæ Reges clarissimis «
virtutum laudibus longè præstantem, & ab tali- «
bus corruptoribus depravatum, atque inductum «
in tam ferum evasisse monstrum, vt truculentio- «

» rem Tyrannum ne veteres quidem scriptores me-
» moriæ prodiderint, & quæ natura Tyrannorum
» est, cùm cædibus suorum, rapinísque grassaretur,
» haud secùs, quàm si expilandum, vastandúmque
» suum ipse Regnum suscepisset, adeò suspectam
» omnium fidem habuisse, vt ne vxoribus quidem
» suis, quas singulis propè annis pari incontinen-
» tiâ dilexit, & inconstantiâ abjecit, fideret; ac ne
» ipse quidem minùs se suspectum omnibus, atque
» execrandum esse sentiret. Quin Gallorum ipso-
» rum, & quorumdam Germanorum, quorum amici-
» tiâ se, ac fœdere junxerat, insidias timere soli-
» tum, & cavere omnia, & circumspicere, tam-
» quam si terrarum orbis ad eripiendum ei Re-
» gnum, & immania scelera, queis se contamina-
» verat, vindicanda, conspirasset, ad omnia pave-
» re, & in mediis voluptatibus, in quibus assiduè
» volutabatur, interdum subitis terroribus corripe-
» retur, tantísque curis, angoribus, sollicitudini-
» bus, suspicionibus diuturnis, nocturnísque adeò
» fatigaretur, interdum vt professus inter amicos
» sit, nihil sibi accidere posse morte optabilius.
Audivit hæc attentè Augustus magno silentio,
nec dicentem interpellavit vnquam, sed gemitus
crebros, & suspiria ab imo pectoris subinde mit-
tebat, vt facilè appareret vinci magis veritate
eum, quàm suam ab ipso cupiditatem vinci pos-
» se. Postremò, Et mihi, inquit, mori satius est,
» quàm cum illa vivere: cui malo privato vnquam
» nuptiæ infeliciores contigere? Conjugem non

habeo, & conjugii vinculis adstrictus teneor, & " cùm præter me nulla tot Regum in Polonia stirps " reliqua sit, mihi ætate, & valetudine integrâ " præcisam spem liberorum cerno, quod vnicum, " & domus, & vitæ solatium, & Reipublicæ stabi- " limentum erat, & vnà mecum Regum stirps, no- " men familiæ est interiturum; vnus infinitæ, at- " que intolerandæ miseriæ, nec remedium, nec " modum, nec finem invenio, cum vxore cælebs, & " maritus sine vxore, prodigium, atque ostentum " matrimonii futurus perpetuò sum. Hæc ingenti " motu animi cùm dixisset, iterum orare, atque obsecrare Commendonum institit, vt si qua ratio iniri posset, sibi & Regno consuleretur; nam ad cæteram infelicitatem suam accedere studium popularium suorum, vt ipse suscipiat liberos, iísque operam det, déque eo sæpe molestas voces auribus suis accidere. Commendonus cùm adeò impotentem cerneret, vt quas refellere rationes nequiret, eas tamen per mollitiem, atque infirmitatem respueret, iterum hortatus est eum, Ut animum ad constantiam, firmitatémque revoca- " ret, neque huic ægritudini ita succumberet, vt " se de rationis, & prudentiæ statu dejici pateretur, " reputaret omnino quanta, & quàm ad multa per- " tinens res moveretur, & quæ nunc fortuna, quæ " conditio Regni sui esset: quanto intestino mor- " bo laboraret turbata, & pravis opinionibus, er- " roribúsque omni sacrorum disciplina, & audaciâ, " atque licentiâ Magistratuum, atque legum ma- "

» jestate convulsâ, & multis Principum alienatis de
» eo decreto, quo publicis vectigalibus, bonísque
» cedere eos coëgisset. Ad id tot propè hostes cir-
» cumstare Poloniam, quot circà essent finitimi
» populi. Imminere Russiæ Vallachos, Tartaros
» populari Podoliam, Lithuaniam gravi Moscorum
» bello vrgeri: Regibus Suetiæ, Daniæque, Litua-
» niam carpi, Germanos naturâ infensos ereptam
» Prussiam fremere. Cæsarem ipsâ illâ suspicione
» sollicitari, quòd armis se à Transilvaniæ Regulo
» petitum Rege auctore opinetur, questúmque de
» eo apud suos ipsum non ignorare. Quid si hæc
» insuper ignominia non illi solùm, sororíque,
» sed vniversæ Austriæ familiæ imponeretur? Ab-
» sisteret iis consiliis, queis se gravi curâ, & Re-
» gnum ancipiti discrimine implicaturus esset, &
» desineret ea sperare, quæ humanas vires exce-
» dunt, in quo graviùs ipse, quàm Anglus Henricus
» esset peccaturus, quòd de eo perfectum judicium,
» sancitáque lex fuerit, ejúsque tam recenti, tam
» insigni, atque exitus tam funesti exemplo deterreri
» omnes possint. Hæc se ei tam liberè nunquam fuisse
» dicturum, quæ insolentia, graviáque auribus ejus
» fore meritò suspicari posset, nisi pari & officii fi-
» de, & pietatis studio erga ipsum afficeretur. Gra-
» tiam se quidem ejus maximi facere, sed pluris
» salutem, atque incolumitatem æstimare. Po-
» stremò Augustus, quamquam perturbatione, ac
» dolore disrumpi videretur, tamen vim, inquit,
» afferre insuperabilibus equidem, Commendone,
nolo:

nolo : meo infelici fato, quando ita necesse est, «
parebo. Tu autem cave putes tuâ me oratione, aut «
libertate offendi : nam vt mihi gravis, atque a- «
cerba res sit, de qua disseruisti ; tuus tamen in «
me animus, & hæc fides, & religio non jucunda «
esse non possunt. His sermonibus sedatus non- «
nihil est Regis animus, atque in præsentia omnis ejus rei mentio omissa; neque datum Nunciis responsum, neque ab iis petitum ; ita compressum est oriens illud incendium, quod si vires cepisset, si Commendonus paulùm modò cupiditatem Regis fovisset, aut loci aliquid spei ei reliquisset, haud dubium erat, quin conflagraturum validum, ac nobile Regnum, interiturúmque fuerit. A Cæsare paulò pòst hac ipsâ de re Legati venêre imbuti eâdem de Commendono suspicione, quam ei falsa de se Regina fuerat, eorundem malevolorum, atque obtrectatorum artificiis. Cæsaris auribus inculcatâ. Sed brevi ab Legatis ipsis non deprehensa solùm calumnia est, sed omnem erumpentis ejus flammæ impetum vnum excepisse, vnum restinxisse compertum : & magnæ ea de re actæ à Cæsare, Legatísque gratiæ ; nec ab iis cœptum inde quidquam, aut actum in ea re, nisi de consilio ejus est : qui cùm antea pertentasset Regis animum, excusato comitiali Reginæ morbo, nec perpetuum eum, nec incurabilem esse ostendens, adeò à consuetudine ejus aversum animadvertit, vt auctor Legatis fuerit non solùm vt de concubitu, sed ne de convictu quidem

Dd

mentionem vllam facerent, ne Rex si se vrgeri ad id sentiret, quod mortis instar exhorreret, præceps inde ad divortii consilia revolveretur, omnique abjecto pudore, omni spreto periculo ruere iterum inciperet. Ab Regina obsequiis, & officiis deliniendum, permulcendúmque esse, donec tempore quoque ipse animus ejus molliretur, ac mitigaretur. Et paruêre quidem consilio ejus Legati. Cæterùm Regina impatiens contumeliæ non multò pòst per speciem visendi suos, egressa Regno Viennam se ad fratrem contulit; quod à nobis inferiùs suo loco tradetur.

FINIS LIBRI SECVNDI.

ANTONII MARIÆ GRATIANI

DE VITA JOANNIS FRANCISCI COMMENDONI CARDINALIS

LIBER III.

De eo in Cardinalium Collegium cooptato. CAPUT PRIMUM.

B his rebus magnum Commendoni in Polonia nomen, magna omnes ceperat admiratio, cùm viri fides, religio, & constantia morum in ore erat, tum verò virtutem, industriam laudibus ferebant. Ante omnia miraculo erat eum, & Regem ab tam ef-

frænata, atque impotenti cupiditate cohibere potuisse, & eundem ei aditum, eundem amicitiæ locum manere, adeò quidem integrâ gratiâ, vt etiam aucta existimatio ejus apud Augustum, majoréque in honore, ac dignatione haberi videretur, & cùm hæc, tum præterea impetus hæreticorum in religionem egregiè repressi ab eo, Sacerdotes, qui perculsi, abjectíque videbantur, erecti, protectíque. Ad hæc multas ab illo ordine studio, ac sedulitate ejus prohibitas, ac propulsatas injurias esse; nunc ipsos excitando, animandóque Episcopos, eorúmque causæ Catholicos adjungendo; nunc Regem variâ arte tractando, continendóque ne ab officio discederet; nec parum exemplo innocentiæ, religionísque ex crebris cohortationibus ejus ad Ecclesiasticæ disciplinæ cultum, quæ pæne jam omnis interciderat, obsoleverátque, profectum esse passim homines sermonibus celebrabant. Haud Romæ minor fama de præclaris hisce actionibus percrebuerat, cùm ipsorum prædicatione, ac litteris Polonorum, qui ad suos hæc perscribebant (est enim genus omne perquàm curiosum, & loquax, miréque omnia observitant, nec segniùs cujusque seu bene, seu malè facta sermonibus differunt) tum etiam ipsis Pontificis Maximi testimoniis, qui cùm de susceptis à Rege, gentéque, vt suprà docuimus, Tridentini Concilii decretis litteras à Commendono accepisset, recitare in Senatu apud Patres jussit; atque eas ipse verbis am-

plissimis est prosecutus; eo quippe gratior, celebriórque res erat, quo plus habituram difficultatis rati erant in Regno, vbi nec vni omnia parent, nec vniversis eadem mens, idem de sacrorum jure sensus, ac plerisque etiam aversus ab Ecclesiâ, veróque animus esset. Necdum quid cæteræ Provinciæ fecissent, allatum erat, vt inde initium probandi, accipiendíque Concilii leges ortum, vnde minùs tam promptum obsequium sperari poterat, læti, & Pontifex, & Romani Patres acceperint. Subsecuta & reliquarum fama actionum, & metus, quousque Rex tantâ libidine dimittendæ vxoris incensus processurus esset: & mox idem ipse metus vnius virtute, constantíque prudentiâ, ac sedulitate sublatus; quâ vnâ re fatebantur omnes magno non negotio solùm, sed etiam periculo Rempublicam fuisse liberatam: & actæ ob id Pontifici Maximo à Cæsare gratiæ, qui repulsam, prohibitámque ab séque, ac sorore, & Austria familia iniquissimæ contumeliæ injuriam vnius se fidei, industriæque debere testabatur. Itaque Commendoni virtus, atque excellens in difficillimis rebus administrandis, explicandísque consilium, solertiáque in magna laude, & prædicatione erant. Sed ex præclaris hisce, & maximis pro Republica laboribus ad eum plurimùm gloriæ, nihil fructus redibat, vt ferè virtus laudatur, & alget. Quod ferentes ægriùs amicos, & industriæ præmia ambitiosis, divitibúsque intercipi querentes sæpè ri-

debat Commendonus, ipſa rectè facta, eorúmque conſcientiam probis, ac modeſtis viris ſatis magna eſſe operæpretia diſſerens, & mereri honores, quàm eorum aſſequi ornamenta pulchrius eſſe. Ut initio oſtendimus, eam ipſe ſecutus viam, rationémque in Republica fuerat, vt in nullius ſe clientelam, aut fidem traderet, probatiſſimi cujuſque Patrum amicitias appeteret, ſtudens eorum ſibi gratiam, & benevolentiam decori, atque ornamento eſſe, adjiceret tamen ſe nemini. Eo fiebat, vt qui probarent, laudarent, diligerent etiam, atque ornatum cuperent multi: qui ſuſciperet, proferret, enixéque commendatione, ac ſtudiis contenderet (quod ſæpè pro iis fit, qui fortunam ſuam alterius opibus applicarunt) eſſet prorſus nemo, vt in Principum amicitiis plus ſplendoris illi, quàm opis eſſe videretur; ſed qui verâ virtute, ac religione nituntur, & nullas ſui ſecuti ſpes charitate Reipublicæ communi ſaluti cum fide conſulunt, ii nimirum in Dei tutela ſunt, qui quamquam vera merces maximis meritis ipſe ſit, ne tamen hoc quidem carere ſplendore dignitatis, atque præſtantiæ eos patitur: atque hinc Commendonus, & abſens, & nihil petens, quem nec opinari poterat laudum, & honoris ſui fautorem eſt nactus. Pio I V. Pontifici Maximo fratris priùs fortunâ, deinde ſuâ ex obſcuro, atque infimo loco ad altiſſimum, atque ſummum mortalibus gradum dignitatis evecto, in tanta felicitate, proventúque

rerum nihil feliciùs contigisse existimare licet, quàm quòd Carolum Borromeum sororis filium habuerit, quo rerum, atque consiliorum interprete, ac ministro vteretur. Hunc ipse adolescentem claro genere, honoratâque, ac principe familiâ Mediolani ortum ab simplicitate ingenii, probitatéque tantâ charitate, atque benevolentiâ complexus est, vt primis Pontificatûs sui diebus lectum in amplissimum ordinem, vnum rerum summæ præposuerit: qui quidem in maxima potestate tantâ modestiâ, ac religione egit, vt avunculi studium in eo ornando, augendóque, ingentibúsque instruendo opibus nimium ipse magna ex parte cohibuerit. Idem Federico fratre, quem Pontifex ad immodicam potentiam effusâ indulgentiâ efferre videbatur, defuncto, cùm se sermonibus hominum successorem fratris fortunæ, regiísque inde nuptiis commutatâ vitæ ratione destinari sensisset, nec ab tali consilio alienum Pontificis animum suspicaretur, statim sacris initiari, obstringíque antevertit, atque ex eo tempore cùm totum se pietatis studiis dedisset, ad perfectam illam Christianæ disciplinæ laudem pervenit, quam admirati magis homines sunt, quàm imitari potuerunt: Nam & vivo avunculo cùm in summa gratia, & auctoritate, quâ longè omnes anteibat, summáque copia, atque affluentia rerum omnium tot eum circumstarent illecebræ voluptatum, quæ vel progressam, & confirmatam ætatem pellicere, ac labefactare potuis-

sent, adolescenti ad edenda virtutum specimina incitamenta fuere, qui se adeò ab omni luxuriæ, & avaritiæ omnísque intemperantiæ contagione integrum præstitit, vt in moribus ejus clarum innocentiæ, modestiæ, ac religionis exemplum eluceret. Et mortuo deinde Pontifice ad suum munus Mediolanum profectus (erat enim civitatis ejus Archiepiscopus) omnes quibus eum largè, ac munificè avunculus cumulaverat, aut egentibus elargitus est opes, aut sacrarum rerum cultui erogavit: ipsa etiam beneficia, quæ permulta, atque vberrimorum vectigalium habebat, novo Pontifici remisit, quo liberior vni Episcopalis officii, & sacrorum curæ vacaret: neque hæc, vt quidam per ambitionem, & gloriam; sed constanti decreto, & prorsus quomodo fieri nisi ex animo non potest, quippe huic humanarum rerum contemptioni consonam, & æqualem vitam egit, ne eum divitiis honorum quoque insignia abjiceret, haud vllâ re deterritus, quàm quòd ea sibi ad exequenda Episcopalis officii munia adjumento fore putavit: quo vel maximè declarasse est visus, non famæ, atque gloriæ servitum, sed populi, quem curæ, atque fidei suæ traditum regendum suscipiebat, commoda tantùm ab eo esse spectata. Atqui hujus Episcopalis officii, quod est longè omnium inter homines gravissimum, atque maximum, adeò inde omnes partes implevit, non solùm sanctitate morum, ac vitæ disciplinâ, & sacrorum cultu, quibus purè

rè, castéque, & summa cum religione quotidie operabatur, sed templis restituendis, ornandis, excolendis, novis ædificandis, & populorum corruptis moribus, pravísque consuetudinibus, quas temporum superiorum perversitas induxerat, & aluerat indulgentia Episcoporum, abolendis, & ad veterum institutorum rationem, normámque revocandis, vt in civitate vasta, & corruptelis referta, & diuturno peccandi vsu à prisca tum vivendi, tum sacra colendi religione desuefacta, non modò libidini, luxui, ingentibúsque ex omni genere vitiis, quibus præceps illa ferebatur, fræna injecerit, sed tantos exemplo virtutis, & sanctitatis suæ amores pietatis excitavit, vt nusquam plures invenias ex omni ætate, sexu, ordine, qui piis, & Christianis officiis se, operámque suam devoverint; nusquam templa frequentiori populo celebrentur, aut divinus cultus, aut sacrarum ædium administratio majore religione, sanctioribúsque ceremoniis habeantur, nusquam denique Ecclesiastica disciplina sit intentior. Sed ne singula (quod longum esset) percenseam, tantus vir cùm in suo persequendo, atque explendo munere, tum in omni laude, & officio Christianæ religionis colendo evasit, ac tanto in iis studio, cura, labore, diligentia, assiduitate, tantóque omnis gratiæ, invidiæ, offensionis contemptu est versatus, vt illorum virorum imaginem temporibus nostris retulerit, quos propagatæ Christianæ fidei gloria, & veræ virtutis, atque in-

nocentiæ opinio divino numine conteſtata in cæleſtium Concilium ſublatos conſecravit. Huic igitur dum ſub avunculo rerum potiretur, cum Commendono non plus benevolentiæ interceſſit, quàm quantum fama, atque opinio, quæ in civitate de illo erat, adjungere illi potuit; vſus, & familiaritas certè nulla, nam præterquamquòd Commendoni animus ambitioſam illam rationem per aſſentationem inſinuandi ſe in gratioſorum, & potentium amicitiam reſpuebat, iis, quas commemoravimus, legationibus obeundis, totum fermè tempus Pii Pontificatus ab Urbe, atque Italia abſuerat. Sed Borromeo inerat recti, honeſtíque amor, cujus laudem vel in eo colebat, mirabatúrque cum quo ſibi nullum neceſſitudinis jus eſſet: virtutis quippe ea vis eſt, vt ignotis quoque ſtudia, ac benevolentiam concilìet; Itaque apud eum ratio dignitatis, quàm ambitioſa in ſe obſervantia major ducebatur, & ſpectata arduis rebus, probatáque fides, atque conſilium Commendoni, quamvis abſentis, pluris erant, quàm multorum fucata ſtudia, à quibus quotidianis deducendi, ſalutandi, aſſectandíque officiis colebatur. Ad hunc Borromeum pro munere, cui præpoſitus ab avunculo erat, referebant omnes, quicumque aliquid publicæ rei gerendum accepiſſent. Ad eundem cùm litteræ quoque à Legatis, Præſidibúſque Provinciarum publicè mitterentur, ſummum huic rei ſtudium, curámque Commendonus eſt impartitus, vt quantum reli-

gionis in rebus verè, & ex fide præscribendis, tantum in explicandis diligentiæ adhiberet, eo quidem magis accuratè, cogitatéque, quòd eo studio teneri, delectaríque magnopere Borromeum à suis erat certior factus. Genus orationis secutus est (vt id quoque hoc loco attingamus) quod rebus congrueret, grave, ac serium, ab omni fuco, pigmentísque, & inani ornatu verborum longè abhorrens, quibus vsitatis, ac de medio sumptis non exquisitè delectis vtebatur: In ordine, & collatione rerum, & sententiarum, vt nexæ inter se, aptæque aliæ ex aliis essent, elaboratior, quàm in ipsa expolienda, exornandáque oratione fuit. Nulla verò in iis prædicatio sui, nulla operæ, aut industriæ venditatio, in quo sæpe intemperanter, ac molestè jactare se quidam solent: quæ bene, atque vtiliter gesta mandatis responderent, ea ad Pontificis ipsius consilium, gloriámque vt minister referebat; studium in agendo, in renunciando verecundiam retinens, quod cæteris additum ejus laudibus fidei, integritatis, abstinentiæ, religionísque omnium sermonibus commendabatur, incredibiliter Borromei animum in Commendonum accendit, qui pariter & in administrandis rebus, & in enarrandis prudentiam, atque ingenium ejus enitere prædicabat; nec id quidem præterire juvenis consilium volumus, qui iis rebus, virtutibúsque incitatus, cùm ad eam voluntatem incubuisset, vt Commendonus Cardinalis crearetur,

ídque pro gratiâ, quâ apud avunculum pollebat, haud difficile fore ſibi exiſtimare poſſet, tamen ſive à quibuſdam magnæ potentiæ, atque auctoritatis viris Commendoni laudibus ſenſerat invideri, quos conatui ſuo adverſari nolebat, ſeu tantùm ei Reipublicæ ſpectata vtilitas ſit, nullâ ſibi propriâ quæſitâ gratiâ, cogitationem hanc ſuam tam altè compreſſit, vt animadverti à nemine potuerit, ac ne ad ipſum quidem Commendonum ſuſpicio, aut indicium ejus rei vllum permanare; cujus ne habita quidem vlla ratio fuerat in quotidiana beneficiorum largitione, cùm in tenui fortuna ægrè dignitatem ſuam tueretur; præmia, & beneficia ſæpè cupidis quibuſdam, atque ambitioſis auferentibus, qui omnibus occaſionibus, temporibúſque imminentes, omnia tendiculis circumdata egregii aucupes habent, nihil vt effugere avidas eorum manus poſſit. Quin Commendono tot itineribus, ſumptibúſque exhauſto non modò pecuniæ nullum ſupplementum eſt miſſum, ſed illa ipſa menſtrua penſio ducentorum aureorum, quæ in victum eſt Nunciis conſtituta, ſæpè dilata, interdum etiam nonniſi magnâ ſuorum diligentiâ à quæſtoribus exacta eſt: adeò nihil illi ad ſpem ejus honoris, quo mox eſt affectus, oſtendebatur. Sed eum haud dubiè occultâ vi divinum Numen provehebat: ſub illo enim Pontifice ad ampliſſimum gradum pervenit, qui nec ante Pontificatum vllis ſibi officiis propriè cultus, vnde jus aliquod, aut

aditum ad eam ſpem præſumendam habere poſſet, nec in Pontificatu ipſo aliter illi, quàm abſens per miniſteria eſſet cognitus; ſcilicet, vt honor nec petenti, nec præſenti, neque ad eum vllis amicitiis, aut vllis ſuffragatoribus nitenti vltro delatus inſigniori gloriâ decoraretur, & dignitati habitum honorem, non gratiæ aut opibus tributum omnes faterentur. Pridie ejus diei, quo habita Cardinalium comitia ſunt, commendanti hunc Borromeo perquàm accuratè, illuſtriáque ejus merita in Rempublicam permulta memoranti, haud aliud reſpondiſſe Pontifex dicitur, Quàm tu verò macte virtute es fili, qui talium « virorum dignitati, atque honori favens, ipſum « te omni honore, ac dignitate digniſſimum præ- « ſtas; ſtatímque aſſenſus deſcribi referríque in « eorum juſſit numerum, quos ex ingenio ſuo delegerat cooptandos, & faſſus pudore affici ſe, qui alieno admonitu ad eum ornandum indiguiſſet: eo libentiùs ſibi ſuſcipi illum dixit, quòd cùm quoſdam minùs probatos ſibi invitus, coactúſque ſummis Regum precibus, ſtudiíſque, eſſet renunciaturus, eo minùs apparitura indignitas foret, hujus velata tectáque dignitate. Nec vllius nomen majori Collegii totius approbatione eſt acceptum, aut pluribus laudibus ab optimo quoque Patrum cumulatum, quorum vna propè omnium vox, ſententiáque fuit non plus Commendonum ex eo honore accepiſſe decoris, quàm ex virtute ejus excellentibúſque animi, atque inge-

nii ornamentis ad ipsos, qui dedissent, redundare. Unus omnino Patrum fuit (cujus nomini, quando jampridem fato est functus suo, parcere placet, dum astutissimum, & pessimum genus obtrectandi bonis, eósque ipsorum laudibus oppugnandi prodere non pigeat) is lividi animi vitio Commendoni honori acriter invidens, nec palàm ausus tantæ vniversi ordinis consensioni, studióque obviam ire, propiùs ad Pontificis solium accedens, (vt est callida sui occultatrix malitia) Commendonum quidem, ait, habere eas
„ ingenii, doctrinæ, integritatis laudes, vt nullus
„ honor tantus sit, qui habitus ei ante tempus videri possit; sed tamen gravissimo tempore Rei-
„ publicæ in tanta eorum inopia, qui spectatâ fi-
„ de, atque industriâ mitti publicè extra Italiam
„ quò, & ad quos posceret vsus, possent, virum,
„ & tractandi Regum animos, & exterarum rerum
„ longè peritissimum flore ætatis, & robore vale-
„ tudinis quantisvis laboribus, aut negotiis parem
„ præmaturo studio honestandi egregia ejus meri-
„ ta non revocandum à præclaro, & multis mor-
„ talibus salutari industriæ, atque gloriæ cursu, ma-
„ jorésque ex tam insigni virtute, ac pleniores fru-
„ ctus esse præcipiendos, & aliis interim remune-
„ rato ornatóque præmiis honorem purpuræ, vt
„ non negandum viro tali, ita Reipublicæ causâ
„ nonnihil differendum esse videri. Ne lecturum quidem tam impudens nocendi argumentum sine risu, ac stomacho arbitror quemquam. Pon-

tificem certè & ingenii hominis, & harum artium haud ignarum veterator non fefellit, qui eo per risum sine responso dimisso de Commendoni Cardinalatu retulit adeò magnificis verbis, vt non ornatiorem modò ipsum ordinem amplissimum illius viri dignitate, & decoribus futurum, sed munitiorem etiam, ac firmiorem tantæ virtutis fultum præsidio diceret: atque hac ille viâ, hoc maximè modo Cardinalis est factus IV. Idus Martii M. D. LXV. ætatis suæ altero & quadragesimo. Ipse apud Polonos ignarus fortunæ muneri suo intentus agebat: nihil minùs quàm honores, & purpuram meditans, qui debitam sibi in necessarias impensas menstruam pecuniam vix atque ægrè exprimere esset solitus, ac sæpè domesticæ difficultatis curis, tædióque angeretur, jámque & rebus, & sumptibus fessus de reditu in Italiam cogitabat, oraverátque per litteras Borromeum, vt sibi successorem impetraret, & secessum sibi, & Patavium, & otium spe, ac animo fingebat, & reditum in gratiam cum litteris, & studiis suis, quorum consuetudine aliquot jam annos publicis rebus, curísque distentus perinvitus caruerat: flagrabátque otio, ac studiis obsequendi desiderio, & fortè sermonem mecum ipsis de rebus institutum jucundè (vt optata memorantur) habebat, cùm ei nunciatur adesse Viennâ à Zaccharia Delphino Episcopo Pharensi missum cum litteris, qui festinans adire ad ipsum posceret. Delphinus tum pari Nuncii munere apud Maximi-

lianum Cæsarem fungebatur, fueràtque iisdem comitiis Cæsaris ipsius commendatione Cardinalis renunciatus. Introductus ille Commendoni genua amplexus Cardinalem eum salutat, litteràsque cum eâdem appellatione ipsi à Delphino tradit. In iis erat, tabellarium ad se ab Urbe magnâ celeritate venisse, qui se, & Commendonum in Cardinalium Collegium IV. Idus Martii fuisse cooptatos nunciarit, ídque illi Delphinus multis verbis honorificè, atque amicè, vt mos, gratulabatur. Commendonus lectâ epistolâ paulùm cogitabundus constitit: deinde lætari quidem se pro amicitia Delphini honorem magnopere dixit: cæterum de se, quando non solùm litteræ sibi nullæ ab Urbe; sed ne suspicio quidem ejus rei antè allata vlla esset, efferri eam priusquam tabellarii sibi à Pontifice Maximo, aut Borromeo Cardinali venirent, nolle: nunciúmque comiter acceptum, & silere jussum ad curandum corpus dimisit, prorsus vultu eodem, ac nihil quod notari posset animo motus; quin me tam læti, tam improvisi, atque inopinati nuncii miraculo defixum, ac propè attonitum cernens primò irrisit, mox perfusum voluptate, & gaudio juveniliter gestientem corripuit, abiréque, & monere illum, qui venerat, vt planè rem tegeret silentio jussit. Posterâ die, ne si quid aliunde emanasset celare ipsum Regem videretur, ire me, ac nunciare illi jussit omnia vt allata sibi Viennâ essent, & vt tacitè haberet, donec ex Italia tabel-

larii

larii venirent, orare: adeò lætus audivit ea Rex, vt quamquam maximis Commendoni meritis multò antea debitum eum esse honorem intelligeret, lætari se tamen diceret delatum ei fuisse, vt potissimum in suo Regno acciperet. Supprimendi autem rem, ne efferretur Commendonus, vt erat ad omnia cautus, hanc habuit causam; quòd nec auctori Delphino satis fideret, quem sæpè æmulatione, atque invidiâ obtrectasse sibi compererat, nec erroris suspicio abesset, aut rei, aut nominis, quando nullum indicium ad se talis rei perlatum antea foret. Quintus ab adventu Viennensis Nuncii dies præterierat, méque ejus moræ sollicitudine anxio vehementer, & propè jam spe dejecto, ipse haud aliud, quàm suo consilio silendæ rei lætabatur. Tandem adventu tabellariorum, & Fulvii Rogerii Bononiensis à Pontifice missi cum purpureo capitis indumento, primóque Cardinalatûs insigni, quod biretum vocant, res pervulgatur, ad eúmque concurritur, cui à sacris, quibus operatus erat, Pontificis Maximi, & Borromei litteræ redduntur, honorificentissimis in se scriptæ verbis, quas tristitiæ propior, quàm gaudio legisse observantibus vultum ejus est visus. Inde gratulantium studiis benignè susceptis, cùm se domum, atque in conclave recepisset, me quidem, qui solus cum eo remanseram, & amplecti dexteram, & effundere gaudium, quod animo capere vix poteram, ardebam, severitate, & constantia vultûs deterruit,

nec aliter ipſe ſtantem, tacitúmque eſt affatus,
» quàm, Nobis verò, inquit, optari Patavini otii
» ſpem præciſam vides, & jam agimur, vbi alieno
» arbitrio vivendum, & longè à portu danda ven-
» tis in altum vela ſunt. Deum precare, vt curſum
» tenere poſſimus, & fluctibus, tempeſtatibúſque
» ne obruamur. Tum Senatores duo à Rege miſſi
adfuere, qui Regem, ſi fratri ſuo is habitus honor
eſſet, non plus lætitiæ capturum fuiſſe, quàm ex
amplificatione illa dignitatis ejus cepiſſet, dixe-
runt. Secuti inde Epiſcopi, reliquíque Principes
gentis, etiam ex hæreticis plerique, nec ferme
quiſquam fuit ex omni nobilitate, quæ in illo
conventu frequentiſſima aderat, quin gratulatum
domum ejus veniret, tanta omnes ſtudia in il-
lum profitentes, vt plura nec à civibus quidem,
aut propinquis ſuis expectanda ei fuiſſe videren-
tur. Ipſe gratias quidem omnibus egit, ſed oris
» habitum minimè lætantis ferens, tranquillis quo-
» que, & quietis Eccleſiæ temporibus gravem, diffi-
» cilémque muneris ejus functionem eſſe aiebat, per-
» turbatis verò, ac turbidis, qualia tunc eſſent, longè
» graviſſimam: itaque Deum orandum, oneri feren-
» do impar ipſe ne eſſet. Atque in hanc ſententiam
gratulantium quoque litteris reſpondit; vt nihil
ab gaudio diſſolutum, nihil elatum, aut ab cæ-
tera gravitate ejus, modeſtiáque alienum in di-
ctis, factíſve ejus exiſteret, prorſúſque rem ita
acciperet, vt eam ſuâ vi, ac religione, non tan-
tùm ſpecie, ac ſplendore honoris metiri videre-

tur. Facta autem illi singularis gratulatio non ab Collegis suis modò summis viris, sed ab omnibus Regulis, & Principibus Italiæ; & ab ipso etiam Cæsare perhonorificè, amantérque scriptæ litteræ sunt allatæ, qui quidem Cæsar non contentus eâ significatione litterarum, vocato ad se Venetorum Legato, gratulari se civitati ejus dixit, ad quàm non parvæ pars laudis ex Commendoni Cardinalatu rediret, cui vni confessione omnium præter virtutem ad eum consequendum honorem nihil suffragatum esset: quod cùm Legatus publicè ad Senatum scripsisset, magno ea res Commendono apud cives suos decori, ac dignitati fuit. Regis Poloniæ verba ipsa huc transferam excerpta ex ejus ad Pontificem Maximum epistola. In hoc, inquit, Joanne Francisco Com- « mendono, quem nuper in amplissimum Ordinem « legisti, incredibiliter sum lætatus respondisse opi- « nioni, & cupiditati meæ judicium tuum: Nam « ego maximis ejus virtutibus addictus, fueram eum « tibi quàm diligentissimè commendaturus, & pro « summo beneficio à te petiturus, vti eum hoc ipso « honore, qui mihi præstantibus ejus meritis vi- « debatur deberi, rogatu quoque meo honestare « velles, sperans tuâ fretus benignitate te hoc mi- « hi non negaturum, nisi huic voluntati, ac studio « meo moderatio ipsius, & in recusando perseve- « rantia obstitisset. Quo mihi jucundius accidit, sa- « pientiam tuam simul & dignitati ejus, & desi- « derio meo occurrisse. Ego verò non tibi solùm, «

„ sed ipsi Ecclesiæ, ac Reipublicæ gratulor, ad
„ quam non parum præsidii, atque ornamenti ex
„ viri tantis ingenii, atque animi bonis excellen-
„ tis, ac tot jam veræ virtutis experimentis specta-
„ ti, ac cogniti honore videtur accessisse.

De discessu ejus ex Polonia, & legatione ad Germanos.

CAPUT II.

SEXTO post Cardinalatum mense jussus à Pontifice Germanorum obire concilium, quod Augustæ apud Vindelicos à Cæsare indictum erat, è Polonia discessit, Rege, ac Principibus gentis certatim officiis, atque honore abeuntem prosequentibus. Pragam (Bohemiæ caput est) advenienti obviam progressus Archiepiscopus Pragensium, Pium IV. Pontificem Maximum ad v. Idus Decembris diem suum obiisse nunciavit, & mox tabellarius ab Urbe magnâ celeritate missus à Carolo Borromeo, & Marco Altempsio Cardinalibus, Pontificis sororum filiis cum litteris affuit, quibus magnopere illi à Commendono petebant, vt omnibus rebus posthabitis, Romam ad comitia adcurreret. Censentibus omnibus eundum, protinúsque eâdem nocte iter cum paucis expeditis arripiendum; ipse quidem vtrumque cupivisset, & interesse comitiis, & perstudiosè

vocanti parere Borromeo : ſed & Germanos ex occaſione molituros adverſùs jura ſacrorum aliquid in eo conventu rebatur, & Cæſarem, niſi cuſtos ei aliquis, ac monitor eſſet appoſitus, haud ſatis per ſe impetum eorum propulſaturum exiſtimabat, & antea diſſimulationis, & negligentiæ in ea re ſuſpectum, & tum etiam obnoxium Germanis, quorum opem implorabat ad arcendam Turcarum vim, à quibus ſævo bello ab Ungaria petebatur. Deliberanti privatis rationibus, officióque Reſpublica antiquior, potiórque fuit; ſtatuítque non antè redire in Italiam, quàm Cæſarem conveniſſet, & privatim, quando Legati auctoritas Pontificis morte interciderat, eum & muneris ſui defendendæ religionis, & conſiliorum, quæ hæretici haberent, admonere. Triduum Pragæ agendi, colendíque causâ diem natalem Chriſti commoratur; inde profectus, ſuperatis Hirciniæ ſaltibus, quibus Bohemia omnis ambitur, & nivibus, quibus oppletæ, impeditæque per ſylvam viæ erant, agreſtium operâ amotis, in Germaniam ingreditur, Bavariámque petit, ſperans ibi occurſurum ſe Cæſari iter Viennâ Auguſtam ad conventum habenti; atque ita accidit, vt eò paulò ante Cæſarem veniret. Regnum in Bavaria tenebat Albertus, vir dignitate, opibúſque, & affinitate Cæſaris, cujus ſororem in matrimonio habebat, & Cæſareæ familiæ honore inter reliquos Germaniæ proceres eminens, & ſtudio avitæ pietatis, & fidei in

Romanam Ecclesiam, & Catholicam religionem longè eminentior. Cum hoc Commendonus inde ab superiori legatione, quâ Germanorum gentem obivit, institutam benevolentiam habebat, quam & coluerat absens omnibus officiis, & Albertus ipse huic amicitiæ plurimùm semper tribuerat, & tum novâ dignitate ob virtutem auctum ad se venientem quàm potuit comiter, atque splendidè hospitio accepit; ipsâ quoque opportunitate adventûs ejus lætatus, cùm domum suam initurus Cæsar adventaret. Cùm igitur Commendonus cum Alberto de Republica consilia contulisset, & ab eo vehementer collaudaretur, quòd non statim neglectâ, ac posthabitâ religionis causâ, cupidè Romam ad comitia properasset, Cæsar advenit magnificentissimo hospitio ab Alberto acceptus, qui quidem equo discedens, cùm opperientem se in vestibulo Regiæ Commendonum aspexisset, vltrò ad amplectendum eum accurrens, & perquàm familiariter appellans, Tu verò, inquit, hîc frigido in cælo nobiscum moraris, at Romæ interea magno æstu comitia calent; apprehensâque ejus dexterâ per gradus vnà in ædes, atque in cubiculum ascendit, nec destitit eum, quamdiu ibi mansit, palàm magno in honore habere, cùm eodem tecto vterque, iisdem quoque epulis, mensâque quotidie vtebantur, cui præter ipsum, & hospitem Albertum nemo adhibebatur: cùm vnà & vxor Cæsaris, & soror, & filiæ duæ nubiles ac-

cumberent, quarum paulò pòst altera Philippo, altera Carolo Hiſpaniarum, & Galliæ Regibus nupſere. Peracto convivio, & amotis arbitris in conclave idem Cæſar, Commendonus, & Albertus ad colloquium ſecedebant, multáſque horas vnà quotidie erant, cùm multa de Polonicis rebus, de ſororis ſuæ cum Rege diſſidio quæreret Cæſar, déque eo quod ipſe debere ſe Commendono profitebatur, memoraret, cujus ſtudio, curâque effectum eſſet, ne quò impotenti cupiditate rapi videbatur, præceps iret. Multa quoque de Turcico inſtanti bello communicavit, rationémque cum eo iniit, quâ ſalvis fœderibus, quæ Regi Poloniæ eſſent cum Turca, aliquot ex ea gente turmæ equitum ad id bellum conduci poſſent. Ante omnia illum Commendonus de conſiliis hæreticorum, quæ compererat, docuit, & commodâ oratione muneris eum ſui admonuit, tantò tum intentiùs ſuſcipiendum avitæ religionis patrocinium, tuendáque ſacerdotum jura illi eſſe differens, quantò incommodiori tempore aggreſſuri ea adverſarii eſſent, cùm Pontificis Maximi morte, præſide ſuo, ac rectore Eccleſia, & Chriſtiana Reſpublica careret, atque in eo maximè Concilio, quod ipſe primum poſt adeptum Imperium haberet, dandum ſui ſpecimen, ac documentum, quantúmque in illo ſpei bonis eſſet ponendum, indicandum. Per hæc confirmato Cæſare, eóque non paſſurum ab ſe deſiderari officium ſuum prolixè

pollicente, quartâ post adventum ejus die, cùm eâ die Commendonus esset post convivium discessurus, lavantibus manus, vt accumberent, celeritatis plenus tabellarius Cæsarem adiit, litterásque à Cosmo Medice Florentinorum Duce reddidit, quibus Michaëlem Ghislerium Alexandrinum Cardinalem Pontificem Maximum ad VIII. Idus Januarias esse renunciatum, & Pium V. appellatum scribebatur. Cæsar lectâ epistolâ, quamquam ipse & alium ex iis, quibus studiosè favebat, & quamvis alium, quàm Alexandrinum fieri Pontificem maluisset, cujus acres spiritus in sua dignitate tuenda, vindicandáque religionis majestate antea rumore, atque famâ acceptos, minimè opportunos consiliis, & cogitatis suis existimabat, quem quæstionibus adversus hæreticos præpositum, eas severè, atque integrè exercuisse cognoverat; tamen dissimulato animi sensu, Commendono creationem Pontificis læto vultu enunciat, litterásque legendas tradit. Cùm discubuissent, sermóque de novo Pontifice esset institutus, Commendonus (senserat enim ictum eo nuncio Cæsarem) à primordiis ejus vitæ exorsus, de maximis ejus sanctitatis, atque innocentiæ laudibus, quibus nullo ipsius non solùm ambitu, sed ne studio quidem, per omnes honores ad summum rerum humanarum fastigium provectus esset, ita copiosè, aptéque disseruit, vt omnes in admirationem, & venerationem ejus adduceret, omniúmque animos magnâ ejus spe, ac expecta-

tione

tione repleret; quo facto ipse statim è convivio equos ascendit, Romam magnis itineribus, vt Pii initiis adesset, contendens. Cæterùm vix tridui iter progresso ad Oenipontem Nuncius à novo Pontifice missus cum litteris occurrit Germanicam ei legationem decernentibus; nam Pius antequam è comitiorum conclavibus egrederetur, cùm omnia strepitu, concursatione, turbâque miscerentur, nihil illo supremæ potestatis honore vllam in partem animo excussus, (tantùm illi inerat roboris) jam tum curam in Rempublicam intendit, litterásque extemplo ad Commendonum dari jussit, quibus ostendit sibi placere, vt Germanorum conventui interesset Legatus. Quinquaginta Cardinales ea comitia habuerunt, in quibus erant summæ dignitatis, & omnium virtutum excellentes viri, quorum nemo non eum honorem legationis, munúsque mandari sibi cupivisset, singulorúmque tantum, ac tam recens in Pium extabat meritum; tamen consensu, & approbatione omnium ad Commendonum ea delata provincia est, tum opinione industriæ, prudentiæque, quæ summa de illo erat, tum quòd vnus maximum gentis ejus habere vsum existimabatur. Reversus igitur Augustam Commendonus, ibi cùm novæ legationis, Cardinalatûs quoque sui insignia, purpureum galerum à Pio missum de Othonis Truxii, qui idem Augustæ Episcopus erat, manibus solemnia inter sacra de more suscepit, Alberto Bavaro cum vxo-

re, ac liberis, multiſque præterea principibus viris adſtantibus, qui honeſtandi Commendoni, & celebrandæ rei cauſâ convenerant. Indixerat eum conventum Maximilianus, cùm aliis de cauſis, tum maximè vt auxilia à Germanis impetraret adverſùs Solimanum Turcarum Regem, qui Ungarici Regni reliquias perſequens, & Auſtriæ ipſi jam, Viennæque magnopere imminens, ingentes peditum, atque equitum copias, quibus à Conſtantinopoli in Maximilianum ferretur, parabat; quo majus religioni periculum impendere ab ſolitis licentiæ jura pretio mercari videbatur. Præter id ingraveſcentibus multis Germaniæ morbis, vt remedio occurreretur, id erat coactum concilium; quorum tamen ea vis, ea deſperatio erat, vt ne remedia quidem ferre poſſe viderentur. Cùm publicè in eo conventu de religione agere propter nimias hæreticorum opes, & pertinaciam tutum non videretur, Commendonus domi ſuæ Catholicorum concionem habuit, miſſis, qui ſingulos Principes convocarent; nec illi gravatè paruere, quòd erat ejus apud Germanos magnum nomen, magna ab ſuperiori legatione integritatis, religionis, eloquentiæ fama. Primæ dignitatis in iis fuere Cardinales duo Otho Truxes, & Marcus Altempſius, alter Auguſtæ, alter Conſtantiæ Epiſcopus; & tres ſeptemvirali honore præfulgentes, quos ipſi Electores appellant, Moguntinorum, Colonienſium, & Trevirorum Archiepiſcopi; & præter hos ma-

gnæ nobilitatis, & potentiæ viri Albertus Bavarorum, & Gulielmus Clivensium, & Henricus Brunsuicensium Reguli, multíque præterea liberarum civitatum, & absentium Episcoporum, ac Principum Legati. Ad hos orationem habuit, quâ primùm eos ad tutandam priscæ religionis integritatem, propulsandósque impios hæreticorum conatus magnopere est adhortatus. Id autem « fore iis haud difficile, si consentientibus studiis, « constantibúsque animis sese adversariis opposuis- « sent, quos hactenus tam socordia, atque inertia « nostra, & dissociata consilia, quàm vires eorum fir- « miores, validioresque adversùs nos fecissent. « Hanc verò voluntatem, animorúmque consensio- « nem, & mutuam de salute, atque incolumitate « alterius curam cùm præsentibus rebus salutarem « fore: tum esse laudem Christianorum hominum « propriam, & veram solidámque virtutum omnium « radicem, ac fontem ignotum cæteris gentibus, « nobis ab ipso Christo Deo indito charitatis vo- « cabulo proditum, cujus vim nec veteres assecu- « tos esse humanæ sapientiæ doctores, nec nisi ab « iis intelligi, qui eâdem in Deum fide, eodem « sensu, eodem studio, atque mente conjuncti, ve- « luti corpus vnum vni præsenti capiti, parentis Ec- « clesiæ Catholicæ gremio continerentur. Maxi- « mè autem ejus esse virtutis expertes hæreticorum « omnes factiones, qui nomen modò charitatis suis « immanibus flagitiis prætendentes, rem ipsam ex- « ploderent, rectè faciendi necessitate sublatâ, & «

» ab illo capite, quod Vicarium suæ potestatis con-
» stituit inter homines Deus, sese præcidentes,
» omnia societatis, & mutuæ necessitudinis vincu-
» la refringerent, concordiam, pacémque illam
» abrumperent, quam terras relinquens, in cælum
» abiens Christus tantopere nobis commendavit.
Cùm multa in hanc sententiam, quare magno animo, communibúsque consiliis obsistendum, atque obviam eundum audaciæ hæreticorum esset, & majestas religionis, & sua ipsorum libertas, dignitásque piè, fortitérque defendenda, dixisset, orationem ad Concilium Tridentinum
» flexit. In eo cùm sacrorum, & fidei rationem
» egregiè explicatam, atque institutam esse, tum
» morum, ac vitæ disciplinam ad priscæ sanctita-
» tis consuetudinem revocatam, acerrimúmque
» telum adversariorum manibus ereptum, atque
» in ipsos per summam omnium flagitiorum, ac
» turpitudinum licentiam degentes retortum, pa-
» ritérque & impiè dicta in Deum, & improbè ja-
» ctatas in bonos obtrectationes repulsas, ac refuta-
» tas esse. Susciperent ergo salutares leges, & quod
» sanandæ maximè Germanorum genti tot per an-
» nos, tantis sumptibus, tanto ab vltimis quoque
» terris Patrum, doctorúmque virorum concursu
» habitum Concilium esset, ejus decretis Principes
» ipsi parerent, ex eorum jure rem Ecclesiasticam
» regerent, sanciréntque, consensum cum bonis
» ostenderent; impios & hæreticos contumaciæ,
» ac discordiis suis relinquerent, donec aut tædio

diſſidendi, in novâſque, & contrarias quotidie «
ſectas tranſeundi reſipiſcerent, aut in illa pravi- «
tate perſeverantes juſtas pervicacis animi pœnas «
Deo penderent. Germani cùm paulò inter ſe con- «
ſultaſſent, Moguntinus Archiepiſcopus, qui dignitate
cæteros anteibat, de reliquorum ſententia
gratias Pontifici Maximo, atque ipſi Commendono
egit, quòd de Germaniæ ſalute, déque
eorum rebus tantam curam gereret, eáſque ſtudio,
operâ, conſiliis juvaret: Quæ apud ipſos de «
animis, voluntatibúſque jungendis, item quæ de «
Concilii Tridentini legibus graviter, copioſéque «
diſſeruiſſet, ſcire vera eſſe, & ſe adnixuros, vt «
vulneribus ſuis ea maximè remedia adhiberent, «
quæ ipſe commemoraſſet. Scita Concilii accipe- «
re ipſos, ſanctéque omnes polliceri ejus ſe juſſis «
obtemperaturos in iis, quæ fidem, & ſacrorum «
cultum reſpicerent, ſine exceptione vlla, aut du- «
bitatione: in diſciplinæ ratione quædam eſſe ca- «
pita, quibus excipi cuperent; quod in tam de- «
pravatis hominum moribus, tantáque licentia, «
ac perturbatione Germaniæ nec vtile foret tum «
revocari, nec tutum; ad id pacatius, magíſque «
tranquillum eſſe tempus opperiendum. Quæ apud «
ipſum eo libentiùs profiterentur, quòd ſibi cum «
prudentiſſimo Germanicarum rerum eſſe ſermo- «
nem ſcirent, quo etiam ab eo peterent, vt ſuſce- «
ptum erga Germanos ſtudium retineret, poſtu- «
latíſque eorum publicis, privatíſque apud Pon- «
tificem Maximum auctoritate ſuâ, gratiâque ad- «

» esset, atque in præsentia, vt cœpisset, tegeret;
» tueretúrque; tantorum ejus in gentem suam of-
» ficiorum perpetuam apud Germanos mansuram
» esse memoriam. At hæretici in omnem semper occasionem intenti more suo multa moliebantur: ante omnia Maximilianum ipsum magnis pollicitationibus sollicitabant, vt tandem sententiam proferret, palámque in partes transiret. Nam paucis antè annis hæreticorum partim spe, partim consuetudine corruptus, alienati à Catholicæ pietatis fide animi haud ambigua signa dederat, qui & sacris eorum interfuerat, & quemdam profligatæ doctrinæ magistrum domi aluerat, habuerátque in honore, & Viennæ in templis de divinis rebus concionantem frequenter audierat; nec nisi magno studio, atque curâ Ferdinandi patris, imprimis pii, & religiosi hominis, denunciantis, eo abdicato, ad alium se filium natu minorem Imperium, atque nomen Cæsaris delaturum, à nefariæ opinionis professione est revocatus. Post mortem inde patris assecutus Imperium ita vixit, vt dum spem sui vtrique parti facere studet, omnibus æquè suspectus, neutrorum gratiam tenuerit. Tum quidem hæretici promissa exigentes vehementer vrgebant, vt jungeret se illis, & mentem aliquando nudaret, ac propterea extorquere ab eo conabantur, vt fœdera concordiæ, pacísque anno M. D. LV. inter ipsos, & Catholicos Passavii constituta, violata sæpè ab iis, tum penitus rescinderentur: eo enim anno quemadmodum à

Ferdinando Cæſare ab ſimili periculo Turcici belli copiarum, ac pecuniæ indigo expreſſerant, vt quibus libuiſſet, ſacrorum ceremonias ex Auguſtana formula colere, atque habere jus eſſet; ita additum fœderi fuerat, vt qui à priſca ſacrorum ratione, & Catholicæ Eccleſiæ ſenſu deficerent, aut omnino diſſentirent, ii ne vectigalia quidem vlla, aut honores Eccleſiaſticos obtinerent, aut potiri poſſent. Id vt antiquaretur, ſummis ſtudiis hæretici contendebant; item illud, ne qui diſciplinæ eorum ſectatores Catholicorum imperio, ac ditioni ſubjecti eſſent, paterna bona venum exponere, & excedere patriâ, atque exulare cogerentur: cùm ne graviori pœnâ in eos animadverterent, ejuſdem pacis legibus cautum eſſet. Quibus hæretici ſtare jam ab inſita animis arrogantia, atque contumacia detrectabant, & impiè pariter, atque impudenter poſtulabant, vt poteſtas omnibus foret, quam quiſque probaret opinionem habendi, & pro ſua cuique religione Deum colendi, vel, ſi hæc non placerent, concilium (Nationale quod appellant) haberetur, ad quod coactum omne Germanicum nomen de vniverſo jure ſacrorum inter ſe conſtitueret. Harum rerum vtram tenuiſſent, amittenda Germania erat, & cuncta prædæ hæreticis futura, cuncta confuſo omni humano, ac divino jure peſſumitura videbantur. His conatibus, tantóque ad exitium, atque vltimum impietatis gradum ruentium hæreticorum furori vna oppoſita erat

Commendoni prudentia, atque industria; nec ipse rei gravissimæ defuit, aut sui dissimilis fuit, admirabili solertiâ indagando, investigandóque omnia, & auctores cujusque consilii, fautoresque, & quò eorum rationes, cogitatáque spectarent, vt si eorum cœtibus interesset, exploratum, cognitúmque habebat, & summa cum cura, atque studio omnibus eorum machinamentis, nunc hortando, monendóque Catholicos, & adversariorum dolos, fraudésque enudando, nunc deterrendo, continendóque occurrebat: tantúmque oratione, atque auctoritate cùm apud alios, tum apud Cæsarem ipsum valuit, vt & Catholici nunquam se commodiore, aut causæ æquiore Maximiliano vsos esse prædicarent, & ille negaret vnquam antea firmiores, vehementiúsque inter se consociatos Catholicos expertum esse. Ita hæreticorum spe, consiliísque frustratis, nullâ novâ re decretâ, conventum æquabiliter habitum dimisit, impetratis quæ petierat ad arcendum Germaniæ finibus Turcam, auxiliis: & Pius Pontifex quinquaginta millia nummorum aureorum tribus pensionibus solvenda Maximiliano ejus belli causâ dono dedit, quam pecuniam Commendonus Augustam ad se missam ad concilii finem, eo dimisso, omnem simul, consulto tamen priùs Pontifice, Cæsari repræsentavit.

De

De reditu ejus in Urbem.

CAPUT III.

GERMANIA Venetias Junio menſe venit, acceptus, cultúſque à civitate cùm publicè, tum privatim omnibus honoribus; nam & Princeps cum Collegio, magnáque Senatûs parte domum ad viſendum eum venit, & frequentiâ omnium ordinum, quamdiu Venetiis fuit, eſt celebratus. Quamquam haud dubiè nobilium plerique livore, atque invidiâ vrebantur, inſueti alibi, quàm apud Patricios decora illa aſpicere, & quidem Romæ æmulatione improbâ nitenti per virtutem adverſati fuerant. Reliquam inde æſtatem vitandis caloribus, atque animo ab aſſiduis curis, laboribúſque recreando, Patavini agri villas obiens egit. Ineunte autumno Romam vocatu Pontificis proficiſcitur: quo concurſum, atque officia amicorum falleret, Urbem noctu, nec expectatus ingredi cupivit: ſed vetuit Pius non decere ferens tot gentibus tanta cum fama ſapientiæ, atque innocentiæ peragratis, tam bene geſtâ Republicâ redeuntem, novo inſuper honore fulgentem, ſine ſolita celebritate, & obviàm itione Urbem inire. Itaque Senatu ad portam occurrente, maximè celebri comitatu in Vaticanum, atque inde ad Pium in Pontificio ſolio, vt mos, opperientem deducitur: magnáque fit illi ab omnibus gratu-

latio. Prædicabant vetuſtiſſimi, Romanæ aulæ neminem vnquam in eum Ordinem paribus, atque ipſe, itineribus perveniſſe; alios divitiis, alios claritate generis, alios gratiâ, & commendatione Regum, alios potentium ſtudiis provectos: vnum ſuâpte vi, ac virtute omnia adeptum, nullo aliunde præſidio, & quod mirabilius eſt viſum, nullâ cupidine, nullo ambitu, nihil petenti vltro omnia obveniſſe medio ætatis, & valetudinis flore: quæ læta maximè bonis erant, patefactum in eo virtuti aditum cernentibus. His ſermonibus quantâ ante eum meminerant nemiminem expectatione, atque opinione virtutis celebratus, Romam eſt ingreſſus. Et Pius egregius dignitatis fautor addidit hominum inclinationi magnum momentum, nihil, quo ſingularem animum, atque benevolentiam teſtari poſſet, omittens. Vetus eſt Pontificibus Maximis mos, vt quæque incidit res, cujus aut conſultatio, aut cura deleganda amicis ſit, delectis è Cardinalium numero quot, & quos placitum fuerit, negotium mandare; ii, vt res poſcit, ad eum, qui ordine inter illos antecedit, ad conſultandum conveniunt, atque hi cœtus ab re congregationes appellantur. Poſt Commendoni adventum, vt expectatus videretur, ſeptem Pius congregationes variis de rebus, vt viſum è publicæ rei vſu eſt, inſtituit, ſingulíſque Commendonum addidit: adeò vnum ad omnia ingenio validum duxit. Nec minùs frequenter arcanis conſiliis ſummis de re-

bus adhibuit. Ædes in Palatio laxas imprimis, & menſtruam pecuniæ penſionem in neceſſarios rerum vſus attribuit, donec peramplis quoque, ac ditibus ſacerdotiis adauxit. Et cùm cæteri ferè Patrum, niſi per Magiſtrum cubiculi antè conſtituto, ac dicto tempore, ad Pontificem non adirent, ne qui per ambitionem conclavibus, foribúſque aſſiſterent; (quod majeſtati eorum indecorum Pius rebatur) vnus eſt exemptus Commendonus, eíque haud ſecus, quàm Alexandrino Cardinali propinquo ſuo quoties, & quando vellet, nullo in ea re Cubiculariorum arbitrio, aditum ad ſe eſſe Pius juſſit. Itaque verſa continuò in eum omnis civitas, frequentari domum, obſervari egreſſus, deduci, coli, appeti, vt quiſque induſtriâ notus aditum ad amicitiam quærere, in ejus ſe fidem conferre; commendari, probari, teſtimoniis juvari ab vno maximè, vel ante omnes, qui litterarum, & doctrinæ laudem haberent, ad eum confluere, eum alumnum bonarum artium, veluti auctorem fortunæ, ac patronum adoptare. At ipſe tantis in ſe hominum ſtudiis, tam ſecundâ fortunæ aurâ nihil efferri, amicis fidem, omnibus modeſtiam præſtare, quos veris ingenii, aut animi laudibus probaſſet, iis vltro, atque enixè favere, adeò navatam operam non oſtentans, vt multi ſtudio, & commendatione ejus aucti, ornatíque ſint ignari per quem creviſſent. Nec ille ſuarum virtutum viſus conſtantiùs vllam amplecti, quàm rectè facto-

Hh ij

rum conſcientiam, non gloriam petere. Sic officiorum in amicos fructum in beneficentia, non in gratia ponebat, quorum cùm plerique hortarentur tempore vti, & quantùm ſe offerret potentiæ, capeſſere, firmare ſe opibus, devincire, fovere clientelas, & quamplurimos beneficiis amplecti; repulit conſilium, præterquam quòd moderatio moribus ejus magis congrueret, gnarus nihil tam fluxum, ac lubricum, nihil tam omnium obtrectationi, atque invidiæ propoſitum, quàm magnorum Principum gratiam non modeſtè, ac temperanter habitam, & qui modicè vtitur rebus, hunc fortunam in poteſtate habere, & incerta caſuum conſilio ſubjicere: ſin proſperis ferri te ſinas, ſæpè in adverſa, atque præcipitia rapiare. Hinc quantò Pii amor intenſior in dies, illuſtriórque, tantò ipſe parciùs vti, non, niſi res poſceret, ac plerúmque vocatus adire, ac publicis ferè de rebus munera, beneficiáque aliis pro cujuſque dignitate, ſibi, quod perpetuum illi fuit, nihil vnquam petere. Raro per Urbem; ſæpè curru tectus, hortos, aut in abditis locis templa inviſens, cœtus ſalutantium declinabat, aut domi ſtudiis tempus tranſigebat. Quoties aut in Senatum veniendum, aut ad Pontificia ſacra prodeundum eſſet, turbam deducentium præmaturo egreſſu antevertens plerúmque vitabat, modico, ac domeſtico comitatu contentus: & quod omnem ſuſpicionem cupiditatis, ambitioníſque extinxit, ſingulis annis per cauſam valetudinis, vi-

tandíque æſtate calores vrbanos, Urbe excedebat, magis non negante, quàm non ægrè ferente Pio, qui tamen cuncta illi in modeſtiam vertens, gratiorem vel ex eo habebat, quòd gratiam minimè affectaret; atque ille per hæc & premere invidiam, & occurrere ſatietati, quam plerúmque aſſiduitas affert, & gratiam deſiderio tueri, & redintegrare videbatur. Æmulationem cum Michaële Bonello Cardinali Alexandrino, quem Pius ob morum, atque ingenii indolem in ſummum Ordinem cooptaverat, non tam ipſius ſponte juvenis, quàm aliorum inſtinctu motam non lenivit ſolùm hac moderatione, & prudentiâ; ſed ita diſcuſſit, vt ſuis quoque in rebus Alexandrinus conſiliis ejus vteretur, ac præcipuum ſtudium erga illum præ ſe ferret, appeterétque illius auctoritate, ac teſtimonio laudem ſibi, & commendationem apud Pontificem tribui. Cæterùm Pius, ſi qua gravior res incidiſſet, ad abſentem quoque per epiſtolam referri, & ſententiam exquiri jubebat. Nec ſi cauſa publicæ legationis, quæ Cardinalis perſonam poſceret, incidiſſet, alterius operâ eſt vſus. Ter id munus, quod longè graviſſimum, honeſtiſſimúmque habetur, illi à Pio nunquam præſenti eſt mandatum.

Secunda legatio ejus ad Cæsarem.

CAPUT IV.

MAXIMILIANUS Cæſar, ſive animum Lutheranæ ſuperſtitionis labe infectus, eam ſectam occultis ſtudiis fovebat, ſive ſpe ingentis pecuniæ, quam ei Auſtriæ populi, vſurpato antea exemplo mercandi pretio à Regibus, quam mox Reges in ipſos exercerent, licentiam, pollicebantur, tribuere iis jus ex ritu Auguſtanæ formulæ ſacrorum ceremonias colendi ſtatuerat. Inceptis » impiis titulum honeſtum prætendebat: Lacera- » ri opinionibus rem Chriſtianam, diríſque reli- » gionibus convelli, infirmaríque priſcæ pietatis » fidem, eóque impunitatis ventum, vt novis er- » roribus nullus finis, aut modus fieret, & præſtare, » datâ vnius veniâ, cæteros ſubmovere vi Regum, ac prohibere, quàm omnibus ſimul premi. Hæc vbi nunciata ſunt Pio, advocat Senatum, & quanta res moveretur edoctis Patribus, flectit ad Commendoni laudes, vnúmque maximis Reipublicæ negotiis fide, induſtriâ, vſu parem ediſſerens, omnium conſenſu Legatum deligit, ac primo quoque tempore tranſire in Germaniam, & pergere ad Cæſarem jubet, & ſe peſtilentibus conſiliis objicere, miſſo celebri tabellario, qui hæc ad eum perferret. Commendonus æſtatem apud Veronam egerat, & inſtante jam autumno, ex conſuetu-

dine reditum in Urbem parabat, cùm ei Senatusconsultum, & mandata Pontificis redduntur. Paucos dies adſciſcendis comitibus, inſtruendóque itineri abſumpſit; inde acceptâ de manu Auguſtini Valerii Epiſcopi Veronenſis argenteâ cruce, quod eſt legationis inſigne, Veronâ proficiſcitur. Eâdem die ad Volarmiam duodecimo à Verona lapide feſtinus à Cæſare Nuncius cum litteris occurrit, quibus magnopere petebat ab eo Cæſar, ne longiùs progrederetur: miſſurum ſe ad Pontificem Maximum, qui oſtenderet, quàm non opportunum Reipublicæ hoc tempore Cardinalem Legatum ad ſe mitti: tantiſper opperiretur, dum de eo, quæ Pontificis voluntas eſſet, cognoſceret. Erant qui gerendum Cæſari morem, mandatúmque Pii Veronæ expectandum cenſerent: ſed Commendonus negavit ſibi mutare quidquam de Pontificis juſſis ad alterius, quàm Pontificis ipſius nutum licere, ac miſſo protinus Romam, qui à Pio ſciſcitaretur, quid ſe facere juberet, ipſe viam perrexit, moderans iter, vt qui miſſus eſſet, ad Oenipontem ſe aſſequeretur: oppidum in Rheticis Alpibus quatridui iter à Tridento, Italiæque finibus diſſitum; ita ſe mandatum munus non deſerturum, & Pontificis nihilominus integram de ſe deliberationem fore. Oeniponti apud Ferdinandum Cæſaris fratrem eſſe Archiepiſcopum Saliſburgenſem, & Albertum Ducem Bavariæ audierat; cum iis interea collocuturum, acturúmque maximè cum Alberto,

cujus auctoritatem nonnihil revereri Cæſar credebatur, vt eum ab inceptis Germaniæ peſtem allaturis revocare conaretur. Et dedere quidem illi ex Commendoni voluntate graves ad Maximilianum litteras, & Albertus id quoque incuſavit, quod Commendonus queſtus apud ſe fuerat, adeò præpoſteris vivi moribus, vt commodiùs plerique, ac meliùs conflari religiones à quovis machinatore putent, quàm ex Pontificis Maximi auctoritate conſtitui, qui ſacrorum cuſtos, interpréſque ab ipſo Deo hominibus ſit datus; & Turcarum, & Barbarorum Oratores accipi cum honore, Româ venientes Legatos, ampliſſimæ viros dignitatis gravatè, & repugnanter admitti. Sed Pius interea, cùm pariter Commendoni & firmum adverſùs gratiam animum, conſiliúmque non parendi Cæſaris litteris, neque iter inceptum intermittendi, & in ſe conſtans, atque immotum obſequium multis verbis palàm extuliſſet, factúmque id maximè ad voluntatem ſuam oſtendiſſet, ire porrò eum, & exequi juſſum imperavit. Qui inde ſtatim profectus, navigiis ad Halam conſcenſis Oeno flumine, Danubióque devectus, octavo die Viennam appulit, omnibus, quà tranſiret, perditam ſpem, & fruſtra fore quemvis conatum denunciantibus, progreſſum eſſe Maximilianum, vnde receptus ad pœnitentiam non eſſet; ſiquidem pactione pecuniæ, & promiſſis devinctâ fide nihil ſibi integri feciſſet.
» Poſtridie aditus Cæſar, qui prior non ideo optaſ-

ſe

ſe ait, ne Cardinalis Legatus ad ſe hoc tempo- «
re veniret, quòd eam legationem abnueret, «
quam ipſe ſibi honorificam fateretur; ſed ne ea «
in tanto Belgarum tumultu, motúque animo- «
rum, quibus immixti plerique Germaniæ populi «
eſſent, incommodam aliquam ſuſpicionem affer- «
ret, veritum: id quando Pontifici Maximo non «
probaſſet, lætari adveniſſe eum, apud quem ra- «
tionem conſilii ſui exponeret, quo adductus Au- «
ſtrios in ſacrorum ceremoniis Auguſtanæ formulæ «
ritu, atque jure vti paſſurus eſſet. Viſum id ſibi, «
vt in malis ſalubre imminentium remedium, «
quod pridem illæ ſibi Provinciæ vſurpaſſent juris, «
ac licentiæ vivendi, opinandi, ſtatuendi ex cu- «
juſque arbitrio de fide, & cultu ſacrorum, id «
eas permiſſu ſuo certis obſtrictum legibus habe- «
re, queîs ingruentibus quotidie novis errorum «
monſtris aditus aliquando obſtrueretur. Etenim «
tantâ tam turbulentorum errorum, ac ſectarum «
multitudine elevari omnem auctoritatem religio- «
nis, omniáque divinarum rerum jura perverti. «
Delectam ex cunctis à ſe Lutheranæ familiæ ra- «
tionem, quòd ea minùs à Catholica pietate, «
propiúſque à vero abeſſe videretur: additurum ri- «
tus, cultúmque, & formam ceremoniarum ſum- «
ptam maximè à nobis: ſic finem impiæ libidini «
novas in ſingulos dies opiniones comminiſcen- «
di, diſpergendíque impoſiturum; & faciliùs ad «
ſanctitatem revocatum iri, ſi, ne longiùs à no- «
ſtro more recederent, proviſum foret: quippe «

» depulſis aliis peſtilentibus, ac mortiferis morbis,
» expeditam vnius haud vehementiſſimi curatio-
» nem futuram. Nec ſe tamen ad id conſilium, ni-
» ſi neceſſitate deſcendiſſe, quòd neque quam in-
» iret, aliam remedii viam inveniſſet, neque infinita
» illa licentia tolerari, ac ſuſtineri diutiùs jam poſſet.
» Verſari enim ſe aſſiduè in metu, ac periculo gra-
» vis alicujus ſeditionis, quæ inde haud dubiè im-
» penderet: nec novum id à ſe incipi, antè à Ca-
» rolo patruo, & Ferdinando patre, optimis Impe-
» ratoribus, ac Romanæ Eccleſiæ, & Catholicæ fi-
» dei reverentiſſimis factum; nec verò, quòd po-
» pulis illis ſemel conceſſum adimi non poſſet, id
» quemquam arbitrari eſſe, qui ſatius non duce-
» ret adſtrictum legibus, modóque, ac ſpecie ali-
» qua religionis adhibitâ eos habere, quàm per
» ſummam impunitatem polluere, inquinare, com-
» mutare, confundere quotidie omnia, & Provin-
» ciam Auſtriæ portentorum omnium, ac ſcelerum
» ſedem, & receptaculum fieri; tantámque mate-
» riam diſcordiarum, tantum inteſtini belli ſemen
» incluſum ſinu fovere. Poſtremò teſtari Deum,
» non aliud ſibi propoſitum, quàm vt à ſuorum men-
» tibus ſuperſtitio depelleretur, omnéſque ad pri-
» ſcam avitæ pietatis, & Romanæ Eccleſiæ fidem
» redirent. Hæc ferè Cæſar. Commendonus id qui-
» dem laudare, quòd reducendos ad fidem Roma-
» næ Eccleſiæ popularium animos, mentéſque per-
» verſis erroribus exolvendas ſuſcepiſſet, ídque
» propoſitum conſilium ab ſe initium haberet, mo-

dò ne falsis remediis , contrariísque insisteret , «
quæ augerent , & foverent , non tollerent , aut «
levarent morbum. Cælestium fidem nullam nisi «
incorruptam , perfectámque esse , & pietatis ratio- «
nem cultu , & sanctitate constare , vt religioni re- «
medium non aliter afferatur, quàm eam intemera- «
tam in sua integritate , nitoréque habendo ; aut si «
quid alieni moris , opinionísque irrepsit , purgan- «
do , abolendóque putare ejus sit , qui nequaquam «
res suâ vi , ac pondere metiatur. Dei certè jussis «
violandis , ac multitudinis semper imperitæ , & vbi «
legum venerationem excussit , & à vero , rectóque «
deflexit , pessimo cuique parentis cupidinibus ob- «
sequendo , nihil aliud , quàm affinem te culpæ fe- «
ras , & sceleri eorum , furorísque alimenta subji- «
cias ; cujus rei non esse longè petenda exempla : «
quid enim hoc malum parvis ortum initiis aluis- «
se , & ex tam parvo , & vix animadvertendo igne «
tantum , ac tam latè fusum incendium fecisse , «
nisi quòd primò neglectum , deinde cùm occur- «
sum , atque obviàm itum oportuit , præbita ma- «
teria est ab iis , qui populorum desideria indul- «
gentiâ lenienda , captandáque esse putaverunt ? «
Carolum , & Ferdinandum cum iis ipsis Luthe- «
ranis de eadem Augustana formula certis pactio- «
nibus concordiæ causâ transegisse spe , vt credibi- «
le est , & ipsi ferebant , cohibendi , sistendíque «
flagrantium impetum , & quotidie nascentium «
novarum sectarum contagionem avertendi : sed «
eventu tristi , & calamitoso ; quippe cùm omnes «

» omnium disciplinarum, atque opinionum sectæ
» in Augustanæ formulæ nomine, atque auctorita-
» te facilè delitescerent, cuncta ex eo depravata
» brevì, vt nulla gens totius Germaniæ integra, nul-
» lius diligentiâ prohiberi, ne illa passim grassare-
» tur pestis, potuerit. Atque hæc quidem sic fieri,
» divino numine consilia nostra humanis imbuta
» cupiditatibus in pœnam nobis, remedia in per-
» niciem vertente. Neque hos ipsos Imperatores
» tamen cum iis pactionem vllam fecisse, qui pro-
» priæ ditioni eorum subjicerentur, sed cum va-
» lentissimis Regulis, populísque, quorum consen-
» tientium vim, atque arma etiam timuisse non ex
» vano videre poterat. At ejus quid simile habere
» consilium, qui Austriis, vni non minimæ Ger-
» maniæ genti, & ejus privatim imperio subjectæ
» id vltro obtulerit? At enim exclusâ multiplicium
» sectarum multitudine, faciliùs sub vnam Augusta-
» næ formulæ disciplinam coacti ad fidem inde Ca-
» tholicæ pietatis redigentur. Jam primùm om-
» nium ab illa regula divinitus nobis tradita non
» esse discedendum, quâ præcipitur, ne quid ma-
» li quorumvis bonorum spe faciamus; quam le-
» gem cùm ad omnia pertinere, tum maximè re-
» ligionem, & res sacras complecti, quæ cælesti
» vi, non humanâ sapientiâ continentur: deinde
» quod semel inutile foret, atque adeò exitu fœ-
» dum, & perniciosum in aliis expertus sit, cur id
» iterum in se, suísque periclitari velit? Verùm mit-
» tenda exempla, vbi efficacior ratio adsit. Qui,

inquit, hoc juris, ac licentiæ à te expetunt, si «
omnes Lutherani sunt, & placita Augustanæ for- «
mulæ vltro complectantur, quid permissione istâ, «
& sanctione est opus ad eos in illam sententiam «
adducendos, aut cæterarum prohibenda, pellen- «
dáque hæresum inventa, quæ nulla sunt? Sin, quod «
ais, animos diversæ, & aliis aliæ tetriores sectæ «
perturbant, distrahúntque, tum tibi ea consul- «
tatio prima occurrit, jubenti-ne sacrorum leges «
dicto audientes futuri sint, aut, si imperium de- «
trectent, suppetant-ne ad cogendum vires; nam «
si tantùm vel nervorum tibi, vel auctoritatis «
apud eos est, vt quò velis flectere, aut repugnan- «
tes vi subigere possis, haud dubium, quin tibi «
ex illis intestabilium opinionum, atque errorum «
tenebris eruti, ad veritatis lucem, id est, Catho- «
licæ Ecclesiæ revocandi sint. Verùm si illi con- «
tumaciores sint, quàm vt parere tibi velint, & «
plures, quàm vt tutum adhibere vim videatur; «
tum ne sub vnius quidem Augustanæ formulæ jus «
redigere eos possis. Neque enim illi minùs a- «
cerbè inter se, quàm nobiscum dissident. An «
Calvinianos, confidentissimum, ac pervicax ge- «
nus, qui nunc maximè obsolescente in dies Lu- «
theri auctoritate florent, tuméntque, adduces, vt «
alterius cujusvis placita suis præferant? aut eos no- «
bis credis infestiores, quàm Lutheranis ipsis, aliis- «
que ab eorum ratione discrepantibus esse? Idem «
de Trinitariis, idem de reliquis licet judicare. «
Sed esto, concedant omnes, consentiántque Lu- «

» thero, quod nemo ſperet, qui hæreticorum inge-
» nia norit, & Auguſtanæ formulæ nomine cenſeri
» velit: quem tu ex eo capias fructum? Ut quid
» ægro, & pluribus morbis graviter affecto ad ſalu-
» tem profuerit alios depuliſſe morbos, ſi remediis
» eorum gliſcens reliqui vnius mortifera vis perin-
» de laborantem extinguat? Quemadmodum pro-
» fundo in pelago pereuntem ſi extrahas quidem
» ad ſummum, ſed mergi tamen, atque obrui aquis
» ſinas, nihilo magis vitæ ejus ſubvenias, quàm ſi
» abſorberi voraginibus, fluctibúſque patiare. Si tui
» hæretici, expertéſque Chriſtianæ pietatis ſunt, ex
» Eccleſiæ navi (quâ vnâ qui vehuntur, ſalutis tene-
» re curſum, atque intrare portum queunt) aut ex-
» ciderunt, aut ſe ejecerunt, nec magni refert,
» cujus ſectæ vndis involuantur, ſubmergantúrque.
» Nec tu aliter ſaluti eorum conſulas, quàm ſi er-
» rorum æſtibus ereptos in navim receperis; nam
» eos cæleſti irâ in vltionem ſceleris ſummis de re-
» bus diſcrepantes in concordiam, quæ non veri-
» tate nitatur, cogere nec vnquam aſſequare, nec
» tibi fas eſſe arbitreris. Quod enim manifeſtius vl-
» lum Dei numen, quàm à quo immiſſus in iſtos
» hic eſt diſſidii furor, vt propriis odiis, ſenten-
» tiiſque inter ſe digladientur, & conſpirati adver-
» ſùm nos de eo ipſi minimè conveniant, quo nos
» oppugnare contendunt? Æternam hanc hæreti-
» corum diſſenſionem Eccleſiæ pacem Auguſtinus
» ſummus ſapientiæ atque ſanctitatis auctor appel-
» lavit: & nos reducere eos in gratiam, concor-

diámque conemur, & Dei voluntatem, cujus illi «
vi, atque irâ agitantur, venire contra non verea- «
mur, & animis, rebúſque pugnantes, ipſi con- «
ſentientium ſpeciem induendo, vltro confirme- «
mus, & veluti armemus adverſùs nos, Eccleſiám- «
que, à qua deſciverunt, quam vnam impugnant, «
in quam omnes omnium eorum impetus ferun- «
tur? Quid ergo ſi à te, tuóque imperio defeciſ- «
ſent hi populi, & alii vi, atque ferro, alii aliâ viâ, «
omnes pariter te oppugnarent, tuæque vitæ, ac «
dominationi inſidiatum irent? Utrum tandem iis «
diſcordantibus inter ſe, nullo certo duce, cui pa- «
rerent, nullo ſigno, ad quod coirent, eóque minùs «
tibi validè incumbentibus, vltro impietatis du- «
cem, ac ſigniferum præbiturus ipſe eſſes, an con- «
ſcindi, collidíque, & confici ſuâ ipſos diſcordiâ «
paſſurus? Tu verò etiam ſponte conſentientes vt «
arte, atque conſilio disjungeres, diſſociaréſque, «
curam, operámque intenderes, nec quieſcere poſ- «
ſes, donec amotis ſeditionum auctoribus, multi- «
tudinem ſub leges redigeres; adeò noſtra nos ma- «
gis movent, & acres noſtri vltores; quæ in Deum «
patrantur, lentè, negligentérque accipimus. Pa- «
tere, quæſo Cæſar, me ſalutis tuæ imprimis, & tot «
circà gentium cauſâ nihil reticere eorum, quæ «
palàm homines loquuntur, & apertè, ac liberè «
apud ipſum te omnia effari. Ipſi hæretici hoc jus, «
hanc licentiam ex lege, atque ritu Auguſtanæ «
formulæ vivendi pretio emptam ſe habere, pró- «
que ea vigeſies centies mille aureorum nummûm «

» in tres proximos annos dare tibi pactos esse, ita
» non obscurè ferunt, vt etiam, quâ sunt insolen-
» tiâ, tanquam exprobrantes jactent; nec te tuâ
» voluntate aut consilio, sed hujus tam grandis pe-
» cuniæ spe captum, illectúmque esse, auctores hu-
» jus corruptelæ, & accusatores produnt : necdum
» vlla firmata privilegio tua promissa habent, &
» hos illusores, & criminatores dignitatis tuæ mo-
» destè quicquam, aut obedienter acturos, & ab
» insita arrogantia, atque contumacia discessuros
» speras? Hos vt concilies tam perniciosi exempli
» rem induces? cujus vel solam famam quantum
» animorum motum in finitimis Germaniæ po-
» pulis fecisse, facturámque in omnibus putas?
» quantum cupidis irritamentum, quantam bonis
» desperationem allaturam, vt non corruptæ mo-
» dò, & aliquâ ejus mali contagione affectæ na-
» tiones accendi, irritaríque, sed integræ quoque,
» atque intactæ ad cupiditatem novarum rerum con-
» citi, & sollicitari vno hoc facto posse videantur?
» Quid quod non solùm non opportunum huic
» malo, adeóque contrarium, atque exitiosum re-
» medium initum abs te est; sed hujusmodi, quod
» alterius propè gravioris facinoris culpam susti-
» neat, vsurpationem muneris, atque juris alieni?
» Neque enim, Cæsar, tibi, aut vlli Regum hæc da-
» ta potestas est ordinandi, disponendíque, aut om-
» nino attingendi res sacras, quarum jus, atque
» arbitrium, quantùm capere mortalitas potest,
» vnum penes esse Pontificem Maximum Deus jus-
sit:

sit : aliorum nullæ , nisi parendi sunt partes, & «
tuæ præterea, Regúmque cæterorum tuendi, de- «
fendendíque. Id nos non divinis modò litteris, «
monitísque docti sumus; sed magnis, & quæ ter- «
rere omnes debeant exemplis, à Deo est affirma- «
tum. Proditum memoriæ est in sacris libris, cùm «
plaustro veheretur Arca Dei , & inquietatione «
boûm , qui trahebant, decussa pænè concide- «
ret , Ozam vnum è rectoribus currûs, quò casum «
ejus averteret, manum Arcæ admovisse. Idque «
crimen, quia ille Sacerdos, & Levita non erat, «
& alieni muneris officium invaserat, visum est à «
Deo dignum, quod ille statim morte lueret : adeò «
divinas res non egentes humanæ opis, nec attre- «
ctandas prophanis manibus, consiliísque esse te- «
statum, sancitúmque apud posteros Deus voluit. «
Magnum hoc, & triste abstinendi se contactu sa- «
crarum rerum , ac vitandæ cælestis iræ documen- «
tum; sed haud minùs severum illud, & propriè «
ad Reges pertinens. Sublatus ex humili loco ad «
Regni fastigium à Deo fuerat Saül, ita partitis in- «
ter ipsum, & Samuelem muneribus, vt huic re- «
ligionis, & sacrorum jura, illi Imperium , & belli, «
& pacis jus essent : imminente cum innumerabili- «
bus copiis Philistæo hoste, indictum populis solen- «
ne sacrificium, sacrificiíque dies dictus fuerat, «
quo divino propitiando Numini certæ hostiæ, vt «
tum mos, immolarentur; neque enim religiosa «
gens sumptura aliter arma , & prælium initura e- «
rat, nisi antè placato patriâ ceremoniâ Deo. Con- «

„ venerat juxtà omnium multitudo, quæ cùm diu „ expectasset, nec Samuel ad constitutum adesset, „ dilabi porrò domum, atque omnes abire cœperant. Tum Saül ne tanto instante ab hoste periculo, à suis desereretur, rem divinam ipse peregit, paratásque victimas aris admovit, & sacrificavit. Id ob piaculum, electo paulò antea ad Regnum, clarísque victoriis nobilitato, per eumdem Samuelem denunciari illico jussit Deus, Regnum se illi, liberísque ejus adempturum, aliámque in domum translaturum: nec multò pòst victus prælio, occisúsque, excidio domûs suæ cælestibus minis fidem affirmavit. Regnum ad David æmulum ejus est delatum, quem ipse pulsum, abjectúmque, & fugâ se, ac latebris à vi, atque injuria ægrè tutantem sæpè interficere conatus erat. Te oro, Cæsar, obtestórque, vt hæc cælestia præscripta, documentáque nobis erudiendis divinis tradita monumentis tecum reputes, & animum ab novis, præcipitibúsque consiliis ad salubriores cogitationes, ac tuâ majestate, tuo loco, tuâ familiâ, téque denique ipso dignas recipias. „ Hoc genere orationum convincebatur quidem Cæsar, vt quibus séque, rémque obtegeret, illi verba non suppeterent: sed contrà nummorum cupidine, & hæreticorum postulationibus recepta flagitantium, & præterea intimo, quanquam occultâ, ingentíque simulatione involuto in Lutheranos studio vehementer animo distrahebatur. Id haud ignotum Commendono eo impensiùs cùm

ipſe inſtare vrgeréque; tum Legatos Regum, qui aderant, ſubmittere communem cauſam communibus agendam ſtudiis docens. Et Pius Pontifex, vt erat acer religionis vindex, & vbi ea ageretur, impatiens humanarum artium, litteras ad Commendonum dederat, quibus ſi cunctaretur Cæſar, neque inceptis deſiſteret, factâ re divinâ, & eo Evangelii capite recitato: Quicumque non receperint vos, neque audierint ſermones veſtros, exeuntes foras de domo, vel civitate, excutite pulverem de pedibus veſtris, & ipſe abſcedere Viennâ, atque inde Nuncium abducere, & Maximiliano renunciare amicitiam jubebatur. Nondum præciſa omnis Commendono ſpes erat, nec maturum ad tam abrupta conſilia tempus videbatur, ex queîs oriturum haud dubiè magnum, & periculoſum rerum motum proſpiciebat: ſed hæc Pii mandata diſſimulans ipſe, Maximiliano clam enunciari, deferríque per alios curavit, quo & gratiam, opinionémque temperati, & quantùm per mandati muneris fidem liceret, refugientis benevolentiam inter Cæſarem, & Pontificem abrumpere, & Cæſari ipſi curam injecit nihil temerè agendi, cernendíque rem ſibi cum Pontifice haud ſegni, obnoxióve, ſed Deo, cauſæque fidenti, & facilè contemnenti humanas rationes eſſe. Et labi jam pertinaciâ cœperat, cùm Commendonum omnia molientem, omnéſque vndique machinas ad expugnandum admoventem etiam caſus juvit. Adfertur nuncius

conjugem Philippi Regis Hispaniarum decessisse, nullâ virilis sexûs prole relictâ. Confestim in Cæsaris Regia ortus differtur in omnes sermo Annam majorem natu filiarum ejus Philippi matrimonio destinantium, avunculo neptem, nam Philippi sorore genita puella erat: vnde jungi illi, ni Pontifex Maximus nuptiis annuisset, per leges non poterant; & Maximilianus, ac numerosa filiorum soboles Hispanicis rebus incumbebat, latissimo regno cupidine, & spe imminens, si Philippus sine liberis fato concessisset: eò & filios in Hispaniam educandos miserat, & Hispanos omnes officiis, Regem obsequio demereri studebat, & ad novam spem ex non opinato exortam sibi filiam in Philippi matrimonio collocandi animum magnoperè erexerat. Arripuit occasionem Commendonus, atque hinc Hispanos, quibus tum maximè grave bellum in Belgis perfidiâ, ac defectione hæreticorum, duce Aurangio excitatum erat, docebat quantùm ea Cæsaris in Lutheranos inclinatio, & permissi Augustanæ formulæ ritus additurì ponderis, momentíque hæreticorum rebus essent: hinc Cæsarem monebat non alienandum tali tempore à se, domóque sua Philippi animum; quod fieri necesse esset, si, qui minimè deberet, adversarios ejus, eosdémque Catholicæ Ecclesiæ hostes fovere, confirmaréque indulgendo eorum furori, & pænè causam approbando videretur. Et nactus Viennæ Philippi Legatum, hominem Belgam, priva-

tim Aurangio, & factioni illi inimicum, eámque valescere auctu malarum opinionum intelligentem, perpulit denunciare Regis verbis Maximiliano, ne consilia admitteret, quæ vim, atque opes Hispaniarum hostibus adjungerent; ne suum quidem Regem existimaturum fraterno, & mutuo in se Maximilianum esse animo, rebúsque suis, quando ab eo proderetur, quem haberet propinquitate, ac sanguine conjunctissimum, aliter consulturum. Adjecit idem Legatus Commendoni instinctu, si Pontificis Maximi auctoritatem ea in re non quanti deberet, fecisset, nunquam ab eo impetraturum, vt filiæ nuptias cum Rege approbaret, & quò fieri ritè possent, eos legibus solveret: quod ipsi haud paulò pluris, quàm popularium suorum pollicitationes, & quantæcumque pecuniæ conditionem esse debere. Hæc plus ponderis apud Maximilianum, quàm religio, atque ratio habebant. Itaque quem jus, quem fas, quem officium nequierat permovere, vt totum negotium omitteret, cùm maximè & hæretici vt in confecta re exultarent, & boni spem omnem abjecissent, vocato ad se Commendono, in auctoritate Pontificis Maximi esse se pronunciavit. Quod quidem Pio adeò accidit optatum, vt in Commendoni extollenda industria, memorandísque apud Senatum laudibus precatus Deum esse dicatur, vt cùm ipse naturæ concessisset, aut illum, aut illius similem sibi successorem in Pontificatu daret: ad ipsum litteras

ſuâ manu amantiſſimè ſcriptas miſit, in quibus ſæpè filium appellans, gratias illi egit, virtutémque ejus quàm potuit amplis, atque honorificis verbis collaudavit.

De negotio illi dato ordinandi rem Eccleſiaſticam.

CAPUT V.

POST hæc Pius, qui tum maximè corruptis hominum moribus emendandis, collapſæque Chriſtianæ diſciplinæ non Romæ ſolùm, ſed per omnes Provincias ordinandæ animum, curámque intenderat, conandi in eo aliquid apud Germanos negotium Commendono dedit; apud quos omnia priſci moris inſtituta aut intermiſſa obſoleviſſe, aut polluta, perturbatáque hæreſum contagione, ac licentiâ eſſe didicerat. Sed ea maximè aſpera, ac difficilis res fore videbatur, cùm imbecillitate hominum malâ, ac diuturnâ conſuetudine depravatorum, arctáſque apud veteres vivendi leges laudantium magis, quàm re imitantium, tum Principum, atque potentium iniquitate, qui maledictis inceſſere licentiùs viventes, quàm corrigi malle videntur: ſeu potentiæ, ac dominationis munimenta popularem nequitiam eſſe putant: ſive humanis ingeniis par libido ineſt reprehendendi vitia, atque habendi; certè iidem illi turpes, & flagitio-

ſos homines vniverſos aſſiduè increpant, & ſingulos ſæpè pertinaciter tuentur. Horum erat Viennæ magnus numerus, ac multi in ipſius domum Cæſaris irrepſerant, fugitivi ex Italia plerique omnes: nam vt quoſque in ſacerdotum ſodalitiis, monaſteriiſque legum, inſtitutorúmque tæderet, aut ob vitæ probra judicii metus ageret, haud ferme aliò confugiebant, & ſuæ diſciplinæ deſertores aliorum quoque inquinabant mores, eo liberiùs in omnem ſe luxuriam, dedecúſque demittentes, quo plus licentiæ, atque impunitatis erant nacti, infamiâque, & ſordibus eorum etiam boni, atque integri aſpergebantur; erâtque omnis propterea ſacerdotum ordo in odio, & contemptu omnium, neque tam tritum, ac populare quidquam, quàm invehi in eorum nomen. Cùm ea aboleri macula, & vſus priſcæ innocentiæ revocari, niſi civitate improborum illâ, ac perditorum hominum colluvie purgatâ, non poſſe videretur: incredibile memoratu eſt, quot ex omni genere reperti fautores eorum ſint. Ipſi ante omnes hæretici tuebantur, qui iidem maximè ſtrepere, obtrectare, inſultare turpitudini eorum, & nobis objectare conſueverant. Horum gratiâ, atque inſtinctu ipſe quoque Cæſar excuſando alios, aliis teſtimonium impartiendo omnes tegebat. Præterea & Vienna ipſa, & multæ civitates Epiſcopis carebant, aut ſi qua habebat, perinde officium eorum deſiderabat; quòd illi aulam, Maximilianúmque affectantes,

& ambitioni ſuæ, aut pecuniæ, aut certè longè aliis procurationibus intenti, negligebant ſacrorum curam. Id adeò malum pleriſque in Provinciis graſſatur, in quibus Epiſcoporum nominatio eſt Regibus tributa, conceſſúne dicam, an ſocordiâ Pontificum Maximorum. Nam antè, aut à Pontificibus dabantur, aut à ſacerdotum collegiis, vt quiſque innocentiâ, ac dignitate inter eos excelleret, juſtis ſuffragiis legebantur. Ita bonis quiſque artibus nitebatur, adeptíque honorem etiam munus implere, ac præſtare ſuum ſtudebant. Nunc longè alio ex genere hominum ſumuntur; ſæpè bello exercitis, veluti militare præmium, Epiſcopatus datur: ſæpè gratioſis, aut potentibus; interdum & fœminis adulantes Epiſcopi fieri merentur, quibus nullum doctrinæ, nullum pietatis ſtudium, nulla aut ſcientia, aut vſus earum rerum, quarum cauſâ is eſt in Chriſtiana Republica Magiſtratus Deo auctore inſtitutus. Atque ex hoc maximè fonte manaſſe illa peſtis ſatis creditur, quâ multa hodie Regna deformata hæreſibus, vaſtata civilibus bellis, & quædam etiam everſa, ac propè funditus exciſa eſſe cernimus: quippe Epiſcopis officii ſui aut ignaris, aut negligentibus, continuò & populorum mores prolabuntur, & laxatur Eccleſiaſtica diſciplina, & religionis cultus, quo ſtatus Rerumpublicarum continetur, omnis exolvitur, convellitur, deſtruitur. Hinc hæreſum, ac pravarum opinionum turba in Eccleſiæ clauſtra veluti incuſtodita,

dita, & patentia irrumpit, odio, ac discordiâ, & mox cædibus, seditionibus, armis cuncta permiscet. Commendonus cùm hæc apud Cæsarem sæpè disseruisset, Strigoniensibus Archiepiscopus, & Viennensibus, & aliquot Ungariæ civitatibus Episcopi vt darentur, obtinuit. Fugitivos, & maculosos aulâ, atque vrbe ejicere multò operosius fuit; aliquod tamen confidentiæ, & vitæ eorum frænum est inditum, & audacia nonnihil eo metu repressa. Templa inde, sanctioráque delubra adiit; cultum, ritúmque sacrorum, item sacerdotes ipsos, & templorum ministros recognovit; vasa, libros, vestem, omne instrumentum, atque apparatum rei divinæ conficiendæ, rationem denique omnem habendi, administrandíque res sacras inspexit: in quibus quàm multa vitiosa fierent reprehendere, quàm emendare facilius fuit. Ipse quidem in singulis fanis convocatos sacerdotes aptâ oratione appellavit, quæque in rem esse visa sunt, monuit, multáque exemit, quædam etiam sivit, atque ad veteris normæ, ritûsque formam ordinavit. Sed omnia, quia exactor inde eorum nemo extitit, neglectui fuere. Nam Maximilianus vnicum remedium esse ægræ, ac perturbatæ Reipublicæ emendationem morum, & priscæ disciplinæ restitutionem palàm verbis prædicabat; occultè nec corrigi, quæ pravè, ac perperam fierent, nec omnino mutari quicquam patiebatur: vt labi, & ruere Ecclesiasticam rem velle ab non ignaris in-

genii, atque intimi animi ejus crederetur. Profectus Viennâ Commendonus diœceses Passaviensem, & Salisburgensem, per quas illi iter fuit, curâ, ac diligentiâ eâdem, fructu, ac opere pretio majore lustravit, quòd in vtraque Episcopi probi, ac religiosi homines præerant, qui Commendoni studio non solùm adversati non sunt, sed etiam adjumento fuere; & Salisburgensis quidem Archiepiscopus etiam Concilium Provinciæ suæ, rem diu antè intermissam, illius instinctu, atque hortatu habuit, in quo multa salubriter decreta, & sancita sunt. Ad reliquos Germaniæ Episcopos litteras ex auctoritate Pontificis dedit, quibus ad vsum, cultúmque antiquæ disciplinæ renovandum multis, atque accuratis verbis eos est adhortatus.

De fœdere per Pontificem adversùs Turcas icto, & opera in id à Commendono impensa.

CAPUT VI.

REVERSUS inde Urbem sub finem sequentis anni, qui fuit M. D. LXIX. excepit bellum, quod Selimus Rex Turcarum libidine Cyprum insulam ditioni suæ subjiciendi terrâ, maríque Venetis intulit. Cui propulsando bello Pontifex Pius haud secus, quàm si eo ipse peti-

tus esset, animo, conatúque incubuit, non studio erga Venetos, quibus ad id locorum subiratum fuisse constat, sed amore Christianæ rei, quam carpi in dies, atteríque impotentibus prævalidæ gentis armis cernens, ingenti dolore, curâque sollicitabatur. Cúmque eâ tempestate Philippus, debilitatis domestico malo Gallis, vnus omnes Christianos Reges longè opibus anteiret: quippe non vniversæ modò Hispaniæ dominabatur; sed omne Belgarum nomen, quod latè multas, ac bellicosas gentes complectitur, in ditione habebat, & in Italia cùm Neapolitanum, tum Mediolanense Regnum, firmum vtrumque, atque opulentum, obtinebat, & maximè opportunæ parandis, alendísque classibus Sicilia, Sardiniáque, & Baleares insulæ imperio ejus parebant, & Corsica etiam, & Ligurici maris ora, civitásque Genuensium auctoritatem ejus sequebatur: Africæ quoque injecerat manus, ædificato haud longè à ruinis antiquæ Carthaginis castello, cui ab freti faucibus, quibus impositum erat, Golettæ nomen fuit, magnóque munito opere, & Tunetum frequentem vrbem regionis ejus in fide habebat, & vicinos populos Siciliam, atque Hispaniam contra sitos à maleficio continebat. Sed præter hæc, quæ commemoravimus Regna ditia, & viris, armísque potentia, multò maximum Imperium vltra Oceanum in Occidente propagatum habebat, quod patrum nostrorum memoriâ, Christophori Columbi Liguris inge-

nium, & humano captu major audacia aperuit. Ejus Imperii terræ ignoratæ veteribus in tantam magnitudinem patere dicuntur, vt eis novi orbis nomen ſcriptores noſtri indiderint, ex quibus auri vis ingens ad Philippum per immenſa vaſtiſſimi maris ſpatia quotannis navibus advehebatur. Hunc igitur Regem tantis ſubnixum opibus vt ſibi, Venetíſque ad Turcicum bellum fœdere, ac ſocietate ante omnes adjungeret, Pius initio ſtatim eſt aggreſſus: nec ille magnopere abnuit; nam & Pontificis Maximi auctoritatem, quantùm Chriſtianum, & pium Regem decebat, reverebatur, & amplitudine ſuâ indignum, & ſibi invidioſum fore intelligebat, ſi tanto impendente Chriſtiano nomini de Barbaris periculo, ipſe Reipublicæ defuiſſet; & præterea Pium ſperabat facturum ſibi poteſtatem ex ditibus Hiſpaniæ ſacerdotiis pecuniam corrogandi: ita bellum gloriæ ſibi magis, quàm impendio vlli, aut ſumptui futurum. Quòd ſi Philippo vafra, & dominandi cupida Hiſpanorum ingenia reſpondiſſent, acri, atque huc maximè intento Pontifice, magnâ, nec dubiâ ſpe victoriæ geſturi cum Turcis id bellum fuiſſe videbantur: ſed illis non tam cordi erant, vt vincerentur, aut procul Venetorum cervicibus ſubmoverentur Turcæ, quàm vt id alerent, duceréntque bellum, cujus morâ, oneréque preſſi, attenuatíque Veneti ipſi opportuni ſibi Italiæ Regnum affectantibus fierent. Id cùm Venetos Patres non falleret, antea quoque ſub Carolo

Philippi patre Hiſpanorum artes, & ambitioſa, atque callida conſilia æquè difficili ſuæ Reipublicæ tempore experti, inviti, ac reluctantes adducebantur, vt ſe vllo fœdere cum Philippo alligarent, pacémque quamvis gravibus conditionibus redemptam Hiſpanorum ſocietati præferebant. Sed hæc ſeniorum mens erat. Juventus injuriâ, perfidiâque Barbarorum incitata decertare, ac dignitatem ſuam armis tueri præoptabat, fœderíque favebat, de quo Romæ apud Pium ab vtriſque Legatis agebatur; in quo Commendoni ſingularis induſtria, prudentiáque enituit, multíque difficiles nodi expediti per eum, explicatíque ſunt. Nam & Veneti Legatis ſuis imperaverant, vt omnia cum eo communicarent, illiúſque conſilio maximè vterentur: & Pius neminem magis intimis rebus adhibebat. Conſenſerant tandem Veneti, Hiſpaníque in certas fœderis leges, & ad eas ſanciendas ad Pium vtrique convenerant, cùm Regii Legati præſentem excipere annum cœpere, quo non ſatis ſibi ſupereſſe temporis ad paranda, præſtandáque, quæ ex pactæ ſocietatis conditionibus deberent, aiebant. Id verò adeò ſtomachum Venetis Patribus movit, vt à belli cogitationibus ad conſilia pacis protinus converterentur, ac per ſpeciem commutandi captivos Conſtantinopolim mitterent, qui cum Turcis de compoſitione ageret. Pio eâ re incredibiliter anxio, perturbatóque Commendonus auctor fuit Marcum Antonium Columnam Ve-

netias mittendi, qui & dux à Pontifice claſſis delectus fuerat, & vir erat non rei militaris peritior, quàm civilibus artibus, naturalíque facundiâ ad pertractandos animos hominum inſtructus. Ipſum verò Columnam à Pio ſtatim proficiſci juſſum monuit omni ope contenderet, vt de ſuis poſtulatis ad Senatum referretur, & belli, pacíſque deliberatio à decemvirûm collegio, paucíſque ſenibus mentionem omnem belli horrentibus abducta ad Senatûs cognitionem traduceretur: plus ibi ardoris, animorúmque ad rem armis decernendam, ineundúmque fœdus futurum. Nomina quoque Senatorum, per quos id conaretur, edidit, & Columna cùm Venetias veniſſet, Commendoni præceptis ita obtemperavit, vt re in Senatum deductâ tenuerit, vt abruptâ ſpe pacis, Veneti ſtrenuè bellum capeſſerent, ac fœdus ſummâ Pontificis, ac totius Italiæ lætitiâ feriretur. Unde nobilis illa navalis pugna, victoriáque eſt parta, quæ ſi quantùm gloriæ Chriſtiano nomini, tantundem fructûs, atque emolumenti attuliſſet, non adeò nunc immanem Barbarorum potentiam timere cogeremur. Quis hujus belli imperator eligeretur multùm, diúque eſt diſceptatum. Veneti Philippi gratiam reſpicientem, ex ejúſque pendentem fide ducem antea adverſum rebus ſuis experti, vt Cardinalium aliquis claſſi præficeretur, poſtulabant magnâ ſpe, quia Pontifex Commendono vni ex omnibus Patribus plurimùm tribuere videretur, nullámque

rem esse tantam, quæ ejus ingenio, ac prudentiæ non rectè committeretur, prædicaret, fore vt eum potissimùm summæ rei præesse juberet; ita bellum è re publica, suáque administratum iri. Sed neque Hispani Venetum imperatorem facilè accipiebant: & Commendonus ipse militare imperium planè aspernabatur, Piúmque dubitantem, & deliberantem monebat, quàm ea procuratio, tractatióque armorum ab hominibus togatis, & sacrorum ministris aliena, abhorrénsque esset. Ita res à Cardinalibus est rejecta, & ad Joannem Austrium Philippi fratrem, si præsens bello interesset, quod Hispani pollicebantur, imperium delatum.

De nova ejus ad Cæsarem, & Polonos legatione.

CAPUT VII.

COMMENDONO aliæ impositæ partes gerendæ Reipublicæ, vnde illi magnorum laborum, sed magnæ item laudis materia est orta. Post junctum cum Philippo, & Venetis fœdus, cupiens Pius omnes in Barbaros concire, ac sollicitare Reges, & ante alios Maximilianum Cæsarem, & Augustum Regem Poloniæ, qui finitimi Turcarum Imperio, maximè opportuni inferendis à terra armis, atque distinendo hosti habe-

bantur, & Maximilianus à Turcis Ungariæ pulsus Regno imminere vindictæ, si daretur fortuna, videbatur, Legatum ad vtrumque Commendonum creavit. Ipse ex superiorum annorum instituto vitandi vrbanos calores, initio æstatis discesserat Româ, nec minùs quicquam, quàm nova itinera, novas legationes meditabatur. Et cùm Pius paucis antè diebus sexdecim præstantes viros in Senatum legisset, superiorum Pontificum secutus morem haud aliis, quàm quos ipse amplissimo honore affecisset, mandaturus tam claræ, tam appetitæ legationis munus credebatur. Sed Pio omnibus rebus antiquior Reipublicæ vsus, atque vtilitas semper fuit, & præterquam quòd Commendonum haud secus, quàm si ab se Cardinalis factus esset, in suis habebat, nec illi fidei, industriæ, prudentiæque laudibus quemquam anteferebat, ipsum notitiâ illarum gentium, Regúmque, ad quos mittebatur, facilè omnes antecellere intelligebat. Acceptâ itaque Pontificis Maximi voluntate, comitibus, rebúsque comparatis, Commendonus Veronâ, quò ad æstatem agendam concesserat, transiit in Germaniam, ac Viennam ad Cæsarem contendit. Lætatus impensè moto à Turcis in Venetos bello Maximilianus fuerat, versam aliò eam tempestatem cernens, quæ ne in se, suúmque Regnum ingrueret, vehementer timuerat. Et quemadmodum fœdus vt Veneti, & Pontifex cum Philippo jungerent, studiosè operam dederat; ita abstinere se armis, & quietem agere,

agere, bellúmque non tam ope, quàm ſpe ſui fovere, atque alere decretum habebat. Nam & ipſe imbelli corpore erat, & animus ejus ad magna diſcrimina fatiſcens calliditate, & conſiliis certare, quàm vi, ac ferro contendere promptior habebatur: & neque eæ vires regni ſui erant, quibus tam validum hoſtem aggrederetur, & Germanorum auxiliis precariis, nec vnquam in tempore coeuntibus parum fidebat; quæ gens nec creſcere Cæſarum opes creditur velle, & propulſando, quàm inferendo bello alacrior habetur. Cùm antè de fœdere Veneti eum appellaſſent, nunc induciarum, quæ ſibi cum Turca eſſent, vt dies elaberetur, expectandum ſibi, nunc vt eos ſpe lactaret, cupidum ſe belli ferens, petebat, vt quæ auxilia fœderati miſſuri ad ſe eſſent, ſi bellum ſuſciperet, promerent. Commendonus cùm ad ſic affectum veniſſet, adventûſque ſui expoſitâ cauſâ hortatus eum eſſet, ne occaſionem, quæ ei divinitus offerretur, tot graves injurias, tot incommoda, damnáque à Turcarum gente ſibi, familiæque ſuæ illata vlciſcendi perderet, aliáque quibus permoveri eum poſſe arbitratus eſt, facundè diſſeruiſſet, benignè quidem, & cum aſſenſu eſt auditus. Sed Maximilianus conſilio ſuo inſiſtens, varias proponere difficultates, atque eamdem induciarum cauſam prætendere, earum fidem jurejurando firmatam violare homini Chriſtiano nefas eſſe dicere. Poſtremò expectandum ſibi aiebat, quid Poloni, quid reliqui Chriſtiani Prin-

» cipes statuerent. Id verò ut præposterum argue-
» re Commendonus, ut Cæsarem ducem se, at-
» que auctorem aliis Regibus adversùs Christianæ
» Reipublicæ hostes præbere, non eorum expecta-
» re consilia debere, quippe & ejus maximè inter-
» esse retundi, ac reprimi Barbaros, & eumdem ti-
» tulo honores reliquos anteire; ut si cessaret eo
» tempore Pontifex Maximus, partes ipsius fuissent
» Christianos populos litteris, legationibúsque ad
» bellum concitare. An Polonos ab se Pii verbis ap-
» pellatos non illico quæsituros, quid Cæsar animi,
» quid apparatûs habeat? Quibus si secuturum eum
» aliorum consilia narret, jam nunc existimari pos-
» se, quam ab iis spem esset relaturus. Sed quid,
„ inquit, inanes Polonorum, aliarúmve gentium
„ spes, si segnis ipse sis, moliamur? Veneti ipsi, ubi
„ verba dari sibi, deseríque à te accendente nuper
„ eos ad arma, & non defuturum communi Rei-
„ publicæ causæ pollicente senserint, & Turcas ter-
„ restri metu liberos, totâ mole virium in classes,
„ ac navale bellum incumbere, magnitudini peri-
„ culi succumbent, territíque suis rebus pro tem-
„ poris necessitate consulent, & quibus poterunt
„ conditionibus cum hoste paciscentur: nec majo-
„ rem quisquam proditæ Reipublicæ, & abrupti
„ novi fœderis culpam, quàm idem tu sustinebis.
„ Nam quod præterea de induciarum fide prætexere
„ libuit, id facillimè refellitur. Ac primùm quidem
„ meminisse debes, sæpè te questum apud me esse,
„ & in omnibus Germanorum conciliis professum,

nomen modò tibi induciarum cum Turcis esse, «
re continens bellum manere, cùm Barbari quot- «
annis non prædatum modò in tuos fines excur- «
rant, sed justâ peditum, equitúmque manu ipsas «
quoque vrbes, ac præsidia invadant; plurimúm- «
que negotii te in iis arcendis habere. Deinde «
cùm illis nullum fidei jus sanctum, cuncta com- «
modo, ac libidine suâ metiantur, quid attinet «
mentionem jurisjurandi toties ab hoste violati, «
neglectíque objicere, nisi quòd bellum pro de- «
fendenda religione susceptum sit, ab eo jureju- «
rando religione deterreri te prædicare velis? His «
orationibus cùm se Cæsar vrgeri, ac è simulationum latebris erui in apertum sentiret, & Commendonus insuper denunciaret, se omnia vt responsa sibi essent, Romam, Venetiásque rescripturum, verens id, quod futurum apparebat, ne Venetis ardor ad bellum restingueretur, animíque frangerentur, si eorum spem destituisset, spatium novæ deliberationi à Commendono postulavit, atque eò confugit, vt diceret futurum quidem se in Pontificis Maximi auctoritate, fœderíque accessurum; sed cùm vnus maximè hostium injuriæ pateret, ne quávis antè in se ingrueret, quàm instructum bellum esset, cupere, vt priusquam consilia emanarent, promerent fœderati, quæ, quantáque sibi auxilia missuri essent, vt sciret quarum fiduciâ virium in eam aleam esset descensurus. Atque hæc ita pollicebatur, sperans antequam socii ex tam longinquis locis consule-

rentur, exituram æstatem, paríque arte sequentem
quoque annum se elusurum. Commendonus id jam
laudare, quòd occasione vti, séque Reipublicæ
accommodare statuisset, nec dubitandum, quin
æqua omnia à fœderatis esset impetraturus; sed
quæ cuperet, edere jam nunc ipsum debere,
non vt à sociis definiantur, expectare. Id verò fa-
cturum se Maximiliano negante, & in eo vti-
que perstante, vt priores socii, quâ se ope ad-
» juturi essent, ederent, At sic quidem, inquit
» Commendonus, in easdem revolveris suspicio-
» nes, quas nuper vitandas esse intellexisti: quis
» non videat moram te, ac dilationem quærere, vt
» antè rerum gerendarum tempus elabatur, quàm
» quæ tibi socii esse tribuenda censuerint, cognosci
» possit, quæ tu inde dum aut augeri, aut muta-
» ri contendes, res novis subinde dilationibus traha-
» tur? Quin tu simpliciter promis, quid tribui tibi
» æquum censes, si veram spem tui facere Vene-
» tis, & eorum ad consilia belli firmare animos vis?
» Etenim quæ cupias, quæque opus habeas, & vnus
» profectò optimè nosti, & ea verius est abs te ju-
» dicari, quàm statui ab aliis. Diu contendit Cæ-
sar, nec omnino facilè ex illa consilii arce se de-
jici est passus: sed tandem victus Commendoni
oratione cessit, ac viginti millia peditum, qua-
tuor equitum, quorum pars dimidia Germanis
constaret, à sociis postulavit; hac se copiâ si ju-
vissent, in partem belli venturum, armáque Tur-
cis ab Ungaria illaturum est pollicitus, aliâ viâ,

quando hæc non processerat, promissa daturus. Hoc expugnato responso, in quo adeò pugnans Maximilianus fuerat, vt extortum à Commendono magnopere & reliqui omnes, & imprimis Veneti Legati mirarentur, qui sæpè cum eo iisdem de rebus verba contulerant, cuncta, vt acta erant, ad Pium rescripsit, missis celerrimis tabellariis, qui litteras perferrent. Et paulò pòst læti de Christianorum victoria allati nuncii vim Commendoni conatibus addidere. Nam Christianæ classes cùm è Sicilia soluissent, provectæ in Græciam ad Echinadas insulas ante fretum Corinthi obviam Turcarum classem habuere, congressæque nobilem de hostibus victoriam retulere, captis ad centum, & triginta longis navibus, ac nonaginta prælio absumptis. His nunciatis postulavit à Cæsare Commendonus, vt supplicationes decernerentur, solennibúsque sacris Deo grates redderentur, simul quò alacritas populis adversùs Barbaros adderetur, juberet ignes, aliáque quibus publicum gaudium significari solet, fieri. Id Cæsar, ne Turcis in suspicionem veniret, si adversis eorum rebus veluti insultasse videretur, negavit; & tantùm rei divinæ, quam in ipsius Regiæ templo ejus victoriæ causâ solenni apparatu Commendonus ipse fecit, cum vxore, & liberis interfuit. Pius eodem ferme tempore & victos Turcas ad Echinadas, & ex Commendoni litteris traductum in partes Maximilianum accepit: vtroque impensè lætatus, cùm

Commendonum laudibus apud Patres extulisset, consultis celeriter sociis, renunciari Maximiliano jussit, missuros ei auxilia, quæ postulasset. Sed non multò post discessum Commendoni refrixere promissa Cæsaris, & secuta mors Pii cuncta pervertit.

De causa magni Ducis Etruriæ per eum apud Cæsarem acta.

CAPUT VIII.

EA tempestate exortum dissidii aliquid inter Pium, & Maximilianum erat ex appellatione magni Ducis Etruriæ, quam Pius Cosmo Medici Florentinorum Principi tribuerat, viro, in quo efferendo certasse fortuna cum industria videri potest. Is non privato solùm loco Florentiæ erat natus, sed patrimonium tenue à patre acceperat, atque id ipsum parum constitutum, & propè ambigui juris, de quo certè lis ei à potente, & gratioso adversario gentili suo intendebatur, cùm ipse adhuc puer amisso patre in tutela matris ageret. Pater fuit Joannes Medices insignis ætatis ejus bellator, & inter claros duces audaciâ, & fortitudine, ac militaribus facinoribus habitus: mater Maria Salviata, Jacobi filia, Joannis Salviati Cardinalis soror, fœmina lectissima, & in tuendis filii fortunis pari diligentiâ, atque fide. Rem Florentinam Alexander Medices ha-

bebat Dux civitatis paulò antè armis ſubactæ à Clemente VII. Pontifice Maximo impoſitus. Huic juveni vel moderato, atque intento non facilis dominatio futura fuit in civitate ne libertatem quidem propter acria, atque indomita ingenia modicè ferente; luxurioſus, & incautus fraudi facilè patuit. Inſidiator (adeò nihil tutum alienæ libertatis oppreſſoribus eſt) ex ipſa familia Medicea, atque ex intima familiaritate ejus extitit Laurentinus Medices, qui Principi voluptatum diu miniſter, & ex eo apud improvidum ſummam fidem nactus, dum domi ſuæ ſpe dilectæ matronæ potiundi intempeſtâ nocte opperientem habet, ſomno oppreſſi jugulum gladio proſecuit, vno conſcio, atque adjutore ſervo, cui Scorunconculo fuit nomen, protinúſque metu, ac ſcelere territus, vrbe aufugit. Cædes Ducis antè ab amicis Mediceorum eſt cognita, quàm populus, aut ſuſpecti cives ſentirent. Itaque ſpatium firmandi præſidio, continendíque à ſeditione, ac tumultu civitatem fuit; nec aliud præſentium remedium eſt viſum, cùm nulli Alexandri liberi eſſent, quàm novum ex eadem familia Principem conſtituere, itúmque ad Coſmum eſt vixdum octavum ac decimum annum egreſſum, eúmque è villa fortè redeuntem, nec minùs quicquam cogitantem in Prætorium abreptum Principem creant. Nec adoleſcens ſegniter ſe occurrenti fortunæ tradidit. Ita accidit, vt quem Laurentinus paulò antè Alexandri gratiâ fretus

judicio, ac lite exagitabat, eum potiſſimum infandi facinoris vltorem habuerit; neque enim ei non antiquiſſimum fuit, pœnas à proditore expetere, qui cùm ſe fugâ Venetias recepiſſet, ibi ſubmiſſis à Coſmo percuſſoribus eſt interfectus. Par in invadendo, firmandóque inde ſibi dominatu Coſmi indoles fuit. Qui rem ad eum detulerant, quò proniores civium animos haberent, majórque ſpecies libertatis, ac Reipublicæ maneret in præſentia, ſublato Ducis nomine, cui odium dominationis inerat, eum non alio, quàm Principis vocabulo inſignem fecerunt. Atque ille id quoque modeſtiâ, & humanitate lenire ſtudebat. Et cùm nihil niſi de ſeniorum conſilio ageret, cunctáque ad Magiſtratûs curam, auctoritatémque rejiceret, mirè ſpem ſui, atque indolem probavit, tantúmque gratiæ apud omnes ordines inivit, vt bello mox ab exulibus magnæ viris potentiæ petitus, egregiâ populi voluntate, ac ſtudio adverſùs eos ſit vſus, quibus pari facilitate victis ſtatum civitatis pacavit. Tum paulatim exurgens, quotidiéque magis convaleſcens, cuncta ad ſe trahere, donec Ducis quoque aſſumpto nomine, omni abolito Reipublicæ jure, & vanis modò ſine re Magiſtratuum relictis nominibus, veram dominationem, imperiúmque occupavit. Ac Petro inde Strozio viro forti, & militiæ claro, quo iterum exules Gallorum armis fulti ad repetendam patriam duce vtebantur, acie ſuperato, atque Etruriâ pulſo, Senam opulentam

lentam vrbem domitam armis Imperio ſuo adjecit; atque ita duplicato propè Regno, longè reliquos Italiæ Principes dignitate, atque opibus anteire cœpit. Verùm vt nunquam præſentibus contentum humanum ingenium altiora vſque appetit, Coſmum ipſius jam Ducis nominis infra ſuas opes poſiti pigere cœperat, animúmque elatum ſecundarum rerum proventu vaſtâ cupiditate ad Regis appellationem adjecit: ſive vt quem honorem potentiâ impleſſe videri poterat, ejus quoque titulo inſigniretur: ſive vt vi, armíſque poſſeſſa jure quoque addito in poſterum magis firmaret. In hanc cogitationem omnibus ſtudiis ad demerendam Pii gratiam cùm animum intendiſſet, obſequio, ac religionis cultu, & acribus adverſùs hæreticos quæſtionibus, quibus maximè rebus Pium ſenſerat capi, brevì eſt aſſecutus, vt ei eſſet chariſſimus, & mox vt magnus Etruriæ Dux, quod Regiæ dignitati proximum eſt viſum, appellaretur, ab eo obtinuit: ac Romam frequenti, ac pernobili comitatu adveniens, duorum Cardinalium occurſu à Pio honorifico hoſpitio acceptus, in ſolennibus inde ſacris de Pontificis ipſius manu inſignia novi honoris ſuſcepit. Maximilianus Cæſar eâ re minui dignitatis ſuæ jura, nec Pontifici Maximo licuiſſe eam appellationem Coſmo tribuere, qui in fide, ac ditione Cæſarum eſſet, neque omnino tales impartiri honorum titulos ad alium, quàm ad Cæſarem pertinere ferens, honorem ipſum

Cosmo abrogaverat, questúmque ea de re Legatos Romam ad Pontificem miserat; qui cùm non impetrassent, vt, quod magnopere postulaverant, in Senatu audirentur, privatim ab adsidentibus aliquot Patrum auditi, atque etiam redarguti coram fuerant. Cùm igitur & Cosmus liberi juris suum esse Regnum, nec se vllâ clientelâ Cæsari esse obstrictum affirmans, nequaquam respectu ejus eâ appellatione abstineret, & Pius non modò factum suum constanter tueretur, sed Maximilianum id non licuisse sibi ausum dicere ægrè ferret, res ad non leve dissidium spectare videbatur, mandatúmque propterea Commendono fuerat, vt de hac componenda, sedandáque controversia, quæ agitata magnam flammam datura videbatur, curam susciperet. Cùm igitur ad spem jungendæ contra Turcas societatis Cæsarem, vt suprà ostendimus, adduxisset, & fortè inter se quantæ fœderatorum, quantæ Italiæ Principum vires essent, expenderent, prior Maximilianus mentionem Cosmi intulit, eúmque vehementer accusavit, quòd eum honorem ab alio, quàm ab se petiisset, penes quem vnum potestas tribuendi esset, neque defutura voluntas fuisset, ni Cosmum præceps ambitio impatientem moræ, & necessitudinis, & officii immemorem fecisset. Se tamen memorem muneris, ac dignitatis suæ fore, neque passurum, vt imperante se, Cæsarum jus, & potestas minueretur: invitum quidem in vllam cum Ponti-

fice Maximo disceptationem descendere ; sed ipsum quoque credere probaturum , officii sui partes ab se non deseri. Præter hæc Philippum Regem Hispaniarum , & Principes Germaniæ , quos eadem causa attingeret , objiciebat. Commendonus vbi Cæsarem paulùm oratione demulsisset , & quàm alieno Reipublicæ, quàm ipsi, familiæque ipsius minimè apto tempore ea moveretur quæstio , ostendisset, culpam ab ipso in consultores avertens , totum de legatione Romam missa , quereláque exposita factum reprehendit. Ac si querelas , inquit , ordiri volumus , vter « tandem justiùs de altero queratur ? Pius Cosmo, « & viro , & Principi ornatissimo , ac tibi ipsi a- « nimo , ac necessitudine conjuncto , qui domi « suæ nurum sororem tuam habeat , merenti ap- « pellationem magni Ducis tribuit : tu tributam ab « illo abrogasti, Legatósque, qui hoc Pontifici Ma- « ximo negarent licuisse, Romam misisti. Liberi ju- « ris esse Cosmus, civitásque Florentinorum, ac se « Cæsarum potestati pecuniâ exemisse dicitur , & « diploma remissi juris à Rodulpho auctore gentis « tuæ , atque hujus amplitudinis, quâ inter omnes « eminet familia vestra , conditore ostenditur ; « tui nuper Legati omnem Etruriam ditioni tuæ « subjiciebant , immemores prorsus magnam par- « tem ejus Provinciæ Pontificum Maximorum jure « contineri. Quantum hæc habent odiorum , ac « dissidii irritamentum , ni Pius Reipublicæ neces- « sitates inanibus contentionibus prævertèret , & «

» te patrio animo complectens, patriâ quoque be-
» nignitate agendum tecum censeret ? At tibi,
» aut adeò his, quos in consilio habes, quî venit
» in mentem dicere, hoc Pio non licuisse? An du-
» bia Pontificum Maximorum potestas est, non
» Regum modò appellationes, sed ipsa quoque
» Regna, atque Imperia tradendi, adimendíque,
» vt cujusque meritum in rem Christianam fuerit?
» Huic ipsi Etruriæ, quam tui vendicant tibi,
» nonne Clemens IV. Carolum Andegavensem,
» Neapolis Regem, rectorem dedit? Nonne quoties
» vsus fuit, & visum è Republica est, eam Ponti-
» fices Maximi ordinarunt? Caroli, atque Etruriæ
» mentionem feci, quia de illa agitur. Sed vt à
» longinquis ad propinqua, magísque illustria e-
» xempla transeamus: in Ungaria neque obscura,
» neque vetustissima res est, ortam de Regno con-
» tentionem inter Vincislaum Bohemum, & Dira-
» chinos Pontificem Maximum diremisse, qui
» cùm judicium ad se totum avocasset, & senten-
» tiam tulit, & valuit jus, quod Pontifex dedit.
» Opponebas nuper & Philippum Regem Hi-
» spaniæ, eúmque socium tibi causæ adjungebas;
» at ille Navarræ Regnum in Pyreneis saltibus con-
» junctum Hispaniæ tenet, non alio scilicet jure,
» quàm quod Julius II. Pontifex Maximus Joanni
» Alibreto, quia se causæ impugnantium Roma-
» nam Ecclesiam junxit, ademptum dedit. Quòd
» si Pontifici hoc licuisse neges, alterutrum sequi
» necesse est, vt aut reddat Philippus Vandomiæ

familiæ Alibretorum hæredi nunc maximè repo- «
ſcenti Regnum, aut injuſtitiæ convincatur, qui «
contra Chriſtiani, & boni viri officium, ac re- «
ligionem, quod ſuum non ſit, per vim, atque «
injuriam occupatum poſſideat. Dies me deficiat, «
ſi memorare velim quoties,quibúſve in locis Ro- «
mani Pontifices ſupremæ poteſtatis jus ſuſcepe- «
runt; quoties ortas de Regno contentiones, li- «
téſque non auctoritate ſolùm compoſuerunt, «
ſed jurisdictione, ac judicio decreverunt. Verùm «
vt de his ipſis appellationibus, quarum ſcilicet «
tribuendarum facultate tui, ſi Deo placet, Pon- «
tifices Maximos privarunt, cognoſcamus: Al- «
phonſus ſextus Hiſpaniæ Rex Henricum Lotha- «
ringiæ Comitem, ob res præclarè adverſùs Mau- «
ros in Hiſpania geſtas generum aſcitum, & Lu- «
ſitaniæ parte donavit, quæ Portugallia dicitur. «
Hunc haud multò pòſt Henricum ob ſpectatam «
virtutem, & egregia in rem Chriſtianam meri- «
ta, Alexander III. Pontifex Maximus Regem «
appellavit; neque Alphonſus, quamquam æqua- «
tum dignitate ſibi generum ægrè ferret, adverſari «
eſt auſus,aut de Pontificis jure diſceptari, ambigí- «
que eſt paſſus. In Polonia verò, gente cùm am- «
plitudine Imperii, tum bellicæ laudis gloriâ im- «
primis nobili, vtriuſque rei, & adempti, & reddi- «
ti honoris exemplo Romanorum Pontificum jus «
nititur. Quo enim tempore maximè Cæſarum au- «
ctoritatem Poloni agnoſcerent, Boleſlaum Re- «
gem, quia Staniſlaum, Epiſcopum Cracovienſem, «

» virum innocentiæ, & sanctitatis famâ clarum impiè occidisset, non solùm ipsum Regno, sed Regnum quoque vetustâ appellatione Regis mulctarunt Romani Pontifices, in perpetuúmque eâ absstinere jusserunt; eorúmque imperio ita obtemperatum est, vt per ducentos inde & quadraginta annos, non aliter illi se, quàm Duces appellarint. Neque tum negligens aliquis, aut secors, aut plus æquo Romanæ Ecclesiæ deditus Germaniæ Imperio præsidebat, sed vir acerrimus, Pontificibúsque Romanis longè infensissimus Henricus IV. nec tamen aut ipse, aut qui ipsi successerunt eodem ingenio Cæsares, Pontifici Maximo id licuisse aut negarunt vnquam, aut factum infringere conati sunt. Post tot inde annos, cùm prisci honoris desiderium rediisset Polonis, meritíque egregiis pro Christiana re facinoribus essent, vt eorum ratio haberetur, missâ in Galliam legatione, vbi tum sedem Romani Pontifices habebant, impetrarunt à Joanne XXII. vt Dux eorum de integro Rex appellaretur. At quis tum quoque Romano Imperio potiebatur? Nempe Ludovicus Bavarus hostis, atque insectator perennis Romanæ Ecclesiæ. Is tamen non invidit Polonis restitutionem Regii nominis, neque id ab se non petitum, aut traditum à Pontifice Maximo est questus. Neque, vt arbitror, aut Pio V. jus faciendi, quod Joannes, cæteríque Romani Pontifices jure fecerunt, est ademptum, adimíque ab vllo mortalium potest, aut tibi plus quicquam addi-

tum, quàm Henrici, quàm Bavari habuerunt, aut «
tua erga Pontifices Maximos fides, & cultus «
cum illorum odio, & contumacia conferri po- «
test. At in Germania, at in ipsa Austria tua «
nonne idem juris Pontifices Maximi exercuerunt? «
nec Rodulphus, nec Albertus, nec Fridericus «
Cæsares majores tui, qui quererentur, Romam, «
sed qui gratias agerent, Legatos miserunt. Ve- «
rùm vt omissis aliis, ipsam aliquando juris tui ra- «
dicem attingamus, Cæsaris, ac Imperatoris no- «
men, quo se tantùm Germania supra cæteras «
Christianas nationes extollit, vnde tandem ac- «
cepistis? Quis Romanum Imperium, cujus Bi- «
zantium translati majestas, ac vis omnis in O- «
rientem verterat, cùm suâ jam mole laborans, «
neglectas Occidentis Provincias vastandas Bar- «
baris reliquisset, divisit primùm, deinde divisi par- «
tes ad Germanos detulit? Nemo, vt arbitror, «
tam impudens veri inficiator, nemo tam aver- «
sus à Romanæ Ecclesiæ dignitate fuerit, qui Ro- «
manorum Pontificum id beneficium esse neget. «
An ergo ademptam Græcis dimidiam Romani «
Imperii partem, vobis cum Cæsaris, atque Im- «
peratoris appellatione tradere Romanis Pontifi- «
cibus licuit, Reges, ac Duces appellare non li- «
cet? An quod tradere vobis potuere, ipsi non ha- «
bebant? Equidem in eam interdum sententiam «
venio, vt suspicer, ne qui tibi auctores tam no- «
vi, tam intempestivi consilii sunt, aliud quàm «
quod præferunt, & cupiant, & agitent animo, «

» téque velint cum Pontifice Maximo alienissimo
» tibi, & Reipublicæ tempore, committere. Ad hæc Maximiliano haud sanè quidquam, quod magnopere responderet, succurrebat. Id modò afferebat, quas sibi partes Cæsaris nomen injungeret, ad eas tuendas, religione se, atque officio
» cogi. Atqui, inquit Commendonus, qui jus Im-
» perii tui tantopere defendendum esse tibi existi-
» mas, idem certè concedere æquo animo Pontifici
» Maximo debes, vt ipse juris, ac muneris sui ne-
» gligens ne sit, quod quale sit, jam profectò in-
» telligis. Postremò cùm Maximiliani animus eò scilicet spectaret, vt concessi honoris mercedem quamplurimùm à Cosmo pecuniæ exprimeret, eum finem hæc tum disceptatio habuit, vt Cæsar velle se, ac cupere ostenderet, vt Commendonus ipse viam, rationémque exquireret, quâ ea res componi, salvâ Cosmo magni Ducis appellatione, posset. Hoc autem totum ne tum transigeretur negotium, Commendoni discessus à Cæsare fecit, quem novi de Poloniæ Rege nuncii, & jussa Pii abire protinus magnis itineribus in Poloniam coëgerunt. Sed non multò pòst & Cosmus vitâ est functus, & Maximilianus idem honoris, quod Pius dederat, auctius etiam, cumulatiúsque Francisco filio acceptâ pecuniâ tribuit.

De

De nova legatione, & profectione ejus in Poloniam.

CAPUT IX.

CAUSA properandi in Poloniam Commendono fuit, quòd & rumor in dies percrebrescebat, & multorum afferebantur litteræ, Augustum Regem veteri suâ repudiandæ vxoris cupidine agitatum nova per hæreticos moliri consilia, nobilem puellam insigni formâ è sororis gynæceo abductam sepofuisse, & per absentiam vxoris liberiùs jam novo conjugio viam sternere. Nam Regina, vt suprà demonstratum à nobis est, cùm nullis precibus suis, suorúmque impetrare à viro potuisset, vt in domum, conjugalémque convictum reciperetur, pertæsa contumeliæ excesserat Regno, seque in Austriam ad Maximilianum, fratrésque contulerat, atque Lintzii in fraternæ ditionis oppido, cultu modico, & paulò supra privatæ vitæ modum agebat, cùm præsenti mœrore, ac sollicitudine afflicta, tum anxia futuri, nec effrænatæ Regis cupiditatis, nec eorum quæ tum maximè moliretur, ignara. Cùm secundo Istro navigans Viennam descenderet Commendonus, Lintziúmque visendi causâ Reginam appulisset; (est enim in ripa fluminis situm) illa multis cum lacrymis, precibúsque se ei, famam, salutémque suam commendaverat, quæ-

que de novis Regis adversùm se machinationibus cognoverat, edocuerat. Quidam studio assentandi, séque in Regis gratiam insinuandi, sopitam spem ejus exsuscitaverant iterum, & cui rei vehementer Commendonus se semper objecerat, eò adduxerant, vt & litteras ad Pontificem Maximum tentandi causâ animum ejus daret, & litteras secuturi mox Legati fuerint, qui sterilitatem Reginæ, inopiam liberorum, necessitates Regni, populorum studia, precésque afferentes, dirimi matrimonium postularent. Profectus igitur Commendonus ad v. Kal. Decemb. maximè sævo anni tempore, ægrè superatis nivibus, quæ in frigidissimis regionibus omnia tenebant, in Poloniam pervenit. Et quanquam multi Principum ex veteri amicitia affines illi testandæ benevolentiæ, atque officii causâ præsto fuerunt, à quibus pleraque de præsenti statu rerum accepit; tamen antequam pergeret ad Regem, qui Varsoviæ in Regno erat, substitit apud Petricoviam, simul corporibus suo, suorúmque ex longinqui, maximéque incommodi itineris labore reficiendis; simul quò certiùs omnia exploraret, omniúmque gnarus in Regiam veniret. Interea qui salutem Regi, adventúmque suum nunciarem, multáque, quæ ante statuenda, præparandáque erant, curarem, Varsoviam me antecedere jussit. Omnibus demum satis exploratis, comparatísque, ipse aliquot post dies advenit omnibus honoribus, qui deberi ejus fastigii viro videbantur,

acceptus, cultúſque cùm à Rege ipſo, tum à Principibus gentis. Et Rex quidem quamvis ex recenti morbo infirmus, & podagræ doloribus ægrè pedibus conſiſtens, tamen intranti Regiam ſcipione nixus per ſcalarum gradus occurrit, comitérque congreſſus, ei latere dextero honoris gratiâ ceſſit, atque inde quoties aut in Regia, aut in templo congreſſi ſunt, ſemper eum ſupra ſe collocavit. Jam antè ad primos adventantis ejus nuncios conſtituerat Rex cœptis de divortio conſiliis tantiſper, dum adeſſet Commendonus, abſiſtere, atque omnem rei mentionem opprimere, ſatius ratus, quia non diu moraturus in Regno credebatur, diſceſſum ejus opperiri, expertus antea quàm cum acri matrimonii propugnatore res ſibi futura eſſet. Et tum implicitus amore vulgaris ſcorti, faciliùs novarum nuptiarum dilationem erat toleraturus, & affectâ valetudine, in ægro, & vitiato corpore etiam cupiditates animi languidiùs commovebantur. Sed Commendonus rem in præcipiti cernens; quippe deſignatos Legatos, qui Romam mitterentur, Cæſarem ipſum, ne adverſaretur, lactatum ſpe oblatâ vnum è liberis ejus adoptandi, præparatos hæreticos, totam denique rem, vt vſus poſceret, inſtructam, compoſitámque eſſe, nihil ſibi ſtatuit diſſimulandum, ac tempore apto ingreſſus, quæ rumoribus differrentur, quæque ad ſe multi detuliſſent, Regi oſtendit, eadémque illa, quæ aliquot antè annis apud eum de matrimonii jure, ac ſanctitate diſſeruerat, re-

petiit, ac frustra adiri Pontificem, frustra vias, rationésque exquiri in re, quæ humanâ ope expediri non posset, monuit; nec mortalium quemquam libentiùs, studiosiúsque navaturum ei operam fuisse, nisi res esset hujusmodi, quæ exitum habere nullum posset; & ipsum, licèt multas gentes, populósque imperio suo contineret, meminisse tamen debere, se hominem esse, & Reges humanis fortasse legibus exsolui posse, at divinis jussis perinde ac reliquos mortales teneri. Proinde liberaret animum suum, cogitationémque, cui par non esset, & quâ in nullam spem dies, noctésque nequicquam cruciaretur, aliquando abjiceret. Ac Rex quidem ea negans vera esse, quæ de Legatis, déque adoptione circumferrentur, rumorem omnem ex suorum ait studio ortum, à quibus ipse assiduè sollicitaretur, vt liberorum procreandorum curam susciperet: iis se dare verba, eorúmque solari desideria sæpè cogi. Cæterùm sibi in animo esse infelicitatem suam patientiâ vincere, quando solus eâ miseriâ premeretur, quæ remedii expers esset. Apparebat neutrum his contentum fore, quæ dicebantur, ni rem haud dubiè in publicum malum erupturam discussisset tandem Deus, illis ipsis fortè diebus allato nuncio, Reginam mortem obiisse, quam curis, ac dolore fessam, cujus vindex existeret nemo, repentinus morbus oppressit. Tum Rex atrata in veste, maximéque pannosa ingentem luctum præferens prodiit, & apud ipsum Com-

mendonum fœminæ probitatem, innocentiámque testatus, etiam fortunam ejus, quam ipse fecisset, profusis lacrymis est miseratus; quas tamen lacrymas nemo erat, qui veras putaret. Cui enim credibile videretur, quam nuper non contentus conjugali toro, domo, Regno exegisse, ipso quoque matrimonio dejicere, vel vitæ suæ, Regníque discrimine moliebatur, ejus extinctæ desiderio commoveri? At ipse & nuncium mortis, & funeris diem non mœrore solùm, ac lugubri cultu, sed propè muliebri fletu est prosecutus; & quod haud minùs mirere, nulla jam ampliùs tum ab ipso, tum ab suis audita novarum nuptiarum mentio est, nulla procreandorum liberorum, nulla firmandi in familia Regnum, quæ antea alternis propè verbis jactabantur: sive concubinæ, quam nuper in Regiam transtulerat, blanditiis delinitum, ejúsque amori deditum novi conjugii pœnitere cœperat: sive hoc inest humano ingenio vitium, vt ad vetita impotenti impetu feratur, eadem adepta contemnat.

Actio cum Rege, & Polonis de fœdere.

CAPUT X.

DE Turcico bello, déque jungendis adversùs eam gentem armis egit vehementer cum Rege Commendonus, multáque quæ apta

rei visa sunt, accuratè apud eum disseruit. Sed res erat multis, ac propè inexplicabilibus involuta difficultatibus. Rex ipse mulierculæ amori deditus, suis addictus voluptatibus, ingenio imbellis, & vacuo curis otio gaudens, animo, & corpore æger, minimè opportunus belli consiliis erat: ita tamen loquebatur, vt Christianorum consensui adversùs Christianæ pietatis hostes non defuturus videri vellet, & omnia ad concilium suorum, quod tum maximè Varsoviam cogebatur, rejiceret; siquidem pacis, ac belli jura legibus Polonorum sunt penes id concilium. Polonis antiquum fœdus, ac pax cum Turcis manebat, eâque lætabantur, neque vt abrumperent, & cum prævalido hoste in certamen descenderent, adduci se passuri vllâ spe, vllis promissis videbantur. Omnibus in ore erat Varnensis clades, memoriámque ejus. & vulgò horrebant, & vrgenti Commendono, ac ne vni resides in communi causa adversùs communem hostem esse vellent, hortanti sæpè opponebant. Uladislaus Tagellonis filius ab Ungaris, Poloniśque pariter Rex expetitus vtrique genti imperitabat, & florebat eâ tempestate Ungarica res armis, viríśque, & Regni fines in Thraciam vsque extenderat. Et Turcæ latè parto in Asia Imperio, multis clari victoriis, tum maximè Bizantio, Europæque imminebant, ac Amurates eorum Rex, ne pluribus simul bellis distineretur, & vt majori inde mole in Constantinopolitanum Cæsarem verum

hostem suum incumberet, pacem cum Uladislao composuerat. Sed Eugenius IV. Pontifex Maximus, veritus ne si gens bellicosa, & imperii avida, & infensa Christiano nomini Constantinopolim oppressisset, par inde periculum non Græciæ solùm, finitimísque Provinciis, sed Italiæ quoque, & Christianæ Reipublicæ vniversæ crearetur, Cæsarinum Cardinalem ad Uladislaum misit, quanti Ungariæ, Poloniæque interesset arceri Europâ Barbaros, illámque pestem finibus Regnorum suorum summoveri monens, & hinc Constantinopolitano Cæsare magnis copiis Thraciæ claustra occupante, hinc Venetis, Genuensibúsque mare classe tenentibus, posse nimirum jam in communem perniciem crescens malum, antequam majora incrementa caperet, opprimi, nisi ipse vano pacis nomine deceptus victoriam moraretur; perpulit juvenem, vt repudiatâ pace, quam paulò antè cum Amurate pepigerat, eum bello aggrederetur, infelici prorsus exitu. Nam apud Varnam collatis cum eo signis ita conflixit, vt victor quidem ab dextero cornu, in quo ipse constiterat, Turcas in fugam averterit: sed hostes victores alterius Christianorum cornu ab tergo adorti Regem interfecerunt, ac magnam inde cædem nostrorum, amisso Rege, effusè fugientium ediderunt. Hujus memoriam cladis Poloni omnibus sermonibus vsurpantes à pace, atque amicitia Turcarum ne discederent inter se cohortabantur, & præterea haud ineptè differe-

bant, brevem Venetorum, Hiſpanorúmque ſocietatem fore, quâ ſolutâ Polonis ſolis, & violatæ ſemel fidei reis, cum valentiſſimo Rege Aſiæ, & Europæ opibus ſubnixo dimicationem haud quaquam ſuarum virium ſubeundam. Commendonus quam in conſenſu gentis nullam habebat, aliquam tamen arte, atque induſtriâ ſpem ipſe effecerat: nam è Principibus, qui multi domum ejus (fuit enim ſemper ab illa gente mirè cultus) frequentabant, acerrimum quemque traxerat in ſententiam, alios ſpe adipiſcendi militares præfecturas, alios famæ, & propagandi nominis, alios prædarum cupidine illiciens, vt ſi res ad diſceptationem Senatûs deducta foret, haud negligenda factio belli auctorum futura fuerit. Quod erat conſilio comparatum, etiam caſus adjuvit. Valachiam finitimam Polonis gentem, & Turcarum vectigalem Bochdanus Alexandri filius traditam à patre habebat. Huic adoleſcenti Polona virgo inſigni formá è Tarlorum familia nobili, atque opulenta apud Ruſſos nupſerat, ad quam deducendam, relicto Regno, Bochdanus in Ruſſiam tranſierat. Iratus Regulo, infenſúſque magnopere erat Chriſtophorus Sborovius Polonus, ferox juvenis, & genere, & opibus ſuis, ſuorúmque elatus; iræ cauſa erat, quòd in Valachiam ad ſpem ſororis nuptiarum à Bochdano accitus, inde ex juvenilibus cauſis orto inter eos diſſidio ſpretus, ac ludibrio habitus domum redierat. Is cognito Bochdani in Ruſſiam adventu,
occul-

occultus in proxima loca cum delectis juvenibus concesserat, intentúsque inimicum observabat. Et Bochdanus trajecto Tyrâ flumine, quo Valachia à Russia dividitur, nihil suspicatus hostile, juvenili impetu, quò se inopinatum conjugi offerret, cum paucis celeri rhedâ prævectus antecesserat suorum agmen; quâ re cognitâ Sborovius incautum juvenem insidiis excepit, ac duobus vulneribus saucium in oppidum suæ ditionis abduxit. Id verò vbi in Valachiam est perlatum, gens ingenio ad omnem novæ spei auram mobili, nec vnquam fida Regibus suis, & Bochdanum paternæ sævitiæ memoriâ perosa, alium sibi Principem legit, qui missis celeriter Bizantium Legatis, hinc criminando Bochdanum, quòd res novas cum Polonis, Christianísque moliretur, hinc pecuniâ, ac largitione, quæ omni jure potentior est, apud venales Barbarorum animos tenuit, ut rata esset voluntas Valachorum, atque ipse in Regis fidem acciperetur, ad præsidiúmque Regni aliquot ei equitum turmæ mitterentur: perlatáque in Poloniam erat fama, acceptáque, vt cuncta in majus differt rumor, illum quò plus gratiæ apud Turcas iniret, animum ad eorum quoque superstitionem, sacráque traduxisse, eorúmque ritu, ac ceremoniâ circumcidi se passum. Bochdanus, cùm Sborovii facinus, à quo se pecuniâ redimere coactus fuerat, in summa invidia esset, partim miseratione tam indigni casûs, partim Tarlorum gratiâ, studiísque adjutus,

Polonos ad consilium reducendi se in Regnum concivit. Neque enim non suarum rerum intereſſe illi rebantur, Provinciâ finitimâ Russiæ hominem suum potiùs, quàm Turcarum beneficium agnoscentem potiri. Coactâ igitur manu, ac trajecto Tyrâ impetum in Valachiam fecerunt, & haud magno negotio novum expulsuri Principem erant, ni Rex Poloniæ, Senatúsque cùm Turcarum militum præsidium esse cum Valacho accepissent, in magnum conjecti metum, ne Turcicum inde bellum conflaretur, properè suos ab incepto revocarunt, eósque vi, atque armis abstinere, ac tantùm dare operam, vt reconciliarentur Bochdano popularium animi, illorúmque voluntate in Regnum rediret, jusserunt. Sed ipsis quoque Turcis ea res suspicionem incusserat Polonici belli, cujus concitatorem esse apud Regem Pontificis Maximi Legatum non ignorabant, & magnopere querebantur initium violandæ pacis à Polonis fieri. Convenerant interea frequentes Varsoviam ad concilium Poloni, nec aliud quominus Commendono Senatus daretur, quàm Regis morbus distinebat; nam Senatum adire, absente Rege, dignitatis suæ Legato non videbatur. Cùm ingravesceret in dies morbus, nec res diutiùs differenda videretur, decursum eò est, vt delecta Senatûs pars ad audienda Legati verba domum ejus veniret. Venere Archiepiscopus Gnesnensis, Ordinis ejus Princeps, & Episcopi tres Cracoviensis, Plocensis, & Presmi-

lienſis, cum Palatinis ſex, & Caſtellanis octo, & Cancellario Regni, & Mareſciallo, (nomina hæc Magiſtratûs ſunt, quibus Polonorum Senatus conſtat) qui quàm potuit, honorificè, & comiter à Legato accepti cùm conſediſſent, pro omnibus Cancellarius eſt locutus: Regem, quia venire «
ipſe in Senatum, ad quem de Pontificis Maximi «
poſtulatis eſſet referendum, valetudine impeditus «
non poſſet, legiſſe viros gentis ſuæ Principes, «
qui ad eum ſuo, Senatûſque nomine adirent, «
dictáque exciperent; petere, vt cum iis, in qui- «
bus Senatûs inſtar eſſet, tanquam cum præſente «
ſe de omnibus rebus loqui ne gravaretur. Com- «
mendonus præfatus graviter ſe ægrè ferre Re- «
gi minùs bene eſſe, eíque celerem morbi de- «
pulſionem, ſalutémque ominatus, ſe quidem li- «
bentiſſimè fuiſſe facturum dixit, vt Senatum per- «
ſalutaret, atque alloqueretur vniverſum; ſed quan- «
do id minùs commodum fuerit, in eorum viro- «
rum dignitate, atque amplitudine, qui ad ſe «
conveniſſent, Senatûs ſe, gentíſque totius maje- «
ſtatem ſibi conſtituturum. Deum deinde teſta- «
tus eſt, ſe quicquid conſilii, aut deliberatio- «
nis iis afferret, eâ mente, animóque eſſe factu- «
rum, vt ſi de ipſius patriæ ſuæ ſalute conſulere- «
tur, fide, ac religione majori ſententiam non eſſet «
dicturus; ita enim & meritos de ſe Polonos eſſe, & «
ſuum perpetuum, ac ſingulare in eam gentem «
ſtudium poſtulare. Hæc cùm dixiſſet, ſilentio fa- «
cto, oculi, auréſque in eum omnium defixi, in-

» tentíque ſunt, & ille ita eſt orſus: Exarſit, viri
» Poloni, ingens nobiſcum & Turcarum gente bel-
» lum, & niſi Barbarorum artes, quibus ſinguli,
» disjunctíque appetimur, maturè intelligantur, pe-
» riculoſum Chriſtianæ Reipublicæ; neque enim
» illata Venetis arma, non æquè aliis indicta Chri-
» ſtianis populis eſſe exiſtimari debet, cùm illi
» haud Imperio, quàm ſacris, ac religionibus no-
» ſtris infeſtiores hoſtes ſint. Quod ſentiens Pius
» quintus Pontifex Maximus, cujus hæc eſt pro-
» pria cura, publicæ incolumitati, ſalutíque proſpi-
» cere, non ſolùm ipſe cum Philippo Rege Hiſpa-
» niæ, & cum Venetis fœdus percuſſit, ſed reli-
» quos quoque Reges, populóſque invitatum, ſol-
» licitatúmque in hujus ſocietatem fœderis miſit.
» Et vos imprimis, Poloni, glorioſi, ac pii belli ſo-
» cios expetit, cùm propterea quòd virtuti veſtræ plu-
» rimùm fidit, tum quia vos quantò propiorem,
» magíſque expoſitam hoſti terram incolitis, ma-
» júſque inde ſaluti, ac libertati veſtræ periculum
» imminere intelligitis, tantò promptiùs cum cæte-
» ris juncturos arma ſperat, quæ ſponte veſtrâ ob-
» jecta ſemper, atque infeſta Barbaris, ac ſævis na-
» tionibus pro Chriſtiano nomine habuiſtis. Non
» enim animum vobis, Poloni, profligandi bello
» Turcas, atque hanc peſtem lateri veſtro adhæren-
» tem extinguendi, non ſtudium propagandi fidem
» Chriſtianæ pietatis defuiſſe vnquam ſcimus; ſed
» tempus, ac fortunam expectatam, cùm Chri-
» ſtiani nominis Reges, populíque viribus, animíſ-

que conjunctis ad opprimendum tandem com- «
munem hostem consurrexissent. Hæc nunc vo- «
bis optata occasio offertur. Selimus ingenitâ stirpi, «
ac sanguini ejus in Christianos rabie, perfidiâque «
abruptâ pace, quam paulò antè sanctissimo jure- «
jurando (si quid modò sanctum Barbaris est) cum «
Venetis renovarat, Cyprum insulam bello est ag- «
gressus; sperans scilicet Christianos propriis vt «
antea distinctos odiis nihil se commoturos, ita si- «
bi facultatem Venetos aliorum auxiliis destitutos «
opprimendi futuram. Verùm adnitente Pontifi- «
ce Maximo, Philippus cujus opes per se sustinen- «
do bello sunt pares, arma secum, & cum Venetis «
consociavit, Cæsar, Germaníque idem parant, «
Sebastianus Rex Lusitaniæ vltro se socium piæ «
militiæ offert, neque Galli, quamvis longè di- «
stent à Turcis, eorúmque fœdere attineantur, «
non magnam spem sui faciunt. Ad hæc navali «
prælio attritæ hostium vires sunt, & multi Græ- «
ciæ, ac Macedoniæ populi post victoriam Chri- «
stianæ classis sustulere animos, & nisi nos ardori «
eorum defuerimus, rebellionem pollicentur; vt «
si hanc elabi è manibus occasionem Christiani «
patiamur, tum existimare sit iratum nobis Deum «
mentem eripuisse. At pax Polonis, atque amici- «
tia cum Turcis manet mutuo jurejurando firma- «
ta, à qua neutris salvâ religione discedere fas est. «
Quâ fide Turcæ amicitias colant, sempérque co- «
luerint, docent domitarum ab ea gente Provin- «
ciarum annales, quas dolo, ac perfidiâ plures, «

» quàm armis subegisse satis constat: & ne vetera
» scrutemur, dicerem Venetos, quantùm Barbaro-
» rum fidei credendum sit, documento nobis esse
» posse, nisi vos ipsi aliis esse possetis. Nec recen-
» sebo nunc Bialugrodum, frequens ad ostium
» Tyræ oppidum, vobis injuriâ, ac fraude Turca-
» rum ademptum, & duo item oppida in ipsa Po-
» dolia contra fœdus capta, ac permunita. Antiqua
» hæc sunt; præsentia, ac nota pendamus. Supe-
» riori anno ante navalem pugnam, causati nescio
» quam tributi (sic enim ipsi in nominis vestri con-
» tumeliam appellant) pensionem non solutam à
» vobis Scytharum Regi esse, Scythas ipsos in Polo-
» niam immiserunt. Ipsi scitis, quam vastitatem
» fertilissimis Russiæ, ac Poloniæ agris rapacissimæ
» feræ intulerint, quot captivorum millia in fœdam
» servitutem abduxerint. Idem facturi hoc quoque
» erant anno, nisi navalis victoria intercessisset; nam
» quadraginta millia eorum in vlteriori ripa Bory-
» sthenis consedisse, omnes nuper nuncii attulere,
» quos transitu fluminis, non hyemis expectatio, sed
» novum Selimi imperium nihil post amissam clas-
» sem in Polonia irritandum ducentis prohibuit.
» Scythico bello dilato, quo turbari apertè fœdus vi-
» deri poterat, Valachiam occupare aggressi sunt, vn-
» de legitimo Principe expulso, nullius criminis,
» præterquam nimii in Polonos studii, ac fidei reo,
» nequissimum servorum Tyranni, desertorem Chri-
» stianæ pietatis, infelici Provinciæ dominum im-
» posuere, Turcarum non profanos modò colentem

religionis ritus, sed crudelitatem, avaritiam, libidinem exercentem, &, quod vestra quanti intersit profectò vos intelligitis, illorum jussis, nutibúsque servientem. Sigismundus pater, Rex omnibus sapientiæ laudibus clarissimus, magnam semper curam habuit, vt is Valachiæ imperaret, qui non modò Christianarum partium, si quando hæc fortuna incidisset, futurus esset, sed qui sibi, atque huic Regno certis fœderis legibus obstringeretur; & sui fines à Turcarum finibus illâ interjectâ Provinciâ disterminarentur. Hanc Valachiam qui obtinet, non addictus modò Turcis est, sed prorsus inimicus, infensúsque Polonico nomini; quippe quem non fugiat, Bochdanum æmulum suum præsidio vestro fultum ad se oppugnandum nuper Tyram trajecisse, ac vestris Nunciis, litterísque nunc maximè Valachos in se sollicitari. Hoc loco vtrumque vobis pendendum est, violaveríntne Turcæ pacem, qui contra fœderum pacta hominem circumcisum Valachiæ dominum fecerint, eíque militare præsidium, quo se, Regnúmque adversùs vos tutaretur, miserint: an violatæ culpam in vos rejecturi sint, qui Bochdanum vi, atque armis reducere in Regnum conati estis. Labare certè jam pacem constat, cùm illi post reductas è Valachia vestras copias, vltro in Russiæ fines incurrerint, captivos, prædas, incendia, aliáque hostilia fecerint. Jam vobis edendum erit, publicóne consilio, an privatâ necessitudine Bochdano exercitum ad recipiendam Valachiam tra-

» dideritis: si publico decreto factum fateamini,
» turbata pax, eversúmque haud dubiè fœdus est;
» sin à publica fraude omnem in privatas necessi-
» tudines culpam contuleritis, ne ipsi quidem Turcæ,
» cùm commodum fuerit, sanctum id fœdus habi-
» turi sunt, quod privatis turbasse noxæ non fuerit.
» At Nuncii post id factum à Selimo ad vos missi,
» litteræ solito etiam clementiùs scriptæ, atque om-
» nia pro pristina amicitia facta sunt. Id verò quam
» in partem interpretemini etiam atque etiam, Po-
» loni, considerate. Unde enim hæc repentè Bar-
» baris comitas? Quò tumidis, & suprà mortalita-
» tis modum efferre se superbiâ, ac vaniloquentiâ
» solitis blanditiæ? Scilicet vestrum hoc, non suum
» esse tempus norunt, verentur, ne eo vtamini,
» avertere à vestra occasione, & ficto amicitiæ no-
» mine sopire vos volunt, & quos bello non au-
» dent, pace oppugnare student. Quò blandiùs
» agunt, quò magis sui dissimiles sunt, eò majorem
» irarum molem pectoribus claudunt, suúmque tem-
» pus cauti opperiuntur, vestrum vobis eripere stu-
» dent. Intereà Regni vestri claustra occupant; ne-
» que enim Valachiam per se peti ab illis existima-
» re debetis, cujus Regulos multò antè stipendiarios
» habuerunt. Hunc in Poloniam gradum sibi fa-
» ciunt, & ne quid auctoritatis in ea Provincia vos
» habeatis, præcavent. Hinc illa expulsio innoxii
» adolescentis, cui quid præter vestram amicitiam
» objectum est? Nolite, Poloni, expectare, dum Co-
» thino occupato, munitóque, vos non solùm
Va-

Valachiæ ſpe excludant, ſed Camenitio timere «
aſſiduè cogant; ſi enim, quod vos non fugit, pro- «
ximis annis Alexandrum hujus Bochdani patrem «
ad recuperandam Povetiam ſollicitarunt, quid «
facturos putetis, cùm Valachiam ipſi in poteſta- «
te habebunt? Et quis prohibet, ſi vos deſides, & «
nihil commoventes viderint, quin Tranſſylvaniam «
quoque in eamdem ſervitutem trahant, ac Re- «
gnum inde veſtrum ita cingant, vt ſæviſſimos, «
& cupidiſſimos hoſtes aſſiduè in cervicibus ha- «
bere cogamini? Hæc cùm ita ſint, etſi bellum «
expetendum non eſt, ſapientiùs tamen facere vi- «
dentur, qui ejus impendentem neceſſitatem an- «
tè capiunt, ſuóque tempore vtuntur, quàm qui «
cunctando, ac prolatando ſuam occaſionem ho- «
ſtibus tradunt; prudentium enim eſt imminen- «
tia proſpicere, vt occurrant, impendénſque ma- «
lum remediis antevertant. Data vobis occaſio «
eſt, qualem majores veſtri ſæpè expetiverunt, eam «
ſi abire patiamini, (falſus vtinam vates ſim) valdè «
vereor, ne ſerò vos nimii quietis, atque otii ſtudii «
pœniteat, ſerò me vera monuiſſe prædicetis. Sigiſ- «
mundum quidem patrem vltimâ ſenectâ dicere «
ſolitum accepi, nihil ſe in vita magis optaſſe, «
quàm vt hunc diem videret, cùm conſentientes «
Chriſtiani Principes Turcas bello aggrederen- «
tur; tum profectò ſe omnibus hominibus teſta- «
tum fuiſſe facturum, voluntaténe, an neceſſitate «
Turcarum amicitiam coluiſſet: huic voto illam «
ab amantiſſimo ſuorum Rege ſubjectam fuiſſe «

» vocem, florentiſſimum quidem ſe, atque multis
» auctum rebus, ſed immanibus Turcarum opibus
» obnoxium, expoſitúmque Regnum filio tradi-
» turum. Nimirum inveteratæ prudentiæ ſenex in-
» tellexit, nunquam Polonos in ſtabili, ac tuta li-
» bertate futuros, dum gentem naturâ hoſtem,
» tempore modò non inimicam, tam infidam, tam
» validam, tam propinquam haberent, & verſu-
» ram aliquando in hoc Regnum Barbarorum tem-
» peſtatem, quam hactenus varii temporum, & cu-
» piditatum impetus aliò averterunt. Hoc peracuti
» ſenis vaticinium, vel charitate optimi Regis, vel
» auctoritate ſapientiſſimi viri plurimùm apud vos
» ponderis habere debet, ad oblatam divinitus fa-
» cultatem frangendi nimias importuni Tyranni
» opes non omittendam. Nec duci vos, fallíque
» ſpecie falſâ ſocietatis patiendum, quâ tantiſper,
» dum aliis bellis diſtinentur, illigatos habere vos
» illi volunt. Sed vt idem ſæpiùs repetam, ſecum
» quiſque geri exiſtimare debet, quodcumque
» cum Chriſtianis à Turcis geritur bellum: & om-
» nibus quidem, & vobis imprimis ipſum commu-
» nis exitii periculum ſatis cauſæ eſſe videtur, cur
» arma in communem hoſtem ſumantur. At quid
» vos moretur, poſt partam eam victoriam, quâ
» pulſus poſſeſſione maris hoſtis, terreſtrium copia-
» rum robur maritimis oris, quantùm Græciæ,
» quantùm Aſiæ, atque Syriæ littora ambiunt, cu-
» ſtodiendis, præſidiíſque formandis diſſipaturus
» ſit? vt ſi quà claſſibus, quà terreſtribus exerciti-

bus ab Ungaria, Polonia, Dalmatia, Christiani «
aggrediantur, dubitare nemo possit, quin brevi «
exacturi Europâ Barbaros simus. Sed proponite «
tum vobis nullum esse inter Christianos fœdus, «
nullam adversùs Turcas societatem, neminem vos «
ad eam invitare, & Regnum hoc à Turcis bello «
peti, quod aliquando facturos apparet; vtrum «
tantas esse Poloniæ vires putatis, quibus per se si- «
ne aliorum ope sustinere vim hostium possit? an «
si soli relinqueremini, pares fore vos Turcis, non «
speratis? Si eæ vires vestræ sunt, vt vestris co- «
piis subire vos Turcicum bellum posse confidatis; «
quem campum parandæ gloriæ majorem expe- «
ctetis, quàm cùm à Christiana Republica peri «
culosissimum bellum vi, ac virtute vestrâ propul- «
sare possitis, & cum singulari fama Polonici no- «
minis Imperii vestri terminos longissimè profer- «
re? Sin resistere ipsi invadentibus toto conatu «
belli vos Turcis non posse solos sentitis; profe- «
ctò ni tam vilis vobis vestra libertas esset, vt in «
voluntariam concedere servitutem nihil pensi ha- «
bituri essetis, aliorum imploranda auxilia, & sin- «
guli adeundi, ac rogandi Reges, & ad societa- «
tem belli ciendi, inflammandíque forent, quos «
si vobis Deus junctos inter se fœdere offerret, «
certè pro summa id felicitate duceretis. At non «
solùm juncti fœdere Principes, sed clarissimæ vi- «
ctoriæ fructus vltro vobis offeruntur. (nam nisi «
vestro tempore suscipiatis, alieno habituros ali- «
quando vos cum Turcis bellum dubium non est) «

» At cujus victoriæ ? Quâ hostes Imperio maris, » quo Europæ Imperium contineri omnium sæculorum judicio constat, depulsi sunt. Cujus si nos » victoriæ segni cunctatione fructum corrumpimus, » & hostem reficere maritimas vires, & amissam » maris possessionem repetere sinimus, haud profectò scio, an non vicisse satius fuerit. Nam cessando brevì, & æquè validum, & multò quàm » antea infestiorem habituri hostem sumus; nec » periculo propior quispiam est futurus, quàm qui » maximè opportunus terrestri bello fuerit. Et vos » salutem vestram præsenti paci ab infidelium hostium fide pendenti creditis ? Equidem Deum » precor, vt vestra vos credulitas non fallat, sed ex » his, quæ gesta nunc in Valachia sunt, magnoperè vereor, ne aut opinione vestrâ maturiùs transisse Tyram Turcas accipiatis, aut motum in eorum jam animis bellum tandiu non sentiatis, » donec tanquam ignis cuniculo admotus, paulatim » serpens in magnum mox incendium, ruinámque » erumpat. At multa vos à suscipiendo tanti discriminis bello deterrent. At primùm nulli magno » negotio aggrediendo non multæ oboriuntur difficultates, quas ipsum postea agendæ rei studium » tollit: deinde cùm incensa ardet domus, & vrgens constrepit flamma, nemo se vt ornet, vt » comparet, moratur; sed quisque vel nudus, vel » æger quantùm potest, se periculo proripit. Hostis » in finibus est, intrat etiam, & populatur vestros » agros: sive progrediatur longiùs, & facere vim

pergat, prohibendus; sive inhibeat, & se Vala- «
chiâ contineat, timendus eò magis, quòd tan- «
quam aries, major ex ipso receptu impetus infe- «
retur: vt vestra nunc deliberatio esse videatur, «
non an verum bellum cum Turcis habeatis, sed v- «
trum vestro, an illorum tempore geratis; vtrum «
impendenti de libertate, ac salute vestra certa- «
mini obviàm eatis, dum distractæ, comminutæ- «
que hostium vires haud dubiam victoriam polli- «
centur; an dulcedine præsentis otii capti, even- «
tum alieni periculi spectantes, sine vllius gratia «
victoris præmium sitis. Habendum aliquando est «
vobis, Poloni, bellum, neque differendo avertitis, «
sed vt cum paratiore, ac validiore hoste geratis, «
facitis. Quò magis miror esse, qui præsentem, et- «
si dubiam, nec diu duraturam pacem ita antefe- «
rant belli consiliis, vt pro hac ipsa brevis, ac «
solliciti temporis vsura nihil cogitent, in quantam «
se curarum, ac discriminum molem conjiciant. «
An ergo bellum, bellíque curas ita, Poloni, hor- «
rebitis, vt salutem vos alienæ libidini obnoxiam «
ducere non sentiatis, & si sentitis, non servitu- «
te graviùs feratis? An verò libertatem vestram «
vel morte vindicandam non putatis? An id agi- «
tis, vt dum ipsi præsenti pace fruamini, nihil pen- «
si habere credamini, si omnem belli tempestatem «
in liberos vestros rejiciatis, quod ipsum tamen «
consecuturi non videmini? An in privato pater «
quisque familias, vt patrimonium filiis explica- «
tum, constitutúmque relinquat, & ne qualis, ne «

» qua controversia eos turbet, tanto studio, operé-
» que sollicitus laboret? Senatus, qui patriam cu-
» ram omnium gerat, vt communium liberorum,
» ac posterorum incolumitati, salutíque prospicia-
» tur, ac tuta iis, atque integra libertas relinqua-
» tur, non æquè anxius curet? Sed esto, nullum sit
» à Turcis præsens periculum, quod est tamen ma-
» ximum, certam, exploratámque Poloni habeant,
» habiturique sint pacem. Ipsa est Respublica ve-
» stra ita ad belli artes, ad militiæ studia omnis
» instituta, vt isto amore nimio pacis jam depravari
» cœpta, verendum magnoperè sit, ne diutino
» otio penitus corrumpatur; vt enim validum, ac
» robustum corpus si in ignava, ac inerti quiete
» habeas, contabescit, gravésque contrahit morbos:
» ita Respublicæ nisi in eadem disciplina, iisdém-
» que artibus retineantur, ad quarum vsum insti-
» tutæ sunt, tanquam humana corpora ægrotant,
» & luxu, & licentiâ corruptæ graves seditionum,
» ac discordiarum morbos contrahunt; cujus mali
» magna Poloniam concepisse semina, vos ipsi sine
» mea commemoratione intelligitis. Horum om-
» nium medicinam belli, atque armorum studium
» diuturnâ vobis disciplinâ, ac propè naturâ insi-
» tum præbebit. Hoc enim Poloni vestrum est cur-
» riculum, hæc gloriæ materia, hæc exercitatio,
» his studiis convaluistis, his robur, hoc tot Provin-
» ciarum in vnum Regnum, corpúsque subacta-
» rum assumpsistis. Scilicet majores vestri à quibus
» parta hæc sunt, non in compotatione, & convi-

viis, sed in equis, in laboribus juventutem habuere. Non vter plus vini simul ebiberet, majoráque exhauriret pocula, sed vter cursu alios anteiret, vter arcu certiùs figeret, vter equis, armísque præstaret, certamen erat. Non denique domi per voluptates, sed in castris per virtutes opes, honorésque parabantur, nec aliam laudem, laudísve præmium vllum norant, quàm militiæ munera impigrè, fortitérque obire. His artibus ad dignitatem, ad hanc bellicæ virtutis famam majores vestri pervenere, quâ Polonicum nomen & finitimis nationibus terribile, & longinquis clarum, illustréque fecerunt. Verùm si ne hæc quidem revocandi priscam disciplinam, & Rempublicam in quibus crevit, artibus retinendi satis justa causa videtur, cur in publicam Christianæ fidei causam pro communi salute non descendatis? Tum illud cum animis vestris reputate, vestráne intersit vincere, aut vinci Christianos. Nam si iis victis, subactísque, ne vos quidem salvos fore intelligitis, bellantes certè non ipsorum solùm, sed vestrâ etiam causâ juvare ope, auxilióque debetis, ne cadentibus illis, vnà vestrum Regnum eodem casu impulsum ruat. Si autem victores nos hujus belli futuros creditis, cur non multò libentiùs, promptiúsque eadem arma, eumdémque conatum ad victoriæ societatem conferatis, quem fulciendæ ruinæ adhibituri fuissetis? Proinde memores rerum à majoribus vestris gestarum, memores beneficiorum, quæ à Deo

» accepiſtis, memores ſalutis, dignitatíſque veſtræ,
» hæc corporum, hæc animorum robora, tantam
» virorum, equorum, commeatuum copiam grati
» Deo ipſi reddite, Deum jubentem capeſſere pium
» bellum adverſùs Chriſtianæ pietatis hoſtes, vo-
» bíſque præclaram teſtandæ virtutis, propugnan-
» díque Imperii occaſionem aperientem audite. At
» ſi deſerere patriam, deſerere parentes nefas duci-
» mus, reputemus animo, quo nos ſcelere obliga-
» turi ſimus, ſi JESU CHRISTI cauſam neglexeri-
» mus, ſi ejus ſacra, cultum, numen oppugnanti-
» bus, feris, atque internecinis hoſtibus non ob-
» ſtiterimus. Ego quidem ipſum oro, atque obſe-
» cro JESUM CHRISTUM Deum, vt veſtras,
» Regíſque mentes in tantæ rei deliberatione ita
» regat, vt nihil, niſi quod cum ipſius Dei majeſtate,
» cum veſtra, veſtríque Regni amplificatione, ac de-
» nique cum Chriſtianæ Reipublicæ vtilitate conjun-
» ctum ſit, ſtatuatis, vt aliquando non inſidam, &
» alieno arbitrio obnoxiam pacem habeatis, ſed
» libertate ſtabili, ſuíſque nixâ viribus & ipſi frua-
» mini, & poſteris veſtris tradatis. Oratio Legati ipſis quoque qui Turcica arma, bellúmque horrebant, pudorem, dubitationémque injecerat, & ſi res relata ad Senatum fuiſſet, rejici bellum ſine magnis contentionibus non poterat; adeò multi quotidianis Commendoni ſermonibus imbuti Chriſtianorum fœderi, ac ſocietati ſtudebant. Sed Regis morbus in dies ad tabem, periculúmque vergens omnium animos, ac ipſius quoque Commen-

mendoni curam ab aliis rebus in se avertit, quòd neque liberi Regi, neque ex Regia stirpe certus successor, si fato Rex concessisset, vllus erat. Et eodem tempore Pii V. Pontificis Maximi mors sanè importuna Reipublicæ intercesserat. Et quanquam Romani Patres salubri festinatione Gregorium XIII. postridie quàm se conclavibus incluserant, Pontificem Maximum renunciarunt; tamen contraxerat ea res, suspenderátque novi Principis expectatione omnium animos, atque ipsorum quoque Venetorum spes, ardórque ad bellum morte Pii magnoperè resederat. Sed Gregorius statim certis tabellariis per dispositos equos in Poloniam missis, Commendono scripserat, vt & causam fœderis ne desereret, & nunciato per eos dies Romam Augusti morbo, si mori eum contingeret, vt ipse novi Regis comitiis interesset, ac si Poloniâ jam decessisset, ejus rei causâ regrederetur, præceperat.

FINIS LIBRI TERTII.

ANTONII MARIÆ GRATIANI

DE VITA JOANNIS FRANCISCI COMMENDONI CARDINALIS

LIBER IV.

De Sigismundi Augusti Regis vltimi Jagelloniæ familiæ morte.

CAPUT PRIMUM.

AUGUSTUS captus formâ, (erat enim insignis) illecebrísque ascitæ nuper in Regiam pellicis, adeò se abutendum ipsi, matríque permiserat, vt commoda, honores, publica, privatáque munera, nisi qui fidem

mulieribus obligassent, non acciperent, quorum assentatione ad spem vsque conjugii, Regiíque nominis animos extulerant. Et Rex adeò perditus amore, ac libidine erat, vt affectum, atque ægrum corpus vix trahens, nihil tamen quotidianis amplexibus temperaret, spretis domesticorum, medicorúmque precibus, monitísque vitæ suæ periculum instare ex tam assiduo veneris vsu denunciantium. Cùm ingravescente morbo ne tollere quidem lecto defessa membra jam posset, tamen raro, atque ægrè admissâ sorore, cæteris omnibus exclusis, curam valetudinis, suíque iisdem mulieribus commiserat, quæ rejectis aliis consiliis, sagam anum veneficiis, cantionibúsque salutem promittentem curationi ejus adhibuerunt. Igitur destitutus medicorum ope, corpore luxuriâ exhausto, confectóque, ac nugatoriis mulierum artibus nihil levatus Nonis Julii animam egit, nullis relictis, nec vnquam susceptis liberis; ita cum eo Jagellonis virilis stirps omnis interiit, quæ ducentos propè annos Regnum in Polonia tenuerat. Jagello auctor generis Lithuanos imperio rexerat, quo tempore ipsi, quibus sylvestria animantia, serpentésque, quos domi innoxios alebant, præ numinibus erant, Christianorum instituta, sacráque famâ magis, quàm opinione aut cultu acceperunt. Tantæ tum simplicitatis fuisse dicuntur, vt virgines suas simul ac pati virum posse viderentur, cupientibus inire exponerent, nec illibata vlla nupsisset, neque ipsum inde ma-

trimonium ſanctius haberent, cùm matronis honori amatorum multitudo eſſet. Poloni, mortuo Ludovico eorum Rege, ad vnicam filiam ejus, nomine Heduvigim paternum Regnum detulerant cum eo, vt virum quoque cui nuberet, dotaléque Regnum ferret, ipſi eligerent. Regnum, nuptiáſque Heduvigis Gulielmus Archidux Auſtriæ magnoperè appetivit, atque in hunc puellæ ipſius voluntas inclinavit ſpecie juvenem, & ætate florentem, cujus etiam accitu Cracoviam venit, nec abfuit ſuſpicio clam eos concubuiſſe. Sed Poloni, coacto redire domum Gulielmo, Heduvigis conjugio Jagellonem deſtinarunt, pacti vt Lithuania Poloniæ adjungeretur, idémque Rex vtriuſque gentis eſſet, & Jagello, & Lithuani omnes, inanium deorum abolito cultu, Chriſtiana ſacra, fidémque ſacrorum ſuſciperent. Ita Cracoviam deductus Jagello Poloniæ Rex conſtituitur. Ei duo filii fuere, Uladiſlaus, quem Turcico bello adverſâ ad Varnam pugnâ interfectum ſuprà attigimus, & Caſimirus, qui fratri occiſo in Regnum ſucceſſit. Hic egregiâ quindecim liberorum ſobole eſt auctus, quorum fœminis novem finitimis Germaniæ Principibus collocatis, multos populos affinitate, amicitiâque eſt complexus. Filiorum natu minor, Caſimirus nomine, actâ innocentiſſimâ vitâ, magnam moriens primâ juventâ ſanctitatis opinionem reliquit, quam etiam miraculis affirmatam Poloni tradidere. Federicus quoque alter filiorum ſacerdos factus, Archiepi-

ſcopatui Gneſnenſi, & Cracovienſi Epiſcopatui præfuit, & ab Alexandro ſexto Pontifice Maximo honoris cauſâ in Cardinalium collegium eſt cooptatus. Uladiſlaum Bohemi primùm, deinde etiam Ungari vltro Regem adſciverunt. Huic filii duo fuere, Ludovicus, & Anna: Ludovicus, cui poſt mortem patris Ungariæ Regnum obtigerat, admodùm adoleſcens, temere cum Turcis congreſſus, fatali familiæ ſuæ caſu victus in fuga occubuit. Anna Ferdinando Auſtrio Cæſari nupſit, eúmque aviæ fœcunditatem æmulata quindecim liberorum parentem fecit. In Polonia poſt Caſimiri mortem, paternum Regnum Joannes Albertus maximus natu filiorum, & poſt eum Alexander frater ſuſcepit. Uterque liberis caruit. His vitâ functis Regnum Sigiſmundus obtinuit, qui in magna filiarum copia virilis ſtirpis vnicum filium reliquit hunc Sigiſmundum Auguſtum, cujus mortem ſuprà tradidimus, in quo genus, ac nomen Jagelloniæ familiæ defecit.

De perpetratis à Commendono pro Regis Catholici electione.

CAPUT II.

POLONI etſi Reges niſi ab ſe creatos non ferunt, neç hereditatis, aut naſcendi legi

Regnum, sed sibi acceptum ferri, suúmque beneficium facere, agnoscíque volunt; tamen secuti aliarum gentium morem, raro quemquam Regum suorum filiis prætulerunt, mansítque ferè in iisdem familiis Regnum, quandiu è Regio sanguine virilis stirps superfuit. Et Reges ipsi, ne filiorum dignitas in dubio, ac discrimine esset, quicumque primus justo matrimonio eis nasceretur, (nam pellicibus orti vix agnoscuntur) eum vel infantem Regem, successorémque sibi designari haud magno negotio impetrabant, devinctis beneficio, comparatísque nobilitatis Principibus, qui rem perficiendam susciperent: ita plus gratia, & præsentis respectus Regis in comitiis, quàm libertas valebat. Extincto demum Augusto, repetitam ex longo intervallo libertatem nemini jam vllâ verecundiâ, metúque obstrictam avidè invaserunt, quæ brevi, vt nulla tenere modum multitudo novit, in pravam, periculosámque licentiam vertisset, ni seniores salubri moderatione præcipitem sustinuissent. Nam vbi Rempublicam sine imperio, sine rectore esse, & silere leges, quarum exactor nemo existeret, sensere, primùm singulæ Provinciæ pro se quæque consiliis habitis publicæ pacis servandæ leges sanxerunt; deinde collatis in commune consiliis nobilitas omnis in id datâ fide conspiravit, vt pro hoste patriæ haberetur, impune occideretur, quicumque per interregni tempus vim, injuriámque alteri intulisset. Et omnes quidem

fatebantur maximè ad eam rem vſui præſentem Commendoni auctoritatem, prudentiámque fuiſſe, quòd cum illo plerique Principum liberiùs multò, quàm inter ſe conſilia, réſque omnes communicabant, atque ipſe paci maximè ſtudebat. Cujus rei vnum ipſo ſtatim initio interregni datum documentum fidem omnibus affirmaverit. Sborovii fratres Martini filii, qui tum genere, opibus, ætate, gratiâ, clientelis plurimùm in Republica pollere videbantur, ad primum extincti Regis nuncium Cracoviam armati convenerant eo animo, vt pulſo Firleio Palatino, quocum ſummas ſimultates gerebant, arcem, vrbémque in ſuam redigerent poteſtatem. Hi juvenes inde à paterna diſciplina pravis imbuti erroribus in Calviniana hæreſi omnes erant, præter Andream, qui medius ætate auctoritatem majoris natu inter eos ingenio, atque induſtriâ obtinebat, tribuebántque ei reliqui plurimùm. Hunc habebat Commendonus non ſolùm conſuetudine, atque vſu, ſed plurimis benevolentiæ officiis devinctum, ab vnóque maximè colebatur. Is ad Commendonum, quâ die Cracoviâ profectus fuerat, & acceptâ Regis morte apud Tegnitium decem inde millia paſſuum ſubſtiterat, intempeſtâ nocte venit, illíque ſuum, ac fratrum conſilium occupandi Cracoviæ arcem aperuit, ſperans Commendonum, quia Firleius Palatinus hæreticus, capútque hæreticorum erat, rem conſilio adjuturum. Sed Commendonus veritus ne ea res veluti ſi-

gnum omnia vi, atque armis agendi daret, & primus impetus ab egentibus, ac prædarum cupidis in templa, sacerdotésque fieret, cunctáque audacia, & temeritas, consilio, ac ratione exclusis, haberet, & Regnum inde aut pessimo cuique per malas artes pateret, aut lacerum plures occuparent, vehementer huic se consilio objecit; & cùm Andreæ ostendisset, quantam invidiæ flammam eorum familiæ conflaturi illo facinore essent, quantùm de multitudinis gratia amissuri eo tempore, quo non retinenda solùm, sed summo conatu captanda, conciliandáque omnium studia essent, quantam denique vim adversariis suis addituri, juvenem de sententia deductum eâdem nocte ad continendos in officio fratres ab se dimisit. Jam inde ab ingravescenti Augusti morbo, cùm timeri mors ejus cœpisset, Commendonum major jam futuri Regis, quàm societatis Turcici belli cura incesserat, cujus & præcisam eo statu rerum spem cernebat: & hæreticos, quorum neque in Senatu, neque ad multitudinem negligendæ opes erant, occultis coïtionibus multa senserat contra Rempublicam moliri, & vt corporis sui aliquem ad Regnum pertruderent, agitare. Ipsa enim capita consiliorum enunciata illi ab consciis fuerant, quorum erat primum, vt Rex non nisi hæreticus crearetur, aut certè qui omnibus liberam de divinis rebus sentiendi, dissserendíque, & quæ quisque probaret, sacra habendi facultatem permitteret: ac præterea, vt

quæ

quæ de Catholicis hæretici occupassent, ea repetendi jus nemini esset; vtque Ministris sacrorum suorum templa toto Regno paterent, in quibus suo ritu rem divinam facere, ac de divinis rebus ad populum conciones habere liceret; aliáque item haud absimili furore: atque in hæc eos conjurasse, & egregiè consentientes esse didicerat. Quibus rebus eò magis movebatur, quò imparatiores ad omnia Catholicos esse intelligebat, qui quamquam & numero, & genere, & opibus, & causâ longè præstarent, tamen somnus ad hæc eos quidam ac torpor invaserat; & hæreticos plerique, quasi nihil aliud agerent, quàm sacerdotum potentiæ, quæ ferè in invidia est, adversarentur, lentè ferebant, nec eos vt eversores Christianæ pietatis, rerúmque publicarum turbatores oderant; quin mixti plerique hæreticorum factionibus, consiliísque, studia quoque eorum in Republica aut sequebantur, aut trahebant: quo fiebat, vt Catholicorum vis omnis magnopere hebesceret. At Commendono vtrumque cordi erat, & vt Catholicus Rex, & vt pariter per Catholicos crearetur. Id vna assequendi ratio erat dissipatos, ac nihil in medium consulentes reconciliare, & jungere Catholicos; hæreticorum dissidia alere: horum capita erant Joannes Firleius, & Petrus Sborovius, claris vterque familiis, vterque primos in Republica magistratus gerens. Sborovius Palatinus Sandamiriensis; Firleius ad Mareschiallatum Regni (Præfecturæ id est nomen) Palati-

natum Cracovienſem quoque nuper adjecerat; eáque diſſidii origo inter eos erat. Nam Sborovius hunc ipſum Palatinatum ſub Regis mortem ſummis ſtudiis petens, cùm ſuffragatorem Firleium ſperaſſet, æmulum, competitorémque fuerat expertus; & Rex præterito Sborovio, honorem ad Firleium concubinæ gratiâ commendatum detulerat; quæ res Sborovium ſuopte ingenio vehementem, ac concitum, nec vnquam animi ſatis potentem ad hoſtiles iras, odiáque in Firleium accenderat; atque hæc ſimultas opportunè deduxerat hæreticorum vires, maximúmque ad Catholicum Regem creandum momentum attuliſſe ſatis conſtat. Et Commendonus eam è Republica eſſe palam ferens omni arte fovit, aluítque, ac Sborovium per Andream fratrem monuit, adverteret animum ad Firleii conſilia; in ejus domo occultos cœtus haberi; & haud dubiè illic coqui, ac per idoneos, & callidos homines (nec erat aliter) conciliari Regnum. Hoc metu injecto, Sborovius, quò inimicum omni ſpe dejiceret, apertè pro Catholico Rege creando Catholicis ſe junxit. Inter Catholicos qui honore, divitiis, auctoritate cæteris anteibant, Epiſcopi à Senatu ſe, publicíſque muneribus ad privatarum rerum curam receperant, clamoribus hæreticorum, audaciâque deterriti haud cum iis conſilia miſcuerant. Nam Franciſcus Craſinius Epiſcopus Cracovienſis, qui paulò antè mortuo Padnevio ſucceſſerat, ſe Firleio tradide-

rat; Petrus Miskonius Episcopus Plocensis, magnæ vir prudentiæ, eloquentiæque, tædio (vt ferebat) turbarum, desertâ Republicâ pecuniæ suæ incubabat; Ucangii Archiepiscopi mores, ingeniúmque suprà tradidimus: reliqui Episcopi hos ferè sequebantur, aut inopiâ, inopiæve simulatione domi attinebantur. Unus erat Stanislaus Carnovius Episcopus Chioviensis, qui neque adversâ famâ in Republica versabatur, & pro sua fide mansurus in bonorum partibus, nec pecuniæ, nec labori parsurus, vt sui specimen tempore tam necessario daret, videbatur, atque in eo, & vsus Reipublicæ, & promptus, aptúsque tenendæ multitudini sermo erat prorsus, vt bono publico futurus popularis videretur, nisi videri ipse nimis cupivisset; ita enim ferri se interdum secundo favore vulgi patiebatur, vt à bonis etiam consiliis abduceretur, modúmque non facilè teneret, animo nunc erecto, & confidenti, nunc fracto, ac demisso, vt flaret, reflarétque multitudinis aura; sed famæ cujuscumque dum magnæ avido, major tamen bonæ cupiditas inerat. Is sponte suâ Commendonum reverebatur, vníque maximè probari actiones suas optabat, & Commendonus ita dexterè hominis ingenium tractavit, vt perstudiosum sui semper habuerit, ac sæpè gloriæ æstu abreptum continuerit. Erat & in Catholicorum Principibus clarum Alberti Laschii nomen. Is paucis antè annis privato sumptu, consilióque comparato exercitu, tentatâ Valachiâ ex-

perientis, ac providi ducis famam tenuerat, & largè, profuséque donando, maximè militares viros trahebat, ac ne in concionibus quidem, & in conciliis infacundus haud parvam nobilium juvenum gratiam collegerat; inter primos Regno destinatus, si repudiatis externis Regibus, proceres suos Poloni respexissent. Inter hunc, & Commendonum inde à prima legatione ejus instituta amicitia, vsu, & benevolentiâ in omnia familiaritatis jura pervenerat. Nam Laschius & adventanti in Poloniam extra fines Regni occurrerat, & sive in Regia, sive in via præter cæteros omnibus eum officiis coluerat; nec in Republica quicquam, non consulto priùs Commendono, cœpisset. Hunc & Chioviensem Episcopum certis amicitiæ fœderibus ita conjunxit, vt vterque datis coram ipso dexteris, fidem jurejurando obligarint, neminem, nisi quem alter quoque probasset, Regem accepturum, arbitriúmque Commendono detulerint, si ipsi de eo non convenissent. Addidere, vt consilia de Rege omnia, & inter se vterque, & cum Commendono communicarent. Qui in magno inde negotio habuit quamplurimos Catholicorum, & ante omnes Andream Sborovium huic fœderi, cujus ipse sequester esset, adjungere; quo factum est, vt è Catholicis ad hæreticorum vim, audaciámque coërcendam duces non defuerint, & Regis non nisi Catholici creandi explicata, constitutáque consilia essent, & Commendonus ipse omnium non particeps solùm, sed veluti rector, & moderator fieret.

De consiliis ejus Regnum uni è Cæsaris filiis conciliandi.

CAPUT III.

ATQVE hæc sic comparata, præmunitáque in Polonia Commendoni curâ, ac industriâ fuerant. At in Lithuania (pars hæc altera Regni est magis fœdere, ac legibus, quàm animis Poloniæ adjuncta) etiam certiora creandi Regis consilia habebant. Duæ in ea gente familiæ longè cæteras opibus, ac dignitate tum anteibant; Radgivilla, & Cotchevicia, atque hæ (quod ferè fit) æmulatione potentiæ in Republica diffidebant. Harum principes erant Nicolaus Christophorus Radgivillus, & Joannes Cotchevicius: Nicolai hujus pater Catholicæ Ecclesiæ adeò infensus, infestúsque fuerat, vt opes, quibus reliquos Regni Principes longè est supergressus, ad evertendam Christianæ pietatis fidem omnes contulerit, hásque nuper conflatas de sacrorum ratione opiniones non invexerit modò in Lithuaniam primus; sed per omnes Poloniæ provincias vnus maximè disperserit. Filii huic quatuor fuere; natu majorem Nicolaum admodum adolescentem in Germaniam, vt in Calvini doctrina, quam ipse maximè sectabatur, institueretur, misit. Sed juvenis vbi sapere per se aliquid cœpit, incon-

ſtantiâ ſentiendi hæreticorum offenſus, averterat à paternis erroribus animum, & confuſus opinionum varietate, magis tamen quid fugeret, quàm quid ſequeretur inveniebat. Nam Catholicæ diſciplinæ rudis planè, atque expers erat. Sic affectus, patre mortuo, cùm luſtrandi ſtudio cæteras nationes in Italiam, Romámque veniſſet, ac ſubjeciſſet oculis, quæ longè ſecùs tradita ab impietatis magiſtris acceperat, cùm aliorum proborum hominum, tum maximè Commendoni conſuetudine, ſermonibúſque commotus, adeò Catholicæ fidei placita mente amplexus eſt, vt in patriam reverſo nihil prius fuerit, quàm ſublatum à patre veræ pietatis cultum reſtituere; & ſuas ſacerdotibus res, honorémque, ejectis novitatis doctoribus, reddere; fratréſque inde ita imbuit bonis opinionibus, ita in priſcæ pietatis ſtudiis educavit, vt alter eorum, Georgius nomine, ſacerdos, & Epiſcopus Vilnenſis fuerit, & mox à Gregorio Pontifice Maximo, petente Stephano Rege, in Cardinalium numerum relatus: & primus Lithuanorum eum honorem in familiam, patriámque ſuam intulit filius, cujus pater ad conturbanda ſacrorum jura, divináſque ceremonias polluendas, praviſſimarum opinionum, atque hæreſum diſciplinam primus importarat; atque eum honorem ita geſſit, vt innocentiæ, probitatis, totiúſque ſacerdotalis vitæ ſpecimina egregia dederit. Cotchevicius eâdem hæreſis labe infectam primam juventam egerat, maturior

ætas saniorem attulerat mentem, & ab eodem Commendono penitus cum Ecclesia matre in gratiam fuerat reductus; quibus obstrictus pietatis vinculis vterque ei, vt decuit, parentis cultum, atque observantiam exhibebat; inter ipsos nulla propria simultas, disjuncti magis familiæ, quàm suo dissidio erant. Hos, in quorum manu sita Lithuanica res esset, jungere amicitiâ, gratiâque Commendono in magno negotio fuit, assecutúsque est, vt etiam diligerent inter se, & ex eo cum Nicolao quoque patruo Vilnæ Palatino, à quo hostiliter dissenserat, in gratiam Cotchevicius rediret. Cùm hos igitur Commendonus haberet sui perstudiosos, ac nihil non tutò committi ab se eorum fidei intelligeret, sæpè vivo adhuc Augusto, sed jam graviter decumbente, cum vtroque separatim ab altero occultos sermones de Catholico creando Rege, déque obviàm eundo hæreticorum conatibus, si Augustum morbus extinxisset, contulerat; & cùm quærendum externum Regem conveniret, quando neminem esse è popularibus appareret, cui se cæteri subjecturi essent, satis exploratis eorum sensibus, mentionem de Maximiliani Cæsaris filiis intulit, eos esse adolescentes longè nobilissimâ totius Europæ stirpe Regum, Cæsarúmque genitos, indolis probæ, atque eâ ætate quam facilè ad Poloniæ mores formaturi essent. Maximiliano enim egregia soboles sex filiorum erat, quos Maria mater (Philippi hæc Regis soror erat) sanctissimâ disciplinâ institue-

rat, permittente viro conjugi omnem educandorum filiorum curam, & charitate ejus, & Philippi respectu, cui suam suspectam religionis fidem esse sciebat. Primus Radgivillus, cujus familiæ vetus erat in Austrios studium, nudavit animum, monuítque Commendonum eódem Cotchevicium perduci posse, vel auctoritate ejus, vel metu Moscorum Principis, cum quo graves inimicitias gereret, & quem antea ab Augusti orbitate ad Poloniæ res sciret aspirare. Cùm is quoque Commendono esset assensus, via, ac ratio perficiendæ rei ineunda, statuendáque erat. Dicitur dies, quâ omnes simul in colloquium venirent: & quia res premenda silentio erat, ne si ad Commendonum convenissent, productus, quod necesse videbatur, in multas horas sine arbitris sermo, suspicionem præberet, proximam deligunt sylvam, in quam Commendonus per dies æstivos exire paucis comitatus animi causâ solebat. Eò vterque Princeps cum singulis servis à pedibus venit, & Commendonus ipse, me vno assumpto comite, quem solum conscium consilii habebat, rhedâ vectus ad condictum tempus adfuit. Servis traditis equis, atque opperiri cum auriga jussis, in maximè abditum sylvæ locum est secessum, datâ, acceptâque fide, & à me quoque exacto jurejurando, postquàm diu collocuti omnia satis expendissent, tandem in hæc est ab omnibus consensum: vt Lithuani vnum è Cæsaris filiis, quem ipse dedisset, Magnum Ducem; sic enim suum ipsi Regem appel-

pellant, Polonis non expectatis statim crearent; procreato, si res posceret, viginti quinque millia equitum in armis haberent; (nam rudes illæ gentes ad pedestrem militiam, tantùm equestri bello habiles sunt) neque enim dubium habebant, quin Poloni Lithuanorum præjudicium secuti, quod antè in Sigismundo primo, aliísque factum esset, eumdem Regem & ipsi acciperent. Cupiverunt Lithuani non creare solùm sibi separatim à Polonis Regem, sed etiam habere, memorantes detrimenta, quæ passa eorum Respublica ab hostibus suis esset, ex quo se Polonis junxissent; próque eo vehementer contenderunt. Sed Commendonus, si hæ gentes in duo dividerentur Regna, neutrum satis firmum fore ratus, ac veritus præterea, ne mutuis inde se bellis attererent, tenuit, vt ejus rei arbitrium Cæsari permitteretur. Privatim illi sibi nihil cautum voluerunt, publicè hæc postularunt: vt Lithuanis salvæ suæ leges inviolatæque manerent; Lithuaniæ magistratus, præfecturæ, publicáque alia munera nemini, nisi Lithuanis mandarentur, externi omnes excluderentur: quod agri paulò antè Augustus Lithuaniæ ademptum Polonici juris fecisset, id Lithuanis restitueretur: Episcopos non Princeps daret, sed Canonici prisco more repetito liberis suffragiis eligerent. Id juris suaserat Commendonus adimi Regibus, expertus non optimos, & scientiâ divinarum rerum, & religione spectatos ab iis, sed quos gratia, aut ministeria aulæ com-

mendassent Episcopos dici solere; vnde eos non custodes legum, errantiúmque Regum monitores, quod antea fuerant, sed beneficio, speíque obnoxios, plerumque Regum ipsorum nutibus, cupiditatibúsque, nihil discernentes æquæ an iniquæ essent, servire: ex quo maxima Ecclesiastica res damna, detrimentáque accepisset. Hæc omnia, sicuti acta, statutáque inter ipsos erant, rogatur Commendonus, vt in Italiam rediens ad Cæsarem, quem ex itinere conventurus erat, referret. Si Augustus mortem antè obiisset, quàm ille è Polonia decederet, tum me qui hæc eadem ad Cæsarem perferrem, Viennam statim mitterer, ipse omissâ profectione, futuri Regis comitia in Polonia opperiretur: sive autem me, sive Commendonum ire ad Cæsarem contingeret, ipsi statim aut per eundem me, aut per litteras, quibus conventum erat, notis scriptas, ac certis hominibus, qui tutò perferrent, datas de Cæsaris voluntate edocerentur. Quò dictis fides fieret, vterque chirographo suo promissa firmaret; atque ita à colloquio est discessum. Nec multò pòst Augustus Varsoviâ Chnisinum ad fines Lithuaniæ deferri voluit, vbi aggravante morbo, vt suprà docuimus, vitâ excessit. Et Commendonus Varsoviâ profectus lento itinere, ipsum opperiens venerat Cracoviam, vbi illi præsto Andreas Sborovius, aliíque fuere amici, orantes ne imminente casu Regis, Poloniam relinqueret, cùm illius maximus gravissimo Reipublicæ tempore vsus esset futurus.

Commendonus aliquot moratus dies, ne diutiùs terere frustra tempus, ac mortem Augusti captare videretur, Cracoviâ est profectus. Vix duarum horarum iter progressum nuncius excessum afferens Regis assequitur. Ergo apud Tegnitium, monasterium (id est, decem millia passuum à Cracovia) substitit, & vt constitutum cum Lithuanis habebat, eâdem nocte me ad Cæsarem proficisci jussit. Profectus magnis itineribus, septimâ die attigi Viennam, quò tamen mortui Regis fama, quâ nihil est in talibus rebus celerius, meum adventum antecesserat. Deductus ad Cæsarem, & cupidè ab eo, & perhumaniter acceptus, quæ acta, constitutáque cum Lithuanis erant, quóque modo, quâque solertiâ Commendonus & junxisset amicitiâ inter se, quos vetus æmulatio diductos haberet, & in eam sententiam perduxisset, & quos præterea è Poloniæ proceribus in idem consilium præparatos haberet, exposui. Executúsque inde alia de statu rerum, quæ factiones, quæ factionum capita, quò cujusque spectare consilia crederentur, qui certi competitores Regni, quibus cujusque petitio niteretur, denique qui maximè Cæsari, quâque ratione conciliandi essent, disserui. Addidi postremò Commendoni verbis consilium, legationem quamprimùm quàm maximè splendidam mitteret, Legatos homines spectatos, nec nisi Catholicos deligeret; ad Catholicos enim, & per Catholicos rem motam dirigi, agíque oportere: Laschium pollicentem operam,

misso statim nuncio, litterísque liberali oratione confirmaret; pecuniæ quoque aliquid ei, quâ ratione maximè militares viros cogere posset, submitteret: aut ipse Viennâ Uratislaviam (Silesiæ hæc est vrbs imminens Poloniæ finibus) transiret, aut Ernestum filium (huic enim Regnum petebatur) cum aliquot equitum turmis mitteret: ante omnia maturaret Cotchevicio, & Radgivillo mentem aperire; si enim hinc occuparent Lithuani Regem renunciare, hinc in Polonia Laschius cum valida factione consurgeret, & Cæsar ipse, aut filius ex propinquo arma, opémque faventibus promptam ostentarent, antè filium ejus Regem futurum, quàm alii commovere se, aut explicare sua consilia possent, & quod alterius Regni instar esset, de manu Catholicorum liberum, nullis novis pactionibus, nullâ novâ lege, contra quam hæretici molirentur, obstrictum Regnum habiturum: sed cuncta prævertenda celeritate esse, dum nova, nec satis cognita libertas, & turbatæ, & immaturæ res opportunam intento, audentíque occasionem præberent, atque in eo verti totius consilii summam credere Commendonum; si enim multitudini spatium trahendi sub arbitrium suum Rempublicam daretur, difficiliora omnia fore, à Germanorum enim nomine, Austrióque vulgò mirum in modum abhorreri. Cæsar non attentè solùm, sed avidè etiam omnia audivit, méque ad quintum Viennæ diem percontando quotidie, quærendóque de singulis de-

tinuit. Postremò cùm effusè gratias Commendono egisset, missurum se dixit propediem in Poloniam Legatos, vt ille monuisset, iis de omnibus rebus mandata daturum, futuráque omnia cum eo communia, neque se ab ipsius consiliis sapientiæ, & fidei plenis discessurum. Cum hoc dimissus responso, non quà veneram, sed longè diversis itineribus mihi penetrandum in Poloniam, atque ad Commendonum fuit, quòd omnes jam in Regnum aditus certis militum stationibus vndique custodiebantur. Hi non arcebant modò aditu exteros, sed excutiebant etiam, ac scrutabantur omnia. Et mihi cavendum illud quoque erat, ne mea ad Cæsarem profectio vulgaretur, nequa inde incommoda de nobis suspicio multitudinem, quæ tum sola dominabatur, incesseret. Comparatis pecuniâ ducibus, maximè deviis, ac sylvestribus viis, itinere facto, in Siradiensem Palatinatum, quò se Commendonum recepisse acceperam, tutus, inobservatúsque perveni.

De legatione ad eum ab hæreticis missa.

CAPUT IV.

REGIS mors edita in vulgus maximè omnium concivit hæreticos, quorum vis omnis in licentia, atque impunitate est. Hi silen-

tibus legibus, Magiſtratibúſque, priuſquam ſe Catholici excitarent, atque ad capeſſendam Rempublicam exurgerent, petulantiâ, atque audaciâ laſciviebant, nec vſquam plures, aut validiores, quàm circa Cracoviam erant: eam maximè partem vicinitas, & commercia corruperant Germanorum. Audito Regis caſu, partim à Firleio evocati, ne imparatus, ſi quam ſibi Sborovii fratres afferre vim tentarent, eſſet, partim à Sboroviis ipſis adducti, partim ſpontè ad conſultandum de communibus rebus frequentiſſimi Cracoviam concurrerant. Semper ii acrem conatibus ſuis adverſarium Commendonum experti fuerant, ac vti magnoperè lætabantur, ſub id potiſſimùm tempus, Regno eum, vt crediderant, abiiſſe; ita vbi auditâ Regis morte, reſtitiſſe, nec plus decem millibus paſſuum Cracoviâ abeſſe nunciatum eſt,
» vehementer perculſi, fremere, ac ſi eum intereſſe
» Regis comitiis paterentur, plus vnius externi ho-
» minis calliditatem valituram, quàm ſua ſuffragia
» inter ſe indignari. Neminem ignorare, quàm mul-
» torum ſtudia vnus complecteretur, fore inter E-
» quites, fore in Senatu, qui id ſenſuri, id pro
» ſententia dicturi eſſent, quod edocti ab eo,
» atque inſtructi fuerint. Finitum morte Regis jus
» legationis ejus, datúmque ad ea, quæ Pontificis
» nomine actum veniſſet, reſponſum; quid nunc
» moretur? quid ſe alienæ Reipublicæ privatus im-
» miſceat? Abeat Romam ad renunciandam legatio-
» nem ſuam, atque ibi ſuâ fulgeat purpurâ, & Re-

gibus ſe honore æquet, ac tandem Romanis fal- «
laciis, præſtigiiſque Poloniam liberet. Hæc in «
concilio Equitum regionis ejus, quod primum post mortem Regis eſt habitum, more ſuo vociferantes, quamquam Firleius ipſe, cohibitâ illorum linguæ licentiâ, perhonorificâ Commendonum oratione ſit proſecutus; tamen tenuere, vt Legati ad eum decernerentur. Miſſi ex Equitum Ordine ſunt Dulſchius, & Oſſoſchius. Jam Commendonus diſceſſerat Tegnitio, pacatiora ab hæreticis loca, ac interiora Regni petiturus, vbi & conveniri ab amicis, & dimittere ipſe ſuos, quò vſus poſceret, commodiùs poſſet. Iter habentem eum quindecim millia paſſuum longè à Cracovia Legati ſunt adepti, præmonitum antè ab amicis de illorum adventu. Accedentes Commendonus comiter appellatos in eumdem currum, quo ipſe vehebatur, recepit, ac nihil intermittens iter dicere ad quid veniſſent juſſit. Summa eorum orationis fuit, morte Regis perturbatam eorum Rem- «
publicam, occupatóſque omnes imminentium «
comitiorum eſſe curâ: nec Cardinali Legato co- «
lendo, habendóque pro illius dignitate vacare «
tum poſſe, nec ipſi in tam ſuſpectis rebus facile «
fore multorum vitare offenſiones, & in tanta re- «
rum licentia haudquaquam tutò eum videri in «
Regno verſaturum, periculúmque eſſe, ne quid «
ex eo tumultûs exiſteret. Itaque à Senatoribus, «
Equitibúſque, qui Cracoviæ de Republica con- «
veniſſent, miſſos ſe ad eum eſſe rogatum, vt ex- «

» tra fines Regni aliquò se tantisper reciperet, ne
» gravaretur, dum ipsi novum sibi Regem creassent.
» Id præterquam quòd ei ita conduceret, &
» consentaneum esset eximio studio, ac voluntati,
» quâ gentem Polonam complecteretur, futurum
» publicè Polonis omnibus longè gratissimum. Satis
mitem legationem, etiam ingenium haud dispar
Legatorum magis lenivit. Quibus Commendonus
subridens, ac vultu læto, placatóque ita
» respondit: Et vera esse, quæ ipsi de præstanti suo,
» ac singulari erga Polonorum gentem animo narrassent,
» & ob id sibi curam, quâ illi tam difficili
» tempore afficerentur Reipublicæ, gratam accidere,
» haud minùs quàm quòd vicem quoque
» suam timerent: verùm sperare se non tutò solùm,
» sed etiam cum dignitate in Polonia futurum,
» ac vtique præstaturum, vt non modò tumultûs
» nihil suâ causâ oriatur; verùm vt intelligant
» omnes, se vnum omnium maximè concordiæ,
» atque pacis auctorem esse. Cæterùm quod ad
» postulatum eorum attineret, si secum ea de re
» Senatûs, atque Ordinum Regni nomine egissent,
» habiturum se quod responderet, cum vnius Provinciæ
» consilio separatim sibi negotii nihil esse.
Hoc illi rejecti responso, & haud dubio pudore
perfusi humaniter, ac benignè habiti discesserunt.
Commendonus iter perrexit suum, ac paucis
diebus Solioviam Siradiensis agri monasterium,
peropportunum tali tempore mansioni suæ
locum se recepit, atque ibi à me Viennâ redeunte
est inventus.

Quomo-

Quomodo Cæsar petitionis suæ rationem omnem everterit.

CAPUT V.

MAXIMILIANVS, me cum eo, quod supra memoravimus, responso dimisso, longè aliam quàm oportuit, atque ostenderat, petitionis viam est ingressus; ab iis primò in errorem inductus, quibus mos est omnia ad voluntatem Principis loqui, quíque grata, quàm vera afferre auribus malunt; tantùm enim spei assentatores fecerant, vt propè expectarit, vt priores ad se Poloni Legatos mitterent, Regémque sibi ab eo dari postularent. Id adeò persuaderi sibi est passus, vt cùm ego adhortans eum ad rem accelerandam plerosque dicerem alieni ab eo animi indicia dedisse, & nomina etiam quorumdam ederem, ipse simulare eos mihi responderit, quia rogari ab se, & cariùs æstimatam operam suam venditare vellent. Deinde sive tantas Catholicorum opes haudquaquam esse crederet, quibus niti petitionis suæ spem vellet, seu pronus in hæreticorum causam animus rebus eorum faveret, hos promissis pellicere, atque omni conatu adjungere sibi constituit. Sed totum consilium nihil æquè ac tarditas ejus, & procrastinatio turbavit; naturâ enim cunctator

Vu

rem tantam, nisi prætentatis, exploratísque omnibus, incipere non ausus, celeritatem, in qua perficiendi negotii vnica spes erat, ita omnem remisit, vt & multos dies expectando novos è Polonia nuncios, qui certiora afferrent, movere quicquam distulerit, & morantibus iis, quia clausa omnia, nec intrare fines, nec egredi vlli per custodes licebat, certos ipse homines de suis in omnes Provincias cum litteris, & mandatis ad primores cujusque regionis tentatum, exploratúmque animos miserit. Jam antè Cracoviæ in eodem concilio, à quo Legatos ad Commendonum missos ostendimus, initium nudandi animos erat factum; ausus enim Joannes Miscovius pro sententia dicere, à Cæsare vicino, ac finitimo Principe, & Polonico nomini amico in tam dubiis rebus petendum consilium esse, adeò aversis auribus auditus, adeò à tota concione increpitus fuerat, vt parum abfuerit, quin à concilio ejiceretur. At eorum, quos Cæsar ad explorandum miserat, alii cùm in stationes militum custodiendis finibus dispositas incidissent, capti, ac proximis traditi Senatoribus sunt; alii ab iis ipsis, ad quos adiverant, callidè caventibus, ne quid proprii consilii cum externis habere crederentur, quod tum maximè invidiosum ad multitudinem erat, in concionem producti, dicere palam ad quid venissent sunt coacti. Qui enim aut accepisse litteras, aut separata colloquia cum illis habuisse dicebantur, ii in ma-

gna invidia, ac ſuſpicione erant, vt etiam Cæſaris fautores litteras proferre, ac nunciorum verba prodere neceſſe habuerint, ne omni inde apud multitudinem auctoritate dejecti jacerent. Et eodem tempore Monachus Ciſtercienſis, Cyrus nomine, qui multos annos apud Auguſtum Maximiliani Orator fuerat, cùm depoſito Monachi cultu in militari veſte, ne noſcitaretur, pleroſque Principum prehenſando circumiret, à Joanne Coſtea in Pruſſia comprehenſus in cuſtodiam eſt traditus, interceptæque cum eo litteræ, commentariáque publicè ſunt recitata, quibus & pecuniarum promiſſiones, & aliarum pactiones rerum continebantur. Hi omnibus Regni partibus deprehenſi nuncii, quaſi manifeſti corruptores, tantum invidiæ incendium in multitudinis animis adverſùs Cæſarem, Auſtriámque familiam excitarunt, vt gravi ſe ſuſpicione oneraſſet, quicumque ejus, filiorúmque mentionem feciſſet; ingentémque multitudinis gratiam Coſtea, aliíque traxerunt, qui nec accepiſſe litteras, & nuncios à ſecreto colloquio repuliſſe ferebantur. Iiſdem pænè neceſſitas imponebatur rem à Cæſare ſpreto ab ſe, læſóque avertendi. Toto per hæc errata perverſo, & corrupto ordine, atque conſilio rei, alienatíſque maximè multitudinis animis, mittendæ quoque legationi, dum præmiſſi redirent è Polonia nuncii, diuturnam moram interpoſuit; vt cùm in Regnum Legati ejus venêre, jam ſuum cuique ſtaret conſilium, initæ-

que & inter se, & cum exteris certæ de Rege pactiones, fœderáque à plerisque essent. Legati fuere præstantes sanè viri, ac Regni Bohemiæ longè principes Gulielmus Rosembergius, & Pernestenius, quibus magno, ac splendido comitum numero in Poloniam adventantibus, eadem ferè, quæ præmissis antea nunciis, fortuna occurrit: cognito enim illorum adventu, Petrus Sborovius Palatinus Sandomiriensis (is maximè aversus à Cæsare semper fuerat) ex auctoritate Senatûs obviàm ad fines fuit, ac primò eos conatus est aditu in Regnum arcere, petens vt dum gentis concilium, quod comitiorum causâ habituri essent, cogeretur, in Poloniam ne intrarent, quando ante illud tempus audiri ipsi publicè non possent. Instantibus tamen Legatis, vt Cæsaris mandata vtrisque Regnis vtilia ad Senatum, Ordinésque afferentibus pateret in Poloniam aditus, ita Sborovius assensus est, vt Sandomiriam deductos dissimulatâ quidem, sed diligenti custodiâ habuerit, vt nec adire ad eos se inscio quisquam, nec suos ipsi aliò vspiam dimittere, nisi aut consulto, aut certè sciente se possent. Id ægrè passi Legati, vbi Sborovium senserunt infensiorem Cæsaris rebus, quàm vt vllis promissis, conditionibúsque vinci posse sperarent, eo fortè ad conventum, qui ejus Provinciæ Equitum habebatur, profecto, ipsi nemine consulto, appellatóque, Sandomriâ ante lucem discesserunt. Quod cùm nunciatum Sborovio, Equitibúsque, qui convenerant,

esset, missi properè ab iis, qui Legatos ab instituto itinere retraherent: ita vnius diei viam progressi, consistere coacti, ac præsidio Equitum apposito, datóque negotio, vt alioquin eis necessariarum rerum copia suppeteret, ac benignè in speciem, atque hospitaliter haberentur, artiùs etiam quàm antea custodiri sunt jussi. Quæ res eos magnis difficultatibus affecit Cæsaris jussa patrandi, cùm jam nec iis invidiosius, suspectiúsque esset quidquam, & nemo ob id adire, aut alloqui eos auderet. Et quamquam summisere clam aliquot è suis ad sollicitandos maximè hæreticorum principes; tamen cùm dempto libero commercio nec cum Commendono congredi, nec colloqui cum præparatis antea amicis possent, quin omnis de Cæsare, filióque spes corrueret, sustineri non potuit. At Radgivillus, & Cotchevicius, qui conventis cum Commendono staturi, multa in id consilium in Lithuania præstruxerant, cognito Commendonum in Regno esse, ac me statim profectum magnis itineribus Viennam contendisse, diu quid Cæsar statueret, expectarunt, ac priùs moram ipsam pro re omissa acceperunt: pòst vbi nuncios ejus pluribus locis interceptos, Cyrum captum, litteras publicè recitatas, Legatos pænè in custodiam traditos, abalienatos omnium animos, & Cæsarem ipsum, & fautores ejus in summa invidia, maláque fama esse intellexere; nec tamen sibi ab eo litteras, aut nuncios venire, & gravi ru-

more laborare rem, quòd vni ante omnes hæretici appellari, ambiríque dicerentur, vníque eorum, nomine Zaffragnetio, qui repudiato Senatorio loco, ab Senatu ad Equites transierat, magnæque ob id illius in eo Ordine opes erant, triginta nummûm aureorum millia oblata, remissáque ab eo dicebantur, penitus ab inito consilio recesserunt, & vt omnia sibi quàm maximè integra essent, operam dederunt. In Polonia autem cùm idem de hæreticis percrebuisset, additum iis, quæ suprà attigimus, adeò Catholicorum animos à Cæsare avertit, vt Cujaviensis, & Laschius, qui duces se præbituri Ernestum dicentibus Regem erant, spretos se, posthabitósque querentes, mutatâ voluntate cum Sboroviis pro Henrico Galliæ Regis fratre societatem conjunxerint. Itaque cùm ventum ad comitia est, & copia fuit Legatis, cum quibus vellent, colloquendi, ne ipsi quidem inficiabantur exiguâ stare spe, quod Cæsar pro non dubio asseverantibus, qui assentati cupidini ejus fuerant, crediderat. Ac tum demum senserunt quàm peccatum ab eo fuisset, qui in re gravissima adulantium somniis decipi se passus, non ex Commendoni sententia omnium studia, consiliáque celeritate antevertisset. Tum serò & ipsi, & Cæsar; his cognitis, blandiri Catholicis, quos antea neglexerant, tum litteræ manu Cæsaris scriptæ veniebant, tum magnifica promissa ingerebantur, cùm facta in aliam partem inclinatio sustineri ampliùs nequi-

ret. Ad hæc incommoda, etiam proditi ab ſuis dicuntur. Nam qui ab Germanorum Principibus iis, penes quos creandi Cæſares jus manet, Legati ſuffragatum Erneſti petitioni venerant, dehortando privatim quod publicè orabant, contrariis orationibus haud parum offeciſſe Cæſaris rationibus ſunt crediti. Legatos quoque ejus, vt gentis principes, magnus nobilium Bohemorum numerus ſecutus fuerat. Hi commercio linguæ, quæ eadem eſt vtrique genti, crebros cum Polonis ſermones miſcebant, vnáque convivia celebrantes, & largè vino, vt mos illis, indulgentes, invicem ſe amicè, ac familiariter colebant. Et Bohemi (credo, conſpecta ſpecies magnæ libertatis in Polonis, arbitriíque Regem ſibi deligendi, deſiderium vſurpati quondam ab ipſis quoque ejuſdem juris, irámque adempti refricabat) memorando priſtinam Bohemiæ dignitatem, ſpoliatóſque eâ ſe, & gravibus præterea tributis, vectigalibúſque premi querendo, aliáque, quæ ferè populi indignantur, incuſando, monebant Polonos, ne in idem jugum ipſi ſe vltro inducerent. Quæ à ſollicitis, ac ſuſpicioſis facilè credita, haud leve momentum ad deterrendos à Cæſare multorum animos habuiſſe putantur.

De competitoribus Regni.

CAPUT VI.

COMPETITORES erant Regni permulti claro omnes genere; neque enim ſæpè accidit, vt Imperium eâ amplitudine ſtet, nullo certo ſucceſſore alienæ ambitioni expoſitum, ceſſurum ei, quem multitudinis favor prætuliſſet, quæ ne norat quidem, aut viderat vnquam eos, de quibus tantum judicium factura, quibus ſummam de ſe poteſtatem traditura erat, ſolam famam, vel ex vano, levibúſque auditionibus hauſtam, vel callidè fictam, jactatámque ſecutura. Primus ſermone vulgi Moſcorum Princeps ferri eſt cœptus, cujus Regnum Polonis finitimum à Boryſthene, quo ferè à Lithuanis dirimitur, ad vſque vltimas Septentrionis plagas, ignotáſque gentes, & glaciale Oceanum latiſſimè patet, atque inde à finibus Sueciæ, & Firlandiæ ſinu per feras pleraſque, ac barbaras nationes ad Caſpium mare, Tanaímque flumen extenditur, Scytharum quoque populos aliquot proximis annis domitos continens. Hunc vota magis, quàm ſtudia hominum expetebant: ſicut enim conjunctas ſub vnius imperium Regis tot gentes, nationéſque habere magnificum Polonico nomini omnes rebantur; ita Regis ipſius ſævum, atque

que atrox ingenium, & impotenti dominatui, omnibúsque soluto legibus assuetum reformidabant. Quidam filium ejus respiciebant, dictúmque Sigismundi Regis memorabant, Polonis è Septentrione petendos Reges. Sed neque Moscus ab insita superbia Legatos, qui peterent, misit, & vtriusque mentionem Cotchevicius, cujus suprà meminimus, privatis etiam odiis illis infensus auctoritate suâ discussit. Proximus huic Rex Sueciæ fuit, qui quia sororem Augusti in matrimonio, atque ex ea filios habebat, & peropportunè duo Regna adversùs Moscum communem hostem conjuncturus erat, haud vanâ spe in eam petitionem descendere videbatur; atque hunc jam inde à paterna defectione corruptum hæresi hæretici ferè provehebant. Iidem ab eadem causa etiam Duci Prussiæ studebant adolescenti, neque ætate satis ad id ferendum onus maturâ, & valetudine mentis ne suo quidem habendo, nedum alieno quærendo Regno habili. Sed neque puerum, neque stolidi ingenii Regem Firleius, compluréſque alii videbantur, dum in disciplina contemnenti Catholicæ pietatis jura institutum, & eorum beneficio obnoxium haberent. Quin hunc opportunum rationibus suis vel ob id maximè expetebant, quòd ei nomen modò Regium relicturi, regimen rerum ipsi habituri essent. Quanquam sunt, qui Firleium ex Prussi spe tantùm pecuniæ aliquid captasse credunt, cujus & ipse egens tali tempore erat, & ad patranda consilia magnâ vi

opus esse sentiebat. Gentilem quoque hujus Brundeburgium, qui ab oppido Anspachio, cui dominatur, cognomen habet, hæreticorum quidam subjiciebant; alii item Augustum Saxonem, magnæ Regulum dignitatis, magnarúmque apud Germanos opum: sed vtrumque multitudo abhorrens à Germanis, vt ferè finitimarum gentium discrepant animi, respuebat. Injecta quoque mentio est à quibusdam Stephani Bathorii, qui paulò antè mortuo intra adolescentiam Joanne Transsylvaniæ Regulo, ad Provinciæ illius dominatum popularium studiis fuerat evectus. Sed ille vix dum firmato domi principatu, novum foris quærere Regnum maturum rebus suis non ratus, petitione in præsentia abstitit; atque hic est ille Stephanus, qui biennio pòst hoc ipsum Regnum est adeptus, cui tantùm fortuna, quæ plerumque veræ virtutis est comes, indulsit, vt honesto quidem inter suos genere, sed fortunâ pertenui natum, & contemptum, modico amicitiæ gradu, quem apud Joannem Principem ipse sibi per industriam, atque bonas artes fecerat, nec vltra spes suas proferentem, quàm vt rem domesticam sub illo augeret, & partam gratiam, dignitatémque tueretur, ad patriæ priùs suæ, deinde ad Poloniæ Regnum extulerit. Joannes in fide Turcarum erat, beneficiariámque ab iis Transsylvaniam habebat, quorum fretus opibus etiam Ungariæ Regem se ferebat; vnde illi crebræ cum Maximiliano Cæsare contentiones erant, & vt raro bellis, ita mu-

tuis in fines excurſionibus, latrociniiſque, quibus Ungarorum gens gaudet, ſæpè ſe infeſtabant. Per has occaſiones, vt cuique mala mens, malæque domi ſpes incidiſſent, ab vtroque ad alterum frequenter transfugiebant; (& ſunt Ungari fide ad omnia temporis momenta mobili) ſed & Joannes ipſe, & Tranſſylvani omnes pravis religionibus, communi malo hujus ævi, infecti animos, à Catholicæ Eccleſiæ fide deſciverant. Stephano eximium geminæ laudis decus tribuitur, neutram, neque pietatis quam Deo, neque conſtantiæ quam Principi debebat, fidem fefelliſſe. Adjecerunt etiam Polonorum plerique animum ad Gulielmum Roſembergium, Bohemum Principem, Legatum Cæſaris. Hic Romano ſanguine, gente Urſinâ ortus, clarâ nobilitate apud Bohemos eminens, genus opibus, opes animo, ac virtute æquabat. Sed illi omni ſpe potior fides, quam Cæſari debebat, fuit, mentionémque ſui vllam in comitiis fieri vetuit. Verùm hos omnes longè & generis amplitudine, & Catholicæ pietatis laude, & præclaræ indolis famâ anteibant duo adoleſcentes, Erneſtus Cæſaris filius, & Henricus Regis Galliæ frater. Erneſtus, & opes patris non magnæ ſolùm, ſed propinquitate ipſâ maximè opportunæ Poloniæ res affectanti, & Catholicorum ſtudia antè, vt docuimus, à Commendono comparata, facilè vt cæteris præferretur, tenuiſſent, ni ceſſatum à Maximiliano primùm, deinde etiam turbatus ordo agendæ rei, & cuncta a-

liis ſuper aliis erratis corrupta, ſicuti demonſtratum à nobis eſt, fuiſſent. Henricus ad Regnum, quod ei ſummis omnium ordinum ſtudiis eſt delatum, pænè per jocum à paucis eſt accerſitus; affirmari certè poteſt nemini antè cognitum, viſúmve eorum, à quibus expetitus, creatúſque Rex fuit. Venerat fortè in Poloniam è Gallia pumilio quidam Polonus natione, ac natus etiam honeſtè, (Craſoſchio nomen fuit) qui adoleſcentulus rarâ parvitate in Galliam abductus, dono datus Reginæ, diu inter oblectamenta Regum fuerat: ſcitus ipſe, & ingenio ſolertior, callidiórque, quàm pro modo corporis, ita rem ſuam naviter egit, vt pecunioſus, & locuples paucis annis evaſerit. Senex factus reviſere patriam, ſuóſque agnoſcere, agnoſcíque cupiens, in Poloniam, vivo adhuc Auguſto, redierat, multáque, vt fit, de Regia Galliæ, de Regni opibus, de Rege, déque Henrico rum fortè Regis fratris exercitus adverſùs quotannis rebellantes hæreticos Galliæ ſecundâ bellicæ laudis famâ ductante magnificè omnibus conviviis, quibus ſæpè à proceribus adhibebatur, prædicabat: & mortuo demum Auguſto, cùm omnibus propè ſermonibus de futuro Rege quæreretur, palam vt Henricum ſibi Regem aſciſcerent, omnes ſollicitabat; donec Andreæ Sborovii inſtinctu ab aliquot nobilitatis principibus, qui conſilia cum Sboroviis ſociaverant, in Galliam eſt miſſus, & datis ad Regem, Henricúmque litteris, quibus operam pollicebantur, ire pro-

perè, eósque ad mittendos Legatos, qui peterent Henrico Regnum, adhortari est jussus. Tanta tum alienatio à Cæsaris domo fuit, vt quem in limine Regni, atque in oculis propè suis habebant, Regem Regibus natum, regiâ indole petentem, offerentémque se rejicerent; è Gallia longissimè dissitum, ignotúmque vltro accerserent. Nec homunculus defuit rei, nec Reges aut nuncium, aut nuncii auctores sprevere. Illo igitur eâdem celeritate, quâ venerat, ad Polonos redire, & adfuturos in tempore Legatos renunciare jusso, haud segniter Galli negotio institerunt, æmulatione in Austrios incensi, & magnoperè ad gloriam gentis suæ rati pertinere, si bellicosissimæ nationes ab vltimis Europæ terminis Regem sibi petitum in Galliam misissent. Et Carolus Rex cùm fratris potentiam & infringere parum fraternum, parúmque tutum putaret, & ferre grave sibi, Regnóque sentiret, per speciem honoris amoturus Henricum, Galliámque propè altero jam Rege exoneraturus videbatur. In Polonia serpebat quidem in dies magis per hominum ora Henrici mentio; sed locorum, interjectarúmque terrarum longinquitas consistere in illo magnoperè animos non sinebat, & eum Ernesto potiùs objici, quàm veris studiis expeti plerique credebant. At vbi adventare è Gallia Legatos, & mox ingressos fines, est auditum, & vulgata promissa, commodáque sunt, quæ genti publicè, privatímque allaturum Henricum Legati, fautorés-

que eorum ſtudioſè diſperſerant; omnis illa animorum à Cæſare defectio vertit in favorem Henrici, & ipſi etiam Cotchevicius, Radgivillus, Laſchius, aliíque qui ſe initio Cæſari obtulerant, quà indignatione adverſus eum, quà præmiis, promiſsíſque ingentibus Gallorum illecti multitudini ſe junxerunt; adeóque inde inclinatio voluntatum omnis in Henricum incubuit, hinc ſtudio illius, quem ſummis laudibus efferri à Principibus ſuis audiebant, hinc alienatione à Cæſare; adeóque hic ardor animorum pariter omnes Senatores, Equites Catholicos, hæreticos traxit, vt ſi tum habita comitia forent, ne dubitandum quidem eſſet, quin ſine vlla aliorum mentione, vnus omnium ſuffragiis Henricus Rex fieret: tanto impetu multitudo, venti ingruentis inſtar, quò ſemel inclinavit, præceps fertur. Spatio, atque morâ (nam ipſum propè annum interregnum tenuit) ardor paulùm elanguit, & Gaſparis Colinii, multorúmque cum eo Ugonotorum in Gallia cædes etiam pleroſque hæreticorum ab Henrico avertit. Is enim Colinius cùm magnam Galliæ partem novâ religione, & Calvinianæ hæreſis peſtiferis erroribus oppleviſſet, cui pro diſciplina eſt legum, Magiſtratuúmque omnium reverentiam exuere, impia ſacrorum jura vi, atque armis vindicare, divina, humanáque libidini ſuæ ſubjicere, ita ſe ducem Novantibus inde res, & omnia ſævis ſeditionibus, bellíſque turbantibus præbuit, vt totâ civili ſanguine conſperſâ Galliâ, per fune-

ſtas patriæ, gentíſque ſuæ calamitates, pérque clades, & vulnera robuſtiſſimi ante illum Regni, ad eas pervenerit opes, quibus metu ſui Regem terreret: Regiam certè domum nemo vnquam acriùs oppugnavit, nemo exitio vltimo propiùs adduxit. Hunc ſive aliter mederi publicis malis, quàm eo ſublato Galliæ vexatore, non poſſe Regis mater putaverit, ſeu ipſum parantem fraude, atque inſidiis Regi, fratribúſque, ac matri ipſi necem afferre occuparit, opprimere captatum fictâ gratiæ reconciliatione, Lutetiámque cum factionis principibus pellectum magna cum omnis generis Ugonotorum cæde trucidari juſſit. Ea cædes Poloniæ hæreticos (nam Henrico id facinus imputabant, cujus eſſe inſigne in Colinium, ſectámque illam odium didicerant) ab eo vehementer alienavit, vt niſi leniſſet paulatim rem rumor, & Catholici pro Henrico conſtantiſſimè ſtetiſſent, peragi comitia ſine magno certamine nequiviſſent. Hæretici igitur deſerto Henrico, rem ad Regem Sueciæ trahere conati ſunt: ſed vbi conſentientibus Catholicis, & alium quàm Catholicum Regem ne auribus quidem admittentibus, non ſatis ad id opum in ſeſe eſſe ſenſerunt, aliâ viâ ſolvere conſenſionem Catholicorum, & ſtudia in Henricum reſcindere ſunt aggreſſi. Omnibus cœtibus, conſiliiſque monebant, hortabantúrque multitudinem, vt ſpretis alienigenis, & externis Regibus, è ſua potiſſimùm gente Rectorem Reipublicæ darent. Tot eſſe inter ipſos nobiliſſima- «

» rum familiarum proceres, seu robore, ac digni-
» tate corporis, seu vi, atque præsentiâ animi cui-
» vis externo Regi pares, suæ certè Reipublicæ
» multò quàm illos peritiores. Deligerent ex his,
» qui vnà secum eâdem disciplina, eodem more,
» iisdem sub legibus nutritus, altúsque crevisset,
» qui hanc terram vt patriam, incolas ejus vt cives
» suos coleret, non qui Poloniæ Regnum accessio-
» nem modò suæ potentiæ existimaret. Majores suos
» olim destitutos, vt nunc, Regum stirpe, cùm haud
» facilè propter multorum ambitionem in vnum
» Principem consentirent, potiùs quàm imperium
» in se alienigenis crederent, ad Piastum illum non
» humilis modò, sed etiam sordidæ fortunæ homi-
» nem è caupona abstractum, Regnum detulisse;
» nec ipsos illius, nec Rempublicam posterorum
» ejus, in quibus ad multa sæcula propagatum est
» Regnum, pœnituisse. Cur ipsi se vltro alieni san-
» guinis Regi subjicerent, petito ex iis gentibus,
» quibus virtute nunquam concessissent? cur suis
» alienos præferrent, & quorum cognitam, & bel-
» lo, pacéque spectatam industriam haberent, iis
» ignotos, & vanis tantùm rumoribus commenda-
» tos anteponerent? cur denique Polonicum no-
» men eâ ignominiâ notarent, idque judicium pro-
» pè in conspectu orbis terrarum ferrent, neminem
» Polonum aptum Regno esse? Advenæ ergo Re-
» gi, ignaro legum, ignaro patrii moris, linguæ
» etiam patriæ experti, dedent se veluti pecora nu-
» tu, ac sonitu regenda: quonam modo parituri ei,
&

& dicto audientes futuri ſint, quem ne intelligent quidem loquentem ? Quænam illi cura cuſtodiendarum legum eſſe poſſit, qui leges ipſas ignoret ? Et quid intelligerent cum peregrino Rege peregrina jura, peregrinos ritus, peregrina omnia accipienda eſſe, & patriam diſciplinam, majorúmque inſtituta, quibus ſtetiſſet, in eámque amplitudinem creviſſet Reſpublica, obliviſcenda iis eſſe ? Hoc genere orationum hæretici diſturbare conſilia Catholicorum, aperire ſpei ſuæ aditum, & munire ſibi ad Regnum viam conabantur; & moviſſent haud dubiè multitudinem, niſi docta à Principibus fuiſſet, non poſſe Regem Polonici generis fieri, nullius enim ita eminere virtutem, fortunámve, cui alii ceſſuri ſubjecturíque ſe eſſent, neque poſſe in id deſcendi certamen ſine gravi, ac propè certo civilis belli periculo, neque civile bellum ſine peſte, ac pernicie Reipublicæ excitari. Quæ quidem de ea re diſſererent, magis verè dici, quàm factu facilia eſſe. Et eos quidem aliò ſpectare, quorum cogitatis non pacatâ, & concordi, ſed divulſâ, ac diſcrepante Republicâ opus eſſet. Et Archiepiſcopus Gneſnenſis apertiùs in eorum impotentem ambitionem, impudentiámque invectus, qui per hæc ſibi ad Regnum, atque ad vanas, quas affectarent, ſpes, munire viam conarentur: Quem, inquit, noſtrorum putatis alteri ceſſurum ? aut ſi cederemus in præſentia, quam auctoritatem ad regendos tot populos habiturum novum creditis Regem in pri-

» vata nuper fortuna conſpectum? Semel feliciter
» inſanitum ſic à majoribus noſtris, qui quò aliquem
» tandem finem diſcordiis ſuis invenirent, quem-
» dam ſibi Hultai (hæc vox Polonicè cauponem ſi-
» gnificat) Regem fecerunt. Non tali rectore Rei-
» publicæ tempora egent, ſed cui regio genere or-
» to, regio cultu, regiis artibus inſtituto, Regi ipſi
» parere nemo dedignetur. Sic agi de comitiis eſt
cœptum, in quibus non tam de Rege creando inter Principes, quàm per quos crearetur, certamen fuit, dum quiſque hanc facultatem ad ſuam potentiam trahere ſtudet, & auctor quiſque, & Princeps gratiæ apud novum eſſe vult Regem.

De impia hæreticorum fraude, quam confederationem ipſi appellarunt.

CAPUT VII.

UT quiſque ſciret quem in locum, quódque ad tempus ad creandum Regem conventuri eſſent, (nam ſuffragii jus vniverſa ex æquo Nobilitas toto fuſa regno, nullo cenſu, aut honoris diſcrimine habet) indicitur ad Kalen. Junii Varſaviam concilium, in quo conſultis ordinibus, ex omnium ſententia ea res ſtatueretur. Et adfuere frequentes Senatûs, Equitéſque. Diſceptatum de vtroque nonnihil eſt cum Lithuanis, qui, & tempus in Maium menſem rejiciebant, & locum Parzoviam, Lithuaniæ oppidum in fini-

bus Russiæ situm destinabant: de tempore concessum iis est, vt non ante Kalend. Aprilis conveniretur; locum mutari non placuit, designatíque jacentes ante Varsaviam campi, quos ab vrbe interfluens Vistula dirimit. Hic locus præterquam quòd in ipso propè vmbilico est Regni, & inter Polonos, Lithuanósque medius, Commendonus auctor amicis fuerat, vt potissimùm eligeretur, quòd in plenissima Catholicorum provincia esset; nusquam enim Nobilitas ab hæresum contagione, ac labe intactior, quàm in Masovia erat. Quæ res vsu etiam quàm specie vtilior evasit. Masovii enim propinquitate ipsâ invitati, frequentissimi comitiis interfuere, quippe quominùs omnes confluerent nemini domestica inopia impedimento fuit, cùm ex remotioribus Regni partibus, nonnisi quibus commoda domi res esset, venire per se facilè possent. Ita ipso quoque numero suorum Catholicis animi addebantur, loco diéque habendis comitiis dictâ, aliísque quæ præsens exigere tempus est visum constitutis, discesserant Varsaviâ domum quisque suam, priusquàm dimitteretur concilium, plerique Principum. At hæretici, quibus in exigua spe Regis creatio ex suo corpore esset, nec dubitarent, quin superantibus Catholicis, arbitratu eorum sibi accipiendus Rex esset, occultissima inter se consilia habuerant, quonam modo sibi, sectísque, ac rationibus suis caverent, vt si novus Rex patriis legibus, quas seve-

rissimas adversus desertores Catholicæ pietatis Poloni habent, agere secum, & se pœnis, quæstionibúsque, quas eædem leges jubent, subjicere vellet, ne posset. Et cùm hæ leges vt abrogarentur, postulare ipsis quoque impudens videretur, viam quâ furtim eòdem pervenirent, & legum vis sine legum mentione eluderetur, callidè excogitatam iniverunt. Primùm ipso concilii initio, ne legationes exterorum vllæ eo tempore Varsaviam accederent, quarum interventus, ambitúsque consultantibus de sua Republica moræ, atque impedimento esset, suaserunt, quando eas Aprili mense sub ipsum comitiorum tempus audire antè decretum fuisset; idque ab omnibus est probatum, nemine subesse fraudem suspicante: sed illi eò scilicet spectarunt, ne Commendonus tum Varsaviæ adesset, quem occulta quoque eorum acutè odorari, ac remediis prævertere solitum scirent. Deinde abeuntibus aliis ipsi frequentiam Senatûs, & Catholicorum aptiorem doloso consilio arbitrati, dum à Magistratibus conventus dimitteretur, de industria pænè omnes restiterunt. Cùm ergo de publica pace custodienda actum esset, decretúmque, vt publicè conspiraretur, & omnes se chirographo suo, & jurejurando obligarent pro hoste patriæ habituros quicumque alteri vim attulisset: hæretici ipsi fœderis hujus formulam conscripserunt, cæteris rebus sanè tempori accommodatam, & magnam mutuæ charitatis, & benevolentiæ speciem, &

egregium studium concordibus animis Rempublicam administrandi præferentem. Sed vnum erat caput, quo illis in perpetuum cavebatur, & ne cui novam asciviſſe religionem, ad novásque doctrinæ, ac sacrorum rationes animum traduxiſſe fraudi eſſet, ſciſcebatur, ſed cuique de divinis rebus ſentiendi, Deúmque quibus placeret ritibus, ceremoniiſque (dum purè, caſtéque) colendi jus, ac poteſtas eſſet. Atque hanc impietatem verbis adeò aptis occulerant, vt aliqui dulci pacis, & concordiæ nomine decepti priùs nomen ſuum decreto adſcripſerint, quàm dolum animadverterint. Cùm deprehenſa res eſſet, ægrè tamen Epiſcopis, qui in concilio aderant, poſtulantibus conceſſum eſt ſpatium ad decreti capita inſpicienda, tanto impetu, clamoréque hæretici, vt perſcriberetur, inſtiterunt: vociferabantur, denunciabántque, nunquam paſſuros comitia creando Regi haberi, niſi proſpectum foret ſibi, vt tutò in communi patria vivere liceret; identidem quærentes, an crederent ſe expectaturos, dum eâdem fraude, quâ nuper in Gallia Gaſpar Colinius, tótque cum eo præſtantes viri cæſi eſſent, circumvenirentur? Atque adeò exarſerunt, minas, arma, bellum abnuentibus intentantes, vt haud procul à vi, atque ſeditione res abfuerit. Epiſcopi magis ſe impelli ad rem nefarii exempli probandam non ſunt paſſi, quàm pro ſuo munere fortiter tam impia audentibus obſtiterunt, & veriti turbas, alii venire in Senatum

recusarunt, alii Varsaviâ domum discesserunt. Jacobus Ucangius Archiepiscopus Gnesnensis, &c. Ordinis sui, & Senatûs princeps, de cujus ingenio, moribúsque suprà à nobis est memoratum, biduum dari sibi ad deliberandum rogavit, fassus sibi nihil satis liquere, & variè distrahi, impellíque animum suum. Haud inviti hæretici morem Ucangio gessere, satis sperantes, quia is proni in eorum causam animi multa sæpè signa dedisset, metúque magis quàm sponte à nudanda sententia hactenus se abstinuisset, nactum tempus fauturum postularis suis; adjutorémque futurum. Catholici idem magnopere timebant; siquidem ipsam dubitationem in tali re, quid aliud, quàm manifestam defectionem esse? & cùm talium consiliorum ex superiori vita auctorem, ac ducem, non solùm approbatorem jure timere videbantur posse, & magnum erat periculum, ne si ille gratificatus hæreticis fuisset, grave aliquod, atque insanabile vulnus Respublica acciperet. Aderam ego tum Varsaviæ à Commendono missus, vt quoniam venturus ipse ad id concilium non esset, ad plerosque Principum mandata ejus perferrem, & præsens quæ vt publicè statuerentur, cognoscerem, aut privatim de futuro Rege quæ agitarentur, explorarem; cùm ad cæteros Episcopos, Catholicósque Senatores, cùm maximè ad Archiepiscopum in tam ancipiti re adivi, simul excitans eos ad muneris sui partes, simul quò scirent omnes, quod

quisque aut dixisset, aut egisset, perscripturum me omnia ad Commendonum esse, vt saltem aliquâ ejus verecundiâ continerentur. Ac Ucangius quidem mecum commodissimè est locutus. Cùm tertiâ inde die in Senatum serus, postremúsque omnium venisset, & alii aliter quid acturus quámque sententiam dicturus esset, opinarentur, & hæretici spe omnes, & expectatione penderent, ipse orationem habuit, nequaquam illius Ucangii, qui occasiones novandi, turbandíque res captasset, qui Pontificibus Maximis obtrectasset, qui nationale concilium machinatus esset, qui Fritium hæreticum domi suæ in præcipuo honore habuisset, qui capita cum hæreticis sæpè contulisset; sed veræ pietatis, atque constantiæ plenissimam, qualis ab Stanislao Cracoviensi Episcopo, qui mortem pro fide, ac religione oppetiit, ac in Divorum numerum sanctitate, ac miraculis referri meruit, si viveret, expectanda fuisset. Adeò nostræ mentes in manu sitæ sunt Dei, & vbi paulum à contagione humanarum cupiditatum sevocatæ, ad ipsum se Deum studio veri verterunt, nunquam non ejus sanctissimo numine ad cognitionem sui illustrantur. Deliberatum à se diu, multúmque esse dixit, vt « de re tanta maturum consilium patriæ suæ afferret, sacrificatum item ab eodem se, ac preces ad « Deum factas, sacratas Virgines, ac singula sacerdotum collegia ad id appellata, omni cibo præterquàm quo sustentari tenue corpus suum potue- «

» rit temperatum, pecunias hujus rei causâ egenti-
» bus distributas, omnia denique piè ac religiosè
» peracta, quibus placari cæleste numen, ab Deó-
» que impetrari posse speravit, vt quod facti opti-
» mum in tali re, quódque cum sua, & patria salu-
» te conjunctum esset, sibi divino prælato lumine
» demonstraret. Postremò adhibitum amicorum fi-
» delissimum, ac prudentissimum quemque, nec
» denique aliud eo biduo pervolutum, agitatúm-
» que animo ab se esse. Tandem ita apud se statuis-
» se salvâ fide, quam Deo homines debent, nemi-
» nem posse ei fœderi, decretóque assentiri, quo
» Dei majestas, ac numen gravissimè violaretur.
» Quid enim aliud esse tantum novarum, ac pra-
» varum religionum admittere, quàm totam fun-
» ditus evertere, ac tollere Christianæ pietatis ra-
» tionem ? divina, humanáque confundere, &
» Christi Dei cultum, vnicam salutis mortalium
» spem, opem, columen, sine quo constare boni,
» rectíque ratio non potest, è vita auferre ? An er-
» go si Mahometanus, atque adeò Epicureus, om-
» nísque religionis contemptor aliquis existat, qua-
» les gigni ab tali impunitate necesse esset, ne hos
» quidem coërcere legibus liceat ? istis quoque sua
» sentiendi licentia inulta maneat ? An concipe-
» re animo tantum impietatis virus potuit quisquam,
» ista vt postulentur ? Multa in hanc sententiam
cùm dixisset, & quæsisset etiam ab iis, & quid
crederent stare Poloniæ Regnum, hâc permissâ,
& publico decreto sancitâ licentiâ posse ? & an
eam

eam perdendæ communi libertati, ac Reipublicæ penitus diſſolvendæ eſſe intelligerent? Teſtatus poſtremò eſt, ita hanc animo ſtare ſententiam, vt dexteram amputari potiùs ſibi eſſet paſſurus, quàm eam ad nomen ſuum huic decreto adſcribendum admoturus, nec ſolùm dexteram, ſed ſi res ferat caput ipſum gladiis non dubitanter objecturum. Quid enim ſeni exactâ jam ætate, aut ſalutarius, aut glorioſius evenire poſſe quàm pro patria, pro fide ſua, pro ſacris, pro religione mortem occumbere? & vitam quæ naturæ propediem exolvenda eſſet, pro civium ſuorum ſalute, ac pro Dei cultu Deo ipſi repræſentare. Hæc dicens cùm hæreticorum clamoribus, miníſque inceſſeretur, adeò furori eorum violentiæque non ceſſit, vt in publicas tabulas referri decretum vetuerit, & quia per vim relaturi videbantur, ipſe ex ſua reliquorúmque Epiſcoporum, ac totius Eccleſiaſtici Ordinis, & Catholicorum omnium auctoritate id decretum contra Rempublicam paucorum conſpiratione, ac fraude conflatum eſſe edixit, edictúmque in publicas referri tabulas juſſit. Idem poſtea factum in ſingulis provinciarum conventibus ab Catholicis eſt; ita illa hæreticorum conjuratio nihil publicæ auctoritatis traxit. Ucangium cùm ego poſt dimiſſum Senatum domi conveniſſem, collaudarémque eum, & eximiam conſtantiæ, ac pietatis gloriam, quam ea die nomini ſuo peperiſſet, illi gratularer, faſſus agitatum opinionibus diu animum ſuum

tandem in commonstrata sibi divinitus veritate conquievisse, ab illa approbanda conspiratione, visis etiam, atque in somniis se deterritum fuisse affirmavit. Hæc hæreticorum conspiratio, cui ipsi confederationis indidere nomen, incredibile dictu est, quantum diligentiæ, studiíque à Commendono positum sit, vt antiquaretur & confutaretur, & in quantam invidiam, execrationémque id factum apud omnes, scriptis etiam, & vulgatis ea de re alieno nomine libellis, vocaverit.

De adventu Commendoni Varsaviam, & consilio illi in castris dato.

CAPUT VIII.

APPETENTE deinde vere Commendonus Varsaviam venire maturavit, & Episcopos, & aliquot Catholicorum Principes, vt idem facerent per litteras monuit, quo spatium communicandis consiliis haberent, antequam advenirent alii, & æstu comitiorum occuparentur animi. Cùm plerique in tempore adfuissent, omnes in domum suam coactos magnoperè hortatus est, vt animo, atque religione quantùm magnitudo rei, & abhorrens à Christiano nomine scelus hæreticorum posceret, ad resistendum impiæ conjurationi se compararent. Acceperat enim hæreticos, nisi ei fœderi Catholici assentirentur, mori-

turos se potiùs quàm comitia haberi, & Catholicum Regem creari passuros, ferociter minari. Episcopi, cæterique pro se quisque polliciti sunt daturos operam, ne eorum officium in re maximè fidem Christianæ pietatis attingente desideraret. Convenit autem, vt totum negotium constanter quidem, sed leniter, amantérque temporis causâ tractaretur, ne si in hæreticos ab ipsis pari impetu itum esset, ea contentio in periculosam aliquam seditionem erumperet, comitiáque impediret; sinendo eos incassum furere, quàm objiciendo se furentibus tutiùs conatus elisuros. Privatis inde colloquiis singulorum, de futuro Rege sensus explorans, præter admodum paucos Henrici esse omnes intellexit. Atque ipse jam antè sicuti sponte sua, dum licuit, & integrum fuit, rem ad vnum è Maximiliani filiis trahere fuerat conatus, maximè è communi re vtriusque gentis id esse existimans, ita defectione ab eo, & inclinatione in Henricum perspectâ contraxerat vela, intelligens sibi ita moderandum esse, vt neque nimium pro Cæsare tendendo, adversa studia multitudinis incurreret, neque damnando Gallorum spes refragari favori in Henricum crederetur, cujus nomen non gloria solùm bellicæ virtutis ex victis ter justa acie, profligatísque magnis hæreticorum copiis commendabat, sed Catholicæ religionis eximiæ laudes illi omnium consensu tribuebantur. Et Commendono vitanda omnis animi vllis infecti partibus suspicio erat, nec vltrà quàm vt

Catholicus Rex crearetur, Pontificis Maximi communis Christianorum Regum parentis Legato curæ esse videbatur debere, & repulso Cæsare, si Henricus quoque spe dejiceretur, nullus qui fieri posset, Catholicus alius è petentibus erat. Igitur vbi labefactatam, convulsámque petitionem Maximiliani sensit, quà alienatione gentis ab eo, quà cunctatione, atque erratis ipsius, timens jam ne hæreticis inter Ernesti, Henricíque contentionem locus è suis aliquem intrudendi daretur, subsequi suo quoque studio rem ad Henricum inclinatam statuerat, eáque res Catholicis, qui jam ad Gallum flexerant animos, ac perinviti tamen Commendono non obsequebantur oppidò quàm grata fuerat, quos quidem ille dum de Cæsare non desperaret, & temerè concitatis in Henricum studiis haud satis fideret, retentare non destiterat. Cùm ergo quò multitudinis aura ferret, eò Principum studia sequerentur, nec qui inclinatos retineret, ampliùs esset, quin Henricum renunciaturi Regem essent, haud sanè dubium videbatur. Venere & Cæsaris Legati Varsaviam frequenti jam conventu, ac posterâ die ad Commendonum adiere, exposit ísque quæ mandata à Cæsare habebant, quæque post adventum suum in Poloniam egissent, & maximè tarditate excusatâ, petierunt ab eo, vt quorum antea comparaverat studia, eos in fide Cæsaris retineret, & se ad reliqua consilio, atque operâ juvaret. Commendonus neutrâ re se iis defutu-

rum pollicitus; vereri ſe tamen oſtendit, ne ſerus eſſet jam omnis conatus; ſiquidem & multitudo cuncta arbitrii ſui feciſſet, & Principes cum aliis alii de ſuis rebus tranſegiſſent, quos ſecuti ipſe quandiu licuit hortando, monendóque, & ſpem oſtentando variè ſuſtinuerat, ita certis pactorum vinculis, & inter ſe obſtrictos, & competitoribus obligatos, vix ſperandum videri à decreta, conſtitutáque ſententia eos revocari poſſe. Jam frequens vndique toto Regno Nobilitas armata, proceréſque magnis amicorum, clientúmque comitatibus convenerant, poſitíſque in campo antè habendis comitiis delecto tabernaculis omnia caſtrorum ſimilia fecerant. Nec gladiis modò ſuccincti omnes vagabantur, ſed gregatim armati cum haſtis, ſclopis, ſagittis, aliiſque telis incedebant, & quidam præter armatorum præſidia, bombardarum quoque, ac bellicorum tormentorum apparatum, quo ſe communirent, adduxerant, ad bellum euntium magis, quàm ad comitia, civilémque conventum venientium more; prorſus vt ad invadendum alienum, non ad ſuum dandum Regnum veniſſe viderentur. Speciem certè præbuerunt, tanquam vi, atque armis, non ſententiis, ac ſuffragiis decreturi eventum illorum comitiorum eſſent. Nec ſanè quicquam mirabilius nobis viſum, quàm quòd inter inter tot armatorum agmina, in tanta omnium rerum impunitate, cùm nullum jus legum, nulla magiſtratuum auctoritas eſſet, non cædes vlla facta, non

ſtrictus gladius, non vlla vltra verborum certamen contentio, rixave ſævierit; adeò gens ſui ſanguinis abſtinens eſt, & civili diſſidio, quod armis decernendum ſit, abhorret. Ante omnia placuit legationes audiri, contendentibus hæreticis, vt inde protinus dato reſponſo extra fines Regni ſummoverentur, ne comitiorum libertati exterorum ambitus, & corruptelæ officerent. Alii, aut retinendos Varſaviæ omnes, aut ſi vtique abeſſe comitiis placeret, Legatos, qui ad petendum Regnum veniſſent, dimittendos in proximas vrbes, vbi hoſpitaliter, ac benignè habiti creationem novi Regis opperirentur, cenſebant. Atque hæc accepta ſententia eſt, quâ haud fefellit hæreticos Commendonum Varſaviæ retineri, itáque nominatim de eo retulerunt, negantes libera comitia fore, ſi vnus ille adfuiſſet, qui tametſi nemini peteret palam Regnum, neminem tamen ignorare plurimum momenti allaturum, quocumque favor ejus inclinaſſet; ac ne reliquis quidem Reipublicæ conſultationibus, præſentiam, auctoritatémque illius non magnum pondus, quâ intendiſſet addituram; & maximè Epiſcopos notantes, Gallinas ſuper inſtantem Aquilam formidantes appellabant, ejúſque reſpectu nec liberas ſententias dicere ſolitos, nec libera ſuffragia laturos criminabantur, ac in Senatu eorum interdum dicta refellentes, ea non domi concepta, ſed aliunde afflata, ac tales non apud ſe naſci, ſed ab Italia flare ventos, Commendonum deſi-

gnantes, dictitabant: ſed Catholicis decretum tuentibus nihil eſt immutatum. Ad VI. Id. Aprilis omnium primò Senatus Commendono eſt datus, deduxere eum domo, miſſi à Senatu tres Epiſcopi, ac totidem alterius ordinis Senatores, & multi præterea privati officii cauſâ principes Nobilitatis. Senatus iiſdem in caſtris vltra Viſtulam, quam ſublicio ponte junxerant, habebatur, tenſo ad id in media planitie regio ingenti tabernaculo, Commendonum è curru, quo vectus erat, deſcendentem, ante tentorium Palatinus Cracovienſis, & Cotchevicius accepere, alter Poloniæ, alter Lithuaniæ Mareſciallus; ſic enim ipſi eum magiſtratum, magnâ præditum poteſtate appellant. Ii, quod officium vni Regi præſtare conſueverunt, cum baculis Commendonum antecedentes, turbam ei ſummoverunt; cui intranti tabernaculum, conſurgens vniverſus Senatus obviàm eſt factus. Ipſe ad principem ſedendi locum deductus, claudentibus latera hinc Gneſnenſi Archiepiſcopo, hinc Cracovienſi Epiſcopo, conſedit; idem Senatus fecit, circumfuſâ nobilium multitudine, quantam capere locus poterat. Silentio facto litteras Pontificis Maximi Senatui reddidit, quibus recitatis, ipſe orationem eſt exorſus, in qua non ſolùm de Rege Catholicæ fidei cultore creando diſſeruit, ſed etiam de inita ab hæreticis adverſus eam fidem ſocietate, verba fecit, quàm ea à Chriſtiani animi ſenſu, ac religione abhorreret, oſtendens. Id verò adeò conſpirationis

auctores pupugit, summo silentio, attentísque audiri animis eum cernentes, vt Palatinus Sandomiriensis contineri, quin dicentem interpellaret, non po-
» tuerit. Quo cum honore appellato, Tu verò, inquit,
» Legati officium transgressus, Consiliarii, ac Sena-
» toris partes agere videris. Quæsumus te, vt Reipu-
» blicæ nostræ, quæ vtilia, aptáque sint judicare
» nos sinas, neque tu curiosiùs te in nostras res,
» quàm peregrinum decet, intrudas, sed tantùm si
» qua à Pontifice mandata habes ea exequare. Sub eam vocem consurrexere vniversi Catholici Senatores, fremitúsque increpantium, & silere Palatinum jubentium, vndique est ortus, tantáque indignatio circumfusæ Nobilitatis fuit, vt minæ, conviciáque jactarint in hæreticos, & prosilientes è sedibus suis Cotchevicius, & Laschius manum ad gladii capulum injecerint, secutúsque periculosus aliquis tumultus foret, nisi, & ille conticuisset, & Commendonus rem minimè ad offensam, injuriámque vertisset, sed manu, vultúque æquè ac antea pacato, nec vllam in partem commoto considere, & conquiescere omnibus jussis conversus
„ ad Sandomiriensem, Neque ego, inquit subri-
„ dens, me ipsum, neque muneris mei officium,
„ quale sit, ignoro, & idipsum quod tu mones, a-
„ go, vt Pontificis Maximi mandata exponam, ne-
„ que enim ille magis de Rege, quàm de vobis,
„ déque vestra Republica, vt salva, florénsque sit,
„ laborat, neque ego ex hoc loco tecum, aut sigil-
„ latim cum illo, sed vniversè cum omnibus loquor:

quòd

quòd si ipse Senator non sum, ne tu quidem Se- "
natus. Perrexit inde quæ cœperat adeò non in- "
terrupto ordine orationis, vt ne verbum quidem vllum exciderit eorum, quæ dicturus erat, auditúsque est summo omnium silentio. Nos, quo res notior esset, ipsam orationem ejus subjiceremus, nisi ea exscripta, editáque in vulgus, legere cupientibus pateret.

De comitiis habitis, & Henrico Rege creato.

CAPUT IX.

CUM hæc Commendonus perorasset, Senatûs Principes in medium tentorium coïvere, & pauca inter se collocuti, ad suum quisque locum rediere. Tum consurgens Archiepiscopus Gnesnensis Senatûs nomine Pontifici Maximo, & Commendono gratias egit, quòd Poloniæ salutis tantam curam gererent, daturúmque operam Senatum dixit, vt à consiliis, monitísque ejus paternæ benevolentiæ, atque officii plenis, ne discederet. Post hæc Commendonus discessit, prosequente vsque ad currum vniverso Senatu, præter illum ipsum Sandomiriensem interpellatorem, & paucos hæreticos. Qui quidem Sandomiriensis, & gravissimis postea verbis est à Senatu objurgatus, & magnæ ea res invidiæ illi fuit.

Contrà Commendono moderatio animi ingentem gratiam apud omnes ordines conciliavit. Neque enim dubitabant, nisi ille rem tam lentè, leniterque accipiendo, sedasset, eâ die turbari comitia, & cædis initium fieri, & magnam discordiarum flammam excitari potuisse. Quod periculum impotentiâ, ac temeritate Sandomiriensis contractum, vnam avertisse Commendoni gravitatem, & constantiam prædicabant. Posterâ die auditi Cæsaris Legati, à duobus Senatoribus, Palatino Lublinensi, & Castellano Gedanen. deducti. Hi antea magnoperè contenderant, vt Petrus quoque Fassardus Hispanus Philippi Regis Legatus, qui ad commendandum Ernestum venerat, vnà in Senatum introduceretur, quòd & vnà venisset, & eadem mandata afferret, nec in ea re separatim quicquam à Cæsare Philippus esset acturus: sed impetrare nequiverunt contrà tendentibus Galliæ Regis Legatis, qui se loco præstare, & Hispano præferri debere aiebant. Ita Fassardus, ne concessisse Gallis videri posset, Senatu non convento domum discessit, & post Cæsaris Legatos Galli introducti sunt, ac deinceps aliæ ordine auditæ legationes. Datis singulis brevibus responsis, paucos post dies Senatusconsultum afferri ad eos jusserunt, quo omnes abire Varsaviâ, atque alibi comitiorum opperiri eventum jubebantur, editisque vrbibus in quas cuique decedendum esset, Germani Lovitium, Galli Plotiam profecti sunt. Tum iterum hæretici à Sena-

tu postularunt, cum Commendono ageretur, vt extra Varsaviam aliquò & ipse secederet, eósque pateretur rem suam publicam sine externis arbitris agere; nam neque comitiorum libertati cujusquam debere auctoritatem officere, & alios Legatos inde summotos se minùs ægrè esse laturos, si ipse quoque discessisset: contradicentibus Catholicis. Cùm quotidie de ea re altercaretur, nec aliud æquè Senatum distineret, Commendonus ne quid causæ publicis dissensionibus ex se oriretur, Varsaviæ me relicto, ipse Schernovitiam bidui inde itinere se recepit. Post discessum ejus cupientibus omnibus, vt omissis aliis habendi comitia initium fieret; hæretici, vt priùs leges communi libertati firmandæ, ac minuendo regio imperio novæ ferrentur, veteres inspicerentur, & ad Reipublicæ vsum, tempúsque corrigerentur, summâ ope nixi sunt. Hac specie publici juris ordinandi, abrogare, aut infirmare antiquas de hæreticis leges cupientes, & accessurum eorum licentiæ rebantur, quicquid detractum Regiæ potestati foret: Atque altiùs etiam cogitationem intendentes, si Regem suo jure dispoliassent, exteros Principes putabant petitione abstituros, ita ipsis spes suas processuras. Huic conatui Catholici repugnabant: atque hæc plures dies contentio tenuit, hæreticis id quoque studio agentibus, vt tempus frustrà tereretur, sic aut dissoluturos, quod præoptabant, sine vllo effectu comitia sperantes, aut Catholicorum frequentiam tæ-

dio diuturnæ moræ diminutam iri. Sed Masovii, quorum numerus ingens ad comitia venerat, cœtu suorum coacto negotium dederunt vni è popularibus suis, nomine Cossobutio, homini diserto, atque industrio, hæreticos refutandi, & palam in concione, quæ fraus in eorum ficto libertatis studio lateret, aperiendi. Quod ab eo copiosè, atque accuratè pro sua fide, cùm esset factum: denunciavit inde Senatui, ni cæteris omissis rebus de Rege creando, cujus vnius rei gratiâ id coactum concilium esset, ageretur, Equites sibi, ac Reipublicæ, quæ diutiùs carere rectore non posset, sine Senatûs auctoritate consulturos. Catholici Senatores, plerique Masoviorum orationi favebant. Hæretici questi omnia sui arbitrii facere Masovios, & Senatui etiam audere, quæ agenda, omittendáve essent præscribere, serò locum comitiorum pro se non esse senserunt. Extractis tamen hac contentione aliquot diebus, tandem clamoribus, minísque multitudinis Regem poscentis victus Senatus ad IV. Nonas Maii iri in suffragia jussit. Id hoc maximè modo, atque ordine est factum. Concessere diversi in suam quisque tribum; (ipsi Palatinatus vocant) his singulis ferè Episcopi præsident; iidem de vnaquaque re, cujus deliberatio sit, ad concilium referunt; iidem primi sententiam dicunt, & suffragia non tabellis, aut fabis, sed palam voce feruntur, & cuique facultas est suam sententiam oratione exequi. Episcopi in sua quis-

que tribu, antequam de Rege referrent, humi procubuere, & genibus nixi, quod & circumfuſa concio fecit, Deum adorarunt, & ſolemne illud carmen, quo divini numinis præſentia imploratur, cecinere: *Veni, creator Spiritus, reple tuorum corda fidelium.* Cœptæ inde ſententiæ dici, atque in omnibus ferè tribubus ab ſingulis Principibus, Erneſti cum magno verborum honore facta mentio eſt: quidam Sueciæ Regem: multi vnum è Poloniæ Principibus, quem Piaſtum appellabant: pars longè maxima Henricum Regem dixere. Ne ſingulorum Palatinatuum ſententias percenſeamus, quod longum, moleſtúmque legentibus eſſet, ſat fuerit apud Maſovios, quomodo acta res ſit, retuliſſe. Hîc comitia habebat Petrus Miſcovius Epiſcopus Plocenſis, vir gravis, & prudens, & dicendi imprimis peritus, qui cùm Erneſto maximè ſtuderet, cúmque nullo ſuo merito, ſed præjudicato quodam in Henricum ſtudio, à multitudine reſpui intelligeret, ſententiam ita dixit, vt Erneſtum deſcriberet, nomen reticeret. Ac primùm familiâ ortum oſtendit longè totius Europæ nobiliſſimâ, quæ cùm latiſſimè propagatum Imperium haberet, tum omnes propè Reges, ac Principes Chriſtianos affinitatibus, & clientelis complecteretur. Deinde, quæ ex ipſo commoda, vtilitatéſque, quas ex propinquis, & maximis ſuis, & familiæ opibus, res Polona captura eſſet, memoravit. Poſtremò ipſum juvenem omnibus regiis laudi-

bus cumulavit. Exigentibus inde clamore omni-
» bus, vt nomen ederet, Faciam, inquit, si hæc
» à vobis probari, & vos rebus, non nominibus
» addictos esse intellexero. Hinc de Gallis exorsus magniloquentiam Legatorum, & vanitatem promissorum irrisit, quæ tanta, atque ejus generis esse dixit, quæ ne si velint quidem Galli præstare possint. Efflagitantibus inde omnibus, vt promeret tandem, quem tantopere oratione extulisset, Ernestum, adeò aversis omnium auribus nominavit, vt vulgus Henricum nudum, & nihil eorum, quæ Legati polliciti essent, præstantem, quàm quemvis alium aureos montes afferentem, malle se fremeret. Tum Volscius vnus Senatorum, quæ dicta ab Episcopo erant, vehementer refutavit, & multis invidiosè in Austriam familiam conjectis, illam ipsam propinquitatem, opportunitatémque paternorum Regnorum, illas ipsas opes, & affinitates, quas Miscovius in præsidio, atque ornamento Poloniæ ponebat, opprimendæ eorum libertati fore, si Ernestum sibi Regem imponi paterentur, disseruit. Henricum deinde laudibus ferens, non Regium solùm genus, sed Regiam indolem, humanitatem, liberalitatem, bellicæ rei scientiam, victorias, decoráque bello parta magnificè percensuit. Atque in hujus sententiam adeò discessum ab omnibus est, vt perseverantem Episcopum in sua, ad extremum etiam familiares, & domestici ministri desererent. Tantùm præjudicata opinio ad mul-

titudinis animos impellendos valet, vt in Erne-ſto, quæ amplificando ornandóque Poloniæ Re-gno haud dubiè erant, patris, & familiæ opes, eas ad invidiam, ſuſpicionémque tyrannidis ver-terent; de Henrico etiam, quæ ab ipſis Galliæ Legatis jactata, quæque vanus diſtulerat rumor, credita pro veris omnia, penitúſque accepta ſint. Sic quæ allicere, ac pertrahere ad Erneſtum rem debuerant propinquitas, & mutua finitimo-rum Regnorum opportunitas, & ipſe adoleſcens viſus, cognitúſque multis, ea maximè avertêre; Henrico ipſum intervallum tot interjectarum provinciarum, quod maximè nociturum peti-tioni ſuæ ipſi crediderunt Galli, ſolum propè rem juvit. Regem enim longè ab domo petitum, nec vllis propriis, quas in promptu habiturus eſ-ſet, opibus, & quæ de ipſius laudibus fautores diſperſerant, iis vim, fidémque longinquitas addi-dit, natura famæ, quæ fluminum inſtar quo lon-giùs à fontibus labuntur, & majores eundo vires colligunt, cuncta in majus ex longinquo affert. Etſi ex omnibus tribubus pars longè maxima Hen-ricum Regem dixerat; tamen quia & Erneſtum quoſdam, quoſdam Sueciæ Regem, haud negli-gendum numerum Piaſtum poſtulaſſe conſtabat, quo in vnum ab omnibus conſentiretur, placuit de ſingulis iis ad Senatum referri. Cùm opinio-ne plures Piaſto ſtudere compertum eſſet, neque is facilè refutari oratione videretur poſſe, hæc ad eum explodendum ratio à Catholicis eſt inita.

Primò postulatum, vt nomen profiteretur, palámque peteret, quicumque idoneum se Regno putaret, quo de eo jus suffragii ferendi tribubus fieret. Audente profiteri nemine, etenim impudens videbatur eximium se, dignúmque judicare, cui dominatus in cæteros mandaretur: & hæreticis pudore impediri homines, nec ausurum id de se facere judicium quemquam, & ab ipsis deligendum, consensúque cogendum accipere Regnum è Principibus vnum dicentibus, responsum est, vt quando nemo de se profiteri auderet, ederent ipsi eorum nomina, quos maximè aptos Regno censerent. Cùm diu, ne quem nominarent, pugnassent, coacti tandem flagitantium consensu, primùm quidem quos minimè fieri volebant, Catholicorum aliquot nomina ediderunt: quibus abnuentibus omnibus, eorum
„ vnus; Ego verò, inquit, vestra isthæc in me stu-
„ dia vobis remitto, qui me haudquaquam vllâ re
„ ita excellere alios puto, vt præponi omnibus de-
„ beam, aut adeò velim, neque me quisquam ei
„ oneri subjiciat, quod ferre cujusquam privati hu-
„ meri non valent. Idem dum de se quisque prædicaret, etiam quorum non ignota cupiditas, atque ambitio erat, pudore deterriti, abstitere. Nam & in ludibrium adducta res est, aliis alios, & humillimi, & indignissimi cujusque nomen per jocum, ac risum subjicientibus. Ita Piastus Regno, hæretici suâ spe dejecti. Creati inde novem viri, qui de Henrico, & Ernesto, & Rege Sueciæ

ciæ in Senatu disceptarent, terníque mandatam cujusque causam agerent; Henrico Cujaviensis Episcopus, Sandomiriensis Palatinus, & Castellanus, Gedanensis; Ernesto Episcopus Plocensis, Palatinus Mariemburgensis, & Castellanus Lublinensis; Sueco, Cracoviensis, Ravensis, & Podoliæ Palatini sunt dati. Ab his repetita eadem, quæ in sua quisque dixerat tribu, & Episcopus Plocensis gravissimâ oratione, cùm lenire, ac trahere animos ad Ernestum, cujus etiam depictam imaginem Senatui ostendit, tum deterrere ab aliis est conatus. Sed potiùs ipse laudem constantiæ, atque eloquentiæ tulit, quàm moverit quicquam, aut Senatum, aut Equitum multitudinem, quæ Senatum coronâ circumdederat; quin sæpè fremitu aspernantium orationem ejus est interpellatus. Hæreticos, & maximè Palatinum Cracoviensem Regem Sueciæ commendare conantes, interfatus Cochevicius adeò acribus verbis futilem spem illius est insectatus, vt mentionem de eo ampliùs facere nemini opus fuerit: at Cujaviensis Episcopi pro Henrico dicentis oratio secundissimis auribus à multitudine accipiebatur; quæ identidem obstrepens aliis huic mirificum silentium præstabat, dictáque ejus non assensu solùm, & approbatione, sed clamoribus lætis, plausúque prosequebatur. Atque adeò illi animis, studiísque favit, vt quoties reclamandum, plaudendúmve orantibus esset, signum ab eo acciperent, sudariolúmque nunc fronti, nunc ori admoventi ob-

sequerentur. Satis igitur perspectâ multitudinis voluntate, conclamatum vndique est, vt redirent in suam quisque tribum, vnámque inde sententiam ad Senatum referrent; sic principibus Nobilitatis pro Henrico adnitentibus, cùm in Senatum reditum esset ad IV. Id. Maii, Henricum omnes Regem dixerunt, præter Cracoviensem Palatinum, & aliquot hæreticorum Principes, qui ne assentiri cogerentur, Senatu egressi in sua se tabernacula receperunt, accepturos eum Regem, quem Senatus consensu declarasset, denunciantes. Jus Regis renunciandi, more antiquitus tradito, est penes Archiepiscopum Gnesnensem, qui idem præses est publici consilii. Is quia nox disceptantes oppresserat, non videri sibi dixit Regem noctu renunciari debere, & rem in sequentem diem distulit, qui dies, quia festus Pentecostes fuit, haberi Senatus non potuit. Atque hunc Archiepiscopi errorem pænè magno malo Respublica luit. hæretici enim hoc nacti spatium coïverant, & consilia disturbandi comitia agitaverunt. Ac posterâ die vocati in Senatum venire recusarunt, privatúmque cœtum suorum apud Firleium, Palatinum Cracoviensem habuerunt. Hæc secessio in exitiosam seditionem, bellúmque erupisset, si hæreticis pares turbidis, infensísque animis vires fuissent. Nam Catholici adeò illâ defectione sunt irritati, vt non jam verbis certandum, sed vi domandam contumaciam, subigendósque omnes, Senatûs au-

ctoritati parere clamantes, Senatu se ad expedienda arma proripuerint: & Cotchevicius ænea tormenta produci, quorum haud negligendam copiam adduxerat; & suos capere arma, & conscendere equos jusserat. Idem Laschius, idem alii Catholicorum Principes fecere, quibus alacer, & cupida pugnæ Masoviorum egregia manus se conjunxit. Hi omnes medio in campo, instructis turmis, ac directâ acie paratam vim separantibus à Senatu consilia, & Regem consensu creatum abnuentibus, ostentavere. Hæretici quoque armati campum tenebant; sed neque numero, neque animis pares haud temerè arma, atque vim experturi videbantur. Seniores Principum, & Episcopi hinc Catholicos rogando, vt vi abstinerent, hinc monendo hæreticos, ne consilia ab aliis dissociarent, rem præcipitem sustinuerunt. Ad Catholicos, & maximè Laschium, & Cotchevicium exorandos, apud quos summa Commendoni erat auctoritas, ego quoque ab Episcopis sum adhibitus; vterque quietum expectare me exitum rei jussit, non enim ad cædem illa esse sumpta arma, sed ad metum adversariis injiciendum, quo incusso non dubitabant eos in potestate Senatûs futuros, neque eos spes fefellit. Hoc enim subacti metu hæretici, depositísque vtrimque armis in concordiam reditum, & Senatu coacto, Henricus Rex ab Archiepiscopo est renunciatus. Acciti post hoc Galliæ Regis Legati, atque in Senatum introducti, in leges Poloniæ

conceptis verbis designati Regis nomine jurarunt; quod factum circumfusa multitudo plausu prosecuta lætis clamoribus fausta novo Regi precatur; Palatinus Cracoviensis inter tumultum, strepitúmque confusæ turbæ, quæ mixta Senatoribus tentorium impleverat, à Monluco Legatorum principe in id quoque jusjurandum exegit, nemini priscæ religionis cultum deseruisse fraudi, pœnæque futurum. Id cùm Archiepiscopo renunciatum esset, rediens properè, eò vbi hæc agebantur edixit, Regem nullâ nisi quæ communi consensu lata esset, lege teneri. Designati inde viginti Legati, qui ad Regem è Gallia in Poloniam deducendum mitterentur; cujus legationis principes fuere Adamus Conarchius Episcopus Pasnaviensis, & Albertus Laschius Palatinus Siradiensis, & Nicolaus Radgivillus Dux Eliciensis, qui diversi omnes, quà cuique commodum fuit, Metim nobile oppidum Lotharingiæ convenere, atque inde vno agmine Lutetiam Parisiorum petiere.

De discessu Commendoni è Polonia, & de mora adventus Regis.

CAPUT X.

COMMENDONUS creato Rege non Catholico solùm, sed propè in castris, atque armis, quæ ab ineunte ætate adversus Catholicæ

pietatis hostes induerat educato, hæreticorum conatibus egregiè semper retusis, rectè omnibus, & è Republica administratis legationis suæ munere summa cum fidei, religionis, prudentiæ gloria expleto, per litteras à Pontifice Maximo postulavit, vt sibi decedere Poloniâ, atque redire in Italiam, Romámque liceret, quando adventum novi Regis expectare longum videretur futurum, qui neque itineri se per tot feroces, & infestas Germaniæ gentes committere, nisi conciliatis priùs, exploratísque Regulorum animis, per quorum fines transiturus esset, neque è Gallia movere sine magno molimine apparatúque rerum posset. Et Pontifex quamquam cupivisset, vt Commendonus Regi novum ineunti Regnum, operâ, consilióque, cujus ille indigens videbatur, futurus adesset, & Galli ipsi id eum magnopere rogarent; tamen post diuturnam biennii ipsius in ea legatione moram, negare tam bene de Republica merito, tantis laboribus, ac tam insigni opere perfuncto reditum, non est visum. Datis igitur ad eum litteris, & amplissimis verbis fide, virtutéque ejus collaudatâ, quâ effectum esse aiebat, vt in tantis opibus, audaciáque hæreticorum Catholicum sibi Regem gens imprimis nobilis delegisset, ei permisit, vt suo arbitrio vteretur, sive Romam redire, sive expectare in Polonia adventum Regis, eúmque bonis, atque vtilibus consiliis ad novum Regnum salubriter habendum imbuere mallet. Si decedendum sibi statuisset, tum me Pon-

tifex in Galliam ad Regem proficisci, tum de omnibus rebus edocere, & cum ipso in Poloniam redire, & initiis ejus præstò adesse jubebat. Sed Commendono satius visum morari me in Polonia, donec profectum è Gallia Regem allatum esset, vt turbidis adhuc rebus, nec hæreticis si occasio daretur satis quieturis, esset interea in Regno, qui ex Pontificis Maximi auctoritate monere, si vsus posceret, & excitare Episcopos, Catholicósque posset, ne quid per negligentiam aliorum de jure sacrorum, ac religione secùs consuleretur. Decedentem è Polonia Commendonum, gentis Principes primùm retinere conati; deinde certatim omnibus officiis humanitatis, atque observantiæ abeuntem sunt prosecuti, tantúmque ejus remansit in ea gente nomen, tanta veneratio, vt nunc quoque memoria dictorum, factorúmque ejus colatur, vsurpetúrque ab iis. Et nuper post Stephani Regis mortem in edicto publicè proposito rem auctoritate firmantes, solitum id à Commendono dici præfati sunt. Eodem tempore Legati Polonorum Lutetiam venere, tantis ab vniversa Gallia, Regibúsque accepti honoribus, quantum ad se redire gloriæ ex tam clara legatione, & legationis causa haud vanâ æstimatione rebantur. Et præbuere Legati spectaculum non numero solùm suo, comitúmque, sed ipso etiam cultu, atque ornatu novo, insuetóque Gallorum oculis; cùm enim ferarum pellibus, quas magno parant pretio, caput, corpúsque amcti erant,

cum auro, purpuráque; & gemmis ipsi, equíque fulgebant. Reddunt inde Henrico Senatusconsultum, quo ipse ad accipiendum Poloniæ Regnum vocabatur, & jusjurandum suo more in patrias leges exigunt. Quo accepto fœdum inter Legatos certamen est ortum, in quibus erant hæretici aliquot primarii, homines à sociis ad id ipsum missi, cùm hi permitti sibi de Deo, ac de religionibus liberum sentiendi arbitrium, atque in id jusjurandum jurari, quod Legati ejus in Polonia jurassent, postularent; Catholici negarent aliis, quàm quæ publicè offeruntur legibus, Regem obligari debere, aut privatorum postulata eximere de publico jure quicquam posse. Cùm hæretici solito clamore, ac tumultu rem agerent, Rex ita iis morem gessit, vt se cùm in Regnum venisset staturum consensui, ac voluntati Senatûs de ea re diceret. Secundùm hæc Poloni epulis, festísque ludis armorum, equorúmque, & nobilium fœminarum choreis, aliísque Regiæ Galliæ voluptatibus culti, & ipsi lætabantur illo Regum, Reginarúmque more sese liberali, ac benigno alloquio vsque in omnia familiaritatis jura cum suis pariter, & cum hospitibus miscentium. Dona quoque Legatis regali munificentiâ singulis data, nec vllum in eos comitatis, & liberalitatis officium prætermissum. Agi inde de discessu Regis cœptum, Catholicis Legatis monentibus præsenti Rege indigere Poloniam, résque ibi ex recenti comitiorum, atque interregni jactatione

adhuc in motu esse, nec nisi Rege viso quieturas. Et Galli dum advenas tantum viæ emensos ad petendum è sua gente Regem, advenarúmque cultum, ac morem mirantur, & ad Galliæ gloriam vertentes rem sermonibus tollunt, læti & ipsi Legatos, ludósque concelebrarant. At vbi discedendum Henrico, appararíque profectionem videre, tum animum ad cogitationem rerum suarum contrahunt. Et Catholici eo duce vsque à puero, omnibus cum infesta Ugonotorum factione bellis feliciter vsi, omni vi illum in Gal-
» lia retinebant. Quid enim ei amplissima fortuna,
» opulentissimo in Regno nato, quæsito in *vltimis*
» terris, ac propè alio in orbe Regno opus esse? Et
» cui dubium videri possit, solutúsne ipse in suos
» imperium habeat, an à suis promptiùs, obedien-
» tiúsque illi pareatur, eò se abduci ab domo, à
» patria, ab tot fidelissimis amicis, carissimísque
» rebus sinat, vbi arctissimis legum vinculis obstri-
» ctus, non Rex, sed nomen inane, ac ludibrium
» Regis sit futurus, vbi à barbarico Senatu obsessus,
» ac veluti captus, non publicæ pecuniæ, non pa-
» cis, non belli, non denique sui ipsius jus, atque
» arbitrium sit habiturus. Et quod gravius sit, vn-
» de reditus ei liber in Galliam, si patriæ necessi-
» tates revocent, non sit futurus. Quid si fratrem
» carentem liberis, nec firmâ valetudine, defungi
» fato contingat? an dum ipse longè gentium agit,
» neminem in Gallia fore novæ spei, novæ poten-
» tiæ inhiantem credat, qui minorem natu fratrem,

ad

ad Regni cupiditatem sollicitet? Cùm eum jam «
nunc haud obscuris discordiæ, atque æmulatio- «
nis seminibus ab Ugonottis imbutum constet? «
Moverunt his sermonibus animum juvenis, & jam segniùs iter instruebatur, morandíque ac differendi causæ quærebantur, jam Poloni ipsi senserant refrixisse in Henrico studium profectionis, ac propè sordere ei Regnum, quod sibi tantis viarum, rerúmque incommodis esset habendum. Sed cùm Regi fratri, matríque indignum, & indelebilem notam levitatis habiturum videretur, magno studio petitum majori pænè delatum fastidire Regnum, ac per mollitiem, atque desidiam objicere, & gentis nobilissimæ spem, expectationémque frustrari, auctoritate suâ evicerunt, vt porrò itineri instaretur; quam quidem in rem immanis est pecunia insumpta, gravísque Galliæ Polonica hæc actio fuit. Cùm igitur stetisset profectionis consilium, non tamen priùs è Parisiis movit Henricus, quàm eum frater in suorum Consilio Legatis Poloniæ, & matre, & proceribus coram, hæredem, ac successorem Regni Galliæ, si prior ipse sine liberis decessisset, declaravit. Tum præmissis qui à Cæsare, ac Germaniæ Regulis fidem acciperent, tutum per eorum fines transitum fore, iter est ingressus. At in Polonia id modò nunciatum erat, venisse in Galliam Legatos, magnificentissiméque acceptos à Regibus esse. Expectatio inde adventûs ejus tenebat hominum animos; & res poscebat, & ex re spes erat, Re-

gem nihil ſibi ad iter moræ facturum, nec quicquam diſceſſui ſuo præverſurum. Sic affectis, & jam intraſſe Germaniam eum, & multum viæ progreſſum credentibus, (nam quintus poſt eum renunciatum Regem menſis exceſſerat) miſſus è Lutetia nuncius litteras ab eo attulit, quibus Senatui de Regno ad ſe delato gratias agebat, eràntque litteræ cæteræ quidem ad tempus aptè ſcriptæ, ſed nulla cum mentione diſceſſus ſui. Id verò tantum toto Regno animorum motum fecit, vt incertiorem tum Regem, quàm antequam crearetur, haberemus. Nam hæretici arreptâ occaſione ad quam ſemper intentiſſimi excubant, effictis etiam, atque ementitis litteris rumores incommodiſſimos diſperſerant. Nunc impediri Regem novis Galliæ motibus, nunc aſpernari Regnum, ad quod niſi immenſis ſumptibus, infeſtíſque itineribus pervenire non poſſet, nunc inopiâ pecuniæ laborare, eáque à populis Galliæ corrogandâ occupari, nec niſi inſequenti æſtate venturum. Et adhæc ipſum, moréſque ejus carpentes, nunc mollem, atque amoribus deditum, nunc ſævum, auctorémque omnium Galliæ ſeditionum diſtrahebant, ídque adeò licenter, vt in ſacris, cœtibúſque ſuis, palam hortarentur concionem, Deum precari, vt talem Poloniâ Regem averteret. Coïtiones quoque ab iis cœptæ fieri, & haud dubiè novis rebus ſtuderi: languebant ex his bonorum ſpes, & cùm rumoribus mora Regis fidem adſtrueret, nec hæreticos crederent auſuros ei

tam apertè maledicere, ac malè precari, nî non venturum exploratum haberent, multi etiam Catholicorum, vt impetu animi potiùs, quàm certâ ratione patrata ponè pœnitentia sequitur, nova consilia respiciebant: vt nobis magnum negotium fuerit penitus diffidentes quosdam erigere, & continere; ne ex fama vanissimè orta, aut arte adversariorum dispersa, de summa Republica statuerent: nec sisti potuisset res, nisi præmissi à Rege Joannes Sborovius vnus Legatorum Poloniæ, & Rambouilletus Gallus offusas credulis animis suspicionum nubes, adventu suo dispulissent. Et Sborovio in Senatu non profectum modò Lutetiâ Regem, sed de præstantibus ejus animi, atque ingenii ornamentis multa prædicanti, eo plus fidei fuit, quòd erat ipse inter capita hæreticorum longè acerrimus Christianæ religionis hostis, etsi Andreæ fratris, de quo suprà à nobis mentio facta est, auctoritatem secutus, suffragatus Henrici Regno fuerat. Hi labantes spes Catholicorum in præsentia sustinuerunt, hæreticorum cohibuerunt. Sed penitus hos repressit, & reliquos confirmavit adventus Cracoviam Joannis Cotchievicii, qui iisdem primò rumoribus, nam in Lithuaniam quoque pervaserant, deinde meis, atque Andreæ Sborovii, qui vnus omnium constantissimè pro Henrico stetit, communibus litteris excitus, quibus quàm sustulissent adversarii animos, quàm nostri dimisissent, certior fiebat, in Poloniam contenderat, & ex publica Lithuanorum auctorita-

te, suáque quæ haud minor quàm publica erat, auditum in Lithuania dixit esse novis rebus studentes quosdam infirmare, atque adeò, si possint, infringere creationem Regis conari, & non venturum eum in Poloniam multitudini persuadere. Id neque ab se, neque à Lithuanis facilè creditum, quippe tam improbum civem esse quemquam existimari non debere, sed si qui essent, qui patriæ fideíque obliti talia moliri, atque ea semina discordiarum ac seditionum jacere auderent, quæ haud dubiè perdendæ Reipublicæ essent futura, hos sibi, ac Lithuanis omnibus pro communis salutis proditoribus hostibúsque futuros. Regem illos ea gente, stirpéque sibi delegisse, ea ipsum specimina sui dedisse, vt sperare optimum jure possent, & hoc de illo consentientem famam polliceri, sed qualemcumque Deus dedisset, habendum, ferendúmque iis esse, neque imitandi barbarorum morem pari levitate deferentium Regna, atque auferentium. Hæc periculum, ex dilato Regis adventu Poloniæ imminens, avertêre, & vt quietè Rex expectaretur effecêre, quamquam Februarius mensis sequentis anni, qui fuit M. D. LXXIV. antè pænè effluxit, quàm ille Poloniæ fines attigerit.

De quibusdam quæ adventantem Regem auctor edocuit.

CAPUT XI.

EGO cùm egressum Galliâ transiisse Rhenum certis nunciis allatum esset, profectus Cracoviâ, conventísque ex itinere Archiepiscopo Gnesnensi, atque aliquot Catholicorum Principibus, & à singulis acceptis ad Regem mandatis, ad sexcenta millia passuum obviàm progressus, in Saxonia illi occurri. Cum eo præter Poloniæ Legatos, quorum suæ quisque privatim rei intendebat, nemo erat, qui Poloniæ rerum, sed minimè qui hominum gnarus esset; nam è tribus Legatis, qui ad petendum Regnum venerant, Lillius per Russiam, ac Valachiam perrexerat in Thraciam, vt Constantinopoli apud Regem Turcarum moraretur: Lansachius cùm navim apud Gedanum conscendisset, sperans maturiùs per Balticum mare, si venti aspirassent, in Galliam se perventurum, à Rege Daniæ retentus Copinagii fuerat: Monlucus (is princeps legationis fuit) tam multis in Polonia se ingentibus promissis obstrinxerat, vt cùm omnes non elusisset solùm reversus in Galliam; sed quò suâ vnius operâ, industriáque cariùs æstimaretur à Regibus, omnium reliquorum studia, meritá-

que malignè verbis elevasset, adeò in se Polonorum accenderat iras, vt Rex tutius, consultiúsque esse statuerit eum in Gallia relinquere: gratior ob id adventus meus Regi, hísque, qui Regi in consilio erant, fuit; quippe ab experti odii, amorísque, nec privatim vlli, aut parti, aut homini addicto, certa omnia, atque ex vero hausta audituri aliquando videbantur, apud quos præsente, ac jubente Rege plenissimè, quantùm tenuitas nostra tulit, de tota illius Reipublicæ forma, statúsque disserui; &, quod juvenis ipsius auribus jucundum imprimis accidit, haudquaquam Regis vim, potestatémque tam mutilam, comminutámque esse ostendi, quàm jactaretur à quibusdam, neque idem in cohibendo, moderandóque Rege jus, ditionémque, quod in creando Polonorum esse; quin permissa Regi rerum omnium arbitria, omniúmque vitæ, ac necis potestatem. Ab omnibus enim tam civitatum, quàm provinciarum Magistratibus, Judicibúsque provocationem ad Regem esse, legúmque eumdem, & publici juris vnicum interpretem, & Senatum consulere, non præscribere Regi, neque ipsum stare, sed vti Senatorum sententiis, quò certius quid optimum factu sit, statuat. Decreta, consultáque deliberari à Senatu, à Rege fieri. Hunc rectorem, moderatorémque Reipublicæ, illum monitorem esse. Denique Senatum testem vitæ, actorúmque Regis, non arbitrum esse, & ei non justo imperio in suos, sed

iniquâ dominatione, ac violentâ interdictum. Ad hæc neminem in Polonia honoris vllum titulum, quo à privato distingui possit, nisi beneficio Regis habere, ac ne copias quidem honoribus pares, neque enim illos, aut aliam, quàm Senatoris dignitatem nosse, aut Senatorium munus facilè, nisi ex præfecturis, & Regiorum bonorum procuratione tueri, neque hæreditario jure hæc à patribus transmitti filiis, sed vnico Regis munere dari. Igitur & legum arbitrium, & cum eo rem, famam, vitam omnium in Regis sitam manu esse, & honorum, & commodorum nullam cuiquam, nisi in eo spem. Atque his frenis facilè Regem, quò velit, totam agere, continere, flectere, ac moderari Rempublicam. Publicam item pecuniam potestati ejus traditam, neque ad Senatum rationes, sed ad Regem à Quæstoribus referri: & Quæstores, & Senatores ipsum legere. Ergo summam in magistratibus mandandis, Senatoribúsque legendis curam, cautionémque Regi adhibendam: suorum, id est, Catholicorum, qui maximè sui essent, optimos quosque provehendos, ornandósque magno studio, atque delectu, quo cæteri ad promerendam paribus artibus ejus gratiam excitarentur. Illud respuendum callidorum hominum consilium, qui hæreticos suaderent leniendos, præmiísque adjungendos sibi: id enim in nullam partem fidele, aut tutum consilium esse. Nam quod iis Rex tribuisset, dupliciter nociturum:

primò adversarios suos potentiores facturum, & in seipsum confirmaturum; deinde persuasurum eis, idque illos jactanter præselaturos, ipsum in eos non sponte, sed metu liberalem, ac munificum esse; qui enim conscii sibi sint animi alieni, infensique, ne ipsum quidem aliter in se animatum existimaturos. Atque hanc esse populorum de Rege opinionem, longè importunissimam, si beneficia metu, ac necessitate extorquenda, non fide, atque obsequio promerenda crediderint. Ad id illud quoque incommodum accessurum, quòd dum communes adversarios indulgentiâ, ac honoribus pellicere studebit, alienabit suos, qui debita sibi navatæ operæ, atque fidei præmia deferri ad alios æquo animo laturi non essent. Contemnenda illi, deridendáque hæc terricula monentium, si Catholicos vnos complectatur, vnis maximè vtatur, periculum ab hæreticis ei fore: quod periculum? aut à quibus, aut quo duce? aut quibus viribus? quin si omnes intelligent, eum Rempublicam non nisi Catholicis commissurum, ipsi quoque hæretici Catholici fient, ac si se ipse indicarit, & honores, præmiáque bonorum, & dicto audientium, non seditiosorum, & contumacium fore declaraverit, brevi hos spiritus, quos Augusti negligentia priùs, deinde corrupta mens aluit, fractos, submittentésque se visurum. Hîc vnus Gallorum: At tu,
» inquit, hostili esse animo Regem in omnes hære-
» ticos vis! eósque tuâ sententiâ exigis Regiâ, ac
totâ

totâ Republicâ expellis, quod nisi bello, & ar- «
mis fieri non videtur posse? Ego verò, inquam, «
nihil hostiliter censeo in eos consulendum; ne- «
que enim vi, atque armis est opus, vbi idem le- «
ge, atque disciplinâ assequi possis; ac ne abigi «
quidem Regiâ quemquam volo: hoc sentio, hæ- «
reticos comiter à Rege esse habendos, atque ex- «
ploratâ spe non solùm gratiæ, sed quæ gratiam «
sequuntur, si perniciosos errores, & sectas, qui- «
bus Respublica scinditur, & infirmatur, abjece- «
rint; sin pertinaces esse, & in suscepta pravita- «
te perstare voluerint, tum jaceant, & hanc sal- «
tem pœnam ferant, vt desertæ Catholicæ pieta- «
tis culpam honori sibi fore non sperent: atque «
hoc lenissimum, & maximè præsens hujus mali «
remedium esse, & in manu situm Regis. At cùm «
omnes magistratus, honorésque melioribus, probatioribúsque mandandos, nec in Senatum, nisi spectatæ fidei viros legendos, tum summam curam, delectúmque in Episcopis Regi esse adhibendum, in quo pariter & populorum, & ipsius ageretur salus: hos enim Senatûs & dignitate, & auctoritate Principes esse: hos provincialium conventuum, & omnis publici consilii præsides: hos sacrorum, ac religionis Antistites: hos denique patres, pastorésque omnium esse, vt improbum Episcopum designare Rex non possit, (quando deligendi eos jus vsurpatione superiorum Regum ad ipsum reciderit) quin se gravi crimine, noxâque Deo obstringat: & malos

Episcopos graves sæpè adversarios experiturum : bonis semper obsequentibus, semper sui, ac Reipublicæ studiosis vsurum. Per hos in Senatu, per hos in provinciis omnia, quæ velit, quæque vtilia Reipublicæ sint perfecturum : in summa, maximum ad omnia momentum ipsi in Episcopis fore, eóque plus curæ, studiíque in iis cooptandis adhibendum esse. At cùm hoc studiosè curandum, tum non negligendum illud esse. Ab singulis præfecturis, in quas est omne divisum Poloniæ Regnum, Legatos ex equestri ordine ad publica concilia mitti solere, (terrestres nuncios ipsorum linguâ appellari) & ab Equitibus (plebem enim servorum loco habitam in nullam Reipublicæ partem admittunt) cujusque præfecturæ hujus rei causâ coactis creari vnum, aut plures, vt visum mittentibus fuerit, & antea quidem hos ad id modò mitti solitos, vt consulta Senatus acciperent ; & ad suos quisque renunciaret, ne qua pars Regni, quæ publicè decreta essent, ignoraret. Sub Augusto Rege tantam auctoritatem assumpsisse sibi, vt cuncta pænè sub arbitrium, ditionémque suam contraxerint, simillimíque evaserint Tribunis plebis veteris Romanæ Reipublicæ, quorum potestas tegendis ab injuria potentiorum civibus inventa, turbandæ, vexandæque civitati plerumque fuit. Eamdem enim viam ingressos terrestres nuncios, & præscribere Senatui, quæ decernenda sint, & decretis intercedere audere, & turbulenta inde consi-

lia sæpè prodire ; & inter hos plurimùm hæreticos audaciâ , ac seditiosis orationibus valere. Horum minuendam paulatim auctoritatem , cohibendámque licentiam Regi esse , ac in præsentia dandam operam , vt Catholici , & sui , & Reipublicæ cupidi , non turbulenti , ac novarum rerum machinatores ad concilia mitterentur ; quod vt fieret , excitandos , ac beneficiis invitandos Catholicos , ne id ipsi munus refugiant , nec vitandi causâ turbas , & contentiones cum hæreticis , domi se contineant , & publicos provinciarum conventus obire negligant ; sic enim fieri , vt Rempublicam à melioribus desertam hæretici invadant , & sapientium munera audaces præripiant. Quòd si ipse Catholicos monuerit , ne se , operámque suam inerti , aut certè indecoro otii studio subtrahant Reipublicæ , & navos inde , industrióśque honoribus , ac præmiis illexerit , brevì totam in Catholicorum manus rem Polonam venturam , brevì hunc novarum opinionum amorem restinctum iri , & omnes suâ sponte obsolescentes hæreses brevì interituras , cunctáque inde auctoritati , ac nutui ejus paritura. Sed enim ita secum statuere eum debere talem Senatum habiturum , qualem ipse fecerit , non legendo solùm eum , sed exemplum ex moribus suis præbendo , neque Senatum solùm , sed vniversam Nobilitatem ad ipsius se similitudinem , morémque formaturum ; vnos enim ex omnibus gentibus maximè Regum suorum imitatores Polonos esse. Duarum igitur

rerum ſpecimina ſtatim in ipſo eluceant; primò pium ſe, metuentémque Dei, & in Catholicæ religionis cultu, diviníſque ceremoniis diligentem, obſervantémque præſtet, quâ vnâ re tantùm ad ſanandas, & ad Eccleſiæ auctoritatem revocandas hæreticorum mentes profecturum ſe ſperet, quantùm multi ſimul Doctores, & ſacrarum litterarum ſcientiâ, & dicendi facultate excellentes effecturi non eſſent: deinde bellicarum rerum ſtudiis deditum animum præferat: de his diſſerentes & libenter audiat, & vltro ſermones provocet, juventutem in militaribus exercitationibus aſſiduè habeat, decurrentes in equis, aliáque militiæ ſimulacra edentes, quibus gens ſuâpte naturâ dedita, vel ſub negligente talium rerum Rege exerceri eſt ſolita, & ſpectet libenter, & edoceat, in morémque patrium aliquid inſtituat, & ipſe talibus ludis, quod ejus & ferre, & poſtulare ætas videretur, ſæpè & interſit, & præſit. Mirum quantum hæ parvæ res, & gratiæ illi, & auctoritatis apud vniverſam gentem facturæ ſint; mirum quantum & in reſtituenda religione, & in revocanda militiæ diſciplina valituræ. Adjeci inde ex conſilio Commendoni, vt primo quoque tempore belli adverſum Moſcos æternos Polonorum hoſtes, & exercendæ, continendæque in militari diſciplina genti natos, gerendi cogitationem ſuſciperet: ad multa id aptum conſilium videri; primùm enim Imperia, & Regna nullam rem æquè tueri, ac Regum

ipſorum nomen, atque famam, maximè ſi bello parta fuerit. Deinde Regi novo longinquo, alienigenæ, genere, ætate, expectatione florenti, quæ res alia Regnum confirmet, niſi quæ peperit? Quam commendationem ſui præſentis appetat aliam, niſi per quam abſenti Regnum conciliatum ſit? Bellum initio Regni ſuſceptum non ad opinionem modò hominum glorioſum, ſed muniendis domi rebus propè neceſſarium à peritis præſentis rerum Status Poloniæ duci, vt ſi quies, & pax teneat, nulla ſatis efficacia remedia ſint, quibus ſanari, ac ſtabiliri Regnum poſſe videatur. ſi enim illæ gentes diutiùs in eo otio, luxúque, quo marceſcerent, relinquerentur, alterutrum ſequi neceſſe fore, vt aut inteſtino morbo contabeſcerent, aut externâ aliquâ vi conciderent. Bellum omnia hæc turbulenta conſilia, quibus creſcere ex commota, atque inquieta Republica, quidam volunt, concocturum, diſcuſſurúmque, idem erudita illa pocula, inter quæ de divinis rebus quærunt, differunt, ſtatuunt, exhauſturum, ipſáſque hæreſum radices, quas otio natas, licentia, intemperantia, luxus, convivia aluere, diſciplinâ, atque bello exciſas, funditúſque extirpatas iri. Id ſuam Reipublicæ formam, id priſtinam legum, Magiſtratuum, Regis reverentiam pravâ conſuetudine delapſam redditurum, id propagando imperio viam aperiturum; id verendam majeſtatem nominis ſui Polonis ſimul, ac finitimis Regibus populíſque facturum; id denique

expeti vulgò poſcíque ab omnibus, præter eoſdem illos quibus ſeditioſæ domi conciones, conciliáque honori, atque emolumento ſint. Huic communi ſtudio lætantium nactos ſe aliquando Regem, quo duce ſuperiorum annorum incommoda Auguſti ignaviâ accepta vlciſcantur; niſi » reſpondiſſet Rex, verendum eſſe, vt ſatis gloriæ » partum in Gallia foret; ſi enim ſe iis conciliorum » fluctibus, quæ alia ex aliis naſcuntur, committat, » ſi illis laqueis irretiri, ac circumveniri ſe patiatur; » hæſurum implicatiorem, quàm vt facilè inde ſe » vmquam expedire, atque extricare poſſit. Mate- » riam autem belli, cauſámque nec defuturam, & de » eventu, niſi res oſcitanter adminiſtrarentur, dubi- » tandum non eſſe, quippe rem cum hoſte viris, armis, » arte militiæ longè impari fore. Hoc poſtea conſilio vſus Stephanus Rex, qui Henrico ſucceſſit totâ Livoniâ expulſis Moſcis, pacatáque pernobili provinciâ, magnum nomen ſuum per omnem Europam fecit, atque homo novus, nec privatâ ſolùm, ſed etiam tenui fortunâ ortus, Polonos ſeveriori imperio, quàm ſi natus Rex eorum eſſet, plures inde annos rexit. Lætus hæc diſſerentem audivit Henricus, ſed nihil libentiùs, quàm & Commendonum aggrediendi belli auctorem eſſe ſibi, & Regiam vim non vſque adeò conſtrictam hebetémque eſſe, vt inculcatum ei à quibuſdam fuiſſet. Percunctatio inde Regis, amicorúmque de ſingulis pænè Principibus fuit, in qua juvenis ſenſus enituit ſanè egregius, qualis quiſque eſ-

ſet, haud aliâ re magis, quàm religionis fide diſtinguentis, ac nihil priùs quàm Catholicus, an hæreticus quiſque eſſet, quærentis: & nos quidem cùm ingenium vniuſcujuſque moréſque, tum quæ inter ipſos conjunctiones, atque vnde vnitæ, quæ item ſimultates, quæ inimicitiæ, quibus ex cauſis; qui verum ſtudium Regi in comitiis præſtitiſſent, qui adverſati palàm fuiſſent, quorum probata fides, quorum ſuſpecta fraus eſſet, qui ſtatim admovendi rebus, qui ſpe alendi, qui denique cavendi, quíque amplectendi viderentur, abunde diſſeruimus. Atque hæc noſſe Regi adeò jucundum fuit, vt ſcripto comprehenſa tradi vtique ſibi voluerit; nec deſtitit inde, vt quidquid in deliberationem veniſſet, à nobis quid ſententiæ haberemus, exquirere.

De adventu Regis, ac de diademate illi impoſito, ac de fuga ejuſdem.

CAPUT XII.

TRIGESIMO inde die Cracoviam eſt ventum ad primos Regni fines Francofordium inter, & Mieſeriziam Cujavienſis Epiſcopus, & decem cum eo Principes à Senatu legati, advenientem accepere Regem frequenti, ac ſplendido comitatum agmine: multi enim Nobiles Poloni, alii privatim officium in Regem occupantes,

alii Legatos ſecuti, cum delectis quiſque equitum turmis aderant. Conſpecto Rege equitatus flexit ad dexteram, omnéſque collium clivos, quantùm patebat conſpectus, & erant ad quindecim millia equitum, extenſis longo ordine alis occupavere. In ſiniſtra Germani conſtitere, tria millia equitum erant, Regem honoris, ac præſidii cauſâ proſecuti, ac redituri domum perrexere, & ipſi intra ſuos fines aciem ſtruxere, oſtentaveréque Regi. Utroſque ſpectantibus nihil ſimile videbatur: Germanis graves equi, & in ſua terra nati, ac fere nigri, nigræ ocreæ, nigra veſtis, breviſque, & vniuſmodi: ipſi item vultus nigri, & incultâ, ac promiſſâ barbâ truces: vnde eorum linguâ *Suarzreitri* dicuntur: arma quoque eadem omnibus, oblongus gladius, ac bini equorum ephippio pendentes ſclopi, & quidem præter hæc ferreum malleum eodem ephippio ſuſpenderant. Apud Polonos cuncta variabant, non equi, non cultus, non armatus idem, equis ipſis nec color, nec genus vnum, & quamquam equorum nulla feracior terra, tamen tanto eorum ſtudio gens tenetur, vt è Thracia, ex Italia adducti, ac magno comparati pretio multi viſerentur, quibus nobiliores Equites inſidebant, aut ſine ſeſſore in pompam loris ab agaſonibus ducebantur. Ornatus quoque multiplex, aliis patrius, aliis Ungaricus, aliis Scythicus, permultis Italicus, quibuſdam & Gallicus: tanta genti ineſt libido exteros imitandi: eadem in armis diſſimilitudo, his Scytharum

tharum pharetra, & arcus, & acinaces; illis Epirotica hasta, & longum, & in alæ modum scutum; alteri lorica, & galea; paucis graviora arma; vt enim variâ, ita levi omnes, & expeditâ ad cursum, agitationémque equorum armaturâ lætantur. Ne in corporis quidem cultu similes erant; quidam capite tonso, quidam raso; capillati alii, brevis aliis coma; promissa his barba, illis præter superius labrum penitus abrasa: cunctis ad eum ferè habitum sese affingentibus, quem in suos quisque fines attingentibus populis conspexissent. Sed hæc ipsa varietas hanc in cærulea veste turmam, illam in viridi, aliam in rubra, omnes variarum ferarum pellibus, & serico, & auro splendentes, totámque versicolorem aciem procul spectantium oculos quâdam admiratione tenebat. Et Henricus illo aspectu militarium virorum, atque illo omni in honorem sui apparatu, & mixto tubarum cantu, ingentibus, lætísque clamoribus, quibus latè cuncta personabant, venerantium, ac veluti amplectentium advenientem Regem suum, adeò est delectatus, vt tum demum Regem se sibi visum esse fateretur. Cujaviensis Episcopus, cæteríque Legati coronâ nobilium juvenum circumdati viso Rege omnes equis descenderunt, & ipse conspectis iis propiùs accedens exilivit equo, summittentésque se ad genua, patre Episcopo appellato, perhumaniter singulos est amplexus. Hîc habitis mutuæ gratulationis orationibus, datâque iis, qui adire volue-

runt, dexterâ, repetitis equis, ac Germanis cum donis domum dimissis, ire perrectum est, adeò lætis aspectu, oratione, comitate novi Regis omnibus, vt secunda illi, faustáque non sonu vocis, plausúque magis, quàm animis, & votis precarentur. Incessit inde per confertas multitudine vias, offusis vndique ex vrbibus, agrísque virorum, mulierúmque agminibus, passímque Nobilibus cum instructis equitum turmis occurrentibus, & Cracoviam sub finem Februarii pervenit. Atque hîc biduo pòst, nequicquam variâ arte rem impedientibus hæreticis, qui per speciem muniendæ libertatis, novas ei imponere leges, & Regiam vim novis arctare, constringeréque vinculis cupiebant, diadema Regi solemni ritu ab Archiepiscopo Gnesnensi est traditum; neque enim verè Rex quisquam, nisi illo accepto insigni, legibus eorum habetur. Tum de præmiis pro cujusque merito dandis, & quæ tum præfecturæ, aut loca in Senatu vacua morte Senatorum essent, supplendis, aliísque publicis muneribus distribuendis agi est cœptum. Etenim eo biennio, quod propè ab excessu Augusti ad adventum ejus intercesserat, multi suo functi fato facultatis aliquantùm remunerandi, quibus maximè delati Regni gratiam habebat, reliquerunt. Et ille quidem largè, ac munificè omnia est dilargitus. Sed cùm hominum cupiditati, ac spei Respublica nihil sufficeret, & quæ dari poterant longè petentium, & pro debitis poscentium numerus supe-

raret, præter præsentis pecuniæ magnam vim, etiam de privatis suis vectigalibus Gallicis annua stipendia constituere permultis est coactus, vt hæreticorum quoque, & eorum, qui dignitati, ac Regno illius adversati fuerant, plerique ab facili, & neminem liberalitatis suæ expertem dimittere cupiente multa abstulerint. Nec tamen assequi vt cujusquam expleret spem potuit, etiam qui magna acceperunt, majora deberi sibi, vt de se quisque amplè, ac prolixè judicat, prædicantibus. Audire tum fuit graves, acerbásque voces querentium gratiam sibi pro merito non redditam, & suis præmiis adversarios suos inflatos cerni indignantium. Et qui modò manus ad cælum tendentes gratias Deo agebant, quòd creandi eum Regem mentem Polonis dedisset, ipsúmque haud secus, quàm divinitus datum sibi, studiis, laudibúsque ferentes colebant, & gloriabantur nullâ privatim spe, sed vnicâ Reipublicæ charitate juvenem florentem annis, vetustâ Regum stirpe, Regiis ipsum animis, ex longè gentium dissita terra ad Regnum accersivisse; tum veluti alii repentè homines facti, séque, suúmque infelix studium, & data suffragia execrabantur : adeò rem publicam verbis jactamus, re fructui esse eam nobis omnes volumus. Sed vbi nihil ampliùs, quod donaret, superfuit Regi, & eum provectum studio bonitatis, ac beneficentiæ sua quoque dilargitum, magnúmque alienum æs contractum constitit, damnatis querelis suis ad novam gratiam

per obsequia, & cultum Regis promerendam, & priores spes novis officiis tuendas pro se quisque animum convertit. Jam Rex dimisso concilio, quod ad diadema ei imponendum frequentissimum Cracoviam convenerat, cum iis Senatoribus, qui huic consilio maximè visi sunt idonei, de bello inferendo Moscoviæ deliberabat, videbatúrque Regni sui fundamenta bene, ac firmiter posuisse, cùm repentè properi è Gallia nuncii alii super alios attulere, Carolum Regem tabe consumptum diem suum obiisse, & Alansonium minorem fratrem, Rege Navarræ, hæreticísque impulsoribus, res novas moliri, ægréque à matre coërceri, quæ custodibus cum firmo præsidio militum appositis vtrumque apud se veluti captos asservaret: sed rem maturum reditum ejus exposcere, neque si cunctetur, aut impediatur, credi motum Galliæ sustineri diu posse; matrísque omnes litteræ filium obtestabantur, vt posthabitis omnibus rebus, quâcumque ratione posset, celeriter se Poloniâ explicaret; ipsâ enim suspicione non futurum in potestate sua discessum, magnopere spem, cupiditatémque incitari Ugonotorum, & vehementer ab iis fratrem ad capessendam fortunam, quæ offerretur, vacuum invadendi Regnum sollicitari. Confusus re subitâ Rex noctu cum paucis Gallis, quos fidelissimos habebat, summotis aliis, quid facto opus sit consultat; & cùm pro nihilo jam Poloniæ Regnum duceret, nec discessui, ac celeritati quid prævertendum

censeret, ex eorum sententia nocturnæ fugæ consilium cepit. Posterâ die avertendæ suspicioni adeuntes, solantésque luctum suum Polonos benignè affatur, rediisse ad se jure hereditario Re- «
gnum Galliæ, eóque statu res ibi esse, vt præsen- «
tem se magnopere desiderent ; ad eas consti- «
tuendas currendum sibi necessariò in Galliam «
esse : sed ita meritos de se, ac de nomine «
suo Polonos esse, vt eos charitate æquare patriæ «
suæ deberet, nec minorem sibi ejus, ad quod ac- «
citus, quàm in quo natus Rex esset, curam Re- «
gni habendam ; eos ergo se, quæ ratio regendæ «
Reipublicæ, dum ipse abfuerit, statuenda sit, «
consulere. Qui eum creandi Regem auctores fue- «
rant, summásque de eo spes ceperant, mœrentes, attonitísque similes stabant ; cæteri pro cujusque habitu animi sententias variabant. Omnes respondêre, statui de re tanta, nisi in concilio «
gentis nihil posse ; dimittendos extemplò per «
Provincias, qui conventum Cracoviam indice- «
rent. Et Rex quidem ita fieri jussit. Nocte inse- «
quenti claudi Regia cubicula, ac manè admitti neminem ; siqui adire velint, ægritudine, ac luctu fessum Regem quietem capere respondere janitores Galli jubentur. Ipse cum decem admodùm comitibus, quo noctis tempore altior omnes somnus habet, posticâ Regiæ parte egressus præparatos equos conscendit ; & vbi excessere vrbe, quantùm ire equi poterant calcaribus subditis, rapiunt iter. Pernox luna erat, & fortè

puer in area Regiæ transeuntem agnoverat Regem, dominóque narraverat. Is primò dicta pueri est aspernatus; sed vbi iterare jusso signa, quibus agnitum sibi aiebat Regem, fides affirmanti fuit, metuens ne ipse contra Rempublicam fecisse argui posset, si rem tantam Senatores celasset, vel vanæ rei auctorem esse, quàm veram non indicasse tutius ratus, sub lucem Tencinii comitem Principum vnum adiit. Ille domo egressus rem cum aliquot Senatoribus communicat: nulli quicquam credi, aut agi temerè placuit; Tencinium ipsum pergere in Regiam, & rem explorare jubent. (& erat fortè ille cubiculo Regis præpositus, quamquam ei muneri exercendo nondum adhibitus) Orto jam sole & ipse Regiam intravit, & totam peruasit vrbem rumor conscisse fugam Regem, & concursus in Regiam cœptus est fieri. Janitores excitati à Tencinio, quæ præcepta erant sibi de claudendis foribus, ne quis quiescentem turbaret Regem, edixere. Tum haud dubia res visa, & Tencinius Regis cubiculum irrupit, nec aliud in eo, quàm binas super mensa litteras, ad Senatum alteram, alteram ad Cujaviensem Episcopum scriptas invenit, quibus causam consilii sui Rex reddebat, negans aliter vtriusque Regni rationibus consuli potuisse. Tum re vulgatâ discursus per vrbem, ac trepidatio ingens fuit, & pro se quisque arreptis equis, fugientem persequi Regem Poloni, vt retinerent, Galli, vt sequerentur. Sed ille spatium nactus multùm

antecesserat viæ, nec eum antè adeptus est quisquam, quàm extra Poloniæ fines in Slesiam evasisset; nam Cracovia paulò plus vnius diei itinere ab iis finibus abest. Polonos suppliciter vt maneret deprecantes redire Cracoviam, ac renunciare Senatui jussit, se nisi summis patriæ necessitatibus ad id consilium non descendisse, sed brevì constitutis Galliæ rebus in Poloniam rediturum, ac benignè omnes appellatos, flentes plerosque, ac suam fortunam incusantes dimisit. Poloni in priores revoluti difficultates, cùm stare diu Rempublicam eorum non posse sine Rege sentirent, legatione ad eum in Galliam missâ, renunciatâque, vbi reditum ejus desperarunt, habitis iterum comitiis, sed nequaquam concordiâ pari peractis, duos Reges crearunt. Pars maxima Senatûs litteris, legationibus, donis conciliata Maximilianum Cæsarem, Nobilitas reliqua Stephanum Bathoreum Transsylvaniæ Principem Regem dixit. Is cunctantem Cæsarem, & tantùm vanas spes sui ostentantem consilio, ac celeritate antevertit, & Poloni eum vel modico popularium præsidio Poloniam ingressum, relicto Cæsare, quem nihil ausurum sperabant, Regem omnes acceperunt. Henricus Gallis, quos Cracoviæ reliquerat, se subinde assequentibus, & ipsis quoque Regulis, quorum per agrum iter habebat, sese officii causâ associantibus, haud indecorùm jam Regi agmen trahens, Viennam petebat adeò contento cur-

ſu, ſeu cura Galliæ vrgeret, ſeu ſpatium de ſe hoſtiliter quicquam conſulendi Germanis præripiens, vt ad Maximilianum ſimul & exceſſiſſe Poloniâ, & appropinquare Viennam eum allatum ſit. Lætè vtrumque Maximilianus audivit, ac auſos è ſuis quoſdam ſuadere, æmulum familiæ, Regníque comprehendendum, cuſtodiendúmque, nec antè dimittendum, quàm Poloniæ, Galliæque res arbitrio ſuo conſtituiſſet, non repulit modò violandi communem gentium fidem, & fœderum, & hoſpitii jura fallendi auctores, ſed acribus verbis caſtigatos etiam impudentiæ redarguit, abeunti in Galliam, Poloniámque relinquenti Henrico vel aureos pontes faciendos eſſe ferens. Itaque miſſis extemplò, qui Rodulphum, & Erneſtum majores natu filiorum ex Ungaria accirent, ipſe curru vectus (erat enim pedibus æger) obviàm Henrico proceſſit, eúmque tranſmittentem Danubium in citeriori ripa opperiens accepit tantâ comitate, vt contentio Regum alterius alterum præferre ſibi honore cupientium fuerit. Et Maximiliano quidem in obeundis omnibus humanitatis officiis mira inerat dexteritas, mira in omni ſermone comitas. Cultus ergo ſplendidè, ac liberaliter ab eo Henricus per Styriam, Carinthiámque in Forum-Julii, atque in Italiam magnis itineribus tranſcendit, nec antè de inſtituto curſu remiſit, quàm Venetias venit. Hîc, concurrentibus vndique ad eum Italiæ Regulis, legationibúſque, aliquot ſubſtitit dies,

dies, tantis à civitate omnis benignitatis, atque munificentiæ cultrice honoribus, tantísque omnium ordinum ſtudiis acceptus, habitúſque, vt cùm nullum neque in ipſum venerationis, & obſequii, neque in comites ejus humanitatis, atque hoſpitii prætermitteretur genus, vnius humani, & comis amici, atque hoſpitis animum induiſſe vniverſa illa civitas videri potuerit; atque hinc profectus Henricus in Galliam eſt reverſus.

De eodem Commendono.

CAPUT XIII.

SED vt & ipſi aliquando revertamur, vnde nos Poloniæ res abſtulerunt, de Commendoni fide, ac ſapientia tanta apud hunc Regem opinio fuit, & fama, quæ de illo in Galliam pervaſerat, accepta, & Polonorum prædicatione confirmata, vt neque nomen ejus, niſi magno cum honore vſurparet vnquam, & omnia ſibi Regnum intranti, accipientíque è ſententia eveniſſe memorans, vnum exciperet Commendoni è Polonia diſceſſum; cujus ſtudio eò provectus eſt, vt Pontificem Maximum per litteras rogare, ac ſummis contendere precibus non dubitarit, vt nomine legationis eum ad ſe in Poloniam remitteret, cujus operam, & conſilium vniverſo regimini rerum adhiberet. Et mecum de eadem

re ſæpè agens, nomine Legatum, re participem, & moderatorem rerum omnium futurum apud ſe, & parentis majeſtatem, ſanctitatémque obtenturum aiebat, nec ſe in Republica quicquam, niſi ex conſilio, & auctoritate ejus acturum, nec alium, ſi proficiſcendum ſibi ad Moſcicum bellum, quod meditaretur, foret, regendo pro ſe Regno in Polonia relicturum. Atque hæc poſtulatio, & cogitatio de ſe Regis Commendono quidem, vt erat, honeſta, ac decora nomini ſuo eſt viſa: ſed ſicuti ab tam remoto Rege Regni, ac rerum moderatorem expeti amplum, ac magnificum videbatur; ita ad experiendum ancipitem, ac minimè optabilem rem eſſe ipſe aiebat, haud ignarus quantis ſe invidiæ æſtibus eſſet commiſſurus, ſi homo externus in alieno Regno tantum ſimul gratiæ, ac potentiæ onus ſubiiſſet. Itaque & ipſe apud Gregorium Pontificem rem variè diſtulit, & mors inde Caroli Regis, & reditus in Galliam Henrici penitus diſcuſſit. Atque hic finis Commendono per claras actiones, legationéſque ſplendendi fuit. Reliquum vitæ obſcurius otium, & dempta ingenio materia fecit. Et Gregorius Pontifex etſi advenientem palàm benignè, & honorâ oratione ſuſcepit; tamen & inferri ei ab Alexandro Farneſio Cardinali, homine potentiſſimo, litem eſt paſſus, cùm prohibere & poſſet, & videretur debere: & Maximiliano Cæſare querente eum in petitione Regni Poloniæ Henrico proniorem, quàm filio ſuo fuiſſe,

& in magnam ob id apud plerosque factionis ejusdem invidiam conjectum destituit; seu subire ipse malam cum Maximiliano gratiam noluit; seu labefactato ejus animo ab iis, qui Commendoni dignitati invidentes, apud Gregorium artium regendæ Reipublicæ vt in novo principatu non peritissimum, illum quasi correctorem, obtrectatorémque actorum ejus criminabantur. Sed vtramque ipse injuriam magno animo tulit, & adversarium, à quo petitus lite fuerat, constantissime sustinuit: & quod vnum de Republica ei restabat Senatorium munus gravitate morum, prudentiæ laude, atque vsu maximarum rerum, & exterarum nationum notitiâ ita implebat, v nemo eum in civitate aut opinione virtutis, aut famâ vitæ perhonestâ, ac decorâ actâ anteiret; nullius sententia, sive in privatis Cardinalium cœtibus, cùm de mandatis à Pontifice rebus consultaretur, sive in Senatu gravior, liberiórque haberetur. Et quibus rebus diminuturos se quidam dignitatem ejus, validum ei adversarium excitando, sperarunt, iisdem, quod sæpè fit, auxerunt, clarísque, ac fidelibus amicitiis munierunt. Nam duo nobilissimi, & in Senatu longè cæteros claritudine, atque opibus suis, suorúmque eminentes viri, Aloysius Estius Ferrariensis, & Ferdinandus Medices Florentinus Cardinales, quorum fratres in sua quisque civitate Regnum obtinebant, æmulatione potentiæ à Farnesio dissidentes, ita se junxerunt Commendono, vt de eo Pontifice

Maximo creando consenserint, adstipulatorésque consilii sui Alexandrum Sfortiam, & Flavium Ursinum, & Marcum Altempsium Cardinales, quorum magnæ erant in Senatu opes, haberent. Et Estius quidem, qui Regiâ liberalitate, ac Regio vitæ cultu, & blandis, & ad insinuandum se in hominum animos compositis moribus maximè & civitatem omnem, & Patrum partem maximam devinctam sibi officiis, beneficiísque habebat, cùm sponte suâ, & præcipuo erga Commendonum studio, tum Henrici Galliæ Regis jussu (erat enim Estius Gallicæ factionis Romæ princeps) in id consilium penitus incubuerat. Et cùm ægrotare aliquando Gregorium, & inde periculosè laborare emanasset, ita eodem circumeunte, & summâ opè adnitente Estio rem composuerant, vt si concessisset tum fato Gregorius, non dubitaretur, quin eum Pontificem Maximum renunciaturi fuerint. Sed & Gregorius convaluit, & Commendonum paucos post annos morbus oppressit, de quo antequam dicamus, pauca de quibusdam moribus ejus disserere operæpretium fuerit.

De quibusdam moribus ejus.

CAPUT XIV.

VITÆ, ac morum gravitatem à puero susceptam, atque adeo insitam ingenio ejus perpetuò retinuit: imbecillâ adhuc ætate neque cum æqualibus ludere, neque puerilia facere vnquam sustinuit. Adultior non conviviis, non spectaculis, aut vllis juvenilibus studiis deditus, majoribus natu, atque his probatioribus applicare sese in more habuit. Vir & risûs, & joci parcus, salibus, & aculeis promptior, maximè ironiis, quibus jucundè exagitare familiares, & interdum figere irritantes solebat; in quo vel intemperans interdum est visus, dum parato, ac celeri ad respondendum ingenio parum moderatur, vt sæpè multos acumine dictorum perstrictos acriùs offenderit, ab séque alienaverit. Humanitatis, & mansuetudinis laudem magis meruit, quàm tulit: nam sicuti inexpertis æquo plus gravis, ac severus videbatur, ita tractantibus commodus, affabilísque fuit, & in eo, ne quod humanitatis officium, quod vlli deberi videretur, prætermitteret, diligens, ac propè nimius. In sacrorum disciplina, atque institutis Christianæ religionis pietatem diligenter, ac studiosè, non purè solùm, & castè coluit. Rem di-

vinam & frequenter, & summa cum religione, ac ceremonia faciebat, & à suis pro domestica disciplina inviolatè exigebat, vt sæpiùs per annum confessione delictorum, pœnitentiâque expiati divinam sumerent hostiam, quam ipse singulis suis manibus peracto sacro porrigebat: iisdem ægrotantibus ipse afferebat; omnésque sumptus, omniáque Christianæ charitatis officia præstabat. Sed qui innocentiam morum, & totius vitæ sanctitatem propè singularem per omnem ætatem præstitit; quique divinarum rerum studiis deditos, piísque, & religiosis juvenes institutis peramanter amplecteretur, vsu, benevolentiâ, obsequio tueretur; nec vllam in hominum vita laudem honestati, ac pudori anteferret: idem respuebat ostentatores quosdam pietatis, qui specie rei, quàm ipsâ re magis delectati, opinionem modò hominum, existimationémque venantur, & videri, quàm esse pii, probíque malunt; & hoc artificio, ac simulatione religionis, ac modestiæ, cujus imaginem ore tantùm, atque habitu exprimere conantur, ad opes sese, atque honores callidè sæpè insinuant, quibus in ipsis ita se gerunt, vt rei maximè augendæ intendant, sumptibúsque, ac splendidiori cultui, non modestiâ, sed cupiditate parcant, & sordes animi, atque avaritiam falsis frugalitatis, & parsimoniæ vocabulis tegant; & plerumque tenaces, ac restricti moderatos se, ac paucis contentos ferri volunt. Hos ille & aspernabatur, & arguebat, religio-

nis laudem non fictis pietatis studiis, nec inani ostentatione sanctitatis, sed mentem Deo puram, castam, piam præbendo, & externæ ceremoniæ, externo cultui, externis actibus habitum animi æquando haberi ferens. Voluptatum omnium vltra fidem abstinentissimum ne malevoli quidem, & obtrectatores ejus negabant: vt id ipsum ei vitio verterent quidam, quòd ne concessis quidem oblectamentis, veluti sensibus alienatus, reficeret animum, continentiam, & meliorum studia rerum stuporem, tristitiámque appellantes. Nos quod diuturno, & domestico vsu perspectum habemus, verè possumus de illo affirmare, sive hoc naturæ fuerit paulò austerioris, sive pertinax studium suscepti instituti perpetuò retinendi; remittentem quidem animum, hilaréque, & jucundè cum amicis, & familiaribus suis jocantem, agentémque persæpè; ad vllum genus voluptatis, quod non modò turpitudinis, sed vel mollitiæ, vel levitatis suspicionem haberet, descendentem vidimus sanè numquam; ne ad ea quidem, quæ concessu ejus capere suis liceret. Verùm qui non aucupio, non venatu vllo vmquam tempore fuerit delectatus, obequitare sylvas, saltúsque, altissimos conscendere montes, nullâ viarum asperitate retardante, atque omnes vbique captare prospectus ad fastidium vsque comitantium solebat, à quibus laboris tædio sæpè relictus, neque ferebat ægrè, & porrò pergebat nihilominus, quò lustrandi cuncta studium rapuisset. Gaude-

bat etiam, si quando agasones ipsos, ac servos à pedibus ipse anteiens fatigasset; atque huic generi voluptatis per omnem ætatem intemperanter indulsit. Naturâ ad iram pronus, ac si frænum laxasset, præceps fuit; sed ejus laudum haud postrema hæc fuerit, quòd impetum animi effervescentis ita comprimere, ac domare assueverat, vt, quod paucis contigit, iram in potestate haberet. Inimicitias, ac simultates, quamvis lacessitus, ac læsus, sustinuit magis, quàm exercuit: collegas in publicis muneribus, legationibúsque clam invidentes, atque obtrectantes sibi vltró laudibus apud Pontifices Maximos, ac testimoniis prosequebatur, eâque moderatione sæpè communis industriæ gratiam solus tulit. Asperior adversantibus, pervicaciórque est habitus: nam contra voluntatem ejus acriùs tendendo vel ad iniqua pepulisses potiùs, quàm per vim ab invito, ac repugnante ne jus quidem extorqueres, ínque eo non ratio, non vtilitas, non auctoritas, non respectus cujusquam valuisset; vnde parvas ob res, & quas ipse alioquin floccifecisset, gravia certamina, & in quibus de summis rebus periclitaretur, aliquando subivit. Idem cedentibus adeo facilis, placabilísque, vt vel vltro plurimùm de suo jure, si prece aggredereris, remitteret.

De

De constantia ejus adversus potentiores.

CAPUT XV.

QUO tempore Germaniam Episcopus obiit, vt eam gentem ad Concilium excitet, diversante eo apud Joachimum Brandeburgium, vnum è Germaniæ septemviris, qui Cæsarem eligunt, magistri sacrorum ex Lutheri disciplina, in quam ipse traductus ab iis Regulus erat, cœnantibus ex consuetudine adstabant, seu jussi vt sermones de divinis rebus sererent, seu sponte, ne quid Joachimi animum Commendoni oratio permoveret. Horum vnus, nomine Abdias, ex vsu aliquot jam dierum audacior factus (& est omne illud genus mirè confidens) effutierat temerè quædam de Romana Ecclesia, eámque adversam semper, infensámque Germanis fuisse, gravibúsque incommodis gentem affecisse memorabat. Tum enimverò Commendonus, quamquam in hæretici Principis domo, in hæreticorúmque potestate esset, tamen hominem severè increpuit, nec petulantiam modò ejus castigando retudit; sed multis repetitis ex annalium memoria beneficiis, quibus auctam, ornatámque Germaniam à Pontificibus Maximis ostendit, postremò versus ad Regulum ipsum; Quid multa, inquit, quòd « familia tua, ac tu ipse septemvirali isto honore «

» inter cæteros Principes Germaniæ emineas, an
» alteri, quàm Romanæ Ecclesiæ referre acceptum
» debes? Commotus eâ oratione Joachimus, vt erat
vir perhumanus, ac mitis, consurgens, ac detracto pileo caput aperiens, qui maximè veneran-
» tium mos est, Id quidem, inquit, ego & fateor,
» & præ me fero, maneréque apud me, filios, poste-
» rósque meos memoriam hujus beneficii, hono-
» rísque familiæ nostræ habiti sempiternam cupio:
& conversus ad Lutheranum illum Germanicè,
» Hic te, inquit, egregiè, & sanè jure, vt mihi
» quidem videtur, corripuit; nam hospites ne in-
» clementiori quidem verbo violare decet. Sed an
» vides animi vim nihil pro suâ ratione, ac pro di-
» gnitate Romanæ Ecclesiæ formidantis? quid pu-
» tas facturum, si dicere ista Romæ ausus esses, qui
» ne in nostro quidem Regno, domóque dici im-
» punè patiatur? Iter ad Maximilianum Cæsarem
Pii V. missu habens, Oenipontem cùm advenisset, Ferdinandus Cæsaris frater, cujus imperio qui Rhetias Alpes incolunt, populi parent, sive occupatus hospitum aliorum adventu; nam aliqui tum fortè apud eum Reguli Germanorum erant, læta pro more gentis convivia celebrantes, sive per incuriam, non obviàm itione, non hospitii, non denique vllius officii honore, quod & mos, & dignitas ejus postulabat, aut advenientem affecit, aut abeuntem est prosecutus. Post paucos inde menses actâ, vt docuimus, legatione rediens Viennâ in Italiam, cùm flectere aliò, aut decli-

nare Oenipontem nequiret, quamquam Ferdinandum intellexerat correcturum, quæ priùs prætermiserat; tamen ad oppidum manè summo, antequam lucesceret, cùm sequenti die venturus putaretur, accessit, transgressúsque milliare vnum ad monasterium quoddam divertit. Presto fuere à Regulo missi, qui hospitaliter in Regiam invitarent, excusaréntque inopinato adventu ejus factum, vt honor illi, qui deberetur, advenienti habitus non fuerit. Commendonus suo se vsurum hospitio respondit, & pransum iter porrò persecuturum, & gratias Ferdinando, & salutem ab se referre eos jussit. Veritus Ferdinandus, ne & inofficiosus in Pontificem Maximum, & alienior à viro commendatione virtutum imprimis claro haberetur, & qui se ab elato animo cuivis Regum honore, atque amplitudine æquari vellet, ne agrestis atque illiberalis notam subiret, si nullo cultum officio, ac ne visum quidem virum talem abire pateretur; ipse conscensis equis magno comitatu in monasterium ad Commendonum venit, fuítque plures cum illo horas, atque humanitate animum permulcere est conatus. Tum demum certavit officiis cum eo Commendonus, ita vt & Ferdinandum prioris negligentiæ pœniteret, & vterque renovatâ gratiâ lætari videretur. Sed cùm dignitatis suæ retinens, tum verò vt eâ decederet, nullius aut gratiâ, aut metu adigi se patiebatur. Henrico Polonorum Rege creato, vt ostendimus, & Ernesto præterito Maximiliani

Cæsaris filio, Commendoni adversarii, & Maximiliani ipsius Legati, quo à se averterent, culpam omnem ejus repulsæ in Commendonum contulerunt, propensiorem eum in Galliam fuisse, atque illi omnibus suis studiis favisse criminantes, dictis eorum facilè exitu rei fidem astruente. Hæc Cæsar seu credidit, seu causam hanc erratis suis, suorúmque obtenderet, graviter, atque acerbè de Commendono, tamquam ab eo filius honore dejectus esset, querebatur: eóque iræ processit, vt redituro è Polonia per Joannem Delphinum Episcopum Torcellanum, Pontificis apud se Nuncium denunciari jusserit, non modò vt Viennam ex itinere non attingeret, vbi Regiam ipse habebat, sed Austriæ quoque finibus abstineret. Et erant Commendono alia æquè commoda, nec longiora itinera, quibus in Italiam rediret, & qui cum illo erant, precibus eum hortabantur, vt per Bohemiam in Bavariam ad amicissimum sui Regulum, & perhumaniter invitantem diverteret; Austriam omitteret vel benevolo Cæsare, Pontificum Legatis defectione à Christianis sacris satis infensam. Sed ille neque dignitatis suæ esse Cæsari in eo parere, & culpæ, aut certè timoris confessionem habiturum aliò deflexum iter ferens, non Viennam modò recto itinere perrexit; sed etiam triduum in suburbano monasterio sacrificii causa, quod Kal. Novembris solemne incidit omnibus Divis, est immoratus, quò ad eum visendum multi præstantes viri, & omnes, qui Viennæ e-

rant, Regum Legati convenere. Et ipse, ne quid ab se de pristino instituto, aut animo commutatum videri posset, per eundem Delphinum interrogari Cæsarem jussit, an ab se adiri, ac salutari vellet. Quo congressum declinante, ipse incolumis inde, nullo aut dicto, aut facto violatus, nihil dignitate suâ indignum vnquam passus in Italiam transiit. Ab eadem legatione redeuntem Romam gravis cum potentissimo homine controversia excepit, quam ipse animo haud quaquam ab se discrepante & subiit, & gessit. Abbatiam Veronæ vberrimi vectigalis vacuam fortè Andreæ Cornelii morte Commendono Pius V. tradiderat. Eam Alexander Farnesius Cardinalis ad se rediisse certo jure contendebat: sed sub Pio severitatem judicii, quod ei de manifesta fraude, quam confidentiam vocant, intendebatur, veritus, juratus cesserat causæ. Mortuo demum Pio, non tam jus, quod nullum erat, quàm dolorem, atque iram prioris judicii lite prosequebatur, Gregorio novo Pontifice permittente. Et Commendonus injuriam illam, & imparem cum homine tantis fortunis, copiisque circumfluente contentionem à Gregorio, quem esse in adversarium proniorem, ac sibi minùs æquum senserat, vt deprecaretur adduci non potuit, diligentiâ se, ac bonitate causæ adversarii potentiam æquaturum sperans; quin vehementer pro se litteras Regis Galliæ manu ea de re ad Pontificem scriptas reddi vetuit. Is erat Farnesius nepos Pauli III.

Pontificis Maximi, summi viri, & cui summæ laudes consilii, & sapientiæ deberentur, si eas publico bono habere, quàm in filii, nepotúmque augendis opibus pessimo publico omnes impendere maluisset. Quo in studio adeo nimius fuit, vt qui Reipublicæ præclarè gestæ famam ferre potuerit, laceratæ, atque distractæ invidiâ gravissimè laborarit. Nam Petrum Loysium filium inde ante Cardinalatum concubinâ susceptum, primò Camertibus dominum imposuit invitis, & in pristino jure, quo in fidem, ac ditionem Romanæ Ecclesiæ redierant, manere cupientibus. Eidem castrum, aliquótque præterea oppida haud longè ab vrbe sita contribuit: postremò Placentiam quoque, & Parmam, valentissimas vrbes summâ virtute à Julio II. Pontifice Maximo Regibus, à quibus occupabantur, ereptas, & adversus descendentes ab Alpibus barbaras nationes pro muro objectas tradidit: ínque ea re adeo Rempublicam ludibrio habuit, vt cum pro iis Camerinum reddi sibi voluisset, Senatusconsultum fieri cum ea perscriptione jusserit, eam permutationem vtilem Reipublicæ videri. Quo in loco nos præterire nolumus Marini Grimani Cardinalis contumax quidem adversus Pontificem, ac defectioni proximum, sed vtile pro Republica fortè consilium, si perductum ad effectum fuisset. Istum iis vrbibus Legatus cum imperio præerat, atque adeo rem non probavit, vt jussus eas Petro Loysio tradere, nec statim paru-

erit, & palàm juraverit, si prompta sibi decem aureorum millia militibus ad oppidorum custodiam scribendis fuissent, audientem se Pontificis dicto non futurum: sed sublato edita in turricum geminis clavibus insigni Romanæ Ecclesiæ vexillo, vrbes in potestate sua, & futuri Pontificis habiturum. At Paulus ad eam denique magnitudinem extulit filium, vt nec Carolus V. nec Henricus II. summi Christiani nominis Reges infra fortunæ suæ fastigium duxerint socerum eum filiarum suarum videre. In Pontificis enim gratiam Octavio Petri Loysii filio Margarita Caroli Cæsaris, Horatio Octavii fratri Diana Henrici Regis Galliæ filia, sed neutra justo matrimonio genita, nupsere; in quibus ornandis, Regióque cultu pro sua, parentúmque amplitudine habendís Paulus ingentes pecunias effudit, atque eò inde spes, & cupiditates suas extulit, vt Mediolanensium Imperium, de quo internecino bello inter Gallos, Cæsarémque certabatur, transferre in domum suam appetierit, déque eo tentare Cæsaris animum non sit veritus, cum illo apud Cremonam congressus. At statim Pontificatu inito, Alexandrum Petri Loysii item filium, & Ascanium Sfortiam Constantiâ ejusdem Petri Loysii sorore ortum, ac paulò pòst Ranutium quoque Alexandri fratrem, pueros omnes, quorum nemo xv. annum attigerat, Cardinales creavit, opulentísque beneficiis, ac sacerdotiis ornatos, amplissimis Romanæ Ecclesiæ muneribus præpo-

ſuit. Nam Alexandrum, in quem fuiſſe proclivior eſt viſus, Vicecancellarium, Aſcanium Camerarium, Ranutium Pœnitentiarium fecit; & maximè Alexandrum tantis adauxit, & cumulavit divitiis, tantis circumſepſit præſidiis, vt cùm neque honores niſi per eum impetrari ab ſe pateretur, ac ſacerdotiorum ditiſſimum quodque aut differret ad eum, aut in alios conferens eam adjungeret conditionem, vt iis fato perfunctis, qui ab ſe accepiſſent, ad Alexandrum inde ea redirent, vnus omnem propè civitatem beneficiis obſtrictam, latiſſiméque propagatas clientelas, amicitiáſque haberet, ac in eo ordine potentiorem hominem ætas noſtra non viderit. Cum hoc igitur controverſia, atque lis Commendono intercesſit, tenuítque vltra biennium; irritati enim animi vtrinque erant, quòd ſub Pio Farneſius cum Commendono congreſſus, non debere quemquam adeo præſentibus rebus, gratiæque confidere, quin cogitaret mutari cum Pontificibus tempora ſolere dixerat: Commendonus, & ita id quidem eſſe reſponderat, & optimè omnium ſciri ab his, qui aliquando propinqui Pontificis, & potiti rerum fuiſſent. Id Farneſii animum elatum, tumidúmque altè penetravit, eóque magis vrebatur, quòd appeti, ambiri, rogari ſuetus Commendonus ne ad colloquium quidem ea de re ſecum vnquam ſe demiſiſſet. Itaque Farneſius amico agenti cum eo, vt ne pergeret indecoro judicio ſéque, ac virum magnæ in civitate exiſtimatio-

mationis conflictare, responderat, Ita tractor ab illo, vt si ipse Farnesius esset. Commendonus quoque cùm familiarium, & amicorum intimis consiliis stimularetur, vt aliquem finem tam impari dimicationi imponeret, quod haud difficile esset futurum, si modò imperare ipse sibi posset, vt Farnesium comiter appellaret, túmque domi conventum prece, & commodâ oratione aggrederetur, ille moriturum se priùs, quàm id faceret, affirmavit; quippe nec à Pio illud se petiisse sacerdotium, & vltro traditum nemini alteri acceptum laturum: ipsum Gregorium se Pontificem Maximum, qui eam sibi injuriam patiendo fieri fecisse dici posset, deprecari noluisse; supplicem Farnesio iturum? Judices aut per suos quæ in rem essent edocebat, aut per amicos, magnæ viros auctoritatis, officii admonebat, continebátque, vt causæ, non gratiæ essent. Ipse eos aut blandiùs appellare, aut prehensandi, & conciliandi causâ domi convenire numquam sustinuit: quod Farnesius, tanti vir fastigii, factitare curru circumvectus non est veritus; adeo elatos hominis spiritus sibi ira, & cupiditas submiserant. At Commendonus hunc tenuit semper modum, vt neque dicto, factóve vllo adversarium læderet, quòd & vitæ institutis, & personâ illâ alienum duceret, vllas inimicitias, aut simultates exercere, & jus, atque causam adeo intento studio, constantíque decreto defenderet suam, vt quantùm opibus adversarius excelleret, tantùm supera-

ri induſtriâ videretur. Initium agendi de compoſitione tandem à Farneſio eſt ortum Commendodoni perſeverantiâ feſſo, & diffidente jam etiam cauſæ, & maximè invidiâ commoto, quam inde excitatam ſibi inter Patres ſenſerat. Igitur interpretibus Alexandro Sfortia, & Nicolao Caëtano Cardinalibus, ex auctoritate Gregorii reconciliata inter eos concordia eſt, magnopere confirmata opinione, quæ de Commendoni animo excelſo, & adverſus aſpera obfirmato antea quoque erat.

De more ejus numquam ſe purgandi, de quo conſcius ſibi non eſſet.

CAPUT XVI.

SIQUEM alienatum à ſe ſuſpicione aliquâ, aut malevolorum artificio, non vllo ſuo merito comperiiſſet, ei vt errorem eximeret, aut ſe, de quo offenſum illum ſenſiſſet, purgaret numquam adduxiſſes. Paulo IV. Pontifici Maximo inter paucos è familiaribus carus, acceptúſque fuit prorſus, vt ferri in ſinu videretur. Initio ſcribendis epiſtolis aſcitus, mox ad Cæſarem, ad Italiæ Principes, ad Venetos miſſus; crebris Pauli teſtimoniis fides, induſtria, ſanctitas eſt juvenis celebrata, vt jam non dubitarent homines eum ad Cardinalatum vſque proferre. Itaque bello inter Pontificem, & Hiſpanos exorto, ad concitandos in ſocietatem armorum

Venetos mittitur. At qui ejus ſpei invidebant, facilè Carolo Carafæ perſuaſerant, vt juvenem acrem, & ſi Cardinalis fieret, nequaquam ei obnoxium futurum, & magnâ Pauli gratiâ, ejúſque itineribus euntem vltrà creſcere ne pateretur; & ipſi jam Carolo inquinatiſſimè, ac perditè viventi ſuſpecti graves, atque integri Commendoni mores erant. Ab eo igitur inſimulatus apud Pontificem eſt, quaſi in Hiſpanorum cauſam inclinatione voluntatis propenderet. Reverſus Romam, cùm & quo mendacio offenſus, & alienatus ab ſe Paulus ſciret, & criminis ipſius facilis ei inficiatio, ac depulſio eſſet futura, nec clauſus, ſi niti voluiſſet, ad ſe purgandum aditus, & amici hortarentur adire Pontificis ipſius aures, pertinaciter abnuit innocentiæ fiduciâ, & conſcientiâ tutus, & Paulum obſeſſum à ſuis alienâ jam voluntate regi, agíque intelligens. Quo tempore in Polonia Nuncii Apoſtolici munere fungebatur, apud Auguſtum Regem magno in honore, ac dignatione fuit. Nam non aditus modò ad eum patuit quoties, & quo tempore voluit: ſed vltro ſæpè accerſebatur, atque de omnibus privatis, ac publicis rebus cum eo Rex communicabat, & frequenti, & perquàm familiari conſuetudine ejus delectari, & conſilio, prudentiæque ejus tribuere plurimùm videbatur, multíque ſtudio, & commendatione illius ad honores, magnámque fortunam ſunt provecti. Arrepta hinc malevolis quibuſdam obtrectandi anſa,

& cùm Augustus repudiare vxorem flagrantissimè cuperet, consiliáque illa agitaret, de quibus à nobis suprà commemoratum est, rumorem distulere, à Commendono Regis conatum adjuvari; eáque suspicio ita est apud Reginam, Cæsarémque fratrem illorum obtrectatione, artificióque confirmata, vt Cæsar Andreæ Duclitio Episcopo Quinque-Ecclesiensi, & Cerzbachio Slesio, claris viris, quos Legatos de sororis rebus ad Augustum misit, mandarit vt nullius rei, quæ ad Reginam pertineret, Commendonum participem haberent. Legati cum eo sæpè congressi de aliis rebus satis pro consuetudine, & more inter se Legatorum, de Regina, cujus de causa venerant, nullum vmquam verbum. Sensit Commendonus eâdem opinione imbutos, quam ei confessa de se Regina fuerat: & quamquam vnus jam tempestatem non sustinuerat modò, sed etiam excusserat, cùm Regis impetum remorando, cohibendóque, tum deterrendis iis, qui altores cupiditatis ejus putabantur; tamen neque Legatis se, neque per eos Cæsari purgare sustinuit, nec omnino mentionem vllam Reginæ apud eos facere: donec Legati ipsi, per se compertâ re, ac perspectâ, ad Commendonum venerunt, litterásque ei Cæsaris manu scriptas reddiderunt, quibus fide, pietate, industriâque ejus collaudatâ, multis & honorificis verbis gratias ei agebat, testabatúrque quàm grata sibi ejus in sororem, séque, & Austriam omnem familiam officia fuissent, quamquam sciret ea

magis ex religione, ac fide sua, quàm gratiæ causa cujusque suscepisse. Exinde Legati nihil nisi de sententia, & consilio ejus egerunt. Ab vltima legatione Romam reverso cùm idem Maximilianus Cæsar ei haud minùs gravi ex causa vehementiùs succenseret, quòd in petitione Regni Poloniæ, vt antè memoravimus, favisse Henrico Galliæ Regis fratri, filiúmque suum dejecisse insimularetur, Gregorius Pontifex, qui tueri fidem Legati probatam, perspectámque sibi debuerat, destituit, & quantùm in ipso fuit, à se rei invidiam in Commendonum derivavit. Eo non Maximilianus solùm, sed Hispani etiam, & Philippus, cujus Romæ magnæ, ac propè nimiæ sunt opes, offensiores in eum esse videbantur: quod negligendum Commendono nemini amicorum videbatur, auctorésque erant, vt Gregorium, quando tam ingratus in se fuisset, vlcisceretur, & vtrique Regi mandata, quæ ab ipso accepisset, proderet. Nullius nec precibus, nec auctoritate vinci potuit vmquam, vt se vlli eorum, quod ei facile, explicatúmque futurum fuit, de Polonicis comitiis purgaret, non Regum se, sed Pontificis Legatum fuisse ferens, ei quidem satis fidem probasse suam, cæteri quid opinarentur non ad se magnopere pertinere. Præterquàm quòd non debere se aiebat malo publico persequi privatam injuriam, & Pontificem Maximum, quamquam sibi parum æquum, cum Christianis Regibus committere, quin ambitionis, aut cupiditatis opinio-

nem subiturum, siquos non læserit, iis satisfacere, eorum affectare gratiam videretur: nec vllam excusationem aliquâ culpæ suspicione vacare, & culpam qui præstant, excusari non debere. Nec eum constantis, ac rectæ mentis fiducia fefellit; vterque enim Rex, vt veritatem ferè dies aperit, fide ejus perspectâ, & litteras ad eum reconciliatæ gratiæ pignus postea dedit, & Rex Hispaniæ Apostoli Philippi in Phrygia pro fide erga Christum Deum interfecti os brachii, ad templum, quod ei Divo ædificabat, ornandum, sanctiúsque eâ reliquiâ corporis ejus reddendum, dono dari sibi à Commendono postulavit. Eam ipse è Germania ex æde Matthæi apud Treviros de sacerdotum, qui fano præerant, voluntate detractam in Italiam cum aliis multis attulerat, & petenti Regi argenteâ inclusam thecâ in Hispaniam perlibenter misit, à quo quidem ritè, atque castè suscepta suo in templo reposita est.

De abstinentia ejus.

CAPUT XVII.

Ut sui minimè profusus, ita alieni abstinentissimus fuit. In frequentibus legationibus, quas, vti docuimus, pro Republica obivit, cùm veras innocentiæ, atque integritatis laudes externis nationibus, quas infatigabili cursu peragra-

vit, oſtendit, tum maximè abſtinentem in omni re non ſe ſolùm, ſed ſuos etiam præſtitit. Cùm ampla illi, latáque multarum rerum poteſtas, & major quàm pro more propter ſpectatam ejus fidem, & diligentiam ferè permitteretur, hujus vſus poteſtatis ita ab omni ſemper quæſtu abfuit, vt nullus à quoquam teruncius cujuſvis rei diploma auferente inſumptus vmquam ſit, ne pro ſcriptura quidem, atque opera. Ac ſi quando res cogere videbatur, ne neglectæ legis mulcta remitteretur, eam ipſe mulctam aut templis, aut egentibus eſſe jubebat. Siquem ſuorum accepiſſe quicquam ab vllo provincialium quamcumque ob rem comperiiſſet, ſtatim cum ignominia domo exigebat; nec minùs iis iraſcebatur, qui dediſſent: magnam verò ab eo gratiam inibat, qui delatum ad ſe donum rejeciſſet, ídque ipſe pro ſuis facultatibus remunerabat. Quâ diſciplinâ eſt conſecutus, vt & amarent eum ſui, & vererentur, & exiſtimationi ejus perinde, ac ſuæ ſtuderent. Cujus rei experimentum, fructúmque perjucundum aliquando cepit. Provinciâ decedens vſus in itinere hoſpitio eſt Archiepiſcopi cujuſdam, fortunæ viri ampliſſimæ, & copiis, & opibus magnis præditi, ſed qui ſenſerat ſe Commendono ſuſpectum, quòd parum ſincerâ fide Catholicæ religionis partes tueri, conjunctiùs, & amantiùs cum hæreticis vivere, quàm Archiepiſcopum deceret, diceretur. Eò impenſiùs huic tegendæ, aut abluendæ famæ, hoſpitem eum magni-

ficè, ac ſplendidè acceptum omnibus humanitatis, & comitatis officiis percoluit. Abeunti cùm non ſolùm ipſi argentea vaſa magni ponderis obtuliſſet cum pertinaci obteſtatione vt acciperet, ſed familiaribus quoque ejus ſingulis pro cujuſque fortuna munera eodem tempore dari juſſiſſet, nemo inventus eſt qui acciperet, ne coci quidem, aut vltimi miniſtrorum. Ea res Commendono oppidò perquàm grata accidit læto reſpondiſſe inſtitutis ſuis mores omnium ſuorum, nec ambitioſi hoſpitis largitioni cujuſquam cupiditatem patuiſſe. Atque hujus ipſe continentiæ permulta, & magna documenta dedit, & qui locupletare ſe nec injuſto, nec inſueto aliis compendio potuit, gloriam, quàm divitias ferre è publico miniſterio ſatius habuit. Ego ne, quod longum eſſet, ſingula enumerem, duo tantùm exempla ſubjiciam. Cùm in Germanica legatione, in quam Epiſcopus ad Concilium indicendum eſt miſſus, ad Joachimum Brandeburgenſium Regulum, vnum è ſeptemviris, qui ſuffragiis ſuis Cæſarem creant, & ipſum Lutheranâ doctrinâ, factionéque imbutum veniſſet, vt ſuprà docuimus, ſummóque apud eum in honore fuiſſet, diſcedentem ille regiâ munificentiâ proſequi cupivit. Nam equos eximios quatuor, varii vſûs argentea vaſa, atque in his ex argento item, ſed auro ſuperinducto pateras binas notabilis magnitudinis, ac ponderis, Germanico factas opere, quibus illi ſolemnibus potant dapibus, horologium ſum-

ſummi artificii, quo magnopere Germanorum ingenia gaudent, excelluntque, adjecit, & aureos nummos quingentos, præfatus haud ignarum ſe quantis ſumptibus qui procul ab domo peregrinantur, hauriri neceſſe ſit. Ex his Commendonus nihil accepit, atque contendenti Regulo, & pudori ſibi ſua ſpreta munera fore querenti non ceſſit, profeſſus rem modò ab ſe remitti, gratiam rei perlibenter accipi. Cùm item è Polonia novo Cardinalatûs honore inſignis in Italiam proficiſceretur, Auguſtus Rex indecorum ſibi exiſtimans, ſi virum eâ dignitate è Regno ſuo decedere nullâ ſuâ liberalitate vſum pateretur, per Petrum Miſcovium Epiſcopum Plocenſium, vnum è Poloniæ proceribus, ac tum principem apud eum gratiæ locum obtinentem, diploma ad eum Regiis ſignis, atque chirographo conſignatum miſit, quo ei annuum vectigal duorum millium Ungaricorum duabus ſolvendum penſionibus conſtituebat. Quo quidem diplomate teſtabatur Rex id quod res erat, non ſibi ante eum diem ſtudium bene, ac largiter merendi de viro tali defuiſſe, ſed ipſum obſtitiſſe voluntati ſuæ omnia repudiando. Quod tum quoque contigit. Nam Commendonus, quamquam ei pro novæ dignitatis ſplendore pertenuis, atque anguſta res eſſet, tamen gratias ſimul, & diploma ad Auguſtum referre Miſcovium juſſit, pulchrè quidem mereri, ſed pulchrius contemni Regum dona exiſtimans. Sed Rex de eo litteras ad Pontificem Maximum de-

dit, nec destitit, donec Pontificis adactus imperio Commendonus munus Regium recepit. Ita factum, vt & liberalitas Regis, & Legati abstinentia egregiè constiterit. Hæc, atque alia hujusmodi multa abstinentis, atque integri animi documenta eò majori admiratione accepta, celebratáque sunt, quò nos antea graviùs. & cupiditatis infamiâ apud exteras nationes premebamur, Nec parva in iis alienatarum gentium culpa residere creditur, qui ad eas in fide, atque in antiquæ sanctitatis officiis continendas missi, ita se turpium quæstuum, atque avaritiæ sordibus contaminarunt, vt Romanum nomen in magna inde acerbitate, atque invidia externis gentibus posuerint. Quæ maximè vnius virtute, atque abstinentiâ deleta macula est,

---

De habitu corporis, & valetudine, & morte ejus.

CAPUT XVIII.

STATURA fuit justâ, erectâque, & minimè tardo incessu, facie decorâ, magnámque gravitatem, ac dignitatem præferente, colore subfusco, sed florido, & ferè rubentibus genis, barbâ, capillóque denso, & admodùm nigro; nigris item oculis, vegetísque, & acutâ, ac celeri acie; naso paulò eminentiore, & qui subridenti spontè, vt notari posset, moveretur: aures item mo-

biles habuit, & parvas, dentes raros, & minutos, adeo vt vltimâ ætate ab inferiori gingiva vix extarent: reliquis membris teretibus, & validis fuit, & toto corpore optimè constituto, ac firmo. Vini, cibíque juxtà modici, sed quem avidè, ac properè sumeret, neque in eo vlla lenocinia quærebat, vulgari, ac parabili contentus; somni adeò potens, vt & statim caperet cùm vellet, & quâcumque destinasset horâ abrumperet. Valetudine per omnem vitam est vsus prosperrimâ: quippe cùm omnes Europæ provincias durissimis sæpè anni temporibus peragrasset, omnes itinerum labores, omnia peregrinantium incommoda pertulisset, languentem de via, aut vllo labore fatigatum nemo vnquam vidit; sed nec febrim vnquam sensit, nec vllo decubuit, aut omnino magnopere laboravit morbo, nisi quòd interdum animo linqui ad breve spatium soleret: quod tum ferè fiebat, cùm aut missum sanguinem, aut recens aspexisset vulnus, aut etiam cùm acrior cura animum ejus versaret; sed si vel paulùm modò quateretur sopitus, vel frigidâ aspergeretur, statim excitabatur, nihilo pristini vigoris deperdito: vnde neglectum ab ipso, ac ne indicatum quidem medicis est malum; adeò in nulla suspicione comitialis, aut omnino vllius gravioris morbi habuit. Ingravescente ætate vires sumpsit, & cùm antè vix quinto aut sexto quoque anno semel sentiretur, jam frequentiùs, graviúsque infestabat, nec tamen lædere vlla ex parte,

aut infirmare priſtinum robur valetudinis videbatur. Sed inſidioſum virus in occulto gliſcens, animo quàm corpori infeſtiùs graſſari, atque ipſam ſenſim corrumpere, ac labefactare mentem, magis mirantibus ingenii, morum, naturæ, vitæque mutationem, quàm ſatis intelligentibus cauſam, qui ei in domeſtico vſu, ac familiaritate eramus. Quotidie moleſtior, iracundior, & ſui impotentior fieri; quocumque cupido impuliſſet, non ipſe ſe inhibere, non alii moderari poterant; ipſa excellentiſſimarum virtutum ornamenta, quarum gloriâ floruerat, elangueſcere, atque adeò in contrarium verti, & ingenii vis omnis hebetari in dies videbantur, & ex diligenti medicorum conſultatione adhibita remedia morbi vim, contumaciámque irritarunt; tanto enim impetu mox erupit, vt voce, ſpiritúque abrepto, diu pro mortuo jacuerit, nec igne, nec ferro adhibito excitari, revocaríque malo obruti ſenſus potuerint, donec ipſâ per ſe deſæviente, ac remittente peſte, revixere tandem, ac ſuus corpori vigor rediit. Mens exinde illi numquam ſatis conſtitit, maximè ea pars dilapſa eſt animi, quæ reliquarum cuſtos ingenii partium dicitur, vt vitiatâ, penitúſque extinctâ memoriâ, quâ antea ſummâ, & admirabili fuerat, & ſui, & aliorum oblivisceretur. Quia ſolitudine maximè conturbari, afficíque videbatur, adhibiti aſſidui cuſtodes, qui cogitationibus defixum ſerendo ſermones variè detinerent. Et ipſe ſicuti ſuâ ſponte haud facilè ſilentium abrupiſſet, ita illatum ab

alio ſermonem arripiebat, protrahebátque ſpatiando, ac loquendo longiſſimè, eadem aſſiduè repetens; nec rem cœptam vnquam omiſiſſet, niſi novo injecto ſermone aliò de induſtria traductus fuiſſet, in eo ſemper inſiſtens quod noviſſimè ſubjectum eſſet, priorum penitus immemor: nec tamen ſeu narraret aliquid, ſeu diſſereret, ordinem non tenebat, ac ne ſolito quidem acumine oratio ejus carebat, ſententiis quoque, verbíſque apta, & cohærens, & ſi res poſtulaſſet, etiam ſalibus, jocíſque diſtincta, ſed iiſdem ſe ſemper revolvens. Atque in hac miſeria annum ferè tranſegit, miſerantibus, & lacrymas ægrè comprimentibus qui in colloquium ejus admittebantur, recordantibus gravitatis, ingenii, eloquentiæ, & variarum, & pulcherrimarum rerum notitiæ, quâ tenere hominum aures, & ſui admirationem facere erat ſolitus. Ne Romæ infelicitas ejus ſpectaculo eſſet, & quia curandi ſpem aliquam tamen fovebamus, & occulendæ rei ſtudebamus, lecticæ impoſitus Patavium eſt adductus. Ibi omnibus fruſtra adhibitis remediis, quintum poſt menſem novâ erumpente vi morbi extinctus eſt. Ad VIII. Kalendas Januarii, Natali die Chriſti, anno M. D. LXXXIV. ætatis ſuæ ſexageſimo, ſacris religioſè, ac piè, vt videbatur, cùm interfuiſſet, peractis iis capturus cibum conſedit, & repentè collapſis omnibus membris ſupinus cecidit. Strato illatus eum diem, & noctem inſequentem juxtà mentis, ac ſenſuum expers, atrocibus motibus, & colluctationibus vo-

lutatus, poſtridie ejus diei, eâdem fermè horâ, quâ corripuerat eum morbus, fœdè, miſerabilitérque oculis, atque ore diſtorto, ad vitæ finem pervenit, genere mortis, quale ipſe minimè optaverat. Mentione enim aliquando Julii Cæſaris ortâ lentum exitum damnantis, ſubitúmque, & inopinatum præferentis obitum, ipſe longè præſtare aiebat ſenſibus, ac mente integrâ decedere; magni ſcilicet æſtimans, animum priùs morti componere, & Deum ſibi per Chriſtianæ diſciplinæ ſacra, piaculáque propitiare: Auguſtini dictum ſæpè vſurpans, Neminem, quamvis nullius criminis, delictíque conſcium ſibi, committere debere, vt ſine dolore offenſi, aut certè non perinde, ac de humano genere mereretur, culti divini numinis è vita diſcederet. Elatus eſt nullo funeris honore, & in Capucinorum æde (nam vtrumque antè teſtamento ipſe ita mandaverat) vulgari ſepulcro eſt conditus.

FINIS LIBRI IV. ET VLTIMI.

LECTORI.

ORationis habitæ à Commendono in comitiis de Rege Poloniæ eligendo, cujus auctor noster meminit pag. 369. exemplar integrum nancisci non potuimus: majorem tamen ac potiorem ejus partem ecce tibi producimus ex Andreæ Maximiliani Fredro historia gestorum populi Poloni, sub Henrico Valesio pag. 43. 44. & seq. editionis Dantiscanæ 1659. Sic autem habet.

INtromissus *in plenum utriusque ordinis consessum Legatus Pontificis, Joannes Franciscus Commendoni Cardinalis. Hic salutatis ordinibus litteras secretas à Pontifice reddidit: tum ipse eum in modum Latino sermone locutus; cujus formalia suggero.*

QUæ Pontifex Maximus in vestra Regis eligendi deliberatione gravissima atque maxima à Deo precatur, vt vestræ mentes atque sententiæ divino instinctæ Spiritu, salutem vobis, & huic Regno incolumitatem & dignitatem præstent, eandem mandatorum meorum & legationis summam esse voluit. Nam quemadmodum sua Sanctitas indictis Romæ ad omnia templa publicis supplicationibus, & suis, & populi precibus Deum placare non destitit, vt Regem vobis concedat, qualem & vestræ, & vniversæ reipublicæ Christianæ tempora postulant; ita vos hortatur, vt in re tanta, quantâ major vobis nulla esse potest,

non tam quid in præſentia ipſi poſſitis, quàm quantùm momenti in eo ſit, quocumque judicia veſtra inclinarint, animo reputetis, atque hac poteſtate ſapienter vtamini. Eſt enim res hujuſmodi, vt in vnius decreti vi ſummum aut ſalutis aut exitii diſcrimen vertatur. Quæ intelligens Pontifex, ſicut ex litteris (quæ modò recitatæ ſunt) audiviſtis, haud minùs quàm Chriſtianæ reipublicæ parentem decet, ſollicitus de veſtra ſalute, comitiorum, conſiliorúmque veſtrorum exitum ſpectat. Verùm ego vellem, vt ex eo templo, vnde pias ad Deum preces pro vobis mittit, quâ pace, quâ tranquillitate interregnum hoc, vnà vos patriæ charitate, & legum reverentiâ conjungente, peregeritis, intueri poſſet: bonam profectò ſpem ex veſtra virtute perciperet. Eſt enim ſingularis exempli res in libero regno Rege diu caruiſſe, & ſilentibus Regis morte propè omnibus legibus, omnes tamen ex lege vixiſſe, & ſuam cuique voluntatem, ſuum cuique in patriam *ſtudium* pro lege fuiſſe, vt in tot nobilium, & maximè militarium hominum millibus nullus tumultus aut vis, nullæ ſeditionum turbæ extiterint, nullus omnino armorum ſonitus auditus ſit. Quod cùm vobis ipſis ſalutare, & præclaro poſteris veſtris exemplo fuerit, tum certè apud omnes nationes moderati animi admirationem habebit. Quam ego gloriam & vobis ex animo gratulor, & mihi ipſi meo quodam jure gaudeo, cui in his quæ de veſtris laudibus, & republica prædicare con-

consuevi, tam illustre testimonium dedistis. Quòd si quâ pietate, orbati Rege, pacem patriámque servastis, eandem hoc in loco, in dicendis sententiis ferendísque suffragiis retinueritis, si vnam animis Rempublicam complectemini, si nihil nisi ex veteri more & majorum institutis, quibus hactenus Respublica stetit ac floruit, agi patiemini, equidem non modò spem, sed lætitiam delecti concordissimè optimi Regis, jam animo percipio. Eam verò vestræ Reipublicæ formam considerans, admirari soleo sapientiam majorum vestrorum, qui regni & libertatis modum ita temperarunt, vt inter supremam vnius potestatem, & dissolutam multitudinis licentiam, tam firmam tuendarum legum & propagandi imperii rationem excogitarint. Hanc illi innumerabilem Equitum multitudinem amplissimo diffusam regno, paribus viventem legibus, (& æquo inter se jure ita viventem, vt vna aliqua videatur esse ingens civitas, quæ multas & longè distantes provincias sit complexa) haud alio imperio regi posse, quàm Regio intellexerunt. Cùm verò hoc quemadmodum est præstantissimum, ita sit periculosum libertati, iidem vtrumque viderunt, & Rege Rempublicam indigere, & ne Rex gravis communi libertati foret, providendum duxerunt. Cùm magistratus in Republica institui nullus posset, qui Regem potestate anteiret. Spiritualem ordinem assumpserunt, cúmque in specula libertatis, & præsidio Reipublicæ collocarunt, nullúmque si-

ne eo publicum consilium esse voluerunt. Cùm enim Episcopi instituti in populis sint, tanquam nuncii & interpretes Dei, ad eorum dignitatem per se maximam adjecere humanas opes honorésque in Republica amplissimos, quibus communiti & Regem in officio haberent, parentúmque majestatem apud eum obtinerent, atque inde custodes ac vindices libertatis existerent: quod sæpè factum esse rerum vestrarum scriptores memoriæ prodiderunt, vt efferentem se Regum licentiam, saluberrima Episcoporum admonitio coërcuerit. Quamobrem cùm ita Respublica sit constituta, vt fundamenta libertatis, in religionis & Ecclesiæ ordinis dignitate collocaverit, nemo, vt arbitror, dubitat, quin necessarium sit ad statum Reipublicæ conservandum, vt Regem avitæ, & Catholicæ pietatis cultorem habeatis, ne si spreta fuerit, aut etiam ejecta Ecclesiastica auctoritas, tanquam evulsis iis radicibus, quibus primùm fixa & confirmata est, vestra libertas *evertatur ac* concidat. Cujus rei exempla vtinam nulla haberetis, quæ nimis multa vobis ad cavendum horum temporum pravitas præbuit. Sed profectò videmus in quibus provinciis par tuendæ libertatis ratio instituta erat, in iis, sublatis per eorum dominatum (qui à Catholica religione descIverant) Episcopis, non solùm libertatem oppressam, sed & nobilitatem extinctam esse, & omnia sub vnius arbitrium voluntatémque redacta. Id ne vobis accidat, vestræ imprimis prudentiæ, vestræ

in patriam pietatis est providere. Ut Regnum hoc nobilissimum, quod semper propugnaculum habitum est Christianæ Reipublicæ, iisdem rationibus conservetis, quibus initium stabilitum esse intelligitis: Id enim, id, fortissimi Equites, est firmamentum vestræ libertatis, quod qui commi-nutum & labefactatum cupiunt, eodem tempore concuti totum, & dissolvi Rempublicam volunt. Multa vos quidem & magna à Deo beneficia habetis, qui Regnum vestrum à Baltico mari ad Euxinum, ab Odra flumine per immensa regionum spatia Boristhenem vltra propagatum, tantis rerum opportunitatibus auxit; sed pulcherrimum illud est, quòd eligendi Regis facultatem vobis tribuerit, vt Regem habeatis, non eum quem sors ex certa hæreditatis lege dederit, sed quem vos ipsi dignum (à quo regamini) judicaveritis, quo profectò in rebus humanis nihil videtur esse præstantius. At non hoc solum munus dignitatis & amplitudinis plenum vobis elargitus est Deus, sed munus ipsum novo, & nobiliore munere cumulavit, cùm id non humanis viribus aut opibus, (quanquam ne his quidem, vos non abundè instructos esse voluit) sed bonorum omnium maximo & potentissimo, Catholicâ religione fundavit. In quâ vtinam omnes consentientes essetis, neque hæc novitas & varietas opinionum, quibus scinditur Christiana Respublica, in Poloniam vnquam pervasisset, & in hanc gentem, quæ suis juncta & consentiens legibus, præsidio esse Chri-

ſtiano nomini poteſt; hoc malum invectum eſſet. Quo ægrotare veſtram Rempublicam & ipſi ſenſiſtis, qui proximo Warſavienſi conventu ei mederi cupiviſtis, &c.

Hic de vna religione longùm admodum diſſeruit & facundè, quàm felix Reſpublica futura, ſi vera ei contingat religio; quàm infirma & ad caſum properans, ſi adulterata & varia. Longum foret recitare totam Legati orationem, quam prolixiùs perorabat, ſolum ſubjiciam epilogum.

Decernite ergo nunc concordibus vocibus Regem eum qui maximè Reipublicæ vtilis ſit futurus, qui veſtro beneficio ad veſtram ſalutem vtatur, qui cùm à vobis creatus & tamquam genitus Rex fuerit, evadat ipſe patriæ & veſtrûm omnium pater, amator Reipublicæ, conſervator legum, idem erga Deum pius, fortis adverſus hoſtes, in gubernandis, gerendíſque rebus peritiam, in jure dicundo juſtitiam diligentiámque adhibeat, in domeſtica conſuetudine humanitatem, in omni publica actione dignitatem majeſtatémque retineat, nec ipſe voluptatibus occupetur, nec juventutem langueſcere otio patiatur, ſed exemplo & præmiis, bellicæ diſciplinæ laudem excitet. Sit regia domus tamquam templum pudoris, modeſtiæ, religionis, vt liberi veſtri quos in regis miniſterium traditis, ex ea velut ſcholâ virtutum, digni parentum honoribus evadant. Haud ego ſum neſcius, Regem his præditum ornamentis, oratione effingi faciliùs quàm inveniri; verùm ne-

que nobis defuturus est quærentibus, & vt talem habeatis, multum in vobis ipsis positum est, non solùm deligendo illum, sed etiam instituendo. Quem enim non optimum Regem efficiatis, si quot estis Senatores, tot monitores Regum esse volueritis? Si Regis salutem quàm gratiam malueritis? Si publica commoda privatis vtilitatibus antetuleritis? Si denique hoc propositum habebitis, diligentissiméque operam dabitis, vt & vos ex legis præscripto Regis imperio obedientes sitis, & Rex ita obsequio vtatur vestro, vt se liberis & volentibus imperare intelligat? hoc enim modo & res Polona augebitur, & libertas vestra conservabitur, nec dominatu offensa, nec corrupta licentiâ, quæ plerumque falso libertatis nomine exitiosam servitutem concipit, ac parit. Ad hunc statum rerum vestrarum tuendum communiendúmque, vos Pontifex hortatur, atque ad eam rem mihi mandavit, vt & in præsentia vobis, & paulò pòst, simul vobis, simul Regi vestro summum paterni animi studium pollicear, ac deferam, vt omnia vos quæ non solùm conservando, sed etiam augendo aut ornando huic regno sint, haud aliter ab se quàm ab optimo Patre postulare atque expectare velit: Tum sicuti vobiscum egit de Rege (réque vestra) eligendo, vobísque auctor fuit, nihil à majorum consuetudine & rationibus discedendi; ita Regem quem elegeritis verbis suis admonere me voluit, vt memor à vobis accepti regni, parem vobis gratiam referre studeat, nihíl-

que ſibi aut ad fidem præclarius, aut ad charitatem optatius, aut ad ſtabilitatem firmius, aut ad nominis ſui commendationem amplius ducat, quàm vt hanc Rempublicam, hoc libertatis jus, ſartum tectúmque retineat, ac defendat. Me verò ipſum commodis atque vtilitatibus veſtris, quantum operâ atque ſtudio meo effici poſſit, diligenter ſua Sanctitas inſervire juſſit; in quo quidem ſi quantum voluntatis atque animi, tantundem facultatis eſſet de vobis merendi, etſi pietati & amori erga vos meo numquam ſatisfacturus eſſem, vobis certè ipſis ſatisfacerem. Hæc ſunt de regno, de vobis, de novo Rege ſanctiſſimi Domini noſtri mandata, hæc vota Parentis Reipublicæ, hæc vt conſequi poſſitis ſuis ille vos precibus Deo commendat, id maximè orans, vt actionem hanc in qua veſtrûm omnium ſalus vertitur, ſuo Sancto Spiritu regat, vt his comitiis, eum Regem conſentientibus ſtudiis renuncietis, ſub quo florentiſſimi beatiſſimíque vivatis.

SUMMA PRIVILEGII.

CAUTUM *est auctoritate Regis, ne quis in regno ipsius, aliisue locis eius ditioni subiectis, intra septem annos proximos librum qui inscribitur :* Antonii Mariæ Gratiani à Burgo S. Sepulchri Episcopi Amerini, de vitâ Joannis Francisci Commendoni, libri quatuor: *præter Sebastianum Mabre-Cramoisy, Regis Typographum, imprimat aut divendat. Qui secùs fecerit, multâ indictâ, prout ampliùs in diplomate Regio continetur, coërcebitur. Datum Parisiis, die* 24. *Februarii* 1669. *Sic signatum, De mandato Regis,* DE SEIGNEROLLE.

